

ISSN 2078-340X

INOZEMNA PHILOLOGIA	ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ
--------------------------------	-------------------------------

Issue 123

Випуск 123

Published since 1964

Виходить з 1964 р.

Ivan Franko National
University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2011

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Іноземна філологія. Український науковий збірник. – 2011. – Вип. 123. – 300 с.

Inozemna Philologia. Ukrainian Scholarly Collection 2011. Issue 123.

Висвітлено питання історії мови, корпусної лінгвістики, граматики, лексикології, стилістики, лінгвістики тексту, перекладознавства та контрастивної лінгвістики. Публікуються статті з класичної філології та літературознавства.

Освещены вопросы истории языка, корпусной лингвистики, грамматики, лексикологии, стилистики, лингвистики текста и контрастивной лингвистики. Представлены статьи по классической филологии и литературоведению.

The present volume contains papers on problems of historical and corpus linguistics, grammar, lexicology, stylistics, discourse analysis, translation studies and contrastive linguistics. It also presents contributions to the issues of classical philology and literature studies.

Редакційна колегія: д-р філол. н., проф. А. Й. Паславська – головний редактор; канд. філол. н., доц. І. І. Бабінчук; канд. філол. н., доц. О. Т. Бандровська; д-р філол. н., проф. Ф. С. Бацевич; канд. філол. н., доц. М. М. Білинський – заступник головного редактора; канд. філол. н., доц. Т. О. Буйницька; акад. АН ВШ України, д-р філол. н., проф. С. Н. Денисенко; канд. філол. н., доц. Р. О. Домбровський; канд. філол. н., проф. Н. Ю. Жлуктенко (Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка); канд. філол. н., доц. Ю. А. Завгороднев; акад. АН ВШ України, д-р філол. н., проф. Р. П. Зорівчак; д-р філол. н., проф. В. І. Карабан (Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка); д-р філол. н., проф. Н. Х. Копистянська; канд. філол. н., доц. Я. І. Кравець; канд. філол. н., проф. Б. В. Максимчук – заступник головного редактора; д-р філол. н., доц. Л. В. Мацевко-Бекерська; д-р філол. н., проф. М. М. Полюжин; акад. АН ВШ України, д-р філол. н., проф. Р. С. Помірко; канд. філол. н., доц. О. В. Сафроняк; д-р філол. н., проф. М. Г. Сенів (Донецький нац. ун-т); канд. філол. н., доц. В. Т. Сулим; канд. філол. н., доц. І. М. Теплий – відповідальний секретар редколегії; акад. АН ВШ України, д-р філол. н., проф. О. І. Черденченко (Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка); канд. філол. н., доц. Е. А. Шабайкович.

Адреса редакційної колегії:

ЛНУ імені Івана Франка
79602 Львів, вул. Університетська, 1
факультет іноземних мов.
Тел. (032) 239-46-80
Ел. пошта: kf_tcin@franko.lviv.ua

Address of the Editorial Board:

Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St.,
79000 Lviv, Ukraine
phone: +38032 239-46-80
E-mail: kf_tcin@franko.lviv.ua

*Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 14598-3569 Р від 29 жовтня 2008 р.*

ISSN 2078-340X

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2011

СЛОВО ПРО ВЧЕНОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

(на пошану професора, доктора філологічних наук Катерини Яківни Кусько)

На факультеті іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка 24 – 25 листопада 2011 р. відбулась III Міжнародна науково-практична конференція “Дискурсні стратегії лінгвістики XXI ст., присвячена пам’яті академіка АН ВШ України, заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, д. філол. н., проф. К. Я. Кусько з нагоди 80-літнього ювілею.

Народилась Катерина Яківна 19 листопада 1931р. у с. Покровське Ростовської обл. У 1950 р. вступила у Львівський державний університет імені Івана Франка, який закінчила з відзнакою. Перший педагогічний досвід Катерина Яківна отримала працюючи вчителькою середньої сільської школи на Львівщині. У 1982 р. захистила докторську дисертацію, у січні 1984 р. їй було присуджено вчене звання професора. З 1979 по 1996 р. К. Я. Кусько очолювала найбільшу на той час кафедру університету – іноземних мов.

Багаторічна плідна праця професора К. Я. Кусько у вихованні наукових кадрів університету відзначена нагородами та почесним званням заслуженого професора ЛНУ ім. Івана Франка, у травні 2005 р. проф. К. Я. Кусько за великі заслуги в розвитку вітчизняної науки й освіти було урочисто вручено Почесну грамоту Київської міської адміністрації і Почесний знак Архангела Михаїла, у вересні 2006 р. проф. К. Я. Кусько було нагороджено медаллю з нагоди 150-річчя Івана Франка.

Про насичену організаційську та наукову діяльність свідчить той факт, що К. Я. Кусько була членом оргкомітетів п’яти наукових конференцій: “Лінгводидактичні проблеми викладання іноземних мов на економічних факультетах” (Тернопіль, 1997); “Лінгводидактичний плюралізм навчального процесу з іноземних мов у вищих навчальних закладах” (Тернопіль, 1999); МНК “Лінгводидактика та лінгвостилістика на зламі століть: питання теорії і практики” (Львів, 2004); “Текст, текстолінгвістика і дискурс, дискурсознавство у світлі когнітології” (Львів – Вінниця, 2005); конференц-семінару “Вербальні та невербальні особливості дискурсу різножанрової типології” (Львів, 2006).

Вражає солідний науковий доробок Катерини Яківни – понад 180 наукових праць, виданих в Україні та за кордоном, серед яких виступи на численних наукових конференціях, підготовка молодих науковців, керівництво науково-дослідницькою роботою аспірантів, здобувачів і докторантів (загалом підготовано 22 кандидати філологічних наук та одного докторанта), виступи офіційним опонентом на численних захистах докторських і кандидатських дисертацій.

Проф. К. Я. Кусько авторитетно очолювала роботу авторських колективів трьох вагомих наукових проектів, результати яких відображено у колективних монографіях: “Дискурс іноземномовної комунікації” (Львів, 2002); “Іноземномовний текст за фахом: лінгводидактичні аспекти” (Львів, 1998); “Лінгводидактична організація навчального процесу з іноземних мов” (Львів, 1996). Наукова праця Катерини Яківни Кусько тісно пов’язана з навчально-методичною роботою кафедри та факультету іноземних мов. У 2006 р. у видавництві “Нова книга” вийшов у світ у співавторстві фундаментальний підручник з німецької мови для

студентів філологічних факультетів університетів “Deutsch für Philologen”/ “Німецька мова для філологів”.

Сфера наукових досліджень К. Я. Кусько надзвичайно широка: лінгвістика тексту, когнітивна лінгвістика, стилістика, дискурсознавство, лінгводидактичні проблеми викладання іноземних мов, лексикологія, перекладознавство, культурологія лінгвістичних досліджень тощо. Упродовж багатьох років Катерина Яківна Кусько очолювала керівництво держбюджетною темою: “Дискурс іноземних мов на гуманітарних факультетах університетів: вербальна та екстравербальна реалізація”. Протягом дванадцяти років очолювала роботу Регіонального наукового семінару з текстолінгвістики та дискурсознавства, в роботі якого брали участь не лише викладачі та аспіранти кафедр ЛНУ ім. Івана Франка, а також інших навчальних закладів України.

Варто додати, що К. Я. Кусько представляла українську лінгвістичну школу не лише в Україні, а й на міжнародних конференціях та симпозіумах, зокрема у Мюнхені (2001) та у Гагені (2002) виступила з доповідями з проблем Європейського мовного взаєморозуміння, українсько-німецьких міжкультурних наукових контактів та проблем перекладознавства, тривалий час була головним редактором Українського наукового збірника “Іноземна філологія”.

Безперечно, що непросто оцінити наукову спадщину проф. К. Я. Кусько в межах зазначеної статті, тому наведу лише фрагментарно наукові погляди та бачення розвитку наукових парадигм Катерини Яківни з її оглядової статті “Лінгвістика на зламі століть: стратегії та методологічні орієнтири” (2004), яка є актуальною та справді служить орієнтиром для науковців, аспірантів, усіх, хто цікавиться проблемами дискурсознавства та текстолінгвістики:

- 1) процеси глобалізації, що відбуваються в різних країнах, у різних сферах життя впливають на наукові тенденції, стратегії, методологічні орієнтири. На думку Катерини Яківни це стосується різних наук, у т.ч. філологічної, яка зазнає дедалі помітніших змін щодо змісту, пріоритетів, концептуальних тлумачень, проблематики, дослідницьких перспектив для реалізації Європейської мовної політики [2];
- 2) Наукові напрями наприкінці XX – початку XXI ст. призвели до активізації когнітології як провідної наукової галузі філологічної науки, орієнтованої на глибше пізнання різних життєвих сфер і категорій. Значний пізнавальний діапазон когнітивної лінгвістики, як провідної галузі філологічної науки, когнітивної текстолінгвістики, вважала Катерина Яківна, простежуємо в різнофахових, різножанрових текстах, а також у різномовних актах усної комунікації. Когнітивні стратегії сучасної лінгвістики пов’язані з верифікацією істини, що є незмінним стратегічним концептом когнітивного стану людини і суспільства. Ці наукові погляди Катерини Яківни знаходять вияв також у сучасних філологічних дослідженнях. Катерина Яківна розглядала когнітологію, як науку про пізнавальну діяльність людини, про складні, але важливі для наукового прогресу процеси когніцій, які загалом уже пройшли період становлення і утвердження, залишаються незмінним міжмовним та інтердисциплінарним концептом сучасного складного методологічного феномена. Когнітивні стратегії, властиві сучасному мовознавству, значно впливають на методологічні трансформації та зміни, що відбуваються в сучасній філології [4];
- 3) Провідною методологічною парадигмою філологічної науки нашого часу Катерина Яківна визнавала антропоцентричну парадигму, оскільки антропоцентризм, як

наукова парадигма орієнтує дослідників у галузі філологічних наук на поглиблене вивчення вербальних структур, мовних явищ і процесів у тісному зв'язку з конкретними суспільними процесами, та конкретною людиною. Антропоцентрична парадигма, на думку вченої, експлікує появу нових дослідницьких галузей мовознавства, тобто реалізує свій методологічний потенціал. Такі дослідницькі методологічні орієнтири відповідають сучасним тенденціям глобалізації суспільного життя. Певним наслідком інтердисциплінарних наукових процесів та взаємовпливів є посилений вихід філології на межі різних гуманітарних наук, плідним виявом і мовним конструктором якого є дискурс [3];

- 4) Лише в II половині XX ст. сформульовано поняття дискурсна парадигма. Дискурс на глибоке переконання вченої є складне і неоднозначне поняття, але водночас ним не можна нехтувати в сучасних дослідженнях. Не всім імponує цей термін, не всі визнають доцільність його вживання, не всі розуміють його сутність, його значний семантичний та функціональний потенціал. Значення дискурсу як науково-методологічного феномена, передовсім у тому, що він об'єднує дослідників різних галузей і сфер, філологів і нефілологів для поглибленого вивчення мовних явищ. Внаслідок таких методологічних орієнтирів дискурсний аналіз стає міждисциплінарною сферою дослідницьких зусиль фахівців різних галузей. Гетерогенність поняття "дискурс", очевидно, пов'язана з його методологічним потенціалом, його здатністю поєднувати численні та різні за змістом наукові категорії, явища, його певною науковою привабливістю [1],[5].

Катерина Яківна акцентувала увагу також і на когнітивно-психологічних та антропологічних засадах дискурсу, закладених ще в працях М. Бахтіна, часто цитувала лаконічний та гасловий вислів ван Дейка: "Дискурс – це мовлення, заглиблене у життя." Щодо подальших студій цього складного, але плідного лінгвогуманітарного феномена, дедалі більшу увагу учена приділяла численним типам і видам дискурсу: аргументативному, спонукальному, ультимативному, авторитарному, аксіологічному, риторичному, гендерному та ін. Останній – гендерний, вважала вчена, потребує глибшого аналізу у зв'язку з посиленням гендерним дисбалансом в Україні і світі. Отож, дискурс стає інтердисциплінарним методологічним конструктором.

Дискурсна проблематика, що охоплює питання теорії і конкретного аналізу, прагматики і дидактики висвітлюється в колективній монографічній праці – "Дискурс іноземномовної комунікації", презентація якої відбулась у Львові у листопаді 2003р., до якої відсилаємо читача.

К. Я. Кусько постійно зазначала як важливо усвідомити шляхи й методи впровадження нових наукових парадигм у дослідницький процес, екстраполювати плідні методології у сферу дидактики викладання гуманітарних дисциплін, що, на її думку, віртуально і реально сприятиме якісним навчально-методичним трансформаціям вищої школи.

Оцінюючи загалом науково-педагогічну спадщину, хочу відзначити, що для мене випала висока честь виголосити слово про вченого германіста, педагога, людини, що жила, працювала і спілкувалася серед нас. Катерина Яківна Кусько запам'яталася нам не лише як справжній висококваліфікований викладач та вчений, а як шляхетна, скромна, глибоко інтелігентна та толерантна особистість. Завжди пам'ятатимемо Катерину Яківну, як багатогранного вченого, якій завжди був притаманний високий професіоналізм, працелюбність, людяність та порядність.

Серед найважливіших праць хотів би назвати ключові праці Катерини Яківни:

1. Кусько К. Я. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики. – “Наукові записи АН Вищої школи України. Вип. 4. – Київ, 2002. 2. Кусько К. Я. Текстолінгвістика, текст і дискурс – актуальні і віртуальні тенденції розвитку. – Черкаси, 2002, С. 3. Кусько К. Я. Мовна інтерференція в рамках інтеркомпрегенції (нім. мовою). – Hagen, 2002. 4. Кусько К. Я. Фреймова реалізація країнознавчого дискурсу (на матеріалі німецькомовних рекламних текстів). – Київ, 2001. 5. Кусько К. Я. Дискурс усної іноземномовної комунікації. – Харків, 2001.

Роман Дудок

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА КАТЕРИНИ ЯКІВНИ КУСЬКО

... Ти – смертний між безсмертними богами,
Пошезнуть вічні ритми, тони, гами,
Та не поглине чорне забуття
Божисту вдачу високосно жити ...
(Іван Світличний. Серце для куль і для рим [2]).

Життя, смерть, вічність... Це тріада, яка супроводжує людину, хоче вона цього, чи ні. З одного боку, усі три елементи, чи радше велетні, взаємопов'язані, взаємозалежні і основне – є невід'ємними супутниками людини, з іншого – вона повністю залежить від них і не наділена силою звільнитись від їхньої влади. Проте, саме людина створює собі ту нішу в кожному велетенському елементі цієї тріади, на яку заслуговує своєю силою характеру, могутністю розуму та життєвою позицією, залишаючи в ній свій відповідний духовний образ.

Життя кожної людини є неповторним. А якщо ця людина прожила поруч із тобою чимало років, була твоїм науковим наставником та впливала на формування твоєї особистості, ця неповторність викликає захоплення та дивовижне бажання наслідувати усе найкраще, що живе в пам'яті про неї. Що саме формувало близьку й відому всім нам людину, яка залишила по собі такі приємні спогади, яким було її дитинство, як вона жила, як здобувала освіту, що обрала за пріоритети життєвого шляху? На ці та інші питання спробуємо дати відповіді в нашому дослідженні, яке ґрунтується на біографічних фактах, спогадах дочки, Галини Кусько, згадках колег по роботі та друзів.

Кусько Катерина Яківна народилася 19 листопада 1931 року в селі Покровське (назване на честь церкви Покрови), Неклиновського району, Ростовської області, поблизу Таганрога. З історичних довідок відомо, що перші спогади про село Покровське відносяться до 1769 р. Зокрема, видатний історик, академік Д. І. Яворницький у книжці “Історія Запорізьких козаків” писав, що в гирлі річки Міус, біля її впадіння в Азовське море, поблизу Таганрога в теперішній слободі Неклиновка Ростовського уїзду у 1769 р. 500 душ сімейного Запорізького козацтва за розпорядженням Коша (центрального органу управління на Запорізькій Січі), заснували три слободи: Миколаївську, Троїцьку та Покровську [3]. До 1887 року ця місцевість була частиною Катеринославської губернії. До 1920 року територія входила в склад Таганрозького округу Області війська Донського; з 1920 по 1924 г. – в склад Донецької губернії України.

Батько Катерини Яківни, Яків Олексійович Юревич, був дуже здібний до наук. У ранньому дитинстві він залишився сиротою, проте, завдяки сильному характеру та прагненню до знань, самостійно навчився читати і писати. Його брат Василь переїхав на Донеччину, а сам Яків залишився жити в Росії. Мати Катерини Яківни, Надія Федорівна, була родом із сім'ї працьовитих землеробів. Її називали “неклиновською хохлушкою”, оскільки часто з її вуст лунала українська мова. Надія Федорівна була блискучою господинею. Батько Катерини Яківни, як дитина-сирота, отримав можливість вчитися і згодом почав працювати на залізниці.

Сама Катерина Яківна була довгожданою дитиною в батьків. Рисами обличчя вдалась у маму. Мама хотіла назвати її на честь відомої тоді американської актриси та співачки Діни Дурбін, яка виконувала російські романси і славилася своєю красою. І хоча батько під час реєстрації доньки після народження офіційно назвав її Катериною, тривалий час близькі та друзі називали її Діною, як в дитинстві полюбляла називати її мама.

Окрім доньки Катерини, в сім'ї були ще діти: Борис, Валентина та Олександр. Усі вони були розумними, цілеспрямованими і гарно вихованими. Зокрема, брат Борис Якович Юревич згодом став капітаном другого рангу Тихоокеанського флоту. Проте саме Катерина своїм твердим характером та устремлінням до наук вдалася в батька. Коли почалася війна, Яків Олексійович пішов на фронт, а сім'ю відправили в евакуацію до Казахстану. В евакуації жилося важко, але сім'я була дуже дружньою, усі підтримували і допомагали один одному, ділилися чим тільки могли. Згодом Катерина Яківна згадувала, що коли її за успіхи в навчанні послали у піонерський табір, де діти час від часу отримували печиво, вона завжди половину порції відкладала для своїх братиків і сестрички, щільно загортаючи в папір, складала в коробочку і закопувала в землю ..., оскільки переживала, що вона має змогу їсти те, чого не має її родина, бо була війна, а батьки навчили, що треба усім ділитися зі своїми близькими. Коли маленька Катерина від'їжджала з табору, викопала коробочку з печивом і привезла додому дарунок своїм близьким, від чого була безмежно щасливою в цей тяжкий голодний час.

Батько пройшов усю війну від Сталінграда до Берліна і розписався на Рейхстазі. На деякий час Якова Олексійовича залишили служити в Берліні, куди йому вдалося забрати дружину і дітей, і де Катерина пішла навчатись у школу-інтернат. Вчитися було важко, але завдяки наполегливій праці Катерина стає відмінницею в навчанні.

Після виводу військ із Німеччини та повернення додому, дорога пролягала через Львів. На той час Катерина уже закінчила школу та, прибувши до Львова, закохалась у це старовинне місто, яке за культурною спадщиною чимось нагадувало їй Берлін, і твердо вирішила поступити у Львівський університет. Її наставником на шляху до навчання завжди був батько, який підтримував бажання доньки і допоміг його реалізувати. Катерина Яківна залишилася навчатися у Львові, а батько з родиною повернувся додому в Ростовську область.

У перший же день навчання в університеті Катерина Яківна познайомилася з Людмилою Марченко, яка стала її вірною подругою на все життя, а згодом і з Т. О. Буйницькою, В. К. Садіковою та ін. Її улюбленими викладачами були А. Я. Мюллер, О. В. Чичерін, Б. М. Задорожний. Під час навчання на першому курсі познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Дмитром Даниловичем Куськом, за якого в 1955 році вийшла заміж.

Родом чоловік був із села Мирогоща, Дубнівського району, Рівненської області. Дубнівський район відзначився тим, що саме його вибрав Микола Гоголь як територію для опису подій у відомому творі "Тарас Бульба", що звичайно ж впливало на формування свідомості людей, які проживали в цій місцевості. Дмитро Данилович навчався на філологічному факультеті на одному курсі з Дмитром Павличком. Сам же Дмитро Данилович був обдарованим поетом і досить часто змагався у красномовстві зі своїм однокурсником. Проте, маючи твердий характер, будучи розумною, відповідальною, порядною, комунікабельною, не байдужою до людей людиною, захопився громадською діяльністю, а згодом – науково-педагогічною роботою. Користувався шаную, повагою і любов'ю всіх, хто був із ним знайомий. Помер у 1999 році.

Після закінчення університету в 1955 році молода сім'я Дмитра Даниловича та Катерини Яківни отримала направлення на роботу в школу села Віжомля, Яворівського району, Львівської області. Дмитро Данилович обійняв посаду директора школи, Катерина Яківна – вчительки німецької мови. На той час, згідно зі спогадами педагогів, відношення дітей та їхніх батьків до навчання в школі села було не дуже свідомим. Дмитро Данилович та Катерина Яківна поставили собі за мету кардинально змінити погляди селян на освіту дітей, як могли переконували дітей у потребі навчатися, прищеплювали любов до книжки та свідомого вивчення рідної та іноземної мов. Катерина Яківна організувала в школі клуб інтернаціональної дружби, де проводила просвітницьку роботу, знайомила школярів із життям їхніх однолітків за кордоном, створюючи основу для розвитку навичок спілкування та знань з німецької мови. Молоде подружжя почало користуватися великою повагою серед педагогічного колективу і звичайних жителів села.

Повернувшись до Львова, в 1958 році Катерина Яківна поступила на роботу в школу-інтернат, де навчалися діти-сироти та діти з багатодітних сімей, а Дмитро Данилович зайнявся громадською роботою, згодом став проректором Львівського поліграфічного інституту, засновником та завідувачем кафедри книгознавства. Уже під час роботи в школі-інтернаті Катерина Яківна Кусько, продовжуючи бути вірною собі у виборі методів педагогічної діяльності, започаткованих ще у школі села Віжомля, заявила про себе як про вчителя, який по-справжньому любить дітей і робить для їхнього навчання та виховання все можливе і неможливе. Зі спогадів Е. А. Шабайкович, яка була тоді студенткою університету, відомо, що прийшовши на практику до школи-інтернату, вона одразу помітила, як ця тендітна вчителька відрізняється від інших своїм лагідним, співчутливим та, водночас, вимогливим відношенням до подекуди складних за характером дітей, обділених долею, до яких не всім учителям вдавалося бути терплячими і толерантними. Проте можливість байдужого ставлення до дітей з першого ж дня роботи відкинула молода вчителька Катерина Яківна, для якої ці діти стали рідними і такими, які заслуговували на гуманне та співчутливе ставлення.

У 1959 році народилася донька Галина, а в 1963 році – син Сергій. У 1961 році Катерина Яківна перейшла на роботу до своєї alma mater, Львівського державного університету імені Івана Франка, де спочатку захистила кандидатську дисертацію і в 1972 році отримала науковий ступінь кандидата наук, а згодом захистила і докторську дисертацію та в 1982 році отримала науковий ступінь доктора наук за спеціальністю “германські мови”. У 1984 році отримала вчене звання професора, а в 1999 її обрали академіком Академії Вищої школи України. З 1979 по 1996 рік працювала завідувачкою кафедри іноземних мов.

Із розповідей колег, які супроводжували професора Кусько К. Я. на ниві педагогічної діяльності, загальною тривалістю 55 років, від початку роботи в університеті, дізнаємось, як багато вона зробила для розвитку відносин “опорної”, як її називали у той час, кафедри іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка з відповідними кафедрами інших ВНЗ колишнього Радянського Союзу і університетів Європи, зокрема Московського, Мінського, Лейпцизького, Віденського університетів. Вона була ініціатором співпраці з Фондом Боша, завдяки якій на кафедрі працювали викладачі з інших країн світу. Ім'я професора Катерини Кусько знали й шанували в Росії, Білорусії, Німеччині, Австрії, Великобританії, США та інших країнах світу. Вона брала участь та виступала з доповідями на багатьох міжнародних конференціях, була ініціатором і безпосереднім організатором низки регіональних та міжнародних конференцій у Львові та інших містах України. Впродовж багатьох років була головою Спеціалізованої вченої ради захисту кандидатських

дисертацій за спеціальністю “германські мови” Львівського національного університету імені Івана Франка, на захисти якої запрошувалися відомі лінгвісти з усього колишнього Радянського Союзу. Професор Кусько К. Я. була відповідальним редактором збірника наукових праць “Іноземна філологія”, засновником та керівником наукового семінару, який згодом став регіональним. Навіть один той факт, що тривалий час кафедра іноземних мов на чолі з професором Кусько К. Я. керувала Всесоюзнаю державною темою “Адаптивна система викладання іноземних мов”, у якій задовго до впровадження Болонської системи приділялася велика увага самостійній роботі студентів, багато говорить про масштаби її діяльності, активну життєву позицію, здатність бачити перспективу розвитку подій, самовідданої праці на благо своєї родини, університету, держави.

Професор Кусько К. Я. працювала на кафедрі до останніх днів. Мріяла закінчити книжку про свого улюбленого поета, письменника, драматурга і мислителя Й. В. Гете, творчість якого приваблювала широтою поглядів, гуманізмом та силою духу. А слова із поеми Й. В. Гете “Фауст”, які в перекладі Миколи Лукаша [1] звучать як “Лиш той життя і волі гідний, хто б’ється день у день за них” не раз лунали на кафедрі з її вуст і були її життєвим кредо. Навіть коли захворіла і важко вже було працювати, розуміння необхідності виконувати свої обов’язки в університеті не покидало її, вона продовжувала навчати студентів, консультувати аспірантів, досліджувати наукові проблеми, керувати науковим семінаром, брати участь у роботі Спеціалізованої вченої ради і конференціях. Якби не підступна смерть 23 березня 2010 року, професор Кусько К. Я. завершила б книжку та наукові праці, над якими працювала до останніх днів життя.

Дослідження життєвого шляху та педагогічної діяльності професора К. Я. Кусько дозволяє зробити висновок, що була вона неординарною людиною, досвідченим та вимогливим педагогом, який виховав багатьох послідовників та створив свою наукову школу. За своїми поглядами вона випереджала час, вибравши пріоритетом життя гуманізм, право на вибір власної думки для кожної людини, яка була поруч у житті та в педагогічній і науковій діяльності. Саме такою пам’ятають її студенти, аспіранти, колеги по кафедрі, друзі. Професор Кусько К. Я. відзначалась інтелігентністю, працьовитістю та відданістю тим ідеалам, які були закладені батьками. Усе це достойне поваги, шани та наслідування.

1. Гете Й. В. Фауст / Й. В. Гете; пер. з німецької М. Лукаша. – К. : Держлітвидав УРСР, 1955. – 499 с. 2. Світличний Іван. Серце для куль і для рим / Іван Світличний. – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 53; 3. Яворницький Д. І. Історія Запорізьких козаків / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. – 321 с.

Ольга Іващишин

МОБОЗНАБСТВО

УДК 811.111.04.373.421-132

**PRECEDENT CONTEXTS IN THE ETYMOLOGICAL STRATIFICATION
OF THE HISTORICAL THESAURUS AS REFLECTED
IN THE DEVERBAL FAMILIES OF ENGLISH**

Mykhaylo Bilynskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: bislo@ukrpost.ua*

Studied in the paper is a reflection of the synonymous strings of verbs in their shared-root coinages over time. The differences in the word-forming and thesaurus-construing potential between native and Romance etymology (Latin and/or French lineage) parent verbs as regards substantive, adjectival and participial deverbal classes have been established. The cross-sections of the historical thesaurus are forgeable on the parent verbs' etymological affiliation and coinages' suffix variance or uniformity. An electronic framework for the study of the rise of verbal and deverbal synonymous strings over time reconstructed on the basis of the OED textual prototypes proceeds from the constituents sequential placement or absolute dating. Two models of quantification suitable for determining the extent of similarity in the formation of synonymous strings are suggested. The etymological affiliation of parent verbs proves to be selectively related to the diachronic expansion of the respective (sub-)strings of varied lengths and category/formative(s) status.

Key words: etymology, deverbal categories, synonymous stringing, matrix analysis, mean values, expansion similarity.

1. Introductory remarks

Although the lexicon of verbs in English is known for the intermingling of native and borrowed elements little research has been undertaken to concern itself with the relatedness of the etymology of synonymous verbs to the manifestation of their word-forming potential over time.

According to their documented etymons verbs make up two major constituent layers in the English lexicon. The conducted etymological-derivational reconstruction, which for space considerations must be skipped in this paper, confirms 4,252 lexemes of Germanic (native) origin, and 7,654 verbs coming down to Romance sources of the vocabulary expansion of English.

A proportion of verbs of Romance origin are characterized by etymological French and Latin duplicity [3]. Applying the 'contact link' criterion we tentatively split the latter selection

into the verbs of French lineage (4,424 lexemes) and Latinate verbs (3,230 items) with the overlap between the two just slightly exceeding one per cent of the joint set.

The parent lexemes initiating the word families involved in this study amount to two thirds of the entire list of the OED registered verbs. We leave out those with vague etymology or implausible reconstruction of a historical cognate. The French lineage and Latinate verbs are processed by the developed system of electronic queries jointly but at times, in the instances of their sufficient divergence as to the studied parameters, also separately.

Similarly to parent verbs deverbal suffixes fall under primordial Germanic and borrowed Romance elements. The aim of the present paper lies in ascertaining the extent of relevance of the etymological stratification of synonymous strings for their constituents' transposition into category-, or eventually suffix-variant/uniform, derived strings.

A type of deverbal derivation is tagged by an ordinal number within a calculus of categories. The respective OED attested coinages motivated by their shared-root verbs were put into a system of the developed electronic queries. A rewriting procedure was introduced to substitute a derived word by its shared-root common category counterpart with (a) variant suffix(es) stored in the appropriate slot extension.

Deverbal coinages tagged (d_n) are created with the help of Germanic or Romance suffixes attached to verbs tagged (v). We are concerned with a reconstruction of the present-day thesaurus of verbs and thesauri of their coinages over time. That is why it is justifiable to study only those lexical items that survived in the course of history. The compiled corpus also includes all the OED registered now archaic verbs and their coinages. They are marked by the following asterisk.

Both etymological groups of suffixes were applied to verbs in the acts of deverbal word-formation. Romance suffixes could also be found within 'ready-made' penetrations. They were entering the recipient lexicon in the conditions of inter-language contact(s).

We introduce a convention of distinguishing among the deverbal categories nine types of coinages. The ordinal calculus is arbitrary, although this feature is indispensable for computerized processing of the data. Within this calculus we count in nouns before adjectives and adjectives before their respective participial satellites. Within nouns we make an extension for lexicalization after action nouns. Coinages with morphonemic changes were treated as those without them.

The Germanic formatives include the suffix -ing for action nouns (d_1) and action nouns (d_2) that give rise to the same-word factitive lexicalization ($d_{2'}$). Some of action nouns (d_2) are lexicalized into the same-word factitive nouns ($d_{2'}$). Factitive nouns ($d_{2'}$) are mostly semantic extensions of the 'lexicalizable' action nouns (d_2) into the same-word counterparts. They denote the semantic roles of the 'state' or 'result' of the action expressed by the verb as well as occasionally its 'cause' or 'location'. Action nouns that are free of this peculiarity are taken for the 'non-lexicalized' ones (d_1). Some factitive nouns reveal no same-word action noun counterpart.

Also among the Germanic suffixes there is the formative -er (alternatively but quite exceptionally -ar/-ard) for agent and/or instrument nouns (d_3) and the suffixes -ing and -ed for lexicalized present (d_6) and past (d_8) participles.

The group of Romance suffixes encompasses the formatives -ance/-ence, -age, -ment, -tion/-sion, -ture within action or/and factitive nouns ($d_{1,(2,2')}$) as well as the suffixes -or, -ant/-ent and -ive within (extended as above) agent nouns (d_3) and the suffixes -ee and -ant for the formation of patient nouns (d_4). In the Romance group of formatives there are suffixes -ant/-ent/-and, -ive, -ory/-ary -ous within adjectives (d_5) and suffix -able/-ible within modal adjectives (d_7). The Germanic suffix -er sporadically forms deverbal coinages denoting the object/location of the action (d_4).

Combining the historical information from the OED with that contained in the onomasiological lexicography opens up an area of diachronic semantic research. An accomplished outcome of this approach to the study of lexicon over time is the recently completed Historical Thesaurus of English. It merges lexical items within the semantic fields as they are given in Roget's thesaurus with their appearance over time according to the textual attestation of the respective meanings of words in the OED [4]. We argue that synonymous strings of lexemes when juxtaposed with their constituents' textual prototypes according to the Oxford English Dictionary could be of relevance for historical lexicology as well.

Extracted for this study from the compiled corpus of textual prototypes were the earliest quotations of the etymologically defined verbs and their shared-root coinages as given in the 3rd version of the 2nd CD-ROM edition of the OED [7].

2. The etymological partitioning of synonymous strings of verbs modelled on the OED textual prototypes

For the starting point of analysis we take strings of monolexemic synonymous verbs from Webster's Dictionary of Synonyms [6]. The approach is extendable over other similar dictionaries. A general reference to the relevance of the dictionaries of this kind when discussing the notional structure of the historical thesaurus was recently made in [4, p. 41].

In putting the textual prototypes into the electronic framework for analysis the OED markers *circa* and *about* occurring before the prototype's actual date were omitted, period dating was taken into account by the earlier year. Dating by the century, although preserved in the adduced examples, was substituted in the computation by the date of the following quotation or, failing that, by the last year of the respective century.

A rearrangement of the present-day string according to the age of the textual prototypes produces a diachronic reflex of its members' present-day succession initiated by the oldest counterpart. This historical dominant (marked by the asterisked, i.e. reconstructed, inclusion sign *⊂ following it) falls on an arbitrary constituent of the contemporary string. The dominant verb within the present-day string at its chronological rearrangement is marked by the bracketed (conditional) sign of inclusion [⊂] put between the lexeme and its dating. The sequence's oldest constituent and its present-day dominant may overlap. Then the notation attached to the respective lexeme is *⊂ [⊂].

At the overlap of the earliest or any other dates in the string the constituents are placed alphabetically. This weak convention will be removed later at the assessment of the absolute chronology of constituents within the compared strings.

A thesaurus of historically consecutive sets of verbs splits into etymological partitions if the respective diachronic cognate of the present-day verb is ascertainable. The said partitioning of the thesaurus gives rise to sub-strings of lexemes concatenated to the etymologically homogeneous dominant unless the entire string contains constituents of the same origin. Both etymologically homogeneous sub-strings and strings constitute the respective cross-sections of the entire thesaurus of verbs. Conversely, thesaurus strings may contain elements that are heterogeneous with its dominant or etymologically unspecified (and omitted from the present study) elements.

In the majority of Germanic/Romance (sub-)strings the present-day and historical dominants do not coincide, but in about 30 % of cases they do. For space considerations exemplification

is given singularly with a diachronically intact or floating dominant (cf. 1-2). The diachronic succession of constituents within the sequence is determined by the respective OED textual prototypes. In the outcomes of queries within this study the textual prototypes are presented in a way similar to the one employed in the Historical Thesaurus of the OED – by their dating.

The construing of a diachronic lexical sequence amounts to the juxtaposition of the respective OED earliest quotations for lexemes (cf. the first examples from 1 and 2). At this stage of analysis with respect to polysemous lexemes the principle of the earliest quotation takes over that of precise sense correspondence:

chatter 1225 *C [C]

to utter a rapid succession or series of short vocal sounds ...

e.g. *Ancr. R.* 152 Sparuwe is a cheaterinde brid: cheatered euer ant chirmed+so ouh ancre+chirmen & cheateren euer hire bonen;

prattle 1532

to talk or chatter in a childish or artless fashion; to be loquacious about trifles; formerly equivalent to prate; now chiefly said, without contempt, of the talk of young children.

e.g. *More Confut. Tindale Wks.* 533/2 So he dooeth but prattle & prate of feling fayth, without the feling of any fayth at all.

sojourn 1290 *C

... to make a temporary stay in a place; to remain or reside for a time.

e.g. *S. Eng. Leg.* I. 147 To þe grete Abbeie to pountenie forto soriourni þere, he sende þis holi Man.

stay[C] 1440

... to cease moving, halt, ...to cease going forward; to stop, halt; to arrest one's course and stand still.

e.g. *Promp. Parv.* 473/1 Steyyn or steppyn of gate (v.r. stoppyn), *restito*, *obsto*.

The attested lengths of synonymous strings of verbs are split arbitrarily into three ranges containing 2-4, 5-9 (accidentally, abiding by Ingwe's depth hypothesis) and over 9 constituents. In contrast to Romance (sub-)strings, there is a Pappian two-fold drop in the number of attested cases with a one-step rise in complexity (here, the strings' composition) within Germanic (sub-)strings of up to 5 constituting verbs:

(1) Synonymous verbs of Germanic etymology – 2,574 (sub-)strings:

1,087 two-member sequences, e.g. **chatter** 1225 *C [C] prattle 1532;

612 three-member sequences, e.g.; **gnaw** 1000 *C snack 13., nibble [C]1460;

286 four-member sequences, e.g. **beat** 885 *C [C] stir 888, knead 950, whip 1250;

130 five-member sequences, e.g. **stretch** 900 *C [C] bend 1000, shape 1000, hook, 1250, hump 1785;

116 six-member sequences, e.g. **shift** 1000 *C totter 1200, waver [C 1315], sway 13., shuffle 1532, teeter 1843;

92 seven-member sequences, e.g. **bow** *C [C] 893 stoop 893, dip 975, drop 1000, cower 1300,

duck 1300, bob 1550;
 62 eight-member sequences, e.g. **beset** 1000 *_C [C] stone 1200, stab 1375, board 1460, storm 14..,
 beleaguer 1589, raid 1865, strafe 1915;
 45 nine-member sequences, e.g. **gather** *_C 725, fold [C] 888, lap 1300, overlay 1300, ruffle 1300, crimp 1398, curl 1447, wrinkle 1528, crease 1588;
 144 sequences with over 9 constituents, e.g. **drivel** 1000 *_C chatter 1225, babble 1230 [C], clack 1250, mouth 1300, patter 1394, gush 1400, prate 1420, chat 1440, tattle 1481, jabber 1499, prattle 1532, rant 1598

(2) Synonymous verbs of Romance origin – 4,636 (sub-)strings:

1,289 two-member sequences, e.g. **sojourn** 1290 *_C stay[C] 1440
 1,380 three-member sequences, e.g. **impress** 1374 *_C [C] imprint 1374, emboss 1385
 906 four-member sequences, e.g. **engross** 1400 *_C employ 1460, absorb [C] 1490, engage 1525
 139 five-member sequences, e.g. **roll** 1374 *_C [C] arch 1400, curve 1594, coil 1611, spiral 1834
 117 six-member sequences, e.g. **circle** 1374 *_C buckle [C] 1386, careen 1600, meander 1612, diverge 1665, zigzag 1777;
 118 seven-member sequences, e.g. **scorn** 1200 *_C [C] avoid 1300, defy 1300, renounce 1375, reject 1494, repudiate 1545, ignore 1611;
 71 eight-member sequences, e.g. **arrive** 1205 *_C [C] visit 1225, appear 1250, enter 1250, report 1386, dismount 1544, disembark 1582, halt 1656;
 90 nine-member sequences, e.g. **sever** 1375 *_C [C] slash 1382, slice 1420, separate 1432
 disjoin 1483, gash 1562, dissect 1607, puncture 1699, fracture 1803;
 526 sequences with over nine constituents, e.g. **attend** *_C [1300, tend 1350, guide 1374, convoy 1375, squire 1386, conduct 1400, accompany [C] 1460, guard 1500, usher 1594, escort 1708, chaperon 1796

Although Romance etymology verbs outnumber their Germanic counterparts (7,654 vs. 4,252 lexemes, respectively) there is a fairly insignificant prevalence of sequences exceeding four constituents within Romance (sub-)strings as compared with the Germanic part of the thesaurus (23% against 19,8 %). This ratio should not seem implausible as there is a high incidence of strings in which the historical dominant and, optionally, one or more constituting verb(s) is/are Germanic. Then the remaining Romance admixture does not constitute a separate sub-string as it fails to produce the historical dominant (earliest constituent) within the string.

3. The etymological partitioning of strings of deverbal coinages from synonymous verbs

The stringing of deverbal coinages from synonymous parent verbs is not given by the existing thesauri for present-day English. However, the respective groupings of deverbal lexemes are ascertainable if we extrapolate synonymous verbs from the thesaurus over filled-in shared-root single/multiple positions in the word families construed on the basis of the attestation of coinages in the OED.

A synonymous stringing of verbs is reflected in the derived lexemes of a given categorial/suffixal affiliation when at least two of the constituting members prove related to these coinages.

Docking the present-day (sub-)strings of English verbs and their counterparts consisting of deverbal coinages with the OED textual prototypes for the respective constituting parent/derived lexemes we obtain a database usable in an onomasiological study of historical word-formation. Within the suggested electronic framework approximately 109,000 such sequences of coinages have been construed for the present paper.

In the analysis below the attested numbers of sequences of varied lengths (with 2 – 4, 5 – 9 and above 9 constituents, respectively) containing derivatives of the constituents of the (sub-)strings of verbs are given in brackets after their overall quotas, if attested, followed by a single exemplification within the medium length range. The length characteristic of strings is also given on the graphs to the queries concerned with the expansion similarity of synonymy at its re-categorisation (see section 4.1 below).

All the analysed coinages were motivated by the verbs. Only appropriate to this fact textual prototypes got included into the corpus. In this way we discarded from the scope of the present analysis the relatedness of individual coinages to nouns that were homonymous with their verbs. The inclusion of 'strange-looking' historically attested suffixed coinages in some instances of string exemplification is effected by their diachronic precedence with respect to the rival form(s) and in others by the suffix uniformity within string modelling.

Suffix rivalry is an optional characteristic of deverbal categories. That is why our description of the etymological cross-sections of the deverbal thesaurus proceeds from (using the above categorial calculus) suffix uniform participial (d_6, d_8) (sub-)strings to more variant as regards the filling suffixes adjectival (d_5, d_7) sequences and then to the sequences of substantives ($d_{1, 2, 2', 3, 4}$).

3.1. The (sub-)strings of participles

Participial formatives produce homogeneous coinages with respect to Germanic etymology verbs. Romance verbs when attached to them give rise to etymologically heterogeneous derivatives.

Although past participles (d_8) outnumber present participles (d_6) with the ratio of 3 : 2 (9,039 and 6,537 coinages, respectively) their potential to concatenate synonyms in the derivational reflection of synonymous parent verbs is the opposite: 5,529 strings of present participle in the entire thesaurus are juxtaposed with just 5,322 strings of past participles.

In the synonymous sequences related to two major etymological groupings of parent verbs the (sub-)strings of present participles (d_6) exceed those of past participles (d_8) when they were derived from Germanic verbs. In contrast to this in the corpus of Romance verbs the (sub-)strings of past participles (d_8) slightly outnumber those of present participles (d_6) (3-4):

(3) (Sub-)strings of participial coinages from parent verbs of Germanic etymology:

(a) 2,230 (1,754, 369 and 112 according to length ranges) sequences of present participles (d_6), e.g. **winding** 1530 * $\subset$ girdling [$\subset$] 1598, wheeling 1628, girding 1655, looping 1854, belting 1857, ringing 1883

(b) 1,674 (1,374, 275 and 52 according to length ranges) sequences of past participles (d_8), e.g. **rotted** 1225 * $\subset$ crumbled 1420, withered [$\subset$] 1470, waned 1593, mouldered 1615, ebbed 1858, drooped 1873

(4) (Sub-)strings of participial coinages from parent verbs of Romance etymology:

(a) 4,002 (3,117, 514 and 371, according to length ranges) sequences of present participles (d_6) e.g. **surmounting** 1407 * $\subset$ mounting 1550, surging 1566, towering 1598, soaring 1607, ascending [$\subset$] 1667, levitating 1859, scaling 1937

(b) 4,132 (3,202, 517, 413 according to length ranges) sequences of past participles (d_8) e.g. **hazarded** 1596 * $\subset$ ventured 1623, diced 1671, chanced 1853, speculated 1865, wagered [$\subset$] 1876

3.2. The (sub-)strings of adjectives

In the strings of modal adjectives (d_7) the coinages from Romance verbs are etymologically homogeneous and those from Germanic verbs are not. As regards adjectives (d_5) we come across both etymologically homogeneous and heterogeneous coinages in either class of the verb.

Modal adjectives (d_7) concatenate more strings than adjectives (d_5) from both Germanic and Romance parent verbs (cf. 5-6). This observation poorly correlates with almost equal overall quotas of verbs involved in adjectival (2,050 stems) and modal adjectival (2,098 stems) derivation. Thus there should be limitations on the stringing of adjectives from synonymously related verbs in comparison with that of modal adjectives:

(5) (Sub-)strings of adjectival coinages from parent verbs of Germanic etymology:

(a) 353 (319, 31 and 3 according to length ranges) sequences of adjectives (d_5) e.g. **staggers** 1778 * $\subset$ [$\subset$] wavery 1820, wobbly [$\subset$] 1851, tottery 1861, quaky 1864, waggly 1894, teetery 1900, quaverous 1918, shuffly 1926

(b) 1,061 (950, 105 and 6 according to length ranges) sequences of modal adjectives (d_7), e.g. **biteable** 1483 * $\subset$ grindable 1652, chewable [$\subset$] 1846, rendible 1860, gnawable 1885, crunchable 1906

(6) (Sub-)strings of adjectival coinages from parent verbs of Romance etymology:

(a) 2,478 (1,958, 395 and 125 according to length ranges) sequences of adjectives (d_5) e.g. **exclusive** 1515 * $\subset$ exceptive 1563, preclusory* 1609, deletory 1612, omissive [$\subset$] 1629, ejective 1657, repudiative 1860

(b) 3,143 (2,446, 448, 249 according to length ranges) sequences of modal adjectives (d_7), e.g. **referrible** 1596 * $\subset$ [$\subset$] committable 1646, assignable 1659, introducible 1673, relegable 1895

In the adjectival deverbal thesaurus a synonymous stringing of coinages from Germanic/Romance verbs involved mostly etymologically homogenous constituents.

The stringing of deverbal adjectives (d_5) in a Romance suffix from stems of Germanic etymology is very scarce: **thrillant*** 1590 * $\subset$ [] tossant* 1616, quaverous 1918; **understandant*** 1400 $\subset$ **thinkative*** [] 1662; **talkative** 1432 * $\subset$ [] chattative 1873; **noddant*** 1589 * $\subset$ restive 1599 []; **whisperous** 1884 * $\subset$ [] quaverous 1918; **talkative** 1432 * $\subset$ [] whisperous 1547. The role of Germanic suffixes in the adjectival thesaurus (d_5) from Romance verbs is limited too. Although they make up approximately eighty (sub-)strings, which amounts to just 3 % of the total number of adjectival sequences related to Romance parent verbs, very few of these exceed two constituents, e.g. **resistful** 1614 * $\subset$ [] crossful* 1680, reverseful 1875; **flaggy** 1565 * $\subset$ faintful* 1589, trembly [] 1848.

The derivatives with Romance suffixes are dependent on French/Latinate etymology of the verbs for the extent of their attestation in the thesaurus: within French lineage stems (sub-)strings of modal adjectives (d_7) outnumber those of adjectives (d_5) by two times (cf. 7). Conversely, within Latinate stems (sub-)strings of adjectives are by 25 % more numerous than those of modal adjectives (cf. 8):

(7) (Sub-)strings of adjectival coinages from French lineage verbs in a Romance suffix:

(a) 1,134 (952, 164 and 18 according to length ranges) sequences of adjectives (d_5), e.g. **appliant*** 1413 * $\subset$ imposant* 1502, dispensive* 1590, administrant [] 1602, determinant 1610, suppliant* 1611, disbursatory 1863

(b) 2243 (1750, 373 and 118 according to length ranges) sequences of modal adjectives (d_7), e.g. **allowable** 1393 * $\subset$ [] chargeable 1480, authorizable 1530, appointable 1563, attachable 1579, ordainable 1656, assignable [] 1659, allottable 1869

(8) (Sub-)strings of adjectival coinages from Latinate verbs in a Romance suffix:

(a) 1,236 (1,035, 174 and 28 according to length ranges) sequences of deverbal adjectives (d_5), e.g. **consolidative** 1400 * $\subset$ [] abstractive 1490, constrictive 1533, coagulative 1605, reducent 1805, abbreviatory 1847

(b) 957 (820, 131 and 6 according to length ranges) sequences of modal adjectives (d_7), e.g. **committable** 1643 * $\subset$ [] nominable 1743, selectable 1836, electable 1879, relegable 1895, allocable 1929, prescribable 1967

The above observation on its surface seems to comply with the derivational productivity of these categories from French and Latinate bases: modal adjectival coinages (d_7) are attested from 970 French lineage verbs and 550 Latinate verbs. With the Romance suffix adjectives (d_5) the correlation is the opposite: 562 French bases and 1,045 Latinate ones. However, this two-fold deficiency in the productivity of adjectives from French verbs gives a relatively high quota of strings. Thus, the predominance of adjectival strings from Latinate verbs sits on reasons different from the inventory productivity of the respective suffixal models.

The uniformity of the suffix in the coinages within a string occurs in two situations. All derivatives may end in one and the same suffix. The strings in which one or more stems reveal suffix rivalry have the respective positions filled with the set suffixal derivative that swaps its diachronically precedent counterpart.

In the case of French lineage verbs for every two suffix-uniform (sub-)strings of adjectives in *-ant/-ent* there are three sequences of adjectives in *-ive*. For Latinate stems this discrepancy goes up to 1 : 3 (sub-)strings (cf. 9-10):

In the formation of adjectives from verbs of French lineage as well as from Latinate verbs, the formative *-ory* yields a limited number of (sub-)strings. Its class counterpart *-ous* is not attached uniformly to Latinate verbs, but it occurs as a constituent of the suffix-variant sequence, e.g. **deviant** 1400 * $\subset$ [$\subset$] *fluctuant* 1560, *digressive* 1611, *dissentaneous* [$\subset$] 1623, *divergent* 1696, *mutative* 1743. A derivational reflection of synonymous verbs of French lineage with the help of the adjectives in *-ous*, contrary to Latinate stems, is still attested (cf. 9 d):

(9) (Sub-)strings of adjectival coinages from French lineage verbs in a single suffix:

(a) 602 (539, 61 and 2 according to length ranges) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ive*, e.g. **fixative** 1434 * $\subset$ *perfective* 1596, *qualificative* 1862, *adaptive* [$\subset$] 1824, *appointive* 1881, *adjustive* 1883

(b) 435 (411, 22 and 2 according to length ranges) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ant/-ent*, e.g. **repugnant** 1387 * $\subset$ *disputant* 1671, *demurrant* 1529, *protestant* 1539, *resistant* 1610, *opposant** [$\subset$] 1611, *defiant* 1837

(c) 33 (2-4 constituents) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ory*, e.g. **preparatory** 1413 * $\subset$ *dissuatory** 1555, *admonitory* [$\subset$] 1594

(d) 20 (2-5 constituents) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ous*, e.g. **annoyous*** 1340 * $\subset$ *vexatious* 1534, *pesterous* 1548, *tormentous** [$\subset$] 1583, *infestious** 1597

(10) (Sub-)strings of adjectival coinages from Latinate verbs in a single suffix:

(a) 947 (820, 113 and 14 according to length ranges) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ive*, e.g. **speculative** 1380 * $\subset$ *estimative* 1398, *conjecturative** 1541, *conclusive* 1590, *postulative* 1623, *deductive* 1755, *predicative* 1846

(b) 321 (313 and 8 according to length ranges) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ant/-ent*, e.g. **fluctuant** 1560 * $\subset$ [$\subset$] *accommodant** 1693, *divergent* 1696, *evolvent* 1708, *reducent* 1805, *regenerant* 1855, *transmutant* 1858, *moderant* 1897

(c) 106 (2-3 constituents) sequences of deverbal adjectives (d_3) in *-ory*, e.g. **objurgatory** 1576, * $\subset$ *vituperatory* 1586, *recriminatory* [$\subset$] 1778, *reprobatory* 1823

Suffix uniformity in the (sub-)strings of adjective (d_3) from stems of Germanic etymology is mostly in *-y* (cf. 11):

(11) (Sub-)strings of adjectival coinages (d_3) from Germanic verbs in a single suffix:

(a) 296 (270, 24 and 2 according to length ranges) sequences of adjectives (d_3) in *-y*, e.g. *slippy* 1548 * $\subset$ *slopy* 1740, *sinky* 1827, *tumbly* 1855, *slidy* [$\subset$] 1880, *stumbly* 1890, *dippy* 1903, *stoopy* 1905

(b) (2-4 constituents) sequences of adjectives (d_3) in *-ful*, e.g. **yearnful** 888 $\subset$ *mournful* [$\subset$] 1542, *bewailful** 1592

3.3. The (sub-)strings of deverbal nouns

The relationships between classes of nouns are more complex in the sphere of action than person nominalization. The nouns for the 'source of the verbal action' (d_3) and patient/object

nouns (d_1) are unequivocal as regards the active vs. passive diatheses of the verbal paraphrase. In contrast to this, some action nouns (d_2) unlike those that are devoid of this property (d_1), admit a paraphrase into factitive lexicalizations (d_2) typically signifying the state or result of the action expressed by the verb, not necessarily diachronically pre-emptive of the action counterpart and sporadically even non-correlative with the same-word nominalization of the action. In modelling the respective derivationally reflected sequences of parent verbs in the sphere of substantive word formation the paraphrase and the appropriate OED textual prototype determined the categorial affiliation of the derivative and its place in the chronological sequences, which in some cases (as in 12) was accompanied with a shift in the stem affiliation of the historical dominant:

(12) Opposition exemplification, (a) vs. (b), of the string of action nouns (d_1 or/and d_2) and their factitive counterparts (d_2):

(a) **abridging** 1386 (d_1) * $\subset$: ... the act or process of shortening the duration of any thing, or lessening it; or of making a short compendium or abstract of a larger work, e.g. *haucer Pars. T. 168 Yit avaylen thay to abrigging of the peyne of helle.*

[abridgement 1494 (d_2): the act or process of abridging or shortening; a shortening of time or labour;

a curtailment of privileges, *abyan vi. clxi. 154 His sayde sone+was a cause of the abrygement, or shortynge of his dayes.*]

cutting 1398 (d_2): the action of the verb cut, in various senses,

*revisa Barth. De P.R. xvii. ii. (1495) 597 Wythout kyttynge or keruyng; abbreviation [$\subset$] 1530 (d_2): the act of shortening, reducing in length, e.g. *alsgr. 193 Abreyvation, abreyvation. 1576 ambarde Peramb. Kent 233 (1826) Neither hath this our manner of abbreviation, corrupted the names of townes and places onely;**

shortening 1542 (d_2): the action or an act of the verb shorten, e.g. *Wyatt Poems, Epitaph Sir T. Gravenor 12 No sickness could him from it let; Which was the shortening of his days;*

condensing 1787 (d_1): Chiefly in names of machines, mechanical apparatus, etc., forming virtual compounds (sometimes hyphenated), in which it blends with the *vbl. n.* used *attrib.* (= 'for condensing'), e.g. *G.Adams Ess. Microscope 84 There is also a condensing glass to the stage. Ibid. The tube with the condensing lene*

(b) **cutting** 1382 (d_2): * $\subset$

... *concr.* a piece cut off; *esp.* a shred made in preparing or trimming an object for use, e.g. *Wyclif I Kings xi. 31 And he seith to Jeroboam, Tak to thee ten kyttyngis.*

abbreviation [$\subset$] 1460 (d_2):

... the result of abbreviating; an abbreviated or reduced form; short summary, abridgement, e.g. *J.Capgrave Chron. 17 Of these thre sones grew al mankynde in this world, and be what order here schul jere have abreviacioun;*

abridgement 1523 (d_2):

... a compendium of a larger work, with the details abridged, and less important things omitted, but retaining the sense and substance; an epitome, or abstract, e.g. Fitzherbert *Surueying* 30 He wyll cause his audytoure to make a value in maner of a bridgement of all the ayd minystre accomptes;

shortening 1796 (d_2):

... *concr.* A fat or oil used to make pastry, etc., short, e.g. A. Simmons *Amer. Cookery* 34 *Loaf Cakes* No. 2 Rub 4 pound of sugar, 3 and a half pound of shortning, (half butter and half lard) into 9 pound of flour.

The constituents within sequences of action (d_1 and/or d_2) or factitive (d_2) nouns contain Germanic or Romance etymology suffixes. When a (sub-)string of synonymous verbs takes on the (lexicalized) action nouns suffix indiscriminately of its etymology letting into the string the earlier/earliest filling at formative variance Romance etymology verbs give rise to relatively more numerous as well as longer (sub-)strings of factitive nouns (d_2) than Germanic verbs (cf. the value of b in 13 and 14):

(13) (Sub-)strings of (lexicalized) action nouns in a precedent suffix from verbs of Germanic etymology:

(a) 2516 (1944, 439 and 133 508 according to length ranges) sequences of action (d_1 or/and d_2) nouns, e.g. **bearing** 1250 * $\subset$ taking 1330, cartage [$\subset$] 1428, bringing 1433, shifting 1440, waftage 1558, freightment 1559, hauling 1626, ferrying 1873

(b) 1278 (1065, 195 and 18 according to length ranges) sequences of factitive nouns (d_2), e.g. **taking** 1340 * $\subset$ bearing 1393, cartage [$\subset$] 1428, waftage 1650, freightage 1694, haulage 1883

(14) (Sub-)strings of (lexicalized) action nouns in a precedent suffix from verbs of Romance etymology:

(a) 4578 (3541, 529 and 508 according to length ranges) sequences of action (d_1 or/and d_2) nouns, e.g. **summing** 1387 * $\subset$ adding [$\subset$] 139, calculation 1393, computation 1425, tallying 1440, figuring 1534, enumeration 1577

(b) 3407 (2655, 460 and 292 according to length ranges) sequences of factitive nouns (d_2), e.g. deliverance 1290 * $\subset$ vacation 1386, renouncement 1494, desisting 1607, evacuation 1625, abandonment [$\subset$] 1839, discarding 1840, emigration 1863

The (sub-)strings of action nouns in -ing (d_1 and/or d_2) formed on the verbal bases of Romance etymology are almost two times as many as those formed on the native etymology bases. Contrary to this the (sub-)strings of factitive nouns (d_2) in -ing from Romance etymology verbs are outnumbered by those made up by the -ing derivatives from verbs of native origin (cf. 15 and 16):

(15) (Sub-)strings of nouns in -ing from verbs of Germanic etymology:

- (a) 2510 (1941, 438 and 131 according to length ranges) sequences of action nouns (d_1 or/and d_2), e.g. **evening*** 1230 * $\subset$ setting 1398, tying 1480, weighing 1485, trimming 1519, matching 1562, steadying [$\subset$] 1736
- (b) 985 (867, 116 and 12 according to length ranges) sequences of factitive nouns (d_2), e.g. **seething** 1300 * $\subset$ searing 1395, baking 1440, brewing 1545, steeping 1585, warming 1681, cooking [$\subset$] 1804

(16) (Sub-)strings of nouns in -ing from verbs of Romance etymology:

- (a) 4224 (3378, 533 and 413 according to length ranges) sequences of action nouns (d_1 or/and d_2), e.g. **confirming** 1297 * $\subset$ defending 1300, certifying [$\subset$] 1387, supporting 1421, approving 1523, ratifying 1555 recognizing 1611
- (b) 766 (686, 74 and 6 according to length ranges) sequences of factitive nouns (d_2), e.g. **disguising** 1386 * $\subset$ attiring [$\subset$] 1552, apparelling 1567, mantling 1591, coating 1770, cloaking 1840, costuming 1856, jacketing 1882

In the case of Romance suffixes that are taken on by verbs of Romance etymology the (sub-)strings of action nouns admitting documented lexicalization (d_2) by almost 3.5 times outnumber those that consist of non-lexicalised action nouns (d_1) (cf. 17 a and 17 b). The (sub-)strings of factitive nouns (d_2) exceed those of lexicalizable action (d_2) nouns probably owing to the participation of factitive nouns without the respective same-word action noun counterparts (cf. 17 b and 17 c):

(17) (Sub-)strings of (lexicalized) action nouns in a precedent Romance suffix from verbs of Romance etymology:

- (a) 750 (665, 75 and 10 according to length ranges) sequences of non-lexicalized action nouns (d_1), e.g. **stimulation** 1526 * $\subset$ **temperament*** 1615, bracement* [$\subset$] 1677, ascendance 1742, reanimation 1797, rejuvenation 1871
- (b) 2,556 (2,019, 355, 182 according to length ranges) sequences of lexicalizable action nouns (d_2), e.g. **grievance** 1300 * $\subset$ [$\subset$] deliberation 1374, speculation 1374, consideration 1386, reflection 1386, rumination 1600, ponderation 1646
- (c) 2,817 (2,226, 379 and 212 according to length ranges) sequences of factitive nouns (d_2) **enticement*** $\subset$ proposition 1340, importunance 1546, allurement 1548, entreatance* 1548, invitement [$\subset$] 1599, pursuement* 1615

In French lineage verbs, the sequences of lexicalizable action nouns (d_2) and factitive nouns (d_2) in the Germanic suffix -ing claim one third of the respective (sub-)strings. In Latinate verbs, the quotas of (sub-)strings of lexicalizable action nouns (d_2) and factitive nouns (d_2) in -ing is negligible (cf. 18 and 19):

(18)(Sub-)strings of Germanic suffix substantives in -ing from verbs of French lineage:

(a) 2,609 (2,047, 405 and 157 according to length ranges) sequences of non-lexicalized action nouns (d_1), e.g. **spoiling** 1380 * $\subset$ decaying 1530, soiling [$\subset$] 1580, defiling 1585, tainting 1593, sullyng 1659, bedaubing 1788, tarnishing 1858

(b) 657 (597, 58 and 2 according to length ranges) sequences of lexicalizable action nouns (d_2), e.g. **feigning** 1375 * $\subset$ disguising [$\subset$] 1395, covering 1400, varnishing 1505, cloaking 1513, veiling 1586, muffling 1788

(c) 673 (608, 62 and 3 according to length ranges) factitive nouns (d_2), e.g. **picking** 725 * $\subset$ purging 1398 [$\subset$], scalding 1398, dressing 1504, polishing 1530, scouring 1597, rasping 1655, rinsing 1818

(19) (Sub-)strings of Germanic suffix substantives in -ing from Latinate verbs

(a) 1,094 (938, 138 and 18 according to length ranges) sequences of non-lexicalized action nouns (d_1), e.g. **reducing** 1488 * $\subset$ [$\subset$] compacting [$\subset$] 1561, coagulating 1626, consolidating 1661, abbreviating 1668, abstracting 1690

(b) 37 (2-3 constituents) sequences of lexicalizable action nouns (d_2), e.g. **aborting** 1580 * $\subset$ [$\subset$] nullifying 1647, expunging 1846 (c) 38 (2-3 constituents) sequences of factitive nouns (d_2), e.g. uniting 1728 * $\subset$ [$\subset$] providing 1820, collecting 1881

The (sub-)strings with variant Romance formatives from Germanic verbs are few. The majority of sequences are those of factitive nouns (d_2). This testifies to the strength of the lexicalization process in the Romance suffix coinages which was also the case with the transpositions from Romance verbs (cf. the relative values of b and c in 19 and 20):

(20) (Sub-)strings of (lexicalized) action nouns in a (precedent) Romance suffix from verbs of Germanic etymology:

(a) 29 (2-3 constituents) sequences of non-lexicalized action nouns (d_1), e.g. **bickermment** 1586 * $\subset$ [$\subset$] squabblement 1731

(b) 148 (2-8 constituents) sequences of lexicalizable action nouns (d_2), e.g. **amazement** 1606 * $\subset$ clutterment* 1611, minglement 1674, jumblement 1706, puzzlement [$\subset$] 1822, worriment 1833, bedevilment 1843, addlement 1859

(c) 304 (272, 31 and 1 according to length ranges) sequences of factitive nouns (d_2), e.g. **dribblement*** 1599 * $\subset$ sweepage 1628, leakage 1642, flowage [$\subset$] 1830, runnage 1864, bubblement 1890, spillage 1934

In Germanic roots the coinages in a Romance suffix enlarge the respective -ing nouns thesauri only slightly, in part owing to the formation of (sub-)strings due to the concatenation of (a) Romance suffix(es) coinage(s) on a single derivative made up with the help of the native suffix -ing, e.g. **offering** 1000 (d_1) * $\subset$ [$\subset$] bequeathment 1607, bestowment 1754. It seems that the native suffix coinage typically opens up such sequences (e.g. **setting** 1398 * $\subset$ fitment [$\subset$] 1608)

although the opposite line-up where a Romance suffix derivative precedes its synonymous -ing counterpart is also attested (e.g. **furtherance** 1440 * $\subset$ bolstering [$\subset$] 1530).

Formative-uniform (sub-)strings involving an arbitrary suffix of Romance etymology are more versatile within the synonymous stringing of French lineage verbs in comparison with verbs of Latinate etymology. In the latter, 85 % of the sequences of action (here encompassing both non-lexicalized (d_1) and lexicalizable (d_2) derivatives on the principle of the earlier counterpart at their variance) and lexicalized action (d_2) nouns entail the coinages ending in -(t)ion. The stringing of derivatives in the French lineage stems deverbal suffixation is more versatile with three productive string-constituting formatives although the strings made up with the derivatives ending in -(t)ion, in contrast to the productivity of derivation from Latinate verbal stems, are outnumbered by those in -ment (cf. 21 and 22):

- (21) (Sub-)strings of a single Romance suffix substantives from French lineage stems
- (a) 968 (807, 162 and 19 according to length ranges) sequences of merged (d_1 and d_2) action nouns in -ment, e.g. **ordainment** 1399 * $\subset$ appointment 1425, attachment 1447, assignment [$\subset$] 1460, enrollment 1535, allotment 1574, authorization 1594
 - (b) 925 (772, 139 and 14 according to length ranges) sequences of lexicalized action (d_2) nouns in -ment, e.g. **attachment** 1468 * $\subset$ assemblément* [$\subset$] 1470, procurment 1601, accrueement 1607, compilement 1624, acquirement 1630
 - (c) 743 (655, 86 and 2 according to length ranges) sequences of merged (d_1 and d_2) action nouns in -tion, e.g. **temptation** 1225 * $\subset$ [$\subset$] excitation 1400, provocation 1426, transportation 1540, absorption 1597, invitation 1598
 - (d) 624 (563, 60 and 1 according to length ranges) sequences of lexicalized action (d_2) nouns in -tion, e.g. **adoption** 1382 * $\subset$ acception 1543, confirmation 1553, toleration 1582, affirmation 1593, realization 1611, admission [$\subset$] 1622
 - (e) 356 (327 and 29 according to length ranges) sequences of merged (d_1 and d_2) action nouns in -ance, e.g. **pleasance** 1340 * $\subset$ [$\subset$] sustenance 1386, assistance 1398, supportance* 1490, acceptance 1574, suppliance 1598
 - (f) 368 (335 and 33 according to length ranges) sequences of lexicalized action nouns in -ance, e.g. **sustenance** 1290 * $\subset$ pleasance 1340, assistance 1491, aidance [$\subset$] 1593, acceptance 1596 supportance* 1597, supplyment 1589
 - (g) 63 (2-4 constituents) sequences of merged (d_1 and d_2) action nouns in -age, e.g. **wreckage** 1577 * $\subset$ [$\subset$] spoilage 1597, wastage [$\subset$] 1756, wastage 1756, wreckage [$\subset$] 1837
 - (h) 73 (2-4) sequences of lexicalized action nouns (d_2) nouns in -age, **abusage*** 1548 * $\subset$ [$\subset$] spoilage 1816 wastage 1898
 - (i) 7 (2 constituents) sequences of merged (d_1 and d_2) action nouns in -(t)ure, e.g. **seizure** 1482 * $\subset$ [$\subset$] enclosure 1574
 - (j) 29 (2 constituents) sequences of merged (d_1 and d_2) lexicalized action nouns in -(t)ure, e.g. **enclosure** 1816 * $\subset$ fixture [$\subset$] 1860

(22) (Sub-)strings of a single Romance suffix substantives from Latinate stems

- (a) 1131 (949, 161 and 21 according to length ranges) sequences of merged (d_1 and d_2) action

nouns in -tion, e.g. **communication** 1382 * $\subset$ proclamation [$\subset$] 1420, exhibition 1432, propagation 1450, circulation 1535, celebration 1580, promulgation 1604, dissemination 1646

(b) 863 (734, 117 and 12 according to length ranges) sequences of lexicalized action nouns (d_1) in -tion, e.g. **vacation** 1386 * $\subset$ prohibition 1387, termination [$\subset$] 1450, inhibition 1532, repudition 1545, extermination 1549, nullification 1630, vitiation 1635, obliteration 1658

(c) 131 (2-4 constituents) sequences of non-lexicalized action nouns (d_1) in -ment e.g. **extinguishment** 1503 * $\subset$ abortment [$\subset$] 1607, erasement 1721, expungment 1891

(d) 110 (2-4 constituents) sequences of lexicalized action nouns (d_2) in -ment, e.g. **disquietment*** 1606 * $\subset$ [$\subset$] dispiritment 1827, disheartenment [$\subset$] 1830, disruptment 1834

(e) 26 (2-3 constituents) sequences of merged (d_1 and d_2) action nouns in -ance, e.g. demonstrance 1430 * $\subset$ insinuaance 1647, transmittance [$\subset$] 1855

(f) 24 (2 constituents) sequences of lexicalized action nouns (d_2) in -ance, **demonstrance** 1430 * $\subset$ [$\subset$] insinuaance 1647

The nouns denoting the source of the verbal action (d_3) in the form of its agent or/and instrument from the (sub-) strings of verbs of native etymology could end in the Germanic suffix -er only. Within native etymology verbs the sequences of patient nouns (d_4) ending in the Romance suffix -ee become more numerous when the stringing involves the Germanic formative -er for the sporadic coining of patient (eventually, object) both tagged as d_4 , i.e. the recipient of action, nouns (23):

(23) (Sub-)strings of source of action/recipient of action nouns from verbs of Germanic etymology:

(a) 2,301 (1798, 405 and 98 according to length ranges) sequences of nouns in the Germanic suffix -er (d_3), e.g. **handler** 1398 * $\subset$ rubber 1536, clasper 1551, nestler 1611, stroker 1632, petter [$\subset$] 1863

(b) 75 (2-4 constituents) sequences of patient nouns (d_4) in the Romance suffix -ee e.g. **hangee** 1831 * $\subset$ shootee 1837, murderee [$\subset$] 1920

(c) 117 (116 and 1 according to length ranges) sequences of patient nouns (d_4) in a precedent arbitrary suffix, e.g. **bender** 1596 * $\subset$ settee 1716, cuttee 1798, plottee [$\subset$] 1832, wistee 1900

In Latinate verbs the coining of agent nouns in a Romance suffix yields as many sequences as that in the Germanic suffix -er. (cf. 24 a and 24 b). In French lineage stems the coining in -er produces six times a larger number of (sub-)strings than that in the Romance suffixes (cf. 25 a and 25 b). Hence in Latinate stems, in contrast to the French lineage ones, the number of precedent suffix agent (sub-)strings almost doubles the number of single suffix etymology strings (cf. the relative values of c in 24 and 25 with the aggregate values of a and b).

(24) (Sub-)strings of source of action nouns from Latinate verbs:

(a) 894 (687, 104 and 13 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in the Germanic suffix -er, e.g. **expecter** 1584 * $\subset$ assumer 1600, conjecturer 1612, anticipater [$\subset$] 1753, predictor 1885

(b) 899 (783, 106 and 10 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in a precedent Romance suffix, e.g. elector 1467 * $\subset$ constitutor 1531, delegant [$\subset$] 1627, nominator 1659, selector 1782, inaugurator 1834, investor 1862

(c) 1475 (1195, 236 and 44 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in a precedent arbitrary suffix, e.g. **proclaimer** 1548 * $\subset$ [$\subset$] communicant 1552, exhibiter 1599, circulator 1607, celebrater 1609, promulgator 1665, disseminator 1667, propagator 1686, poster 1864

(25) (Sub-)strings of source of action nouns from French lineage verbs:

(a) 3190 (2,483, 449 and 258 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in the Germanic suffix -er, e.g. **tempter** 1380 * $\subset$ exciter 1387, chafer 1395, provoker 1432, offender 1464, vexer 1530, annoyer [$\subset$] 1577, affronter 1598, inflamer 1609

(b) 465, 41 and 3 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in a precedent Romance suffix, e.g. **oppressor** 1425 * $\subset$ taintor 1451, persecutor 1484, offendant [$\subset$] 1597

(c) 3276 (2555, 454 and 267 according to length ranges) sequences of agent nouns in an arbitrary precedent suffix, e.g. **agreer** 1548 * $\subset$ reconciler 1563, modifier 1583, correspondent 1630, harmonizer [$\subset$] 1678, adaptor 1801, accorder 1860

The merging of French and Latinate stems into Romance etymology (sub-)strings should increase the aggregate number of the attested sequences (cf. 27 with (24) and (25)).

(26) (Sub-)strings of source of action nouns from Romance stems

(a) 3924 (3075, 469 and 380 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in the Germanic suffix -er, e.g. **feigner** 1382 * $\subset$ portrayer 1386, representer 1483 rehearser 1530, performer [$\subset$] 1588, pretender 1591, burlesquer 1657 mimicker 1847

(b) 1472 (1219, 215 and 39 according to length ranges) sequences of agent nouns (d_3) in a precedent Romance suffix, e.g. **relator** 1591 * $\subset$ narrator [$\subset$] 1611, proclaimant 1847, enumerator 1856, recitor 1880, depictor 1892

(c) 4309 (3342, 514 and 453 according to length ranges) sequences of agent nouns in an arbitrary precedent suffix, **acceptor** 1382 * $\subset$ [$\subset$] considerer 1449, regarder 1525, affirmer 1540, conceiver 1581, concluder 1601, postulant 1759

Within the sequences of the nouns denoting the recipient of the action from Romance bases (27) French lineage stems reveal patient nouns suffix versatility (cf. 27 b and c) whereas Latinate stems produce strings of nouns only in -ee (27 d). The latter are incorporated into the Romance suffix(es) sequences (cf. 27 a):

- (27) Sub-strings of the recipient of action nouns from Romance etymology verbs
- (a) 579 (532, 42 and 5 according to length ranges) sequences of patient/(object) nouns from Romance stems in a precedent suffix, e.g. **recoveree** 1531 * $\subset$ **retainer** 1540, **protectee** 1602, **rescuee** [$\subset$] 1950
 - (b) 389 (366 and 23 according to length ranges) sequences of patient nouns (d_4) in a precedent arbitrary suffix from French lineage stems, e.g. **grantee** 1491 * $\subset$ **recognizee** 1592, **confirmer** 1600, **confessee** 1601, **acquiescer** 1800, **adoptee** 1892, **admittee** [$\subset$] 1900
 - (c) 345 (325 and 20 according to length ranges) sequences of patient nouns (d_4) in a precedent Romance suffix from French lineage stems, e.g. **vouchee** 1485 * $\subset$ [$\subset$] **confirmer** 1600, **contentant*** 1641, **warrantee** 1668
 - (d) 117 (113 and 4 according to length ranges) sequences of patient nouns (d_4) from Latinate stems in a precedent Romance suffix, e.g. **devotee** 1657 * $\subset$ **donatee** 1716, **dedicatee** 1760, **restrictor** 1959

3. Diachronically expanding sequences of the etymological (sub-)strings of verbs and their coinages: models of assessment

The rearrangement of parent/derived etymological (sub-)strings according to the age of the constituents' textual prototypes is significant for the historical derivational thesaurus. Such (sub-)strings came into being variedly both in terms of the entire expansion sequence and the time lag that elapsed in each instance of diachronic complementation.

Different deverbal categories may, but not necessarily should, be related to divergent compositions of stems, eventually just roots, from the (sub-)string of parent verbs. Although derivational constraints could be optional not all verbs take on suffixes and a sequence of coinages is typically shorter than that of their parent lexemes.

In the overall evolution (complete diachrony) no sequence of coinages is longer than that of their parent counterparts. The assumption turns out to be too strong, however, for period reconstruction (short or even distant diachrony) in view of the fact that textual prototypes of some derivatives precede those of their parent lexemes owing to inter-language contacts, but possibly also because of incomplete documentation.

A conceivable path to the study of synonymous constituents' sequencing over time lies in matrix analysis. A similarity matrix can be construed for each pair of juxtaposed sequences [1].

A matrix consists of the row (here, technically, the left hand-side list) where constituents are written chronologically and column with the placement of constituents in the order of stems from the row. The parent and derived categories could be ascribed to either the matrix row or column.

In order to estimate the *expansion similarity (chronotropism)* of the two synonymous sequences the placement of each pair of constituents in respect to the positioning of their counterparts sharing common roots across the diagonal is to be considered.

The squares in the matrix are marked with plusses on condition that the chronological rise of the respective pairs of synonyms in both (sub-)strings (for this matter the matrix is symmetrical) is sequentially convergent. It occurs when the textual prototype of the *i-th* constituent from the column (sub-)string (here for technical reasons the right hand-side list) is younger than its preceding and older than its following same-sequence counterpart(s) just as the relative chronology reference

between the preceding/following constituent(s) and the said *i-th* constituent's counterpart in the matrix row string (likewise, the left hand-side list). If these conditions are not met, there is dissimilarity in the strings constituents' succession and the respective matrix squares on both sides of the diagonal are marked with a minus (fig. 1).

Example BARK

BARK	885	BARKER	1393	X-- ++ +++
YELP	888	YELPER	1340	-X+ ++ +++
CRY	1225	CRIER	1380	-+X ++ +++
BAY(bark,utter)	1340			+++ X- ---
HOWL	1386	HOWLER	1859	+++ -X -++
GROWL	1389	GROWLER	1753	
YIP	1440			+++ -- X++
GNAR	1496			+++ -+ +X+
SNARL(dogs:growl)	1589	SNARLER(dogs:growl)	1634	+++ -+ ++X
GNARL*	1593	GNARLER*	1811	
YAP	1668	YAPPER	1823	

Fig. 1. Comparison of diachronic sequential positions of the -er agent nouns with those of their shared-root parent verbs

In the exemplification to the developed queries individual matrices and their cross-categorical row/column length (un)specified groupings contain synonymous verbs and their shared-root derivatives together with the dates of the respective OED textual prototypes. Matrices of chorotropism are sorted by the length of the constituents and put together numerically. Each individual matrix is downloadable from the developed framework.

The above example appears to be three elements shorter than the original composition as the verbs *cry*, *bay* and *yap*, unlike the dominant *bark*, do not take on the suffix *-er*. To avoid empty rows/columns in the matrix caused by derivational constraints we omit the verbs that do not produce a coinage of a given category. For this we place the verbs' (sub-)string in the matrix column (fig.2).

Example BARK

YELPER	1340	YELP	888	X++++
BARKER	1393	BARK	885	-X++++
SNARLER(dogs:growl)	1634	SNARL(dogs:growl)	1589	++X+-
GROWLER	1753	GROWL	1389	++-X+-
GNARLER*	1811	GNARL*	1593	++++X-
HOWLER	1859	HOWL	1386	++---X

Fig. 2. Comparison of diachronic sequential positions within a sub-string of verbs and their shared- root -er agent nouns

When there are no derivational constraints with respect to any of the verbs their (sub-)string in the matrix column remains unchanged. Otherwise its composition is curtailed. The column of the matrix containing the verbs has only those constituents that give rise to the derived lexemes of a chosen category by an arbitrary moment of diachrony or throughout diachrony at large. The latter are encompassed in the matrix row.

An assessment of the sequential similarity in the diachronic growth of the parent and derived thesauri is obtainable from a quantification of the comparison results presented in the matrices of chronotropism [2].

Let a corpus of matrices for an arbitrary cross-categorical domain

$$\hat{A} = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} & A_{13} & \dots & A_{1N} \\ A_{21} & A_{22} & A_{23} & \dots & A_{2N} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ A_{N1} & A_{N2} & A_{N3} & \dots & A_{NN} \end{pmatrix}$$

be $A_{ij} = 0, 1$.

The positive and negative outcomes of the sequential comparison of the matrix column and row constituents (plusses and minuses in the squares) are imputed the numeric values of plus one and minus one, respectively.

Then the extent of the inter-strings sequential reflection within this corpus of matrices can be obtained from the equation

$$n(N) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N A_{ij} / N(N-1) \quad (1)$$

Where i does not equal j .

The mean value of this reflection $n_k(N)$ at specific length M of the (sub-)string $k = 1, 2, 3, \dots, M$ in the matrix row can be received from the equation

$$\overline{n(N)} = \frac{1}{M} \sum_{k=1}^M n_{k=1}(N) \quad (2)$$

If two arbitrary constituents of a string have the same year textual prototypes and their counterparts in the other matrix triangle are also characterised by the same year textual prototypes (not necessarily falling on one and the same year when viewed across the diagonal), the sequential expansion of the two pairs is equally identical and the respective squares are marked with a plus.

Some pairs of constituents in the upper matrix triangle have their textual prototypes with varied OED dating but their counterparts across the diagonal are identically dated. This fact does not invert the 'earlier/later' or 'later/earlier' prototypes' correlation.

We have to discard the respective squares from quantification by equalling them to zero if identically dated prototypes are contained within the matrix column sequence as the original question concerning the earlier/later placement of two such constituents cannot be asked at all (fig.3). Such cases are insufficient numerically to upset the obtained mean values of expansion similarity in the etymological stratification of the lexicon at large, but they may be more significant at period partitions from the general set.

Example POISON

DESTROY	1225	DESTROYER	1382	X	1	1	1	1	0
ENVENOM	1300	ENVENOMER	1598	1	X	-1	-1	-1	-1
DEFILE(make foul)	1325	DEFILER(make foul)	1546	1	-1	X	0	-1	-1
PERVERT	1374	PERVERTER	1546	1	-1	0	X	-1	-1
TAINT	1375	TAINTOR	1451	1	-1	-1	-1	X	-1
POISON	1380	POISONER	1382	0	-1	-1	-1	-1	X

Fig. 3. Quantification of the sequential expansion of a sequence of agent nouns and their parent verbs of Romance etymology

The precedence/follow-up relationship between the (sub-)string's constituents can be defined proceeding from the dating of the respective textual prototypes. Where we have plusses in the previous version of assessment there will be negative values of age differential. And where there are minuses we will have positive values. Textual prototypes dated in the same year must be omitted from the assessment of relative similarity expansion of strings, but they are incorporated into the absolute assessment of age values differentials using formula (2). Understandably, at all the positions marked with a plus there could be still narrower distances between pairs of column string constituents as compared with some positions marked with a minus since consistently progressive line-up chronologically may be quite narrow in the sense of the actual age differential. So the obtained curvature gives reasons for the assessment of both sequential similarity and chronological homogeneity.

In the absolute assessment method the age differential values while comparing the sequences constituents' placement within the string are typically negative. Within the relative assessment method an overlap of the sequential expansion of two (sub-)strings at a given length of the matrix row sequence equals plus one. That is why the mean values of similarity are smaller than this value, but larger than minus one.

Discussion

Two-member sequences in a matrix row reveal only convergent (predominant) or divergent expansion, respectively. A growth in the length of the row sequence leads to a finer grading of the expansion divergence of the respective pairs of strings. The convergence of the expansion basically ceases to be predominant in the cross-categorical domain when the row (sub-)string has three constituents. The complete divergence of the expansion (all minuses in the similarity matrix) occurs considerably rarer than its complete convergence within two (sub-)strings.

A balance between the two outcomes of comparison of the verbal thesaurus with its deverbal reincarnation constitutes the latter's diachronic ontology. It is deemed to comply with the criteria of naturalness for diachronic onomasiology, its prime prerequisite lying in the parent verb pre-

emptying its coinages. For this reason the more convergent pairs of string outnumber the less convergent ones.

If a measure of chronotropism (sequential similarity) with the string of verbs is an intrinsic feature of all or at least some derived categories, the respective patterns of its mean values distribution are expected to produce sufficiently variant (with their own trajectories) and generally fluctuation-proof (non-overlapping) curves for types of word formation within attested lengths of the strings. However, some of the categories under certain circumstances or 'from the start' may not be characterised by the said distribution pattern. They may also be in a specific way responsive to the etymological (sub-)layers of parent verbs and the etymology of variant suffixes (cf. section 2) as well as to the relative vs. absolute chronology dichotomy of lexical temporal dynamics suggested in section 3 above.

4.1. The (sub-)strings of verbs and participles

The expansion of synonymous (sub-)strings of verbs of Germanic etymology is more reflexive of the sequential logic of the (sub-)strings of present participles (d_6) than of past participles (d_8). In the (sub-)strings of verbs of Romance etymology, a higher sequential similarity falls on their transposition into past participles (d_8) (cf. the y axis values on the charts of two lower tiers of fig. 4).

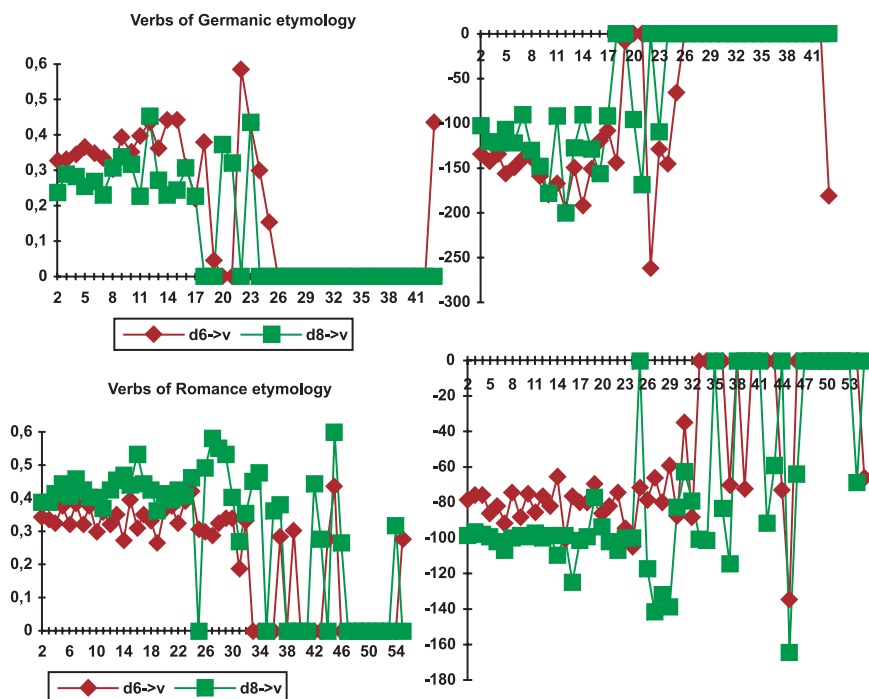

Fig. 4. Expansion similarity of participial (matrix row) (sub-)strings and their parent verbs (matrix column) correspondences: axis x – lengths of row; axis y – mean values of chronotropism. Here and on the diagrams below fractional values on axis y stand for relative assessment of the expansion similarity of strings and mean age differential values expressed in years for the absolute assessment.

This assessment for Romance verbs yields smooth individual length distribution in past participles (d_8) contrary to present participles (d_6), which can be seen from the square and rhombus curves on the lower tier right hand-side chart of fig.4.

4.2. The (sub-)strings of verbs and adjectives

In the etymological classes of parent verbs the expansion of (sub-)strings of adjectives is less imitative of the rise of verbs than the expansion of (sub-) strings of modal adjectives (fig. 5).

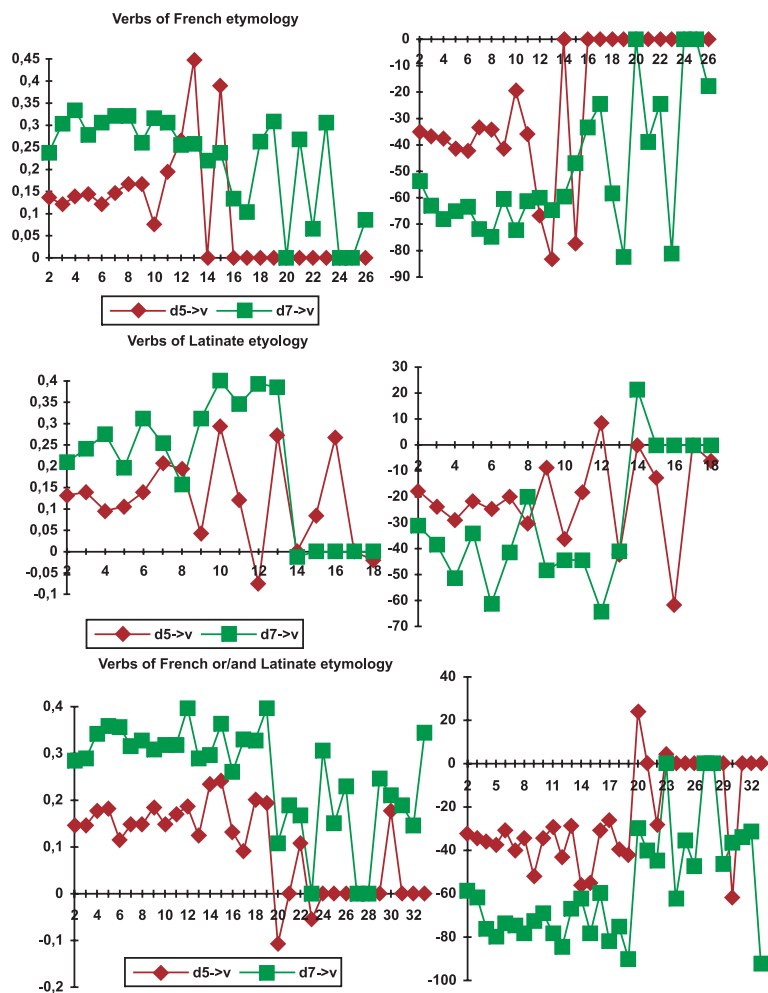

Fig. 5. Mean values of the expansion similarity of adjectival (sub-)strings and their Romance parent verbs correspondences (axis notation same as on fig. 4).

This divergence has its explanations in the fact that adjectives (d_5) provide a larger share of verbs chronologically younger than the coinage owing to 'direct borrowing' than modal adjectives (d_7), the tendency being more pronounced within Latinate rather than French etymology verbs (fig. 5).

In the corpus of word families from verbs of native etymology the curves diverge almost identically with those obtained for the verbs of Romance etymology (fig. 6). Within the Romance stems adjectives are less imitative of the expansion of verbs than modal adjectives owing to a higher incidence of borrowings that pre-empt the verb. In the corpus of native verbs strings of adjectives (d_5) are mostly made up by the coinages in the Germanic formative $-y$. That is why they are more similar to the expansion of verbs than strings of modal adjectives. Hence, the relative location of curves on the charts of figure 6 and the reasons for lower and higher age differential mean values of adjectives and modal adjectives are variedly conditioned.

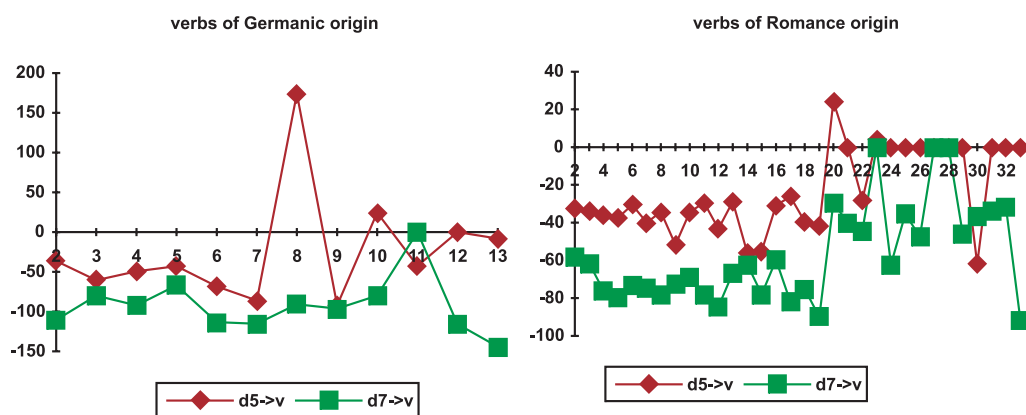

Fig. 6. Mean values of the expansion similarity of adjectival (sub-)strings and their Germanic/Romance parent verbs correspondences (axis notation same as on the right hand-side charts of fig. 4).

4.3. The (sub-)strings of verbs and substantives

In the synonymous (sub-)strings from both native and Romance verbs most lengths reveal a decrease in the extent of sequential similarity to parent strings from action through agent to factitive nouns. The larger absolute values of the age differential in the case of native verbs could be conditioned by the factor of their chronological depth (cf. the upper tier charts on fig. 7). The (sub-)strings of nouns in Romance suffixes fail to form a clear scale of differences between the substantive categories as regards this parameter, which in the case of Romance verbs might be related to a high incidence of borrowed coinages antedating the attestation of the respective verbs (cf. medium right hand-side and bottom right hand-side charts on fig. 7). The exclusion of the Romance suffix coinages from the strings motivated by Romance etymology verbs leads to a clear difference in the extent of their expansion similarity between action ($d_{1/2}$) and agent (d_3) nouns. This difference is also quite pronounced when string expansion is analysed for French etymology

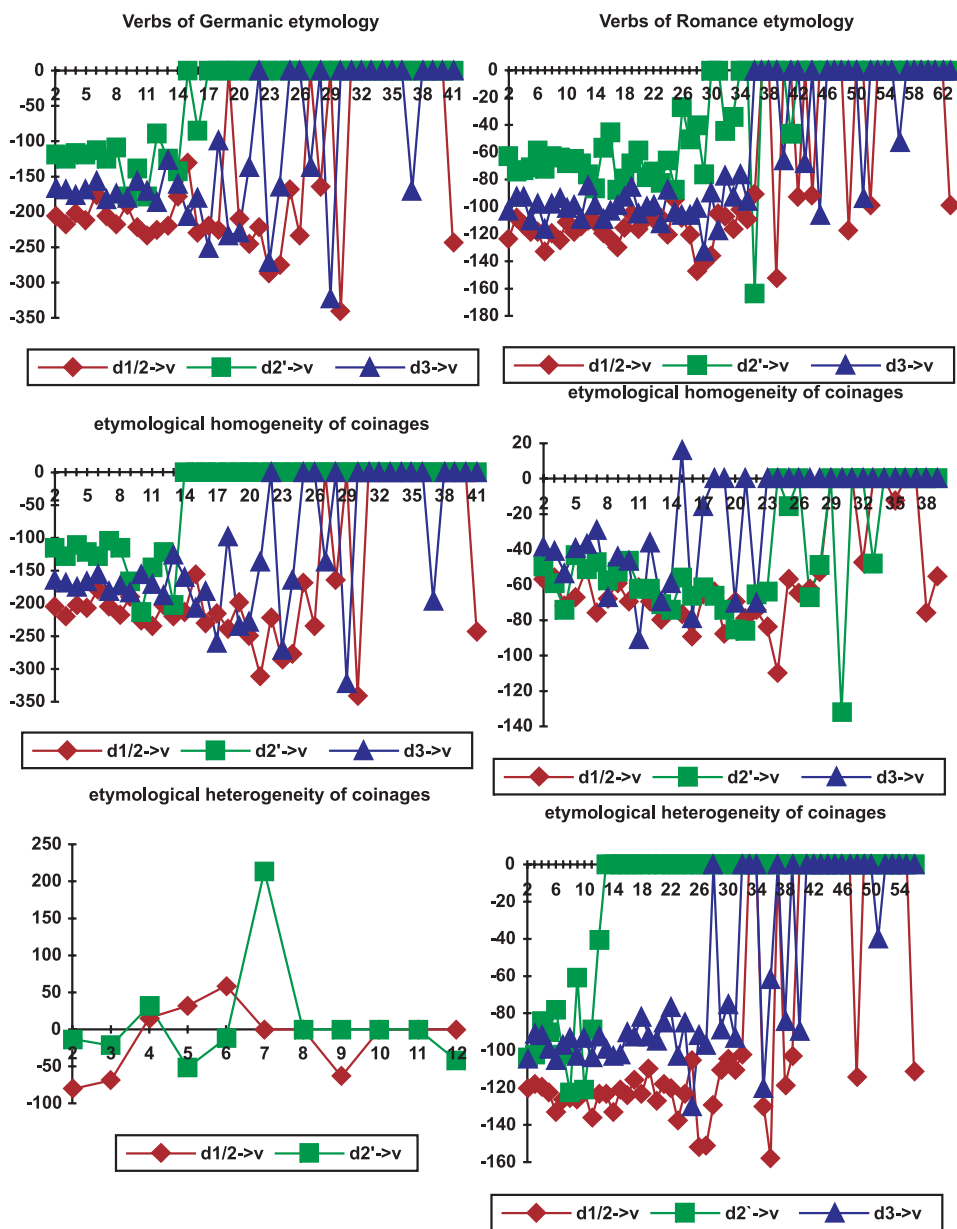

Fig. 7. Mean values of the expansion similarity of substantive (sub-)strings and their Germanic/Romance parent verbs correspondences (axis notation same as on the right hand-side charts of fig. 4).

and Latinate verbs separately (cf. the right hand-side charts on fig. 8). The powerful strings of agent nouns from Latinate verbs in a Romance suffix unlike those from French lineage verbs fail to reveal lower similarity with the expansion of verbal strings than other substantive categories (cf. the left hand-side charts on fig. 8).

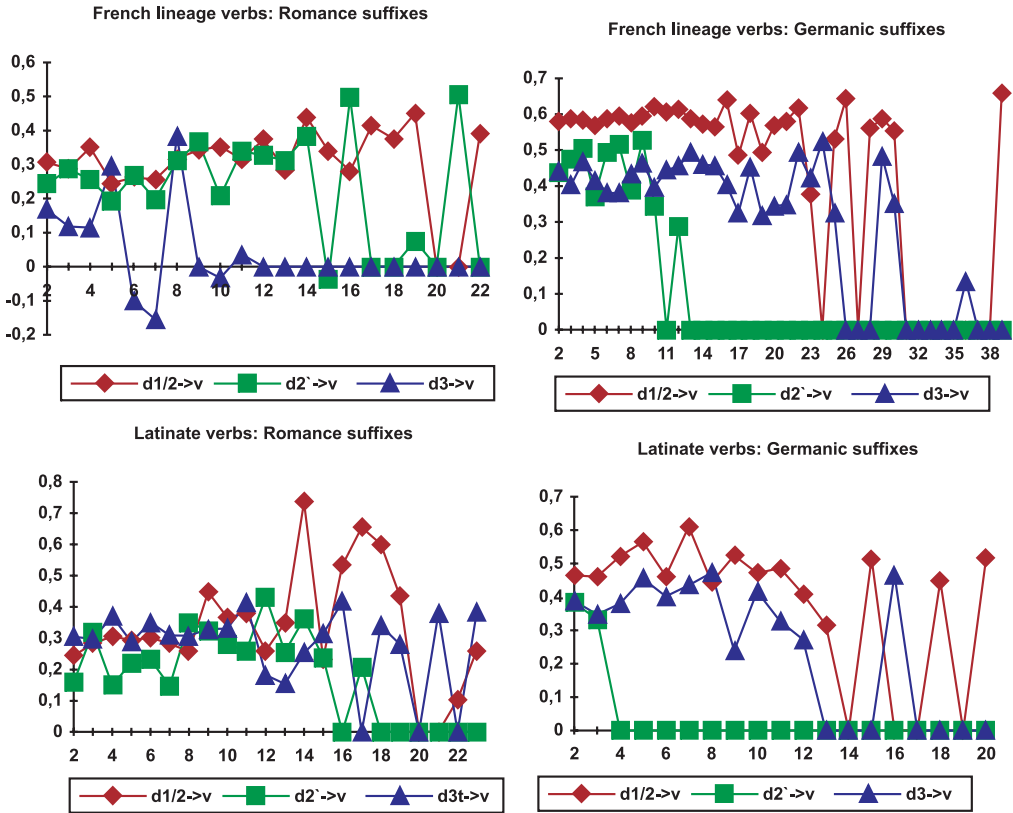

Fig. 8. Mean values of the expansion similarity of substantive (sub-)strings and their Germanic/Romance parent verbs correspondences (axis notation same as on the left hand-side charts of fig. 4).

Concluding remarks

In this paper I presented category-varied reflections of strings of verbal synonyms in the diachronic word formation of English. The construed strings of derived coinages characterized by suffix variance/uniformity of constituents can tell us more about the inventory and complementation of vocabulary segments over time.

Put to test in the present study was the extent of relevance of a binary native/Romance or triple native/French/Latinate stratification of parent constituents and the etymological affiliation of

formatives for the entire historical thesaurus of verbs and their coinages. This apparent distinction proves to have been working quite intricately, and at times failing, in respect to specific categories and suffixes in the thesaurus.

Relative and absolute modes of sequential deficiency are computed for the mean rates of divergence between strings of varied categorial affiliation, length and, quite specifically for this paper, etymological status of parent verbs and transposition formatives.

The system of developed electronic queries seems to be able to address in the corpus linguistics format with the ensuing diagram visualization and sampling possibilities the problem that “within a word family, we must examine the relationship of different parts of speech, especially where their dates of currency differ widely” [5, p. 113].

The whole approach owes its deemed epistemic value to the corpus of diachronic textual evidence from the monumental Oxford English Dictionary.

1. Bilynsky M. Synonymous strings length and constituents' placement in English deverbal word-formation: the physicist's contribution to diachronic lexicology// *Journal of Physical Studies*. 2007. Vol. 11, N0.1. P. 6-21. 2. Bilynsky M. Getting a diachronic view on synonymy: verbs and deverbatives. In: Nikolaus Ritt, Christiane Dalton-Puffer, Dieter Kastovsky (eds.), *Medieval English and its Heritage. Structure, Meaning and Mechanisms of Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. P. 77–104. 3. Durkin, Phillip. 2006. Latin loanwords in the early modern period. How often did French acts as an intermediary? In: Dury Richard, Maurizio Gotti and Maria Dossena (eds.) *English Historical Linguistics. Vol.II. Lexical and Semantic change*. Amsterdam: John Benjamins: 2006. P. 184–202. 4. Fischer A. The notional structure of thesauruses. In: Christian J. Kay and Jeremy J. Smith (ed.) *Categorization in the history of English*. Amsterdam: John Benjamins, 2006. P. 41-57. 5. Kay Ch. J., Wotherspoon I. A. W. Turning the dictionary inside out: some issues in the compilation of a historical thesaurus. In Diaz Vera, Javier E. (ed.) *A changing world of words. Studies in English historical lexicography, lexicology and semantics*. Amsterdam: Rodopi, 2002. P. 109–135. 6. Laird Ch. 1985. Webster's New World Thesaurus. Prepared by Ch. Laird, updated by . D. Lutz. New York: Prentice Hall Press. 7. OED = Oxford English Dictionary (second edition) on CD-ROM version 3,0. 2002 Oxford OUP.

ПРЕЦЕДЕНТНІ КОНТЕКСТИ В ЕТИМОЛОГІЧНІЙ СТРАТИФІКАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ТЕЗАУРУСА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: (на матеріалі віддієслівних словотвірних гнізд)

Михайло Білинський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: bislo@ukrpost.ua*

Вивчено структуру категоріальних зон віддієслівного тезауруса в історії англійської мови з можливістю моделювання подібності розгортання його частин у діахронії. Евристика запропонованого підходу базується на суцільній вибірці текстових прототипів та матриця

хронотропності, що включають понад 500 000 порівнянь місця лексем в ономасіологічному просторі.

Ключові слова: етимологія, віддієслівні категорії, синонімічні ряди, матричний аналіз, середні значення, хронотропність

**ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ КОНТЕКСТЫ В ЭТИМОЛОГИЧЕСКОЙ
СТРАТИФИКАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОГО ТЕЗАУРУСА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
(на материале отглагольных словообразовательных гнезд английского языка)**

Михаил Билинский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: bislo@ukrpost.ua*

Изучена структура категориальных зон отглагольного тезауруса в истории английского языка с возможностью моделирования сходства развертывания его частей в диахронии. Эвристика предложенного подхода базируется на сплошной выборке текстовых прототипов и матрицах хронотропности, которые содержат более 500 000 сравнений места лексем в ономасиологическом пространстве.

Ключевые слова: этимология, отглагольные категории, синонимические ряды, матричный анализ, средние значения, хронотропность.

Стаття надійшла до редколегії
15.11.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК: 811.1'367.625

МОНО- ТА ПОЛІНЕГАЦІЯ В МОВІ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Алла Паславська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: alla@mail.lviv.ua

Проведено типологічний аналіз функціонування заперечення в германських, романських і слов'янських мовах. Моно- чи полінегативний характер мови визначається способом морфологічної реалізації неозначених займенників і прислівників у заперечному реченні. Паралельне вживання заперечних маркерів із заперечними фразами зумовлює полінегативний статус мови, відсутність заперечного маркування засвідчує її мононегативний характер.

Ключові слова: негация, заперечення, мононегация, полінегация, заперечне узгодження, подвійна негация, типологія.

Залежно від того, чи неозначені займенники та прислівники вживаються в заперечному реченні автономно, чи в супроводі заперечної частки, природні мови можна умовно поділити на моно- та полінегативні. Явище *полінегачії* [2, с. 11] називають ще *заперечним узгодженням* (*negative concord*, *конгруэнция*) – коокуренцією заперечних маркерів із заперечними фразами без логічної акумуляції заперечення [6, с. 203–223], множинним запереченням [4], “посиленням, емфазою” заперечення [15]. Мета нашої праці – з’ясувати особливості функціонування систем негачії у германських, романських і слов'янських мовах.

Окремі дослідники [12; 20] пояснюють полінегативність за допомогою термінології Е. Канта, який розрізняв *твердження, заперечення, обмеження* як категорії якості та *одиночність, множинність і всеосяжність* як кількісні категорії. За Кантом, первинним запереченням у мовах було якісне та кількісне, а пізніше в деяких мовах (давньоанглійській, давньонімецькій) обидва заперечення злилися в єдине, чим засвідчили логічно вищий ступінь розвитку [3]. Цю кантівську тезу О. Есперсен піддав критиці. В рамках такої теорії важко пояснити, на його думку, чому зазначені мови знову “деградували” до колишнього нижчого рівня [15] розвитку заперечення.

Г. Кжижкова вважає поєднання заперечного займенника (квантора загальності) та негачії дієслова *подвійною негачією* [16]. Однак цей термін частіше вживають на позначення іншого заперечного феномена, коли паралельне вживання двох чи більше заперечних елементів призводить до нейтралізації заперечної семантики. Тому одночасне маркування запереченням предиката та неозначених займенників (прислівників), при якому зберігається семантика заперечення, позначимо терміном *полінегация*.

У природних мовах заперечне маркування може відбуватися в реченні за різними схемами. Здебільшого воно експлікується в предикатній зоні [14, с. 563], формуючи у всіх

(і стародавні, і сучасні) індоєвропейських мовах монологічних структури. До того ж, заперечення може реалізуватись за допомогою заперечних слів, або одночасно запереченням предиката та неозначених займенників і прислівників, якщо вони наявні.

У давніх індоєвропейських мовах заперечення передавалося за допомогою одного формального засобу: вед. *na*, дав.-перс. *naiy*, хетськ. *natta*, авест. *noit*, *na* [1]. Показово, що в неіндоєвропейських мовах заперечення виражалося аналогічно: шумер. *ni*, япон. *nai*. Це свідчить і про давнє походження заперечення, і про спорідненість індоєвропейських та неіндоєвропейських мов.

Первісна ініціальна позиція заперечення зумовлена комунікативною потребою винести на перший план слово, що містить найважливішу інформацію повідомлення. Ця тенденція характерна для індоєвропейського речення загалом. Пізніше заперечна частка зайняла препозицію до дієслова.

Якщо предикатне заперечення в давніх індоєвропейських мовах виражалося однаково – за допомогою частки, то наявність у реченні неозначених (за іншою термінологією узагальнюючих займенників і прислівників [2, с. 10]) та особливості їхньої взаємодії з запереченням призводили до формування моно- та полінегативних структур, які й визначали моно- та полінегативний характер мови. У працях з індоєвропейського порівняльно-історичного мовознавства зазначено, що неозначені займенники та прислівники вживали в індоєвропейському реченні спочатку в позитивній формі і лише під впливом заперечення набували заперечного значення. Це могло супроводжуватися паралельним заперечним маркуванням зазначених одиниць, або лише поширенням заперечного змісту, без його формального вираження.

Функціонування монологічних структур можна простежити ще в письмових пам'ятках класичної латини:

(1) *Nemo illum tutorem unquam liberis suis scripsit, nemo illum sermone dignum iudicabat* [Cic. Cluent. 4, цит. за 5, с. 202].

‘Ніхто ніколи не записував його опікуном для свої дітей, ніхто не вважав його гідним розмови’,

де в заперечній формі вживається лише займенник *nemo* ‘ніхто’, а обидва предикати – *scripsit* ‘записував’ і *iudicabat* ‘вважав’ – мають стверджувальну форму.

Розглянемо можливі зразки заперечного маркування в слов'янських, германських і романських мовах.

Слов'янські мови правомірно зараховують до полінегативних [8; 16; 19; 2]. Заперечні займенники та прислівники вживаються в цих мовах лише паралельно з заперечною частиною, не акумулюючи чи, навпаки, нейтралізуючи заперечну семантику речення загалом.

(2) *Гірко вразила Марію чиста татарська вимова дочки, їй хотілося сказати, що вони вже на волі і ніхто тепер не має права заборонити їм розмовляти по-своєму* (Р. Іванчук).

(3) *Никого не будет в доме,*

Кроме сумерек (Б. Пастернак).

(4) *Karús nic naturalnie nie wiedział o opiniach ludzkich* (В. Прус).

‘Карусь, звісно, нічого не знав про думку людей’.

Ці приклади засвідчують, що вживання заперечних займенників і прислівників супроводжується обов'язковою негацією предиката.

(5) *Вечірнє сонце, дякую за всіх, Котрі нічим не осквернили душу* (Л. Костенко).

(6) *Я ничего не делаю, она весь век трудится* (И. Гончаров).

Відсутність заперечної частки призводить до аграматизму синтаксичної конструкції:
**Котрі нічим осквернили душу*. Кількість неозначених займенників і прислівників, морфологічно маркованих запереченням, практично необмежена:

(7) *Ніхто, ніяк, нічим не спинить*

Людьми угноєний прогрес (І. Світличний).

Полінегація в українській мові не залежить від граматичної функції згаданих одиниць. Заперечні слова можуть виступати в реченні в функції: підмета

(8) *Ніхто не будить розквітлих квіттям снів дитячих...* (Б.–І. Антонич);

(9) *Нам никто не помешает: жинки нет дома* (Н. Гоголь);

додатка

(10) *Та шкода й гадки, не буде нічого* (Т. Шевченко);

(11) *Гадает ветреная младость, которой ничего не жаль* (А. С. Пушкин);

означення

(12) *І Ганна, що їй ні робила, Ніякої ради не дала* (І. Котляревський);

(13) *А она, кажется, всю жизнь, как по пальцам, знает: ни купцы, ни дворян ее не обманут ... никаких ошибок не делает...* (И. Гончаров).

Однак у кожному з наведених прикладів заперечна частка *не* є облігаторним компонентом речення.

Позиція заперечних слів у реченні щодо дієслова також не впливає на полінегацію в слов'янських мовах. На прикладі польської мови можна пересвідчитися, що заперечні займенники та прислівники в пре- чи постпозиції до дієслова однаково супроводжуються заперечною часткою [9, с. 4]:

(14) *Żadne dziecko nie wyjechało na wakacje.*

‘Жодна дитина не поїхала на канікули’.

(15) *Nie wyjechało na wakacje żadne dziecko.*

‘Не поїхала на канікули жодна дитина’.

Відповідно поводяться марковані запереченням неозначені займенники та прислівники у східно- та південнослов'янських мовах, наприклад, у російській і сербохорватській [21, с. 115]:

(16) *Мария не видит никого.*

(17) *Marija ne vidi nikoga.*

На відміну від слов'янських, сучасні германські мови – послідовно мононегативні. Незалежно від порядку слів, заперечення в них експлікується за допомогою лише одного форманта, як це ілюструють приклади з німецької (18)–(20) та англійської (21)–(22) мов:

(18) *Aber dann durfte wiederum niemand anfassen als Arnold und ich* (T. W. Storm).

‘Але, знову ж таки, ніхто крім мене і Арнольда не мав права доторкнутися’.

(19) *Warum war sie so zornig auf ihn, er hatte doch nichts getan?* (S. Zweig).

‘Чому вона була така люта на нього, він ж нічого не зробив?’.

(20) *Ihr habt kein Gefühl dafür, dass prophetische Menschen sehr leidende Menschen sind* (F. W. Nietzsche).

‘Ви не розумієте, якими стражденими людьми є пророки’.

(21) *She did nothing of the kind* (A. Trollope).

‘Вона нічого подібного не робила’.

(22) – *No, no. Nothing modern for me* (A. Huxley).

‘Ні, ні. Для мене нічого сучасного’.

Позиція маркованого запереченням займенника чи прислівника щодо предиката немає жодного впливу на форму предиката – вона залишається стверджувальною. Лише для окремих діалектів і розмовних варіантів англійської (Black English (23), (24) [411]) чи німецької мов (баварський діалект (25), (26), характерними є полінегативні синтаксичні структури [239]:

(23) *Nobody said nothing to nobody.*

‘Ніхто нічого нікому не казав’.

(24) *Maria didn't say nothing to nobody.*

‘Марія нікому нічого не казала’.

(25) *Ich bin froh, das ich keine Rede nicht halden brauch.*

‘Я радий, що мені не потрібно виступати з жодними промовами’.

(26) *Und keinen andern nichd leihden wiel.*

‘І не хоче терпіти нікого іншого’.

На приклади полінегативних структур, хоча й зрідка, можна натрапити також у сучасній німецькій художній прозі:

(27) *Bei ihnen würde keiner keinen verraten* (A. Seghers).

‘Серед них ніхто б нікого не видав’.

Романські мови з неоднозначною системою заперечення є перехідною ланкою між монологічними германськими та полінегативними слов'янськими мовами. Специфіка романських мов виявляється в тому, що всі вони, за винятком французької, толерують заперечні конструкції з індефінітними компонентами, лише коли заперечний займенник вживається у препозиції стосовно предиката, наприклад, в іспанській:

(28) *Nadie ha venido* [18, с. 116-117].

‘Ніхто не прийшов’

Поєднання займенника в цій позиції з фразовим запереченням перетворює негативний зміст висловлення в позитивний:

(29) *Nadie no ha venido* [18, с. 117].

‘Усі прийшли’.

Якщо ж заперечний займенник з'являється у постпозиції до заперечного предиката

(30) *Maria no viene nunca.*

‘Марія ніколи не приходить’

(31) *Jorge no sabe nada.*

‘Георгій нічого не знає’,

то значення заперечення зберігається. Заперечне маркування предиката є облігаторним компонентом таких конструкцій, а його відсутність призводить до аграматизму:

(32) **Maria viene nunca.*

Подібно функціонують заперечні займенники та прислівники в італійській мові (33а). У препозиції до предиката вони вживаються без заперечної частки, а одночасна реалізація заперечних займенників із заперечною часткою можлива (і обов'язкова), лише якщо займенники перебувають у постпозиції до предиката [13, с. 211]. Аналогічна закономірність спостерігається в румунській – *nu vazui pe nimene* – та португальській мовах – *nal tenho visto nenhun* ‘нікого не бачив’.

(33) а. *Nessuno (*non)¹ ha telefonato.*

¹ (*non) маркує неграматичність можливої конструкції з *non.

‘Ніхто не зателефонував’.

б. Gianni *(non) dice niente a nessuno.

‘Дж. нікому нічого не сказав.’

Щодо французького заперечення *ne pas*, яке інколи розглядають як полінегативну конструкцію, то для цього немає жодних підстав, оскільки компоненти *ne* та *pas* – це частини одного комплексного заперечення, яке виявляє у французькій мові специфічні риси:

(34) *Tu n'as pas pleuré.*

‘Ти не плакав’.

Як зазначив Ф. Брюно: “французька мова внесла багато нового у вираження заперечення: вона надала заперечного значення словам *aucun, personne, rien*. Заперечний прислівник *ne* набув форми *ne ... pas ...* У французькій мові здатність заперечувати має не лише сам заперечний прислівник: *nul* має супроводжуватися *ne*. Це цілком нова концепція заперечення” [10, с. 520].

Отже, заперечні займенники та прислівники у французькій мові не вживаються автономно, а лише в поєднанні з *ne*. Це стосується і “первинно-заперечного” *nul < nullus* і утворених за допомогою нього інших заперечних слів, а також “вторинно-заперечних” *aucun, personne, rien, point*, які набули значення негачії внаслідок активного функціонування в заперечних структурах:

(35) *Je n'ai rien dit.*

‘Я нічого не сказав’.

(36) *Je n'ai parlé avec personne.*

‘Я ні з ким не говорив’.

У спеціальних контекстах елементи комплексного заперечення у французькій мові можуть вживатись без заперечної частки *ne*: 1) у неповних реченнях, які використовують як відповіді на запитання (37); 2) в односкладових наказових (38); 3) односкладових окличних реченнях (39):

(37) *Est-il venu?*

– *Pas encore.*

‘Чи він прийшов? – Ще ні’.

(38) *Pas de bruit!*

‘Не шуміти!’

(39) *Plus de doute!*

‘Жодного сумніву!’

Якщо взяти до уваги, що два з наведених вище прикладів є конструкціями з елімінованими предикатами, які в разі реконструкції були б ужиті в заперечній формі, то це лише підтверджує тезу про комплексний, але мононегативний характер французького заперечення.

Моно- чи полінегативний статус мови ніяк не відображається на “якості” заперечення, яке вона реалізує. Однак цей факт неодноразово піддавали сумніву. Окремі вчені пропонували навіть розрізняти логічні та психологічні мови, залежно від того, як у них реалізується заперечення. За цим критерієм мова вважалась логічною, якщо заперечення в ній виражалося за допомогою одного морфологічного засобу. Полінегативні мови класифікувалися як психологічні [11, с. 116]. Очевидно, що такий погляд є помилковим. По-перше, моно- чи полінегативність мови – явище історичне, тому характер системи негачії може кардинально змінюватись у процесі еволюції мови. По-друге, полінегація – це лише морфологічний рефлекс, що засвідчує наявність заперечення в синтаксичній структурі.

Перелічені факти свідчать про конвергентні та дивергентні ознаки систем негачії в германських, романських та слов'янських мовах. Германські мови послідовно реалізують

мононегативний тип заперечних конструкцій, тоді як у романських мовах (за винятком французької) вибір моно- чи полінегативного типу продиктований структурною позицією заперечного займенника або прислівника стосовно предиката. Для слов'янських мов характерний полінегативний тип заперечних конструкцій.

1. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
2. Булах Н. А. Средства отрицания в немецком литературном языке / Н. А. Булах // Уч. зап. Ярославского пед. ин-та. – 1962. – Вып. 57. Иностр. языки. – 334 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Пг. : 1907. – 464 с.
4. Малина Г. В. Заперечення у давніх германських мовах / Г. В. Малина : Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Харків, 1998. – 18 с.
5. Соболевский С. И. Грамматика латинского языка / С. И. Соболевский. – М. : Учпедгиз, 1939. – 424 с.
6. Acquaviva P. The Logical Form of Negation. A Study of Operator-Variable Structures in Syntax / P. Acquaviva (Dissertation 1993, Scuola Normale Superiore, Pisa). – New York/London : Garland, 1997. – 317 p.
7. Bayer J. What Bavarian Negative Concord Reveals About the Structure of German / J. Bayer // Mascaro J. , Nespore M. (Ed.). Grammar in Progress. – Dordrecht : Foris, 1990. – P. 13-24.
8. Besters-Dilger J. Zur Negation im Russischen und Polnischen / J. Besters-Dilger. – München : Sagner, 1988. – 400 S.
9. Blaszczak J. Towards a Binding Analysis of Negative Polarity Items / J. Blaszczak // Linguistics in Potsdam. – 1998. – Vol. 4. – P. 1-37.
10. Brunot F. Précis de la grammaire historique de la langue française / F. Brunot. – Paris : Masson, 1949. – 641 p.
11. Engert H. Die Negation als Kriterium des Sprachgeistes / H. Engert // Archivum filologicum. – Kaunas, 1937. – S. 47-86.
12. Gebauer J. Über die Negation, namentlich die Altböhmische / J. Gebauer // Archiv für slawische Philologie. – Berlin, 1884. – S. 180-185.
13. Haegeman L. The Syntax of Negation / L. Haegeman. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 335 p.
14. Jacobs J. Negation / J. Jacobs // Stechow A. v., Wunderlich D. (Ed.). Semantics: An International Handbook of Contemporary Research. – Berlin : de Gruyter, 1991. – P. 560-596.
15. Jespersen O. Negation in English and other Languages / O. Jespersen. – København : Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelser 1; 5. [Reprinted in: Selected writings of Otto Jespersen. – London: Allen & Unwin, no year.], 1917. – 151 p.
16. Krzhizhkova E. K voprosu o tak nazyvaemoj dvojnoj negacii v slawjanskich jazykax / E. K. Krzhizhkova // SLAVIA. – 1968. – XXXVII/1. – S. 21-39.
17. Ladusaw W. Expressing Negation / W. Ladusaw. SALTII, 1992. – Ms.
18. Laka I. Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections. Ph.D. Dissertation / I. Laka. – Cambridge, Mass., 1990.
19. Miklosich F. Die Negation in den slavischen Sprachen / F. Miklosich. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe XVIII. – 1869. – 335–366 S.
20. Mourek V. E. Zur Negation im Altgermanischen / V. E. Mourek. – Prag : Königl. böhm. Ges. d. Wiss., 1903. – 67 S.
21. Progovac L. Binding Domains and Functional Categories: Negative Polarity in Serbo-Croatian and Russian / L. Progovac // Toman J. (Ed.). FASL 1. The Ann Arbor Meeting 1992: Functional Categories in Slavic Syntax. – Ann Arbor, Michigan : Slavic Publications, 1994. – P. 109-128.

**МОНО- И ПОЛИНЕГАЦИЯ В ЯЗЫКЕ:
ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ****Алла Паславская**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: alla@mail.lviv.ua*

Осуществлен типологический анализ функционирования отрицания в германских, романских и славянских языках. Моно- либо полинегативный характер языка определяется способом морфологической реализации неопределенных местоимений и наречий в отрицательном предложении. Параллельное употребление отрицательных маркеров с отрицательными фразами обуславливает полинегативный статус языка, отсутствие отрицательного маркирования свидетельствует о его монологическом характере.

Ключевые слова: негация, отрицание, монологическая, полинегативная, отрицательное согласование, двойная негация, типология.

**MONO- AND POLYNEGATION IN LANGUAGES:
A TYPOLOGICAL ANALYSIS****Alla Paslavska**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: alla@mail.lviv.ua*

Presented in the paper is a typological study of the functioning of negation in Germanic, Romance and Slavonic languages. The mono- or polynegative nature of a language is predetermined by the way indefinite pronouns and adverbs are realized morphology wise in the negative sentence. The parallel use of negative markers with the negative phrases preconditions the polynegative status of the language in question whereas the lack of negative marking testifies to its mononegative nature.

Key words: negation, mononegation, polynegation, negative concord, double negation, typology.

УДК - 81'373. 21: 266:811.133.1

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ХРИСТІЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ ГАЛЛІЇ (АРМОРИКИ) У ТОПОНІМІЦІ БРЕТАНІ

Віктор Мотрук

Закарпатський державний університет,
вул. Українська, 193, Ужгород, 88015, Україна
e-mail: zakdu@ukrpost.net

Проаналізовано топонімічні назви бретонського регіону. Розглянуто топоніми сакрального походження (агіотопоніми), що мають інформацію про міграційні рухи бритів у Західну Галлію, починаючи з V ст., і початки її християнізації. З'ясовано суспільно-історичні підстави появи, поширення та еволюції цих географічних назв на землях давньої Бретані; розглянуто продуктивні словотвірні моделі, за якими вони утворені.

Ключові слова: топоніміка, християнізація, бретонське християнство, ченці-місіонери, агіотопоніми, назви місцевостей Бретані, святий.

Першопочатки християнської віри в Галлії сягають кінця II ст. Після хрещення у 498 р. короля франків Хлодвіга I (фр. *Clovis*) вона набула статусу державної релігії. Християнство об'єднало і зміцнило державу франків, а злиття двох культур – галло-романської і франкської – визначило подальший розвиток західноєвропейської цивілізації [1, с. 39]. Проте утвердження нової віри не означало негайного зникнення язичницьких вірувань. У Бретані (кельтська назва *Aremorica* – “країна біля моря”) прадавніх язичницьких звичаїв (культ мегалітичних об'єктів бронзового віку: дольменів, менгірів, кромлехів; культ священних дерев і джерел тощо) населення дотримувалося аж до кінця XIX ст. Учені пояснюють це толерантним ставленням римської церкви до язичництва. Крім того, в гальських святих вона знаходила риси й атрибути, властиві богам римського пантеону, й давала їм римські імена [2, с. 14].

По той бік Ла-Маншу, на “Зеленому острові” (сучасні о-ви Великої Британії), християнство почало поширюватися ще до англо-саксонського завоювання [4, с. 77]. Особливістю кельтського варіанта Христової віри було те, що вона пропагувалася тут головню через чернечі громади. Центрами християнської освіченості, де навчання теологічних наук поєднувалося з викладанням світських дисциплін, були монастирі.

У монастирі *Ллантвіт* (Валлія) Святого Письма навчав монах *Ільтуд* (*Itud*), якого вважали *небесним патроном кельтських християн*. Багато його учнів стали відомими духовними діячами: *св. Давид (Деві)*, *св. Жильдас*, *св. Самсон*, *св. Поль Аврельян* та ін. Особливою ж рисою всього острівного чернецтва було місіонерство. Ченці вбачали своє головне покликання у проповіді слова віри на інших землях, у інших країнах. Почесною місією і великою заслугою валлійських та ірландських ченців стало те, що вони запровадили християнську віру в Західній Галлії.

Перші місіонери прибули на півострів Арморика в період масової міграції бритів, витіснених на материк племенами англів і саксів (IV ст.). Із-за Ла-Маншу нарінули кілька міграційних хвиль, і в кожній групі переселенців були місіонери. Святі отці досконало володіли галльською говіркою і могли навчати католицької віри мовою своєї пастви. Вони мали також неабиякий організаторський хист, що їм знадобився для заснування мережі парохій (*paroisses*).

Іммігранти заселили спочатку західну частину Арморики, – сучасну Нижню Бретань (*Basse Bretagne*), а згодом її східні терени аж до гирла р. Вілени. Вони дали своїй новій батьківщині назву *Britannia* (*Британія*). Інфільтрація в галло-римське суспільство через контакти з місцевим населенням привела до проникнення лексики з кельтсько-бритської мови прибульців у галльську говірку, а фактично в її залишки, що збереглися (переважно в селах) попри тиск романізації. Галльський субстрат став поживним ґрунтом для проростання з посіяних остров'янами кельтських зерен давньобретонської мови. Запозичення з мови переселенців слугували, зокрема, для творення географічних назв, що дійшли в різних джерелах аж до наших днів.

Доведено, що топоніми є цінним матеріалом для діяхронного вивчення проблематики різних наук, передусім історії, історичної географії, етнографії, соціології, мовознавства. Мовознавці розглядають топоніми як реалії мови і культури, як “особливі лінгвокультурні знаки, в яких знання про слово перетинається зі знанням про іменований географічний об’єкт як експонент матеріальної культури суспільства” [5, с. 3].

Завдяки різнобічному мовознавчому аналізу топонімічних фактів бретонського регіону в працях французьких топонімістів А. Доза, Р. Ларгійєра, Б. Тангі, Ж.-І Ле Муєна, Д. Делатра та інших, розгадано не одну загадку минулого. Результати цих досліджень проливають світло на суспільно-історичні чинники, що вплинули на формування і локалізацію бретонської топоніміки, на динаміку її розвитку.

Заслужують уваги праці, автори яких роблять основний наголос на топонімах сакрального походження: [3],[6],[7],[10], [11],[12], [13]. Отримані ними результати мають велике значення для відтворення історії духовного життя бретонського народу. Однак попри уся її важливість ця проблема все ще повністю не розв’язана. Сподіваємося, що пропонується увазі читача розвідка певною мірою заповнити наявну прогалину.

Об’єктом аналізу в ній є топоніми, що несуть у собі інформацію про міграційні рухи бритів у Західну Галлію у IV–V ст. і початковий етап її християнізації. **Актуальність теми** зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на розгляд мовних явищ, пов’язаних із культурою, національним світосприйняттям; необхідністю вивчення топонімії як джерела національної своєрідності французької лексики. Наша **мета**: з’ясувати суспільно-історичні підстави появи згаданих географічних назв, хронологію їх просторового поширення і розвитку, виявити продуктивні словотвірні моделі, за якими вони утворені. Дослідження ґрунтується на прикладах із картографічних, лексикографічних і фольклорних джерел.

Зауважено, що в тій частині Бретонського півострова, де нині розмовляють по-бретонськи, значний відсоток групи назв поселень становлять імена, проникання яких на досліджувану територію відбулося в добу перших контактів галло-римлян з кельтами-острів'янами. Засвідчено близько 18.000 топонімів, утворених від кельтського префікса *ker* – (варіанти: *car-*, *quer-*), який спочатку означав фортецю, а згодом – поселення (хутір, село): *Kergrist*, *Kersaint*, *Kermaria*...[13, р. 332].

Поживним ґрунтом для проростання зерен кельтської мови, посіяних островами, стали залишки галльської говірки. Розглянемо географічні назви, сформовані за допомогою кельтського суфікса – *acos*. У топоніміці бретонського ареалу він представлений різновидами: – *ac* (*-euc, -euc*) та *-é-*. Першим із них став основою назв західної частини півострова: *Pleugueneuc* (деп. Іль-і-Вілена), *Brignac* (Морбіан), *Carantec* (Фіністера), *Saint-Brieuc* (Кот д'Армор), *Saint-Thegonnec*, *Bannalec* (Фіністера), *Binic*, *Pordic* (Кот д'Армор), *Saint-Goazec* (Фіністера), *Campeneac* (Іль-і-Вілена) та ін. Другий *é* у топонімах його східних теренів: *Vitré*, *Acigné*, *Liffré*, *Hedé*, *Janzé* (Іль-і-Вілена).

Відмітною ознакою початкового періоду християнізації є те, що зусилля ченців, популяризаторів нового вчення, були спрямовані не стільки на заснування монастирів (їх було засновано досить небагато), скільки на згуртування навернених у Христову віру галло-римлян у *paroxii* (*paroisses*) [10, р. 46]. Поняття “парохія” позначалося в давньобретонській мові словом *plou*, похідним від латинського слова *plebs* (“населення”, “поселення”): *Plougas-tel* (замкова парохія), *Plounevez* (нова парохія). Із плином часу воно набрало значення “село”, а в ранньофеодальний період – значення “комуна”. Топоніми фонду *plou-* простежуються на півночі деп. Фіністера і на заході деп. Кот д'Армор. Утворення на *plou-* частотні в південно-західній Фіністері, а назви на *plu-* і *pleu-* локалізовані на решті території Кот д'Армору і в Морбіані: *Plouaret*, *Plufur*, *Plouzélambre*, *Ploulec'h*, *Plougasnou*, *Plouezoc'h*, *Plougonven*, *Ploujean*, *Ploubezre*, *Plougras*, *Plounévez-Moëdec*. Ці морфеми не проникли, проте, на схід Бретані – в Іль-і-Вілену і Атлантичну Луару [12, р. 30].

Окремої уваги заслуговують композитні топоніми, сформовані способом основоскладання, а саме – зрощення *plou-* з агіонімом (іменем святого), як зазначав Б. Тангі, “часто непрозорого походження” [13, р. 324], що виступає тут у функції означального члена. Ім'я святого Рена – *saint Rin* входить до складу трьох топонімів на *plou-*: *Plourin-les-Morlaix*, *Plourin-Ploudalmézeau* (Фіністера), *Plérin* (Кот дю Нор). Назва *Pleucadeuc*, яка поширена в Морбіані, містить модифіковане ім'я святого Катока – *saint Catoc*. Святий Дейніол – *saint Deiniol* дав своє ім'я топоніму *Ploudaniel* (Фіністера), а теонім *Telïau* в модифікованому вигляді став означальним компонентом двочленного наймення *Plédéliac* (Кот дю Нор), з якого згодом розвинулися номінації *Pledelïau* і *Pludelïau*. На основі *Saint Hozec* у деп. Кот дю Нор виникли чотири оніми: *Plouézec*, *Plouec-sur-Trieux*, *Plohozec-Goilou*, *Ploeuc*.

Високою словотвірною активністю характеризуються твірні елементи *lan -*, *tre-*, *lok-*. Номінації, що мають їх у своєму складі, поширені по всій Бретані. Численними є, зокрема, назви з префіксальним топоелементом *lan-*. Він – дериват кельтсько-бритського слова *lann-*, що означає *lieu désert*, *lande* – “пустинна місцевість, ланди”. Утворення на *lan-* наводять на думку, що брити-іммігранти заселяли на півострові вільні місцевості, тобто території, покинуті галло-римлянами, чи безлюдні пустощі. Низка назв із цим елементом виникла на позначення місць усамітнення ченців-відлюдників – *ermitages* – скитів. Вони згодом набували значень “каплиця”, “парохія”, а ще пізніше – значення “поселення”: *Lannidy*, *Lanneven*, *Lanvellec*, *Lannéanou*, *Lanleïla*, *Langonaval*, *Lannelvoez*, *Lancazin*, *Lanhourin*, *Lansalut*, *Langanen*. [8]. Формант *lan-*, як і *plou-*, утворював зрощені найменування, в яких другим членом виступало ім'я ченця-місіонера: *Lannuzel* (*saint Uzel*), *Landudal* (*saint Tudal*), *Lanrioc* (*saint Rioc*), *Landeleau* (*saint Telo*). В основу топоніму *Lambriac* ліг агіонім *Briec*, а його першим елементом є модифікований з *lann-* префікс *lam-*. Отже, *Lambriac* треба розуміти як *la lande de Briac* – пустище, де був скит місіонера Брієка.

Назва парохії і села *Lanildut*, що поблизу м. Доль, містить агіонім вже згаданого поширювача кельтського християнства монаха Ільдута. Топонім *Landerneau*, першу згадку про який знайдено в писемних пам'ятках 1206 року, виник від **lan-** та імені пустельника: Тернога (*Ternog*) чи Терна (*Terne*). У назві поселення *Landivisiau* – другий член композити є модифікованим агіонімом святого Тевізіава (*Tewiziav*: > *te* + *Gwiziav*). До топонімів, утворених за цією моделлю, також належать *Lanvollon*, *Lanloup*, *Landudal*, *Landudec*, *Lan-golen*, *Landrévarzeg*, *Lanmeur* [8].

Хрещення Арморіки знайшло відголосся і в географічних назвах із формантом **lok-**. Їхнє виникнення на базі латинського слова **locus** (“місце”) засвідчено в період між VII і XII ст. Змінивши форму й набувши спеціального, сакрального значення, **lok-** стає твірною основою двоелементних складних назв на позначення *lieu saint* – “святого місця”. За переконанням ченців, місце, де збудований храм чи інша культова споруда, має свого святого заступника, тобто є **locus Dei**: *Lok-Christ* (*Lochrist*), *Locmaria* (Діва Марія). Другою твірною основою топоніму виступає агіонім святого, якого вважали святим заступником місцевості, парохії. Наприклад, агіонім *Mathieu* став формантом ойконіма *Locmazé*, агіонім *Uzel* сформував назву поселення *Lannuzel*, агіонім *Gwenolé* став основою ойконіма *Locqénolé*.

Формації на **lok-**, хоч і мають спільні семантичні та морфологічні риси з назвами на **lan-**, проте, на відміну від них у Верхній Бретані практично не вживаються. До того ж **lok-** сполучається лише з кількома агіонімами. Виявлено 50 назв *Locmaria*, 20 назв *Lochrist*, 10 – *Locmiquel* та ще кілька утворень із особовими назвами *Guivy*, *Guénolé*, *Tudy* [10, р. 327].

Високою частотністю вживання характеризується префіксальний формант **tre-** (**tref-**, **trev-**). Він походить від кельтського слова **Treb-** зі значенням “мале житло”, тобто скит ченців-пустельників. Із часом **tre-** почав означати хутір, що розрісся навколо нього, потім храм, парохію, і, нарешті, став елементом назви комуні: *Treguignec*, *Trebedan*, *Tregastel*, *Trebeurden*, *Trévérien*, *Trémel*, *Tréduduer*, *Trébry* [8].

Одночасно з однослівними складними назвами функціонують і двослівні, утворені зрощенням іменника **Saint-** (у функції означення) з агіонімом місцевого чи острівного святого: *Saint Guirec*, *Saint Logot*, *Saint Déréno*, *Saint Connay*, *Saint Lavan*, *Saint-Armel*, *Saint-Thegonnec*, *Saint-Lunaire*, *Saint-Frégant*, *Saint-Briac*. Вони виникли пізніше від утворень на *Plou-*, *Lann-*, *Tre-*, бо, на думку Б. Тангі, значення слова “святий” довго трактувалося порізному [13, р. 334]. У картографічних джерелах виявлено також цілу низку одночленних назв-агіонімів: *Beuzec*, *Edern*, *Gueltas*, *Berrien*, *Cléder*, *Gouézec*, *Riec*, *Goulven* (Фіністера), *Cavan*, *Pabu*, *Berhet* (Кот дю Нор), *Gueltas*, *Guidel*, *Pergat* (Морбіан).

На скрижалях бретонської духовної культури золотими літерами викарбувані імена семи легендарно-відомих місіонерів, які принесли на землі Арморіки перший благовіст Христової віри. *Поль Аврельян* (*Pol Aurélien*), *Корантен* (*Corentin*), *Брієк* (*Brieuc*), *Самсон* (*Samson*), *Тугдуаль* (*Tugdual*) і *Мало* (*Malo*) прибули з Валлії, а *Патерн* (*Paternus*) був галло-римлянином. Святі отці започаткували сім єпархій: Поль Аврельян – Леонську, Самсон – Дольську, Корантен – Кемперську, Мало – Алетську. Брієк організував дієцезію у Бідюсі, Тугдуаль – у Трег’єрі, Патерн – у Ванні.

Про засновників бретонського християнства розповідають пам’ятки агіографічної літератури – “життя”. Перше з них – *La vie de saint Pol Aurélien* – *Життя святого Поля Аврельяна* – приписують монаху Гурменоку (*Gourmenoc* або *Wgmonoc*) [6]. Їхні діяння відображені в образотворчому мистецтві (вітражі, статуї, загорожі храмів і цвинтарів...), у переказах тощо.

З “Переказу про місто Іс” (*La légende de la ville d'Ys*) дізнаємося, що святий Корантен причетний до виникнення міста Кемпер (*Quimper*), яке виросло з заснованого ним монастиря. Епізод місіонерства Поля-Аврельяна описує *Переказ про острів Батз* [12, р. 24].

Висадившись у VI ст. на один із невеликих островів поблизу узбережжя Арморики, дізнався про чудовисько, яке наганяло жах на острів’ян. Монах освятив свого меча і пішов на змія. Виманив його з лігва, зав’язав у нього на шиї епитрахиль і туго затиснув вузол посохом. Задушив змія і скинув його у море. Звільнення острова від змія святим символізує перемогу уособлюваного ним християнства над язичництвом, виявом якого є змії. Бретонська назва посоха – *batz* – стала назвою християнізованого острова.

Діяння хрестителів давньої Бретані знайшли потужне відгомін в *агіотопонімах*, інакше кажучи, в топонімах, утворених від агіонімів (теонімів). Ще на початку минулого століття французький топоніміст Ж. Лот у книзі *Імена бретонських святих* відстоював думку, що наймення поселень несуть значно повнішу інформацію про діяння святих і особливості релігійного життя народу, ніж “життя святих” [11, р. 65].

Яскравою топонімічною ознакою важливої місії святого Поля є утворені від його імені назви населених пунктів. Воно є, зокрема, елементом назви монастиря *Lampaul* (“монастир Поля”), який заснував ченець на о. Уессан, і поселення, яке утворилося навколо нього. Відгомін його євангельської діяльності на материку відображено в агіотопонімах. Із заснованих ним монастиря і парохії виросло село *Lampaul-Plouarzel*. Формант *Lampaul* простежується в іншому складному топонімі *Lampaul-Guimiliau*. У Леонському краї (*pays de Léon*) навернення ним язичників у віру Христову (про це його попросив граф Вітюр (Withur) – васал короля франків Шільдебата, сина Хлодвіга) відтворено в ойконімі *Saint-Pol-de-Léon*. Саме у цьому селищі він облаштував свою резиденцію, коли став єпископом Леону. Після його смерті вдячні леонці дали його ім’я поселенню.

Спостережено також агіотопоніми, утворені від імен інших діячів давньобретонського християнства. Ойконім *Saint-Malo* (місто у деп. Іль-і-Вілен) завдячує своїм походженням святому Мало, який очолив у 565 р.

Алетську діоцезію. Агіотопонім *Saint-Brieuc* - відлуння місіонера валлійського ченця *Брієка*. Інший засновник бретонської Церкви – *Самсон* - увіковічений у назві села *Saint-Samson-de-la-Roque*, де він колись заснував монастир. Його ім’я стало основою назви парохії *Saint-Samson-sur-Risle*, що входила до створеного ним в середині VI ст. Дольського єпископства. Засновник абатства Landévenec *св. Геноле* дав своє ім’я двом селам *Saint-Gué-nolé* та селу *Locqué-nolé*.

Назви селищ *Saint-Armel* та *Saint-Armel-des-Bochaux* (деп. Іль-і-Вілен), і міст *Ploërmel* і *Saint-Armel* (деп. Морбіан), увічніли ім’я місіонера з валлійського Глеморгану *св. Армеля* - *saint Armel*. На тому місці, де у 560 р. валлійський монах *св. Леонор* - *saint Leonor* заклав монастир, сьогодні розташоване село, модифікована назва якого – *Saint-Lunaire* – інформує нащадків про визначну євангельську місію цього проповідника.

Поряд з агіотопонімами, утвореними від імен ченців-острів’ян, функціонують географічні назви, сформовані від імен місцевих, галло-римських подвижників християнства: *Saint Renan*, *Saint Nic*, *Saint Goazec* (Фіністера), *Saint Guyomard* (Морбіан), *Saint-Just* і *Saint Briac* (Іль-і-Вілен) та ін. Єпископ Реннського єпископства (до 535 р.) *св. Мелен* зберігся у пам’яті нащадків у назві комуни *Saint Melaine*. На базі бретономовного варіанта імені *св. Будмаеля* – *Beuzeg* виник агіотопонім *Beuzec-Cap-Sizun*. Назва села *Boulbriac* (Кот-д’ю-Нор) походить від імені *saint Briac* (*св. Бріак*).

Узагальнюючи сказане вище, зауважимо, що топонімічний шар, у якому відбито переселення бритів на Арморіку і її християнізацію, є невід'ємною частиною фонових знань сучасних носіїв бретонської мови й культури. Розглянута сакральна лексика проливає світло на історію утворення бретонського народу, вплив культурно-історичних чинників на формування його мовної картини світу.

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації. – Львів: вид. УКУ, 2002. – 412 с. 2. Маккалох Дж. Релігія древніх кельтів. – М.: Центрполиграф, 2004. – 332 с. 3. Мотрук В. П. Агіотопоніми як елемент мовної картини світу бретонців // Проблеми романо-германської філології. Збірник наукових праць. – Ужгород: ЗакДУ, 2010. – С.76–84. 4. Санников С. В. Двадцять століть християнства. Первое тысячелетие. Учебное пособие по истории христианства: в 2 т. – Т 1. – Одесса, 2001. – С.60–102. 5. Фирсова Ю. В. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2002. – 194 арк. 6. Branger Pauline. Le dragon de St Pol-Aurélien. – <http://paroisse-saintpoldeleon.fr>. 7. Dauzat A. Les noms de lieux : origine et évolution. – Paris: Delagrave, 1926–264 p. 8. Deshayes A. Dictionnaire des noms de lieux Bretons. – Le Chasse-Marée// Armen, 1999. 9. Gobry Ivan. Pol, venu de Galles, s'installe a Ouessant // Historia. La Bretagne légendaire. – 1007. – P.24–27. 10. Lavergne G. Les noms de lieux d'origine ecclésiastique // Revue d'histoire de l'Eglise de France. – 1929. – Vol.15. – №68. – P.319–332. 11. Loth J. Les noms des saints Bretons. – P: Honoré Champion, 1910 –149p. 12. Le Moing J.-Y. Les noms de lieux bretons de Haute-Bretagne. – Spézet: Coop Breizh, 1990. – 480p. 13. Tanguy B. L'hagionomastique bretonne: problématique et méthodologie // Actes du 107-ème Congrès national des sociétés savantes. – Brest 1982. Tome 2. – Paris, 1984. – P.323–340.

ОТОБРАЖЕНИЕ ХРИСТИАНИЗАЦИИ ЗАПАДНОЙ ГАЛЛИИ (АРМОРИКИ) В ТОПОНИМИКЕ БРЕТАНИ

Виктор Мотрук

*Закарпатский государственный университет,
ул. Украинская, 193, Ужгород, 88015, Украина
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

Произведен анализ топонимических названий бретонского региона. Рассмотрены топонимы сакрального происхождения (агиотопонимы), которые несут в себе информацию о миграционных перемещениях бриттов в Западную Галлию, начиная с V в., и начало ее христианизации. Выяснены общественно-политические основания появления, распространения и эволюции этих географических названий на территории древней Бретани; рассмотрены продуктивные словообразовательные модели.

Ключевые слова: христианизация, бретонское христианство, монахи-миссионеры, агиотопонимы, названия местностей Бретани, святой.

**THE REFLECTION OF THE CONVERSION
OF WESTERN GAUL (ARMORICA) IN BRITTANY'S PLACE NAMES**

Viktor Motruk

*Transcarpathian State University,
19, Ukrainska Str., Uzhgorod, 88015, Ukraine
e-mail:zakdu@ukrpost.net*

The article is concerned with the analysis of place names in Brittany shedding light on the relevant historical-cultural layers of their organization. The distributional and derivational peculiarities of these geographical names were also studied.

Key words: conversion, missionaries, place names, ahiotonyms.

Стаття надійшла до редколегії
14.10.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.112.2'373.237

АНТРОПОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЛІСІВНИЦТВА

Вікторія Синьо

*Ужгородський національний університет,
вул. Університетська, 14, Ужгород, 89000, Україна
e-mail: vika.syno@gmx.de*

Проаналізовано антрополінгвістичні чинники формування німецької терміносистеми лісівництва. Розрізняють три етапи становлення певної галузі знань: донауковий, протонауковий і власне науковий. Лексичні одиниці, які забезпечують потреби фахової комунікації донаукового періоду, активно використовують для творення словотвірних гнізд.

Ключові слова: антрополінгвістика, прототермін, термін, словотвірне гніздо, німецька фахова мова лісівництва.

Антрополінгвістика як наука намагається розглянути еволюцію мислення людини з погляду її віддзеркалення мовою, особливо лексикою [2, с. 9]. В її основу покладено припущення, що всі історичні зміни в людській свідомості, розвиток культури та ріст знань відображені в лексичній системі мови. Цей когнітивний прийом є одним із провідних напрямів термінологічних досліджень, оскільки спеціальну лексику використовують у процесах мислення та пізнання найактивніше. Отож, аналіз змін у термінології певної фахової мови дає змогу скласти чітку уяву про особливості та закономірності розвитку теоретичної думки. Цінність такого підходу полягає в можливості реконструкції історичних станів і тенденцій розвитку матеріальної культури й наукового світогляду [2, с. 17]. Це й зумовило актуальність поданого дослідження, в якому вперше виконано антрополінгвістичний аналіз фахової мови лісівництва. Не претендуючи на те, щоб у рамках однієї публікації вирішити увесь широкий спектр проблем, пов'язаних із цією проблематикою, ми ставимо за мету визначити релевантні з погляду антрополінгвістики особливості німецької фахової мови лісівництва. Наша мета – дослідити головні етапи розвитку фахової мови лісівництва та їхні прояви на лексичному рівні.

Для дослідження еволюції старих галузей знань виділили три етапи їхнього розвитку – донауковий, коли в мисленні люди користувалися уявленнями та називали їх загальноживаними словами: протонауковий (ранній, примітивно-науковий), коли люди оперували спеціальними уявленнями, назви яких є прототермінами; власне науковий етап використання понять і термінів [2, с. 10–11].

З давніх часів ліс був головною сировинною базою людини. Вже 1,5 млн років тому жителі планети проводили свідому рубку дерев [2, с. 62–63]. Спочатку він забезпечував їжею, дровами та будівельними матеріалами. Протягом 10 тис. років людина обробляла деревину

для власного вжитку. З другого тисячоліття до нашої ери люди почали використовувати ліс для виробництва деревного вугілля, яке було потрібне для переробки залізних руд. Тоді час ліси покривали 70–80% території сучасної Німеччини. Однак широке використання лісів призвело вже у VIII ст. нашої ери до втрати четвертини тогочасних запасів деревини.

Донауковий етап розвитку мислення – найстаріший у історії становлення людства від появи людини до становлення античних цивілізацій і раннього Середньовіччя. У виробничій культурі переважала ручна праця, використовувались примітивні знаряддя праці, лексика з узагальненістю та частим синкретизмом значень [2, с. 67]. Перший шар лексики розвинувся з загальноновживаних слів, які згодом в уточненому значенні належали до системи прототермінів і наукової термінології. Для забезпечення потреб фахової комунікації вже використовувались такі лексичні одиниці як *der Baum* у давньоверхньонімецькій мові *boum*, *der Wald* – *walt*, *die Pflanzung* – *phlanzunga*, *der Ast* – *ast*, *das Holz* – *holz*, *der Forst* – *forst*, *die Wurzel* – *wurzala*, *der Förster* – *forstâri*, *die Linde* – *linta*, *die Säge* – *sega*, *der Klotz* – *kloz*, *die Buche* – *buohh*, *die Axt* – *ackus*, *die Pflanze* – *pflanza* (від лат. *planta*) тощо. На ранньому етапі головним способом термінотворення стали семантичні зміни. Нові значення з'явилися за допомогою метафоричних і метонімічних переносів. Для метафоричної номінації німецьких термінів лісівництва використовували переважно позначення частин тіла людини чи тварини, наприклад, *das Auge* – брунька, *das Herz* (загальноновживане значення – серце) у терміносистемі лісівництва – серцевина (дерева).

Такі нові слова одразу інтегрувались у відповідну фахову мову. Свідченням цього стало їхнє використання на наступних етапах розвитку фахової мови лісівництва для утворення складних слів, наприклад, *das Hirnende*, *die Hirnfläche*, *die Hirnseite*. Цю лексику також активно використовували для творення словотвірних гнізд. На думку Г. Я. Василевича, словотвірне гніздо це синхронна система спільнокоренових дериватів на всіх ступенях словотворення [1, с. 169]. У словотвірному гнізді спільність однокоренових слів виявляється не лише в наявності в них того самого кореня, а й у плані змісту. Важливо зазначити, що термінологічне гніздо об'єднує не тільки словотвірне гніздо певного терміна, а й утворені від нього словосполучення [3, с. 76].

В аналізованій терміносистемі виявлено велику кількість словотвірних гнізд. Наприклад, термін *der Ast* (гілка, сучок) має такі спільнокореневі слова: *der Äster* (сучкорізна машина), *die Ästigkeit* (сучкуватість), *die Ästung* (обрізування (обрубання) сучків (гілок)), *astreich* (сучкуватий) тощо. Цю термінологічну одиницю використовують також для творення двоосновних термінів і термінологічних словосполучень, наприклад, *das Astholz* (деревина сучків (гілок)), *die Astgröße* (величина сучка) *gesunder Ast* (здоровий сучок), *fauler Ast* (гнилий сучок). Головними гніздуотворювальними термінами німецької фахової мови лісівництва є *der Wald* (ліс), *der Ast* (гілка), *das Holz* (деревина), *der Baum* (дерево), *der Schlag* (рубка).

У разі потреби подальшого уточнення спеціального поняття структура терміна може суттєво ускладнюватися, але його зв'язок із гніздуотворювальним терміном зберігається [3, с. 77]. Межі гнізда не мають чіткого окреслення. Вони можуть поповнюватися новими словами або ж втрачати окремі з них унаслідок зникнення смислових зв'язків цих слів з іншими.

Перші намагання впорядкувати неконтрольоване лісокористування були здійснені тільки у XIII–XIV ст. Тоді ж з'явилися перші положення про охорону лісу. З цього часу і до XVIII ст. тривав протонауковий період розвитку німецької фахової мови лісівництва,

тобто відбувався перехід від буденних знань до науки. На цьому етапі становлення ще не існувало науки в сучасному розумінні. Слова називали певні ремісничі уявлення, а не наукові поняття. Відбувався розподіл видів діяльності, диференціація занять, спеціалізація вироблених речей, і у підсумку – поява професійної лексики [2, с. 75]. Другий шар лексики, наприклад, *die Ästung*, називав уже спеціальні поняття. Разом із загальноновживаною лексикою до кінця цього періоду поступово почала з'являтися лексика зі спеціалізованим значенням (прототерміни), що свідчить про появу спеціальних уявлень, пов'язаних із формуванням спеціальних (професійних) галузей діяльності передусім ремесел. Провідний спосіб термінотворення на цьому етапі – морфологічний. У вжитку з'являються такі фахові одиниці як *die Holzung* у середньовісній *holzunge*, *der Holzweg* – *holzwec*, *die Knospe* – *knospe*, *die Blöße* – *bläße*, *bäumen* – *boumen*, *der Setzling* – *setzelinc*, *der Flößer* (15 ст.). Номінація фахових понять і процесів відбувалась здебільшого несистематично і досить наочно [6, с. 166].

Значення таких слів конкретизоване і відоме тільки представникам певної професії. Більшість цих термінів за формою не віддільні від загальноновживаної лексики, але згодом, внаслідок спеціалізації ремесел і поглиблення наукових знань, частина термінів стає зрозумілою тільки вузькому колу спеціалістів. Навіть у галузях, що називають загальновідомі предмети, наприклад, дерево та деревина, накопичуються спеціалізовані слова, наприклад, *dichtes Holz* (щільна деревина), *hartes Holz* (тверда деревина), *krummgewachsenes Holz* (кривостовбурне дерево), *lebendes Holz* (ліс на корені). Мало хто з непрофесіоналів розуміє значення цих слів, хоча відповідні денотати ми бачимо кожен день. Характерними рисами спеціальних лексичних одиниць цього періоду є випадковий характер, регіональне варіювання номінацій об'єктів, наприклад, *das Hackholz* та *der Spreißel* (тріски); велика кількість синонімів, наприклад, *die Schwarte* та *das Schalholz* (обапіл); відсутність формально виражених системних відносин, структурне різноманіття та варіювання форм, наприклад, *die Entästung*, *das Entästen*, *das Entasten* (обрізування сучків); конкретність значень [2, с. 73–74]. Від однієї форми може утворюватися низка слів із близьким, але різним значенням. На тому етапі науки ще не було (в сучасному розумінні). Слова номінували певні ремісничі уявлення, а не наукові поняття [2, с. 75]. Німецька фахова мова лісівництва мала яскраво виражений діалектний компонент, наприклад, іменник *der Dübel* (дюбель) має такі територіальні варіанти як *der Diebel*, *der Döbel*, *der Dobel*. Сьогодні не можна стверджувати, що вона відповідає діалекту тієї чи іншої місцевості.

У XVIII ст. на території сучасної Німеччини відкривались школи, а згодом і факультети у вищих навчальних закладах, що готували лісових спеціалістів. Тоді й відбувались перші спроби нормувати німецьку терміносистему лісівництва. У 1713 р. вийшла в світ перша окрема книжка про лісівництво “Anweisung zur wilden Baumzucht” Ганса-Карла фон Карловітца. З 1765 р. почав виходити перший фаховий журнал “Allgemeine ökonomische Forstmagazin”, редактором якого був Ф. Штал. Засади сучасного німецького лісівництва були закладені Г. Готтою (1763–1844), Г.-Л. Гартігом (1774–1837), Й. К. Гундесгагеном (1783–1834) та іншими видатними лісівниками. У фаховій мові лісівництва з'явилися такі терміни як *die Baumschule* (XVII ст.), *die Borke* (XVII ст.), *die Waldung* (XVII ст.), *nachhaltig* (XVIII ст.), *die Baumkrone* (XVIII ст.) тощо.

У кінці XVIII ст. з появою системних наукових класифікацій почали формуватися сучасні науки. На цьому етапі становлення науки використовували логічні прийоми визначення та уточнення понять, розробляли наукову методологію. Тільки зараз ми маємо справу з термінами, які мають точне значення і свідомо вибрані або утворені [2, с. 79]. Третій шар лексики, сформований у цей період, це – термінологічні одиниці в сучасному розумінні, наприклад, *die Trockenastzone* (зона сухих сучків), *durchforsten* (XIX ст.), *die Försterei* (XIX ст.), *die Maserung* (XX ст.). Найзручніший спосіб термінотворення на цьому етапі – синтаксичний, тобто утворення словосполучень, наприклад, *maschinelle Fällung* (механічна рубка), *stehende Rodung* (корчування дерев). У семантичному аспекті широкі значення первинних слів постійно конкретизувались і уточнювались через появу нових слів, відбувався перерозподіл значень, зникала невизначеність і синкретизм (полісемія) значень загальноновживаних слів.

Не втратив ліс свого значення і сьогодні, як один з головних постачальників екологічно чистої сировини та енергоносіїв. Це й зумовило високий розвиток фахової мови лісівництва. У цій давній сфері діяльності людини за останні 30–40 років відбулися значні зміни і помітна чітка тенденція наближення фахової мови до загальноновживаної. Причиною цього процесу є централізація виробництва й освіти. Значення дослідження фахової мови не можна ігнорувати, враховуючи кількість її мовців, вплив на загальноновживану мову та багато інших чинників. Незважаючи на це, цю фахову мову майже не досліджували. Складність таких студій полягає в тому, що мова лісівництва має не тільки яскраво виражений науковий компонент, а й доволі об'ємну технічну складову частину. Багатогранність і специфіка терміносистеми лісівництва, яка об'єднує термінологічні одиниці, що позначають виробничі процеси та наукові теорії, робить процес дослідження доволі складним, а здобуті результати ще цікавішими.

1. Василевич Г. Я. Дери́ваційні значення похідних у словотвірному гнізді кореня мисл – у сучасній українській мові / Василевич Г. Я. // Словотвірна семантика слов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 169–176 2. Гринев-Гриневич С. В. Основы антрополингвистики (к лингвистическим основаниям эволюции мышления): учебное пособие / Гринев-Гриневич С. В., Сорокина Э. А., Скопюк Т. Г. – М. : Компания Спутник+, 2005. – 114 с. 3. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования): учебно-методическое пособие / Ивина Л. В. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с. 4. Павлов Э. А. Немецко-русский словарь по лесному хозяйству, лесной и деревообрабатывающей промышленности / Павлов Э. А., Семенова О. И. – М. : изд-во “Русский язык”, 1978. – 476 с. 4. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования): учебно-методическое пособие / Ивина Л. В. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с. 5. Duden. Das Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache // [hrsg. G. Drosdowski] – Mannheim: Dudenverlag, 1989. – Band 7 – 840 S. 6. Roelcke T. Fachsprachen / Roelcke T. – Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. – 250 S.

**АНТРОПОЛІНГВІСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ
НЕМЕЦКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ЛЕСНОГО ХОЗЯЙСТВА****Виктория Синьо**

*Ужгородский национальный университет,
ул. Университетская, 14, Ужгород, 89000, Украина
e-mail: vika.syno@gmx.de*

Осуществлен анализ антропологических факторов формирования немецкой терминосистемы лесного хозяйства. Различают три этапа формирования определенной сферы знаний: донаучный, протонаучный и собственно научный. Лексические единицы, которые обеспечивают потребности специальной коммуникации донаучного периода, активно используются для образования словообразовательных гнезд.

Ключевые слова: антрополингвистика, прототермин, термин, словообразовательное гнездо, немецкий специальный язык лесного хозяйства.

**THE ANTHROPOLINGUISTIC ASPECTS
OF THE COINING OF FORESTRY TERMS IN GERMAN****Viktoria Synyo**

*Uzhhorod National University
14, Universytetska Str., Uzhhorod, 89000, Ukraine
e-mail: vika.syno@gmx.de*

The article presents an analysis of the anthropological and linguistic factors of the coining of German forestry terms. Three stages in this process are distinguishable: pre-scientific, proto-scientific and proper scientific. Lexical units that satisfy the needs of professional communication of a pre-scientific period are actively employed for the creation of the respective word forming families.

Key words: anthropological linguistics, proto-term, term, word forming families, professional language of forestry.

Стаття надійшла до редколегії
16.02.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111'366.587

ІМПЛІЦИТНА АСПЕКТУАЛЬНА КОЕРСІЯ СТАЛИХ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ: КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Галина Колпакова

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: english_philology@ukr.net

Розглянуто закономірності трансформацій одного аспектуального класу в інший (аспектуальну коерсію) на матеріалі сталих дієслівно-іменникових словосполучень (СДІС) типу *to give a smile, to have a look, to make a try*. Автор розрізняє експліцитну та імпліцитну аспектуальні коерсії та зосереджує увагу на останній із них. Аналіз аспектуальних трансформацій СДІС проведено на основі системи, запропонованої Дж. Дьолінг. На підставі проведеного аналізу складено систему імпліцитних аспектуальних трансформацій СДІС.

Ключові слова: сталі дієслівно-іменникові словосполучення, коерсія, трансформація, аспектуальний клас, темпоральні адвербіалії.

Сталі дієслівно-іменникові словосполучення (СДІС) типу *to make a suggestion, to take a departure, to have a look* за своєю категоріальною семантикою репрезентують п'ять аспектуальних класів предикатів: 1) досягнення (achievements) (*to take a departure, to make an arrival, to make a discovery*); 2) виконання (accomplishments) (*to do a test, to give a sweep, to do a dance*); 3) предикати діяльності (activities) (*to have a run, to have a drive, to do hunting*); 4) стативи (statives) (*to keep balance, to have a belief, to have a desire*); 5) семelfактиви (semelfactives) (*to give a jump, to give a crack, to take a glimpse*) [1, с. 82].

The priest, silently bowing farewell, unnoticed, also took his departure. (BNC APM 616)

On waking I had a look at Nigel and then telephoned Alan, to find out when he would be ready to drive him to the crematorium mortuary. (BNC CES 1335)

Аналіз вибірки фактологічного матеріалу свідчить про те, що аспектуальний клас СДІС змінюється, набуває нової інтепретації під впливом контекстуальних чинників, таких як темпоральні адвербіалії (*in-, for-, and at- a time adverbials*), квалітативні синтаксеми типу *immediately, at once*, а також під впливом граматичних часів, а саме тривалих, перфектних і перфектно-тривалих. Часи групи індефініт можуть надавати дії ітеративного значення, проте ця ітеративність стає очевидною лише під впливом темпоральних адвербіалій типу *every year, constantly, always, etc.*, а тому речення в неозначеному часі без часових виразів, що уточнюють характер дії, вважаємо аспектуально нейтральним. Аспектуальний клас дієслова \ предиката має в цьому випадку дефолтне, тобто первинне значення. Дефолтним значенням СДІС категорії досягнення *make an attempt* є гранична, миттєва дія (а): *They made no attempt to cover up the disagreement with beautiful words.* (BNC A68 1647) У реченні (б) така конструкція втрачає своє дефолтне значення і набуває багатократної інтерпретації, внаслідок чого переходить у клас діяльності: (б) *Art histories often make an attempt to keep to chronology, although the difficulties include the crucial fact that in art there is no clear sequence of events.*

(BNC A04 394) Процес реінтерпретації дефолтного значення словосполучення відомий у лінгвістиці як аспектуальний зсув, аспектуальна коерсія (*aspectual coercion*) і спричинюється невідповідністю категоріальної семантики словосполучення його дистрибуції [2, с. 360; 3, с. 1]. Варто зазначити на різницю між експліцитною та імпліцитною аспектуальними коерсіями. Імпліцитна коерсія, тобто трансформація одного аспектуального класу в інший без морфологічної репрезентації в мові, спричинюється, зазичай, темпоральними адвербіялями *in a time, for a time, at a time, it took somebody a time, every summer, often, usually*, квалітативними синтаксемами *immediately, at once*, синтаксичними конструкціями *used to, would*.

Граматичний аспект, тобто форми прогресива та перфекта, належать до експліцитних аспектуальних маркерів, оскільки морфологічно репрезентовані в мові формами *be + Ving* та *have/has + participle II*, відповідно [2, с. 359].

Мета нашої праці – вивчити імпліцитну аспектуальну коерсію СДІС.

Першими, хто почали вивчати закономірності переходів одного аспектуального класу в інший, були М. Моєнс та М. Стідман [6]. Моєнс будував мережу ймовірних аспектуальних трансформацій під впливом лексичних і граматичних чинників. Вивченню аспектуальної коерсії присвячено також праці Г. Де Сворт [2], С. Пулмана [7], М. Ег [5], С. Ротстайн [8]. Базове опрацювання аспектуальні трансформації отримали у працях Дж. Дьолінг [3; 4]. Аспектуальна класифікація Дж. Дьолінг, яка є деривативною (один клас ділиться на два інші, які теж зазнають поділу і так до найменшого неподільного класу) передбачає такі аспектуальні категорії: миттєві дії (*point*), які поділяються на лімітативи (*boundaries*) та моментативи (*moments*), стани (*states*), серед яких автор виділив хабітативні (*habitual states*) та епізодичні стани (*episodic states*). Процеси (*processes*) та події (*events*) разом утворюють клас дій (*occurences*). Події поділяються на зміни (*changes*) та епізоди (*episodes*) [4, с. 6–12]. Закономірності аспектуальних трансформацій Дж. Дьолінг пояснював взаємопаралелями між аспектуальними класами і на підставі цього виділив такі типи аспектуальної коерсії:

- 1) інхоативна коерсія (*inchoative coercion*);
- 2) агентативна коерсія (*agentative coercion*);
- 3) ітеративна коерсія (*iterative coercion*);
- 4) комплетативна коерсія (*completive coercion*);
- 5) субтрактивна коерсія (*subtractive coercion*);
- 6) інгресивна коерсія (*ingressive coercion*);
- 7) хабітативна коерсія (*habitual coercion*);
- 8) подовжувана коерсія (*stretching coercion*);
- 9) адитивна коерсія (*additive coercion*).

Інхоативну коерсію використовують тоді, коли аспектуальний клас подій переходить у лімітативи. Зважаючи на той факт, що моментатив є початком події, Дьолінг надає реченню *Julia climbed at seven o'clock sharp* зачинної, тобто інхоативної інтерпретації. Агентативна коерсія, на думку Дьолінг, відбувається тоді, коли станові дієслова / предикати вживаються у тривалих часах. У реченні *Paul was being clever in selling the car* [4, с. 29] предикат *be clever*, що належить до хабітативних станів, зазнає подвійного зсуву – спершу трансформується у предикат подій, що логічно пояснюється тим, що хабітативний стан утворений із низки подій, у цьому випадку розглядаємо одну подію, що є складовою стану *be clever*. Наступна трансформація відбувається під впливом прогресива, внаслідок якої, *be clever*, тепер вже як

предикат класу подій, переходить у клас епізодичних станів, що пояснюється семантикою прогресива.

Ітеративна коерсія перетворює граничні дії у процеси. Дьолінг наводить аналогічний приклад, що й у Моенса: *Fred played the sonata for one day* [4, с. 18]. Це речення отримує абсолютно іншу інтерпретацію, якщо темпоральна адвербіалія є не *for one day*, а наприклад, *for one minute*: *Fred played the sonata for one minute* [4, с. 19]. Логічно, що соната триває довше, ніж одну хвилину, тому це речення ми інтерпретуємо як незавершену дію, скорочену – іншими словами, використано субтрактивну коерсію, при якій предикат категорії епізодів переходить у процеси.

Події можуть набувати значення хабітативних станів, така трансформація відбувається внаслідок хабітативної коерсії. Аналогічний випадок описаний також Моенсом: *Fred played the sonata for a year* [4, с. 19].

Дієслова / предикати, що позначають неграничні процеси, зазвичай не вживаються з *in a time* адвербіаліями, проте в певному контексті таке поєднання можливе: *Julia climbed in ten minutes* [4, с. 25]. Таке речення інтерпретуємо як процес, що має кульмінативну точку, тобто маємо на увазі конкретний випадок піднімання на гору, який обмежений певною дистанцією (наприклад, *to the summit, a mile*). Таку інтерпретацію це речення отримує внаслідок комплетативної коерсії – дієслово / предикат класу процесів доповнюється кульмінативною точкою, і переходить у категорію дій (events).

Інгресивна коерсія надає одиницям категорії змін станової інтерпретації. Речення *Rob climbed to the summit for 30 minutes* [4, с. 20] можна інтерпретувати як неграничний процес, який тривав 30 хв, а також як стан, який тривав 30 хв після того, як Джон піднявся на вершину. У першому випадку використано субтрактивну коерсію, у другому – інгресивну.

Розглядаючи моментативи, які легко переходять у неграничні процеси, Дж. Дьолінг зазначив, що така трансформація відбувається внаслідок подвійної коерсії – спочатку моментативи трансформуються в епізоди (редуктивною формою яких вони і є) під впливом продовжуваної коерсії, а потім ітеративна коерсія трансформує їх у процеси: *Liz sneezed for one hour* [4, с. 21]. Трансформація в епізоди потрібна з огляду на твердження про те, що процеси складаються із дій, а не моментів. Таким самим способом лімітативи переходять у дії, а потім у процеси. Трансформація у клас дій відбувається під впливом адитивної коерсії: *Chris won for three hours* [4, с. 22].

Аналіз імпліцитних аспектуальних трансформацій СДІС проведено на підставі системи запропонованої Дж. Дьолінг, з урахуванням лінгвістичних особливостей цього типу конструкцій. Аспектуальні категорії Дж. Дьолінг та аспектуальні класи, що аналізуються в цьому дослідженні, співвідносяться так: СДІС категорії стану відповідають епізодичним та хабітативним станам Дж. Дьолінг, за винятком конструкцій із *would, used to*, які в цьому дослідженні належать до категорії діяльності; дії (епізоди та зміни) відповідають виконанням, процеси – це діяльності, лімітативи та моментативи – це досягнення та семельфактиви, відповідно. Розглянемо аспектуальні трансформації кожного класу зокрема.

Семельфактиви, які позначають миттєві дії, валентні до *at a time* адвербіалій, не спричиняючи у цьому разі аспектуального зсуву: ... *Knowing my chest I guessed that I should have a bronchial cough at any moment and so I did.* (BNC CA6 916)

Зважаючи на факт, що вони позначають граничну дію, логічно було б припустити, що таким самим способом вони легко сполучаються з *in a time* адвербіаліями, але, як свідчить аналіз вибірки фактологічного матеріалу, семельфактиви у сполученні з *in a*

time мають лише майбутнє значення, тобто ця адвербіалія позначає, коли відбудеться дія, позначена семельфактивом, а не скільки вона триватиме. Це логічно пояснюється тим, що семельфактиви не мають складної внутрішньої структури, так само як і досягнення.

I will give her a ring in a few minutes, but I suspect that you and daddy have to have a bath together. (BNC KBH 4526)

У BNC не знайдено жодного прикладу з *it took somebody a time to* + семельфактив, тоді як такі приклади із досягненнями є доволі частотними.

In the end there could only be one option for de Gaulle, but the time it took him to make the decision indicated how difficult it was. (BNC HXU 767)

Темпоральна адвербіалія описує період часу, протягом якого відбувається дія, позначена досягненням. Така інтерпретація суперечить категоріальній семантиці досягнень, що спричинює аспектуальну коерсію. Досягнення під дією адитивної коерсії переходить у виконання (за класифікацією Дьолінг це була б категорія епізодів). Проте не всі досягнення дають змогу так реінтерпретувати. У випадку таких лексем як *to fall, to have a fall, to notice*, які не мають препаративної стадії, *in a time*, та *took the time to do* адвербіалії надають дії лише майбутнього значення. Це ж стосується і семельфактивів. Хоча вибірка не налічує жодного прикладу семельфактивів із цими темпоральними виразами, логічно припустити, що у випадку таких семельфактивів як *to make a call* реінтерпретація у виконання теж можлива, оскільки це СДІС передбачає певну препаративну стадію. Наприклад, у реченні *it took her a while to make a call* можна припустити, що цей препаративний період, який закінчився саме дзвінком, включає пошук номера, набір і очікування відповіді.

Аналіз вибірки свідчить про те, що семельфактиви вживають також із *for a time* адвербіаліями: *Yes, when I came to think of it, he'd had a cough for some time.* (BNC FPF 3833)

Варто зазначити, що не всі семельфактивні СДІС валентні до *for* адвербіалій. Тенденцію до дуративних темпоральних виразів мають СДІС, утворені широкозначним дієсловом *have*. Усі інші сполучаються із *for a time* лише у формі множини іменного компонента. Проте й такі приклади не характеризуються високою частотністю. Вживання монологічного еквівалента в цьому випадку переважає. Семельфактивні СДІС найчастіше трапляються з такими квалітативними синтаксемами: *sudden, quick, single, last*, які підсилюють їхню категоріальну семантику: *All of a sudden, the four-wheel-drive gave a cough and a splutter.* (BNC JY91245)

СДІС категорії стану під впливом прономінальних модифікаторів типу *at once, immediately* переходять у клас досягнень, у цьому разі використовують інхоативну коерсію.

Peer in, when I saw this motion, I took immediate interest. (BNC HDT 548)

СДІС категорії досягнення трансформуються у процеси під дією ітеративної коерсії, яка спричинюється різними лексичними факторами: дуративними адвербіаліями, темпоральними виразами, квалітативними синтаксемами: *'Before the reign of James the Fifth, a Highland Laird made a trial of his wife for a certain time, and if she did not please him, he was then at liberty to send her away'— which is exactly what took place when a Macdonald married a Macleod.* (BNC G1Y 1319)

If she's got children that are a real problem, she'd want to know what their homes like, and that usually gives an answer ... (BNC KGR 784)

У цьому випадку відбувається подвійний зсув, перед ітеративною коерсією досягнення трансформуються у виконання (за принципом, що процеси складаються з дій, а не з моментів), тобто використано адитивну коерсію, після цього у процес.

Аналізуючи дані вибірки, було виділено чимало прикладів, у яких *for* адвербіалії спричинюють не ітеративну, а інгресивну коерсію. Це СДІС категорії досягнення, які передбачають наявність результативного стану при досягненні своєї кульмінації. У цьому випадку *for* адвербіалія описує не тривалість дії, позначеної СДІС, а її результативний стан: *From this trading account, you would expect the business as a whole to have made a thumping loss for the year...* (BNC ANL 3817)

Обставини способу дії, типу *suddenly, quickly, slowly* трансформують досягнення у виконання за допомогою адитивної коерсії: *The diary quickly achieved remarkable popularity ...* (BNC GSX 1313)

СДІС категорії виконання семантично сумісні із *in a time* та *took a time* адвербіаліями (а), проте доволі неоднозначні із *for a time* обставинами (б, в). Оскільки виконання визначено як граничні процеси, то дуративні адвербіалії, сполучаючись з ними, описують процесуальну частину, не надаючи інформації про кульмінацію. Виконання в цьому випадку переходить у аспектуальний клас діяльності. Цікаво зазначити, що СДІС категорії діяльності трансформуються у виконання внаслідок комплетативної коерсії – процес перетворюється у граничний процес, отримує кульмінативну точку під впливом *in a time* адвербіалії.

(а) *It took us all day to get the months' accumulation of duck muck and seagull poo...* . (BNC BNV 200)

(б) *If you do this calculation for a year, you should find something worth commenting on.* (BNC CDF 218)

(в) *Why don't you sit down and read a book for five minutes.* (BNC KCK 516)

Речення (б) та (в) ілюструють два типи аспектуальної коерсії, а саме ітеративної та субтрактивної, спричиненої *for* адвербіаліями. Різниця в інтерпретації двох речень полягає у тривалості дій: природно неможливо робити той самий підрахунок цілий рік безперервно: *to do this calculation for a year* ми інтерпретуємо як багаторазове виконання тієї самої дії в різні періоди часу, тоді як вираз *to read a book for five minutes* дає відчуття незавершеної дії через брак часу. Логічно припустити, що читання книжки займає більше, ніж 5 хв (за нормальних обставин, якщо звичний обсяг книги).

Вибірка налічує також чимало прикладів неграничної інтерпретації виконань під впливом темпоральних обставин типу *sometimes, always, often* та синтаксичних виразів *use to/ would*, так само як це було з досягненнями та семельфактивами, проте з різницею в тому, що виконання, на відміну від досягнень та семельфактивів, проходять не подвійну, а одинарну коерсію – ітеративну (без попередньої адитивної чи продовжуваної коерсії).

... *You'll have to give a report on it once a month, then about after nine months they give it to you if they thought.* (BNC KD3 3050)

Виконання та темпоральна адвербіалія *at a time* становлять доволі рідкісне поєднання, однак, можливе і наявне. У цьому випадку увага зосереджується на початку дії, словосполучення отримує зачинне значення, відбувається інхоативна коерсія, яка трансформує виконання у досягнення: *He began, "It is bad enough to have to give a talk at 9.00 am, anyway, without having to watch yourself doing it."* (BNC EVH 1277)

Імпліцитні аспектуальні трансформації СДІС, які простежувались внаслідок проведеного аналізу, підсумовано в табл.

Система імпліцитних аспектуальних трансформацій СДІС

Дефолтний аспектуальний клас	Трансформаційний аспектуальний клас	Тип коерсії
Семельфактиви	1. Виконання 2. Процес/хабітативний стан	1. Подовжуюча коерсія 2. Ітеративна коерсія
Виконання	1. Процес/хабітативний стан 2. Досягнення	1. Ітеративна та субтрактивна коерсії 2. Інхоативна коерсія
Досягнення	1. Виконання 2. Процес/хабітативний стан 3. Стани	1. Інхоативна коерсія 2. Ітеративна коерсія 3. Інгресивна коерсія
Стани	1. Досягнення	1. Інхоативна коерсія
Діяльності	1. Виконання	Комплетативна коерсія

1. Колпакова Г. Ю. Аспектуальні класи дієслівно-іменникових словосполучень / Г. Ю. Колпакова // Науковий вісник Волинського нац. у-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: Видавництво Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – Вип. 3(1). – С. 82 – 87. 2. De Swart H. Aspect Shift and Coercion / H. De Swart // Natural Language and Linguistic Theory. – 1998. – Vol. 16 – P. 347-385. 3. Dölling J. Flexibility in Adverbial Modification: Reinterpretation as Contextual Enrichment / J. Dölling // Modifying Adjuncts ed. by E. Lang, C. Maienborn and C. Fabricius-Hansen. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter. – 2003. – P. 511–552. 4. Dölling J. Aspectual Coercion and Eventuality Structure / J Dölling // http://www.uni-leipzig.de/~doelling/pdf/aspectual_coercion.pdf. 5. Egg M. Flexible Semantics for Reinterpretation Phenomena / M. Egg. – Stanford: CSLI Publications, 2005. – 239 p. 6. Moens M., Steedman M. Temporal Ontology and Temporal Reference / M. Moens, M. Steedman // Computational Linguistics. – 1988. – Vol. 14. – P. 15–28. 7. Pulman S. Aspectual Shift as Type Coercion / S. Pulman // Transactions of the Philological Society. – 1997. – Vol. 95. P. 279–317. 8. Rothstein S. Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect / S. Rothstein. – Oxford: Blackwell, 2004. – 206 p.

ІМПЛІЦИТНА АСПЕКТУАЛЬНА КОЕРСІЯ УСТОЙЧИВЫХ ГЛАГОЛЬНО-СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ: КОРПУСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Галина Колпакова

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: english_philology@ukr.net

Рассмотрены закономерности трансформаций одного аспектуального класса в другой (аспектуальную коерсию) на материале устойчивых глагольно-субстантивных словосочетаний (УГСС) типа *to give a smile, to have a look, to make a try*. Автор различает эксплицитную и имплицитную аспектуальные коерсии и сосредотачивает свое внимание на последней из них. Анализ аспектуальных трансформаций УГСС осуществляется на основе системы,

предложенной Дж. Дьоллинг. В результате проведенного анализа составлена система имплицитных аспектуальных трансформаций УГСС.

Ключевые слова: устойчивые глагольно-субстантивные словосочетания, коэрсия, трансформация, аспектуальный класс, темпоральные адвербиалии.

IMPLICIT ASPECTUAL COERCION OF FIXED VERBO-NOMINAL PHRASES: A CORPUS-BASED STUDY

Halyna Kolpakova

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: english_philology@ukr.net*

The paper focuses on the aspectual coercion of fixed verbo-nominal phrases of the type *to give a smile, to have a look, to make a try*. Differentiating between the explicit and implicit aspectual coercion the author dwells upon the latter and elaborates a system of implicit aspectual transformations of such phrases based on the system of aspectual transitions offered by J. Dölling.

Key words: fixed verbo-nominal phrases, coercion, transformation, aspectual class, temporal adverbials.

Стаття надійшла до редколегії
13.05.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111-372

**ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ПЕЙОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ
(НА МАТЕРІАЛІ ЦИКЛУ РОМАНІВ “СУТІНКОВА САГА” СТЕФАНІ МАЙЕР)**

Олена Кульчицька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: english_philology@ukr.net*

Проаналізовано лексико-семантичне поле пейоративних одиниць в описі персонажів, у роздумах і мові героїв, використані сучасною американською письменницею Стефані Майер. У аналізованих романах пейоративна лексика – це поняттєві блоки семантичної структури, які реалізують одну з тем художнього твору. Визначено структуру лексико-семантичного поля пейоративів, яке утворюється з лексичних пейоративних одиниць, у денотативному значенні негативних емоцій і контекстуальних лексичних одиниць, що не мають у структурі свого значення елементів негативних емоцій, але набули цей елемент контекстуально.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, пейоративи, контекстуальні лексичні одиниці, емосеми, контекст.

За психолінгвістичною теорією емоцій А. А. Леонтьєва, будь-яка мовленнєва діяльність за своєю природою є експресивно-емотивною. Виходячи з тези про психологічну структуру значення, можна стверджувати, що семантична система будь-якого слова має поле, яке складається з безлічі асоціацій. Саме ці асоціації пов'язують певне слово з іншими словами та поняттями, що формують сукупність сем мовленнєвої одиниці, які співвідносяться з емоціями промовців [5].

Наша мета – опрацювати експресивно-емотивну лексику, яка має складнішу смислову структуру, ніж лексика нейтральна, а саме характеризується конотативною, контекстуальною семантикою. Така лексика ніби втягує в себе будь-яку інформацію, яка втілена в емотивну, оцінну та стилістичну функції.

У нашому дослідженні використано контекстуальний метод аналізу. Контекст відіграє надзвичайно важливу роль, а контекстуальний метод передбачає вивчення лексичних одиниць у співвідношенні з іншими лексичними одиницями в тексті [1]. За концепцією англійського лінгвіста Дж. Ферса, вираз набуває сенсу в ситуативному та соціальному контексті, є функцією такого контексту. Іншими словами, якщо ми прагнемо зрозуміти, в якому значенні виступає певне слово і як воно співвідноситься з денотатом, що відображається в мові, варто обов'язково враховувати, що слова включені в вирази, а через них – у тексти, і, крім того, вони входять у “контекст” ситуації, що відображається. Семантика слів у тексті може значно відрізнитися від семантики ізольованих слів, оскільки тільки в розгорнутому виразі слово отримує своє справжнє, реальне значення [5].

Аксіомою є те, що значення слова не має жорстких і чітких меж, поняттєва структура слова може видозмінюватись та охоплювати величезну кількість ситуацій [6]. Як зазначила Л. Н. Беляєва, практично в будь-якому контексті значення слів змінюється, передаючи відтінки думки, саме тому аналіз висловлювань у певних ситуаціях спілкування знаходить виключну гнучкість значення, можливість його модифікації відповідно до поняттєвих параметрів ситуації комунікації. Це явище Л. Н. Беляєва називала “комунікативною варіативністю значення”, оскільки багатозначність слів є наслідком варіативності їхнього значення, і саме багатозначність є однією з форм варіативності змістовної сторони слів [2].

Зрештою, що особливо важливо, мовленнєва система перебуває в стані постійного розвитку. Ця зміна проходить як семантичне ускладнення. Для літературного тексту початок дослідження цього явища заклав Б. А. Ларін, а згодом розвинулось у теорії стилістичного контексту І. А. Банніковою, Р. А. Кіселевою, С. І. Болдирєвою, Г. В. Андрієвою та ін. Теорія стилістичного контексту враховує ту обставину, що під час читання читач ґрунтує своє розуміння на всіх можливих зіставленнях і протиставленнях елементів у структурі цілого. Стилiстичний контекст базується не на мінімальних контекстуальних вказівках, що ідентифікують вже знайомі значення, а навпаки, на можливому максимумі індикації, що дає змогу констатувати появу в слові нових відтінків значення, конотацій та нових зв'язків із позначеною дійсністю чи вигадкою [1].

Оскільки основним лейтмотивом романів Стефані Майер є переплетіння життя реального світу з фантастичним, ми приділили найбільшу увагу концепту “міфічні істоти”, тому що два табори головних героїв – вампіри та вовкулаки. За І. Ю. Онищук, яка вивчала емоційгенність концепту “вампір” у англійській мові та мовленні семантичні компоненти концепту “вампір” відображаються в лексико-семантичних полях “страх” і “відраза”. Автор дослідила, що “в культурній пам'яті людства вампір позиціонується як демонічне уособлення зла, як могутній і небезпечний для людини інфернальний персонаж”, а “фактор емоційгенності концепту “вампір” індукує в читача гострі негативні емоції, від яких він позбавляється завдяки *happy end*, що спричинює ефект катарсису” [7; 9]. Проте автор зазначила, що відбувається смисловий зсув, і замість однозначної негативної оцінки з'являється амбівалентна оцінка. Поняття “вампір” і “вовкулак” у всіх романах Стефані Майер не викликають у читача негативної реакції, що дає змогу говорити про смисловий зсув із негативного до нейтрального чи позитивного, так і пейоратив, у семантиці якого абсолютно немає ознаки меліоративності у сполученні з прикметником отримує меліоративне переосмислення, наприклад,

Esme sacrificed her second-best silver service to keep the little monster entertained [13, p. 453].

Прикметник *the little* має у своїй семантиці меліоративне значення “милий, дорогий” [18], яке фактично й переноситься на іменник, майже повністю нівелюючи його пейоративність. Наприклад, у фрагментах, поданих далі, ми виділяємо пейоративність значення понять “вампір” і “вовкулак”, оскільки контекстуально зрозуміло, що використання в мові героя виділених лексичних одиниць викликає в читача негативні емоції:

...I was just supposed to forget that a deranged vampire was stalking me, intent on my death [12, p. 83].

There was something stuck in my throat, choking me. ... “Werewolf”, I gasped [11, p. 258].

У семантиці виділених лексичних одиниць наявні ознаки пейоративності, і, враховуючи смисловий зсув значення концептів “вампір” та “вовкулак” від негативного до нейтрального

у всіх частинах “Сутінкової Саги” С. Майер, про пейоративність цих понять можна говорити тільки в межах контексту.

Розглянемо лексико-семантичну структуру пейоративів. Ми поділяємо думку вітчизняного мовознавця С. Семчинського, що семантичне поле – це угруповання лексичних одиниць, яке створює тематичну групу, релевантну до певної частини людської дійсності – фізичної чи психічної, фіксованої свідомістю. У сучасному мовознавстві семантичне поле визначають сукупність лексичних одиниць, об’єднаних спільністю змісту, що відбиває понятійну, предметну чи функціональну подібність означуваних явищ [16]. Розглядаючи семантичне поле, треба враховувати полісемію лексичних одиниць, адже зрозуміло, що багатозначні лексичні одиниці можуть входити до різних семантичних полів. Аналізуючи семантичне поле пейоративів у романах Стефані Майер, ми керувалися основними ознаками семантичного поля, які виділила А. А. Уфімцева:

- семантичне поле інтуїтивно зрозуміле та психологічно реальне для носія мови;
- семантичне поле автономне та може бути виділене як самостійна підсистема мови;
- одиниці семантичного поля пов’язані певними системними семантичними відношеннями;
- кожне семантичне поле пов’язане й іншими семантичними полями мови і разом утворює мовну систему [9].

У межах лексико-семантичного поля є лексико-семантичні групи, в яких виділяють ще тісніше пов’язані між собою семантичні угруповання, що утворюють лексико-семантичні категорії [15]. Отже, за своєю будовою семантичне поле є досить складною системою, адже в ній поєднуються всі можливі значення однієї лексичної одиниці. Окремо потрібно наголосити на структурі семантичного поля, яка має польову структуру, тобто центр і периферію [17]. Ядро поля представлене гіперсемою, а в семантичному полі групуються семантими, що мають будь-які загальні компоненти значення (інтегруючі семи). Між собою семантими відрізняються не менш ніж одним компонентом значення (диференційною семою). Периферія поля охоплює одиниці, найбільш віддалені у своєму значенні від ядра; загальне родове значення тут належить до потенційної чи вірогідної семантики. Периферійні одиниці можуть мати контекстуальне значення, якщо поле будується в межах певного тексту твору. Загалом периферійні шари поля вступають у контакти з іншими семантичними полями, утворюючи лексико-семантичну безперервність мовленнєвої системи [4].

Семантичне поле пейоративної оцінки структурується з урахуванням характеру та ступеня відхилення оцінного слова від онтологічної та конвенціональної норми в сторону абсолютного оцінного “погано” [3]. Варто зазначити, що лексичні одиниці можуть реалізовувати пейоративне значення в умовах певного контексту. Підставою для виділення лексико-семантичного поля пейоративів послужила наявність у структурі лексичних пейоративних одиниць емотивно-оцінного аспекту (негативної емотивно-оцінної семи) [8]. У теоретичних джерелах, присвячених пейоративній лексичній, деякі мовознавці виділяють, що емотивність та експресивність це суб’єктивно-оцінне відношення, виражене від імені промовця, а оцінність – позитивне чи негативне відношення промовця до об’єкта [3]. Ми дотримуємося думки мовознавців В. І. Шаховського, І. Н. Худякова, Н. В. Пазича, що емотивні слова завжди оцінні, тому вони й використовують термін “емотивно-оцінна лексика”.

З прагматичних позицій пейоративи трактують як одиниці, що передають негативну емоційну оцінку об’єкта у сфері соціальних відносин, а однією зі складових факторів

прагматичної функції виступає оцінність, що має важливе значення у класифікації емоцій і розглядається в лінгвістиці в тісному зв'язку з такими категоріями: емоційність, експресивність, пейоративність [8]. Прагматичний потенціал лексем пейоративного сенсу, з погляду конотативної семантики, виявляється в формуванні таких пейоративних емосем: 1) одна меліоративна емосема, а саме, пестлива; 2) сім емосем пейоративної оцінки, таких як жартівлива, іронічна, несхвальна, нехтувальна, презирлива, груба, лайлива [14]. У наведених прикладах лексеми набувають пейоративного значення завдяки емосемам:

- жартівливої: *As far as Charlie knows, you're the most repulsive monster of us all. "Repulsive?" Jake protested, and then he laughed quietly to himself* [13, p. 466];
- іронічної: *"I'm joining your crappy little renegade pack. The vampires' guard dogs". She barked out a low, sarcastic laugh* [13, p. 208];
- несхвальної: *"Stupid leeches", he muttered to himself when we got outside. "Think they're so superior". He snorted* [13, p. 614];
- нехтувальної: *"You think I'm just going to sit home while my little brother volunteers as a vampire chew toy?"* [13, 209];
- презирливої: *"I'm sick of all these reeking bloodsuckers"* [13, p. 586];
- грубої: *"She understands that you're gonna die and she doesn't care, s'long as she gets her mutant sprawn out of the deal"* [13, p. 228];
- лайливої: *"You stupid mutt! How could you? My baby!"* [13, p. 414].

У межах лексико-семантичного поля ми виділяємо центр – пейоративну лексику, яка володіє лише пейоративним значенням (*zombie, bloodsucker, life-sucker, monster, inferno, demon, blood-drinker, killer, misanthropic, angry, evil, filthy, monstrous, repulsive, disgusting, etc.*); периферію – лексеми, в яких пейоративним є переносне значення так звані метафоричні та метонімічні контекстуальні пейоративи (*toy, inferno, weapons, leech, sucker, creation, dog, lapdog, retriever, mongrel, wolf, animal, pup, guard, horse-sized, bone-coloured, mountainous, etc.*), тематичні групи (вибірка для *animals* становила 69 лексичних одиниць, для *evil creations* – 39, для *aggressors* – 36, для *colors* – 24, для *adjectives of negative feelings* – 120, для *characteristic of the person* – 23 лексичні одиниці), а в межах тематичних груп – синонімічні ряди (*animals: beast, predator, puppy, leech, wolf, retriever, mongrel, dog, etc; evil creations: zombie, monster, vampire, werewolf, inferno, demon, mutant; aggressors: killer, villain, criminal, murderer, weapons, warriors, soldiers, executioner, etc; colours: black, dark, ruby, pale, white, red, burgundy, etc.; adjectives of negative feelings: menacing, filthy, evil, feral, angry, sinister, repulsive, loathsome, etc.; characteristic of the person: idiot, coward, masochist, punk, freak, blonde, jerk, patriot, liar, patsy etc.*). Віддалену периферію формують засоби інтенсифікації пейорації – серед яких можна виділити графічні та фонетичні засоби:

Its not just having a baby. It's ... well ... this baby [13, p. 177].

You absolute moron! You could have given him a heart attack! [13, p. 458].

Три крапки в першому прикладі передають обурення та презирство героя, змушуючи читача самому пережити всю гаму почуттів. У другому прикладі виділення пейоратива курсивом разом з окличним знаком передбачає підвищення тону розмови героя. Але фонетичні та графічні засоби є другорядними, оскільки головне навантаження несе семантика слова.

Оскільки поняття “вампір” і “вовкулак” основні у всіх романах “Сутінкової Саги”, то окрему увагу приділяли їхньому аналізу. Для понять “вампір” ми зробили вибірку в кількості 70 одиниць; та “вовкулак” у кількості 42 один. Також у межах цих двох груп

можна виділити й синонімічні ряди, для *vampire* це – *leeches, parasites, zombie, bloodsucker, life-sucker, monster, inferno, demon, blood-drinker, killer, sucker, executioner, hybrids, villains, criminals, soldiers, warriors, weapons, mutant, creation, murderer, psychopath, masochist, creature*, та для “*werewolf*” це – *mutt, mutant, dogs, pack, lapdog, beast, retriever, mongrel, half-breeds, wolf, predator, animal, puppies, shape-shifters, guards, toy*.

Найвагомішою серед пейоративів, які досліджували, є група прикметників, ужитих разом з іменниками, які були проаналізовані у творах у кількості 283 лексичних одиниць (наприклад, *repulsive monster, evil creation, sycophantic guard, rampant murderer, mountainerious vampire, stupid leech, little executioner, killer sprawl, soulless demon, newborn army, etc*). Варто зазначити, що досить часто пейоративні та контекстуально пейоративні прикметники підсилюють значення іменників або перетворюють нейтральні іменники в пейоративні:

At least I'd come here alone, to this fairytale meadow with dark monsters [11, p. 215].

Their eyes were different, too. Not the gold or black I had come to expect, but a deep burgundy color that was disturbing and sinister [10, p. 329].

Laurent was staring at the pack of monster wolves with unconcealed shock and fear [11, 215].

Під час дослідження було взято до уваги та розглянуто вживання назв кольорів як пейоративних прикметників, адже вони або мають у своїй семантиці ознаки пейоративності, або дуже легко набувають пейоративного значення, як у таких прикладах:

A black, soulless demon. Something that had no right to be [13, p. 328].

I could see their dark ruby eyes glinting with desire, lusting for the kill [13, p. 107].

У першому прикладі прикметник *black* має такі негативні значення: “зловісний, жорстокий, нелюдський”, а от прикметник *ruby* у своїй семантиці пейоративних значень не має [18].

Аналіз лінгвістичного матеріалу в кількості 423 лексичних одиниць виявив, що пейоративні лексичні одиниці є важливим елементом у створенні образу, що відображає авторську думку та передає авторський задум, а лексико-семантичне поле утворюється за допомогою:

- лексичних пейоративних одиниць, що реалізували в тексті своє словникове значення негативних емоцій;
- контекстуальних лексичних одиниць, що не мають у своєму денотаті негативних емоцій, але отримали цей елемент контекстуально.

Поняттєве ядро романів утворюється концептами “вампір” і “вовкулак”, які є нейтральними у всіх романах “Сутінкової Саги” Стефані Майер, і про пейоративність їхнього значення ми можемо говорити тільки в межах контексту. Якщо абстрагуватися від окремих слів, що належать до певних частин мови, та виходити з рядів лексично паралельних слів, то можна виділити такі тематичні центри: агресори, тварини, негативні емоції, назви кольорів, злі міфічні істоти, характеристика людини. Оскільки вони є поняттєвими блоками семантичної структури, то реалізують одну з тем художнього твору. Віддалену периферію формують засоби інтенсифікації пейоративів – серед яких можна виділити графічні та фонетичні засоби.

Прагматичне навантаження пейоративів розкривається у виникненні в читача негативних емоцій та відношення (несхвалення, презирливості, відрази та інших), а прагматичний потенціал виявляється в формуванні емосем. Найпоширенішими емосемами пейоративної оцінки є емосеми іронії, несхвалення, презирливості та грубості. У лексем семантичного поля пейоративів у авторській мові зафіксовані явища полісемії, синонімії, а також наявність метафоричних і метонімічних пейоративів; вживання ж прикметників з іменниками

допомагає значно інтенсифікувати їхнє пейоративне значення для індукування в читача негативних емоцій. Основними стратегіями пейоративного спілкування є стратегії вираження негативної емотивної оцінки та передачі відповідного емоційного стану промовця. Варто зазначити, що семантика лексичних одиниць семантичного поля пейоративів у авторській мові не є стабільною.

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. - М.: Высш. шк., 1991. - 140 с.
2. Беляева Л. Н. Применение ЭВМ в лингвистических исследованиях и лингводидактике. Учеб. пособие по спецкурсу. - Л., 1986. - 82 с.
3. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. Є. Голод; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. - Л., 2001. - 18 с.
4. Ильина Т. В., Швецова О. А., Ломова Т. М. Перевод и русская грамматика. Учебно-методическое пособие для вузов. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 2008. - 51 с.
5. Ковшиков В. А., Глухов В. П. "Психолингвистика. Теория речевой деятельности". - Высш. шк. Издательства: АСТ, Астрель 2007. - 320 с.
6. Никитин М. В. Лексическое значение слова: структура и комбинаторика, - М.: Высш. шк., 1983. - 123 с.
7. Онищук І. Ю. Емоціогенність концепту ВАМППР в англійській мові й мовленні (на матеріалі словників та англomовних романів-трилерів): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / І. Ю. Онищук; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. - О., 2006. - 20 с.
8. Турецкова И. В. Языковые средства манифестации пейоратива в словаре и тексте (на материале немецких пейоративных имен, характеризующих человека) (за спеціальністю 10.02.04)- 2011. - 21 с.
9. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. - М.: Издательство Академии наук СССР., 1962. - 287 с.
10. Meyer Stephanie. Twilight. - Great Britain.: Atom, Palimpsest Book Production Limited, 2009. - 434 p.
11. Meyer Stephanie. New Moon. - Great Britain.: Atom, Palimpsest Book Production Limited, 2009. - 497 p.
12. Meyer Stephanie. Eclipse - Great Britain.: Atom, Palimpsest Book Production Limited, 2009. - 550 p.
13. Stephanie Meyer. Breaking Dawn. - Great Britain.: Atom, Palimpsest Book Production Limited, 2009. - 697 p.
14. <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>.
15. <http://www.oxfordjournals.org/> Semantic structures. Julian Barnard, Elizabeth Gaus, Susan Van Winkle, 2001.
16. <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/xoull.htm>.
17. <http://wikipedia.org>.
18. АБВУД Lingvo 12. Электронный словарь. Выпуск 12.0.0.459

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ПЕЙОРАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЦИКЛА РОМАНОВ “СУМЕРЕЧНАЯ САГА” СТЕФАНИ МАЙЕР)

Елена Кульчицкая

*Львовский национальный университет имени И. Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: english_philology@ukr.net*

Проаналізовано лексико-семантичне поле пейоративних одиниць в описанні персонажів, в раздумах і мові героїв, використаних сучасною американською письменницею

Стефани Майер. В анализированных романах пейоративная лексика – это понятийные блоки семантической структуры, которые воплощают одну из тем художественного произведения. Определена структура лексико-семантического поля пейоративов, которое создается из лексических пейоративных единиц, в денотативном значении негативных эмоций и контекстуальных лексических единиц, которые не имеют в структуре своего значения элементов негативных эмоций, но приобрели этот элемент контекстуально.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, пейоративы, контекстуальные лексические единицы, эмосемы, контекст.

THE SEMANTIC PECULIARITIES OF THE PEJORATIVE VOCABULARY IN *THE TWILIGHT SAGA* BY STEPHANIE MEYER

Olena Kulchytska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: english_philology@ukr.net*

The given article is concerned with the analysis of the pejorative items in the mental and actualized lexicon of the main characters from *The Twilight Saga* by Stephanie Meyer. The material studied is arrayed in the conceptual blocks topicalizing one of the major themes of the novel. The structure of the lexico-semantic field of pejoratives is determined. It is formed by the lexical pejorative units, with the denotational meaning of negative emotions and the lexical units that do not possess any elements of negative emotions, but acquire them contextually.

Key words: lexico-semantic field, pejoratives, contextual lexical units, emosemes, context.

Стаття надійшла до редколегії
13.05.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111-342

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИПРАВДАННЯ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина Довганюк

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: idovhaniuk@yahoo.com

Розглянуто досліджені особливості реалізації мовленнєвих жанрів (МЖ) виправдання в сучасному німецькому політичному дискурсі. Виявлено основні форми вираження не-прямих, а також експліцитно та імпліцитно перформативних прямих МЖ виправдання. Проаналізовано семантичні та прагматичні особливості їхнього вживання.

Ключові слова: політичний дискурс, виправдання, експліцитно / імпліцитно перформативний МЖ, непрямий МЖ, іллокутивні індикатори.

Дискусійним питанням у комунікативній лінгвістиці залишається проблема співвідношення між іллокутивною метою та мовною реалізацією. Матеріалом для дослідження слугує корпус із 300 прикладів виправдань, зібраних методом довільної вибірки з політичних інтерв'ю в німецьких газетах *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Spiegel*, *Focus*, *Welt*, *Zeit*, *Tagesspiegel* за 2006–2010 роки.

Теоретичним підґрунтям сучасних класифікацій мовленнєвих актів (МА) за формою реалізації була теорія Дж. Остіна, а саме його поділ МА на перформативні та констативні висловлювання. За цією теорією, перформативні висловлювання – це такі, які водночас виражають виконувану дію, а констативні – лише описують або стверджують щось і можуть бути оцінені як правильні або хибні [2, с. 255; 5, с. 111]. Згодом сам Остін дійшов висновку, що будь-яким висловлюванням виконується певна дія, і отже, усі висловлювання можна трактувати як перформативні. Констативні ж висловлювання – лише один із видів МА. Тому подальшим етапом розвитку цієї теорії став поділ МА на експліцитно та імпліцитно перформативні.

Пояснення відмінностей між експліцитними та імпліцитними перформативними МА знаходимо в німецькому мовознавчому лексиконі у визначенні перформативних висловлювань. Імпліцитно-перформативні висловлювання не містять лексичних іллокутивних індикаторів, натомість експліцитно-перформативні мають сталу форму з перформативним дієсловом у 1-й особі дійсного способу теперішнього часу, та додатком (найчастіше непрямым), що вказує на адресата. У деяких випадках експліцитність висловлювання може підкреслюватися часткою *hiermit* [1, с. 567–568].

Д. Вундерліх зазначив, що при вживанні експліцитних перформативних формул (надалі ЕПФ) дія, що виконується, одночасно експліцитно проголошується як дія певного типу [8, с. 16]. Проте ЕПФ часто слугують також для вираження непрямих МА. Перформатив

“Вибачте” в поєднанні зі складносурядним реченням з “але” у виправданнях часто не виражає вибачення в повному сенсі цього поняття, а є лише формальним вступом до виправдання або виявлення незгоди. Приклад такого вживання знаходимо в дискусії німецького публіциста Бахмана Ніруманда з колишнім головою фракції Соціал-демократичної партії Німеччини Петером Струком на тему війни в Афганістані:

(1) Struck: In Bezug auf Selbstmordattentäter gebe ich Ihnen recht. Gegen die gibt es keine Sicherheit - nirgendwo auf der Welt. Aber die NATO ist stärker als die Taliban und bringt mehr Sicherheit.

Nirumand: Entschuldigen Sie, die Taliban sind doch wesentlich stärker geworden. Sogar der afghanische Präsident Hamid Karsai bittet um Verhandlungen mit den Taliban [10].

Форми з ЕПФ виправдання у ролі прямого МА у політичному дискурсі трапляються рідко. Нетиповість експліцитних перформативів для виправдань має передусім соціопсихологічні та прагматичні причини. Виправдання сприймаються частіше негативно, оскільки завжди пов'язані з негативною оцінкою, що кидає тінь на того, хто виправдовується. Особливістю всіх ЕПФ, виявлених у виправданнях, є те, що вони часто потребують доповнення (аргументативного пояснення) і становлять лише вступну частину до цілого МА. Наприклад,

(2) Ein SPD-Abgeordneter und zwei weitere Parlamentarier der FDP-Fraktion haben sich mit dem palästinensischen Hamas-Minister für Flüchtlingsangelegenheiten getroffen. Das unterläuft den EU-Konsens, Kontakte mit der Hamas zu boykottieren (...)

“Ich rechtfertige das vol“ verteidigte Dzembritzki im Gespräch mit SPIEGEL ONLINE seine Unterhaltung mit der “persona non grata“ aus Palästina. **Er habe seinem Besucher schließlich genau jene Forderungen der EU und des Nahost-Quartetts klargemacht. Auch als einzelner Abgeordneter könne man „ein Stück Verantwortung übernehmen“. Es wäre nicht gut, wenn Parlamentarier von „solchen spontanen Möglichkeiten keinen Gebrauch machen“. Mit seiner Fraktionsführung habe er sich vor dem Termin nicht abgesprochen, erklärt der SPD-Mann, der in den Neunzigern zeitweise Vorsitzender des Berliner Landesverbandes war [11].**

За визначенням Й. Кляйна, виправдання – це аргументація права на менш негативну або позитивну оцінку з боку слухача суб'єкта, відповідального за ситуацію, ситуації, за яку несе відповідальність суб'єкт, або реалізації ситуації, за яку несе відповідальність суб'єкт [3, с. 26–27]. Об'єктом виправдання в наведеному прикладі з ЕПФ є не суб'єкт (виконавець суперечливої дії), а дія. Вживання ЕПФ виправдання загалом характерне для другого і третього зі згаданих типів виправдання. Прагматично такі виправдання мають високий рівень успішності, оскільки вони тематизують найперше дію, а не можливу вину її виконавця. У першому типі ЕПФ виправдання трапляються лише у випадках, коли мовець виправдовує іншу особу.

Імпліцитно перформативні виправдання визначаємо як такі, в яких немає лексично виражених іллокутивних індикаторів, проте іллокуцію можна ідентифікувати за типовими для цього МА граматичними та синтаксичними ознаками. У випадку виправдання до таких ознак зачисляємо: складнопідрядні речення причини (Kausalsätze), складнопідрядні речення мети (Finalsätze), складнопідрядні допустові речення (Konzessivsätze), складносурядні протиставні речення зі сполучниками *aber*, *(je)doch*, складносурядні речення причини зі сполучником *denn*.

Згадані типи речень характерні також для аргументації, яка особливо близька до МЖ виправдання і часто виступає його складовою.¹ Характерність вказаних граматичних засобів саме для виправдання підсилюється комунікативним контекстом та прагматичною структурою МА виправдання. Для імпліцитно перформативних виправдань характерна певна послідовність різних іллокутивних компонентів, а саме: повне або часткове визнання факту скоєння дії (що не тотожне з визнанням вини чи правильності критики), незгода зі звинуваченням, аргументація незгоди. Всі ці прагматичні елементи, в тій чи іншій послідовності, сигналізують МА виправдання. Для прямих експліцитних і для прямих імпліцитних виправдань характерною є вказівка на виконавця суперечливої дії. Розглянемо приклад з інтерв'ю газети “Sueddeutsche Zeitung” з колишнім міністром Германом Шером, в якому він виправдовує спробу об'єднання з комуністичною партією кандидата в лідери Соціал-демократичної партії в Гессені, Андреа Упсіланти:

(3) *sueddeutsche.de: Der Volksmund behauptet: “Aus Fehlern wird man klug”. Trifft das auch auf Ypsilanti zu?*

Scheer: Andrea Ypsilanti hat keinen grundlegenden Fehler gemacht. Sie hat versucht, Roland Koch mit den Stimmen von SPD, Grünen und Linkspartei abzulösen. Das war legitim, weil es dem Mehrheitswunsch der Wähler entspricht, Koch zu ersetzen [12].

Серед синтаксичних індикаторів виправдання в цьому прикладі знаходимо складнопідрядне речення причини зі сполучником *weil*. Політик формулює виправдання, яке складається з таких іллокутивних складових частин:

1) заперечення (незгода з оцінкою дії): *Andrea Ypsilanti hat keinen grundlegenden Fehler gemacht*;

2) аргументація заперечення, що імплікує факт виконання згаданої дії: ... *Sie hat versucht, Roland Koch mit den Stimmen von SPD, Grünen und Linkspartei abzulösen*;

3) аргументація легітимності дії: *Das war legitim, weil es dem Mehrheitswunsch der Wähler entspricht, Koch zu ersetzen*.

Окремо треба розглянути поділ на прямі і непрямі² МА. У теоретичній літературі знаходимо різні визначення непрямих МА. На думку Дж. Серля [6, с. 50], в непрямих мовленнєвих актах іллокутивний акт виражається через реалізацію іншого іллокутивного акту. Вчений вважає, що непрямі МА виражають дві іллокуції (первинну та вторинну).

Дослідник В. Зьокелянд зазначив, що прямі МА – це такі МА, в яких комунікативна функція відповідає мовній формі, а непрямі – МА, в яких відношення комунікативної

¹ У певних контекстах можна натрапити на синонімічне вживання цих двох термінів, проте їх не варто утотожнювати. Й. Коппершмідт зазначив, що аргументацію не можна порівнювати з такими МА як ствердження, питання, суперечка та інші, і розглядає її як певну аргументативну функцію, яку в різних контекстах можуть переймати всі МА. Тому він стверджував, що не може бути ні аргументативних, ні конклюдзивних МА, а лише МА, які в певному контексті перейняли аргументативні (конклюдзивні) функції [4, с. 59]. Аргументація є поняттям значно ширшим за виправдання і охоплює не лише комунікативні ситуації, в яких мовець доводить свою невинність або непричетність до чогось. Аргументувати можна не лише правильність або виправданість певної суперечливої дії (як це відбувається у виправданнях), а й правильність або неправильність будь-якого твердження в дискурсі. Важливою відмінністю аргументації від виправдання є те, що аргументувати можна також позитивні вчинки або стани, що не характерно для виправдань.

² Як альтернативний, синонімічний термін до непрямих МА у теоретичній літературі використовують термін *імпліковані (implizierte) МА*, або *імпліцитно контекстуальна реалізація*, зокрема у Д. Вундерліха [8, с. 32; 9, с. 310].

функції і граматичного вираження суперечливе [7, с. 263]. Дослідник визначив в МА базові та вторинні іллокутивні індикатори. До типових базових індикаторів він зачисляв вже згадані ЕПФ та типи речень (*Satzmuster*), а до вторинних – модальні частки, інтонацію, наголос і контекст¹ [7, с. 265]. Саме вторинні іллокутивні індикатори слугують для реалізації непрямих МА.

Варто зауважити, що переходи від прямих до непрямих МА бувають досить розмитими. Експліцитні й імпліцитні МА можуть виражати прямий і непрямий МА. Зрозумілість непрямих МА співрозмовнику забезпечують специфічний ситуативний контекст конкретної комунікації, функціонально-інституційний контекст, а також передумова, що мовці взаємно дотримуються максими релевантності.

Оскільки для більшості виправдань характерна комплексна прагматична структура, що поєднує в собі декілька МА, то непрямі МА є поширеною формою їхнього вираження. Питання, чи є такі висловлювання з функцією виправдання саме виправданнями, часто проблематичні, оскільки паралельно вони можуть виражати й іншу іллокуцію, і виявити, яка з них першочергова буває непросто. Якщо у випадку конвенціональних (стандартизованих) непрямих МА [5, с. 103; 8, с. 11–13], які, не зважаючи на формальну невідповідність граматичних засобів вираження до іллокуції, глибоко ввійшли у вжиток, це можливо, то у випадку неконвенціональних МА це буває складно. Іноді мовець навмисно висловлюється двозначно, щоб відповідно до реакції на МА, мати вибір подальшої стратегії. Такі випадки дають підстави стверджувати про полісемію непрямих МА.

У корпусі прикладів виправдань було виявлено такі форми вираження непрямих МА з функцією виправдання.

1. Виправдання за допомогою критики у відповідь

(4) *SZ: Vielerorts hat die große Koalition bereits das Image der Abkassierer.*

Steinbrück: Oft sind die Kritiker dieselben, die zugleich erhebliche Ansprüche an die Bereitstellung staatlicher Leistungen haben. Wer aber diese Ansprüche stellt, muss sich überlegen, wie das bezahlt werden soll. Die Politik macht Fehler, sie versagt bisweilen. Aber was heißt es für die demokratische Substanz eines Gemeinwesens, wenn Politiker durchgängig als Lügner, Betrüger und Abzocker bezeichnet werden? Wer immer so tut, als seien die wahren Lösungen ganz einfach zu finden, der untergräbt das Vertrauen in unsere Demokratie [13].

Цей МА є виправданням, яке слугує для пом'якшення негативної оцінки помилок політиків з коаліції, до якої належить і сам мовець. Безвідповідальний спосіб критики в цьому прикладі зображено як явище негативніше, ніж самі помилки політиків. Водночас воно містить також інший вид непрямої реалізації виправдань, а саме риторичне запитання, яке тут формально вжите в рамках критики. На іллокутивну функцію виправдання вказує

¹ Оскільки вторинні індикатори поділяють на мовні та контекстуальні, то вчений виділив дві групи непрямих МА: такі, в яких мовні вторинні індикатори суперечать базовим індикаторам (наприклад, "Du wirst deinen Führerschein machen" – на перший погляд пророкування, виражене стверджувальним реченням у майбутньому часі, проте з певною інтонацією та наголосом на *wirst* виражає наказ) і такі, в яких мовні вторинні індикатори гармонізують з базовими індикаторами, а приховане значення випливає з контексту (наприклад, „Es ist gleich 18 Uhr „ – це речення, вжите вдома в сімейному колі, засвідчує, що треба увімкнути новини).

Також він зазначав, що мовні індикатори перебувають у чітких домінантних відношеннях. Частки, або просодичні ознаки часто більш вагомі, ніж ЕПФ чи тип речення.

передусім комунікативний контекст. Однак це висловлювання, безперечно, виражає також іллокуцію критики, що свідчить про полісемію цього МА.

2. Виправдання за допомогою риторичних запитань

(5) Finanzminister Peter Steinbrück: "Die CSU verspricht den Menschen diese 'Reform' nur, um ihre schlechten Umfragewerte zu verbessern. [...] Eine derart unehrliche Politik enttäuscht die Menschen und erhöht die Politikverdrossenheit." CSU Vorsitzender Erwin Huber: "Wenn wir nicht eingreifen, zahlen die Steuerpflichtigen 2012 zwanzig Prozent mehr Steuern als heute. Die Frage ist: Muss man denn da nicht eingreifen und den Marsch in den Steuerstaat stoppen?" [14]

Здебільшого риторичні запитання поєднують з іншими іллокутивними компонентами для підсилюючого емоційного ефекту.

3. Виправдання за допомогою похвали

(6) sueddeutsche.de: SPD-Chef Kurt Beck ist seit Monaten auch innerparteilich in der Kritik. Die Negativ-Schlagzeilen scheinen gar nicht enden zu wollen. Können Sie erklären, warum das so gekommen ist?

Jens Böhrnsen: Ich schätze Kurt Beck als Politiker und als Menschen - und als Freund Bremens. Wenn er unterwegs ist, dann hat er schnell einen direkten und guten Kontakt zu den Bürgern. Das ist nicht nur in Rheinland-Pfalz so [15].

4. Виправдання за допомогою обіцянки

(7) SZ: Für weitere Steuersenkungen gibt es im Moment keine Spielräume, das wissen Sie doch selber. Da brüllt doch der bayerische Löwe wieder nur ein wenig.

Erwin Huber: Wir werden dieses Ziel hartnäckig verfolgen. Die CSU wird sich auch als Steuersenkungspartei innerhalb dieser Koalition profilieren [16]

5. Виправдання за допомогою поради

(8) Zeit: Herr Westerwelle, normalerweise sind Außenminister die Lieblinge der Nation. Sie sind der Buhmann. Was haben Sie falsch gemacht?

Westerwelle: Sie sollten die Meinung mancher Kommentatoren nicht verwechseln mit der Meinung unseres Volkes. Die meisten Menschen finden es unerträglich, wenn jemand, der arbeitet, oft weniger hat, als wenn er nicht arbeiten würde [17].

Отож, виправдання можуть бути реалізовані як прямий МА в формі експліцитно та імпліцитно перформативних МА. Форми з ЕПФ трапляються у випадках, коли об'єктом виправдання була сама дія або інший виконавець дії, а не мовець. Непрямі МА виправдання можуть бути виражені критикою у відповідь, риторичним запитанням, похвалою, порадою та обіцянкою. Характерною ознакою непрямих МА виправдання, на відміну від прямих експліцитних та імпліцитних перформативних форм, є уникання називання виконавця дії, часте вживання неозначених форм з *es* та *man*, а також узагальнень.

1. Bussman H. Lexikon der Sprachwissenschaft 2., völlig neu bearbeitete Auflage / H. Bussman. – Stuttgart, 1990. – 904 S. 2. Ehrich V., Saile G., Über nicht-direktive Sprechakte / V. Ehrich, G. Saile // Wunderlich D. (Hg.). Linguistische Pragmatik / D. Wunderlich. – Frankfurt a. M., 1972. – S. 255–287. 3. Klein J. Die konklusiven Sprechhandlungen: Studien zur Pragmatik, Semantik, Syntax U. Lexik von Begründen, Erklären, warum, Folgern U. Rechtfertigen / J. Klein. – Tübingen, 1987. – 250 S. 4. Kopperschmidt J. Argumentationstheorie: Zur Einführung / J. Kopperschmidt, – Hamburg, 2000. – 173 S. 5. Meibauer J. Pragmatik: eine Einführung 2.,

verb. Aufl. / J. Meibauer. – Tübingen, 2001. – 208 S. 6. Searle J. R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts / J. R. Searl. – Cambridge University Press, 1979. – 187 S. 7. Sökeland W. Ein Beitrag zur Theorie der indirekten Sprechakte / W. Sökeland // Bedeutung, Sprechakte und Texte. Akten des 13. Linguistischen Kolloquiums, Gent 1978, Band 2. – Tübingen, 1979. – S. 263-284. 8. Wunderlich D. Zur Konventionalität von Sprechhandlungen / D. Wunderlich // Wunderlich D. Linguistische Pragmatik / D. Wunderlich. – Frankfurt am Main, 1972. – S. 11–58. 9. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt am Main, 1976. – 408 S. 10. <http://www.chrismon.de/2528.php> (08-11-2010). 11. <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,416695,00.html> (19.08.2010). 12. <http://www.sueddeutsche.de/deutschland/artikel/87/166609/> (03.04.2008). 13. <http://www.sueddeutsche.de/deutschland/artikel/76/79996/> (31.07.08). 14. <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,551518,00.html> (05.05.08). 15. <http://www.sueddeutsche.de/deutschland/artikel/778/187184/5/> (24.07.08). 16. Süddeutsche Zeitung, München, Samstag/Sonntag, 5/6. 01. 2008, Nr. 4, S.6. 17. <http://www.zeit.de/2010/28/Westerwelle?page=2> (07-09-2010)

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ОПРАВДАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ирина Довганюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1 Львов, 79000, Украина
e-mail: idovhaniuk@yahoo.com*

Проанализированы особенности реализации речевого жанра оправдания в современном немецком политическом дискурсе. Исследованы основные способы выражения косвенных, эксплицитно / имплицитно перформативных прямых речевых актов/жанров оправдания, а также семантические и грамматические средства их выражения.

Ключевые слова: политический дискурс, оправдание, эксплицитно/ имплицитно перформативный прямой речевой акт/жанр, косвенный речевой акт / жанр, иллокутивные индикаторы.

**THE PECULIARITIES OF THE REALIZATION OF JUSTIFICATION IN THE
PRESENT-DAY GERMAN POLITICAL DISCOURSE**

Iryna Dovhaniuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: idovhaniuk@yahoo.com*

The article analyses the peculiarities of the realization of the speech genre of justification in present-day German political discourse. The main forms of the realization of the explicit/implicit performative acts/genres are considered. The grammatical and pragmatic means of the expression of justification are determined.

Key words: political discourse, justification, explicit/implicit performative speech acts/genres, direct/indirect speech acts/genres, illocutionary indicators.

Стаття надійшла до редколегії
11.01.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.112.2'373 + 811.161.2'373].092

**СПОСОБИ ГЕНДЕРНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ
(на матеріалі німецького та українського художніх дискурсів)**

Ольга Чистяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: oljasja79@yahoo.de*

Кількісно та якісно досліджено засоби вираження гендерної дискримінації одиницями фразеологічного рівня німецької та української мов. Виділено типи фразеологізмів: за способом реалізації сексизму та за видом експлікованого сексизму; з'ясовано спільні та відмінні ознаки виявлених одиниць у порівнюваних мовах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, сексизм, лексичне значення, стилістична функція, гендерний стереотип.

Виразення гендерної дискримінації лінгвістичними засобами – сексизм у мові – розглядали представники феміністичної критики мови під час перегляду наукового, законодавчого, публіцистичного дискурсів німецької мови щодо можливостей його елімінації [4, с. 566–577]. Однак гендерна дискримінація (ГД) ще не була предметом порівняльного дослідження щодо відображення сексизму одиницями певного мовного рівня на матеріалі художньої літератури. Тому вбачається доцільним дослідження засобів вираження сексизму в мові одиницями фразеологічного рівня на матеріалі творів німецького та українського художніх дискурсів. **Актуальність** роботи посилюється недостатністю розробки зазначеної проблеми у вітчизняній лінгвістиці.

Наша мета – виявити та систематизувати фразеологічні одиниці німецької та української мов, що слугують засобом вираження гендерної дискримінації; висвітлити спільне та відмінне у їхньому функціонуванні; з'ясувати якісні та кількісні аспекти представлення різних видів сексизму у мові.

Поняття сексизм (гендерна дискримінація) трактується на сучасному етапі як установка, змістом якої є “стереотипні оцінка, судження, упередження, надання переваги чи ігнорування, приниження, іншими словами дискримінація однієї особи іншою особою (групою осіб) на основі статевої належності” [14, с. 2]. Лінгвістичну реалізацію гендерної дискримінації позначають загальним терміном **сексизм у мові** (мова як система та мовлення) [12, с. 27]. Фактологічна база (приклади сексизму в мові), відібрана зі 40 прозових творів сучасних німецьких та українських авторів загальним обсягом 9000 сторінок, становить 8600 речень і надфразних єдностей. Гендерна дискримінація знаходить вираження в текстах порівнюваних мов за допомогою одиниць переважно лексичного, морфологічного, синтаксичного рівнів, фонетичного, а також, у меншій кількості, фразеологічного – 109 одиниць. Аналіз вибірки свідчить про нерівномірне представлення засобів вираження ГД фразеологічними одиницями (ФО) німецької та української мов. У текстах українських авторів виявлено

більшу кількість (79 од.) як самих ФО, так і їхніх типів, порівняно з текстами німецькою мовою (30 од.).

Фразеологічний рівень, як відомо, є проміжним між лексичним та синтаксичним у структурі рівнів будь-якої мови [2, с. 216]. **Фразеологізмом** позначають нарізно оформлений, але семантично неподільний, відтворюваний у мовленні знак [11, с. 38], або ширше семантично пов'язане сполучення слів, яке на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (словосполучень і речень), не створюється у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим для неї лексичним складом і значенням [9, с. 226]. З погляду предмета дослідження – мовної дискримінації – ті фразеологізми, які є сексизмами в мові за змістом чи формою, можуть завдяки своїй стереотипності більшою мірою, ніж звичайні лексичні одиниці (ЛО), впливати на свідомість мовця під час вибору засобів чи слухача під час сприйняття мовлення, оскільки їм притаманний високий ступінь стабільності та експресивності. Адже “специфіка фразеологічного значення як значення місткішого й багатшого порівняно зі значенням лексеми полягає у домінуванні його конотативного, або експресивно-емоційного, аспекту [11, с. 38]. Крім того, деякі фраземи набули значного поширення в мовному просторі певного соціуму, а отже, мовці / слухачі, свідомо чи несвідомо, часто вважають гендерні стереотипи, об'єктивовані за допомогою певних ФО, такими, що відповідають дійсності. Наприклад, значна кількість прислів'їв і приказок, афоризмів виражають у лаконічній формі знання та досвід, моральні цінності певного суспільства, мудрість народу. Усталеність ФО сексистського змісту аналогічно може сприйматись як ознака незмінності / нормативності гендерних стереотипів та впливати на сприйняття / оцінку мовцями / слухачами осіб іншої статі, пор.: нім. *Dachte, du wärst so „n Bubi von Mamas Schürze* [12, с. 88]; укр. *Така краля має бути дурною, як корок від пляшки. Просто зобов'язана бути такою – для її ж добра* [8, с. 203]; *Цей колобок – а звуть його, якщо він не представився Іван Іванович Брицин, і нічого сміятися, хороше, просте ім'я – так от, він багатий, але під н'ятою у дружини* [8, с. 273].

Варто зазначити, що в рамках пропонованого дослідження до фразеологічних одиниць зараховували всі сталі вирази та фраземи, враховуючи прислів'я, приказки та крилаті слова: нім. *Wenn ein Kuckuck ruft, muss man sein Geld schütteln* [12, с. 117]; укр. *Мати Юхима така сама була – ця вже з партійними тягалася, заради кар'єри. Яблуко від яблуні не далеко падає* [8, с. 81]; *Подейкують, до журафа взагалі доходить на третій день, так що йому, можна сказати, це пощастило* [8, с. 52]; нім. ..., *so machte er beständig die heldenhaftesten und ernstesten Versuche, sie zu lieben, ihnen gerecht zu werden, ihnen nicht weh zu tun, denn das Liebe deinen Nächsten war ihm ebenso tiefeingebleut wie das Hassen seiner selbst, ...* [11, с. 5]; укр. ..., *які донині мудро розподілював між карликами Єрмолай за принципом — з кожного за можливостями, кожному за працю; ...* [4, с. 134].

У проаналізованому матеріалі виявлено такі типи ФО, що слугують засобами вираження гендерної дискримінації.

1. За способом реалізації сексизму в мові:

а) *граматична форма*, тобто ФО лексично (і в її загальній семантиці, і в окремих значеннях компонентів) не виявляє ознак гендерної дискримінації, однак містить у своєму граматичному складі певну морфологічну одиницю, що є засобом відображення сексизму: пор. нім. *Der Todkranke kann den Gesunden überleben* [12, с. 156]; укр. *Блаженний страждущий за правду, бо матиме царство небесне* [4, с. 42] – в обох прикладах вживаються одиниці

чоловічого роду в узагальнено-номінативній функції (УНФ – позначення осіб і чоловічої, і жіночої статей) [1, с. 16], у цьому разі їхніми референтами / антецедентами можуть виступати / виступають особи обох / лише жіночої статі, що призводить до гендерних асиметрій щодо можливостей презентації осіб, сексизму в мові. Описаними одиницями чоловічого роду в складі аналізованих ФО є іменники, субстантивовані дієприкметники та прикметники агентивно-професійної номінації осіб, займенники в УНФ;

б) *синтаксична конструкція* уможливорює визначення ФО засобом реалізації сексизму у двох випадках: 1) зазначені одиниці в УНФ потребують синтаксичних конструкцій узгодження залежних компонентів за чоловічим родом, а не за реальним / можливим референтом; 2) іменники назви осіб у складі парних членів речення виявляють першочерговість форм чоловічого роду, що є також ознаками андроцентризму мови: пор. нім. (1) *Wenn ein Kuckuck ruft, muss **man** sein Geld schütteln* [12, с. 117]; укр. (2) *Правда, правда і тільки правда, гола, як Адам і Єва в раю, з якого їх вигнали* [3; 2, с. 188];

в) *стилістична функція*, тобто застосування гендерно нейтральних, гендерно коректних ФО, що надають певного модального значення, яскравого стилістичного забарвлення виразом дискримінуючого характеру. У досліджуваних текстах німецького та українського художніх дискурсів зазначений підтип фразем подано переважно одиницями української мови: пор. нім. укр. *У неї в невістках хвойди не буде. А те, що ця, зеленоока – потіпака, **це й до ворожки не ходи*** [8, с. 373–374]; *І тобі буде добре, і нам буде добре, — лови щастя, бо більше такого не буде, чуєш: за пляшку води віддаєм дівку, **з руками й з ногами*** [1, с. 71].

Фразеологічна система німецької мови, порівняно з українською, виявляє багато ізоморфних явищ, і дає змогу використовувати подібні ФО із стилістичною метою [6, с. 370–374]. Тому можливою причиною кількісно різної представленості певного підтипу фразем у аналізованих текстах порівнюваних мов є позамовні чинники: ідейно-тематичний задум творів, композиція, особливості індивідуалізації персонажів, стиль автора твору, літературний напрям, течія тощо.

Разом із описаною групою ФО підтипу за стилістичним навантаженням, що становить гендерно коректні фразеологізми вжиті для підсилення сексистських виразів, то інша, виявлена лише в текстах українською мовою, група фразем-пейоративів, які належать до лексико-граматичного розряду вигуків і за лексичним значенням виражають негативні дії, оцінки щодо осіб жіночої статі, навпаки, представляє ФО дискримінуючого змісту як засіб підсилення гендерно-коректних виразів: — *Колошмачу, **чорти б колошматили вашу маму! Ай!..** — задихався Орлюк* [2, с. 17]; *Погнали Гітлера вже к **чортовій матері** аж у Румунію* [2, с. 73].

Виявлено поодинокі випадки вживання ФО сексистського змісту в дискримінуючому контексті: — *От **курва-мама**, делікатний який! — зрідка, але залюбки Олена вміла бути брутальною. — Ніжна квітка духмяних прерій!* [8, с. 27] — засуджується надмірна чутливість чоловіка;

г) *лексичне значення*, тобто ФО лексично (і в її загальній семантиці, і в окремих значеннях компонентів) відображає сексизм: пор. нім. *Wenn er sich anders anzöge, was anderes machte, sie dünner wäre, er lustiger wäre, sie **die Schnauze halten** würde, konnten nix anfangen mit sich, von Freundschaft zu schweigen, irgend wie verachte ich ihn* [Штам, 66]; укр. *Не ганьби себе доню. Ти **бігаси за ним*** [6, с. 46].

Варто зазначити, що упродовж кількох десятиріч років поняття сексизму зазнало певних трансформацій, від його розуміння як жінконенависництва [13, с. 122] — до теорії

амбівалентного конструкта сексизму, який містить негативні та позитивні судження, упередження щодо осіб обох статей – жіночої та чоловічої [14, с. 2–5]. Однобічне обмеження на упередженнях проти жінок не відповідає ні комплексності поняття сексизму, ні об’єктивному стану дійсності.

Розуміння амбівалентності гендерних упереджень і виявлений у текстах німецькою та українською мовами матеріал, дає підстави 4 види сексизму: негативний / позитивний сексизм щодо чоловіків / жінок, та визначити наступний тип ФО, що слугують засобом відображення гендерної дискримінації – за видом сексизму.

2. За видом сексизму – негативні / позитивні установки щодо чоловіків / жінок – фразеологічні одиниці (незалежно від способу) поділяються на такі тематичні групи ФО:

а) ФО, що експлікують позитивні установки, очікування, ролі статей або оцінюють відповідність поведінки осіб стереотипним ролям: 1) справжнього чоловіка – сильного, сміливого, турботливого, розумного, холоднокровного, “мачо”; (2) справжньої жінки – вродливої, покірної, довірливої, господарки, матері-берегині: пор. (1) нім. “*Wir ziehen alle aus“ erklärte der Loreley ritterlich, “wir andern werden **die Damen** doch **nicht im Stich lassen**”* [13, с. 335] – ‘чоловіки повинні захищати слабких жінок’; укр. *В очах йому потемніло від нелюдського напруження, — **тримав нерви*** [1, с. 139] – ‘чоловіки повинні бути стриманими, холоднокровними’; (2) нім. *Sie **sehen** bei diesem jungen Mann **in einen goldenen Topf**, Fräulein Hollmann* [12, с. 188] – ‘закохані жінки надто наївні’; укр. *І лише зрідка траплялися чи то змушені лихою годиною, а чи опановані “**безумством хоробрих**” дівчата, що демонстрували свій протест проти узурпації, лишаючись вірні собі до кінця, — вони мелькали серед усього того несмаку в елегантних фільдеперсових панчішках та в фетрових ботах* [1, с. 28] – ‘жінки повинні завжди бути гарними, незалежно від обставин’;

б) ФО, що негативно оцінюють риси характеру та поведінку осіб, які суперечать прийнятим у суспільстві позитивним гендерним ролям, або є власне вираженням негативних стереотипів щодо жінок і чоловіків, наприклад, боягузтво, балакучість, безпорадність, недолугість, надмірна чутливість (1) чоловіка, та безсоромність, погана зовнішність, тривала неодруженість, безпомічність, відсутність розуму (особливо у гарних білявок) (2) жінки: пор. (1) нім. *An und für sich bin ich kein Hasenfuß, doch als der Bärenschädel kaum mehr als eine Armlänge von mir entfernt aus dem Dunkel auftauchte, ahnte ich, wie zutreffend die Redewendung ist, dass man **sich nicht vor Angst in die Hosen machen** soll* [15, с. 114]; укр. *Залишилось тільки три перших класи та тихий Мандрика, що **боявся власної тіні*** [2, с. 14] – ‘чоловіки не повинні боятися’; (2) нім. *Es sind mindestens fünf, obwohl das Baby, glaube ich, von der ältesten Tochter ist, die wiederum höchstens siebzehn ist und aussieht, als **ginge sie auf den Strich*** [10, с. 39]; укр. *І ні **стиду в неї, ні сорому**. Пятро, бач, “іроплану їскає”, а жінка, либонь, десь “**шибко**” великого начальника гостить...* [1, с. 96] – ‘жінка повинна бути скромною, порядною’.

Іноколи одна і та сама риса характеру чи поведінка особи знаходить як позитивну, так і негативну оцінку у творах, залежно від того чи оцінювач виступає до оцінюваного особою тієї ж статі чи протилежної: пор. нім. *Dabei ist er allerhöchstens **eine goldene Schnapsflasche*** [12, с. 188] – жінка іронізує з приводу пияцтва юнака; *Обидва **дебелі, міцно збиті, обидва “не любили випити”**, тільки один — Судаков — низенький, забайкалець з походження, другий — здоровенний амурець, лубенець з походження* [1, с. 103] – наявність у переліченні рис героїв лексем *дебелі, міцно збиті* свідчить про позитивне ставлення автора до героїв твору

та про опис їхньої зовнішності відповідно до гендерних стереотипів, що дає інтерпретувати фразему *не любили випити* в поданому контексті також позитивно конотованою.

Як мовні одиниці, що мають ознаки речення чи словосполучення, а також слова [6, с. 370], фразеологічним одиницям властиве явище синонімії та рідше антонімії. У досліджуваних щодо засобів реалізації сексизму текстах німецькою та українською мовами виявлено низку ФО (8 рядів), що об'єднані відношенням синонімії: пор. нім. *j-m den Hof machen* [14, с. 413] – ‘залицятися до кого-небудь, упадати коло кого-небудь’ [5, с. 343]; *j-m die Cour schneiden* (або заст. *tachen*) [14, с. 389] – ‘залицятися до кого-небудь’ [5, с. 134]. Зазначені фразеологізми є неповними синонімами, оскільки різняться частково за лексичним значенням і належністю до різних шарів лексики: активного та пасивного.

Виявлені в досліджуваних текстах вигуківі ФО української мови *очі б [мої] ... не бачили* [8, с. 370], *чорти його маму знають* [2, с. 23], *вражої мамі* [1, с. 84], *трясця його мамі* [8, с. 161], *к чортівній матері* [2, с. 73], *курва-мама* [8, с. 27] входять до одного синонімічного ряду з домінантою: “лайл. (1) Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, гніву і т. ін.” [9, с. 478, с. 769, с. 370, с. 725, с. 369–370, с. 370] та різняться за сферою вживання: частина ФО належить до розмовних фразеологізмів, що не суперечать нормам літературної мови в усній формі, інші – є просторічними одиницями, що перебувають на межі / поза межею літературної норми.

Фразеологічний вираз *У кожного своя доля ...* [6, с. 110], що є лексичним дериватом крилатого вислову *У всякого своя доля* літературного походження [3, с. 281], та вираз *Кожен несе свій хрест ...* [6, с. 68], в якому використано ФО біблійного походження *нести (важкий) хрест* – “книжн. Переживати великі труднощі, незгоди, страждати” [10, с. 108; 3, с. 192], можна визначити контекстуальними синонімами, оскільки вони вживаються в тому самому тексті та на позначення одного явища: проблеми батьків-одинаків.

Відношення контекстуальної антонімії демонструють згадані вище ФО німецької мови *bei j-m in einen goldenen Topf sehen* [12, с. 188] – *eine goldene Schnapsflasche* [12, с. 188], що виражають протилежне ставлення співрозмовниць до охарактеризованого за допомогою фразем героя твору.

Дослідження виявлених у текстах німецького та українського художніх дискурсів засобів реалізації сексизму у мові, засвідчило також низку індивідуально-авторських або okazіональних варіантів сталих виразів та фразем (10 од.) із заміною одного з компонентів, що інколи призводить до виникнення ФО з антонімічним значенням: нім. ... *eine goldene Schnapsflasche* [12, с. 188]; укр. *Магнати всіх країн, єднайтеся!* [3, с. 84]; *Обдури ближнього свого...* [8, с. 90]; ... *а чекаєш на принца на білому слоні* [6, с. 82].

Розгляд усього масиву вибраних ФО (109 од.) з погляду стилістичної диференціації, незалежно від способу реалізації сексизму (граматична форма, синтаксична конструкція, стилістична функція, лексичне значення), виявляє (1) незначну кількість (26 од. 24%) стилістично нейтральних, (2) дещо більше (29 од. 26%) книжних та (3) найбільше (54 од. 50%) розмовних (із просторічними та лайливими (9 од. 8%) компонентами включно) фразеологізмів: пор. нім. (1) *Eine Frau gehört an den Herd* [10, с. 256]; укр. *Та все-таки живий живе задає* [5, с. 303]; (2) нім. ..., *denn das “Liebe deinen Nächsten” war ihm ebenso tief eingebleut wie das Hassen seiner selbst*, ... [11, с. 5]; укр. ..., *чи шукати в пущах язичників для гласу вопіючого?* [4, с. 154]; (3) нім. *Mann, geh mir nicht auf die Eier!* [9, с. 55]; укр.. *Дешеве м'ясо – гівно юшка, повчально мовив дядя Вася, і від цієї народної мудрості дівчину затіпало* [8, с. 153].

У текстах порівнюваних мов трапляються поодинокі випадки використання самих ФО і їхніх компонентів, що представлені одиницями діалектного (нім. *Was a Mann schöner is als a Äff is a Luxus* [9, с. 36]; укр. ..., коли фронт ходив туди-сюди, як газдинька без чоловіка, ... [7, с. 153]), архаїчного (нім. ... *aber jetzt stand er da wie ein Karmelitenmönch auf Urlaub und rührte sich nicht* [12, с. 17]; укр. *Пани б'ються, а у хлопів чуби тріщать* [7, с. 125]) та іншомовного походження, інтернаціоналізмами (нім. *Die Firmenphilosophie war der Kunde ist König*, ... [16, с. 66]; ... *прозрілий раб, воскреслий Лазар і наvernений блудний син* [4, с. 95]), у чому простежуються відмінні та частково спільні риси виявлених ФО німецької та української мов.

За структурно-граматичними типами ФО поділяються на: ФО співвідносні з дієслівним (25 од.), іменниковим (24 од.), прикметниковим (3 од.), прислівниковим словосполученням (6 од.), порівняльним зворотом (компаративні ФО – 14 од.), реченням (25 од.), вигук (12 од.).

Загалом структуру та кількісну характеристику вираження гендерної дискримінації одиницями фразеологічного рівня німецької та української мов у співвідношенні їхніх основних типів подано в табл.

Виразення гендерної дискримінації одиницями фразеологічного рівня

За способом За видом	Грамматична форма		Синтаксична конструкція		Стилістична функція		Лексичне значення		Всього за способами	
	нім.	укр.	нім.	укр.	нім.	укр.	нім.	укр.	нім.	укр.
Негативний сексизм щодо жінок	5	5	1	4	1	22	8	10	15	61
Нім. та укр. ФО разом	30		5		23		18		76	
Негативний сексизм щодо чоловіків	-	-	-	-	1	3	8	5	9	8
Нім. та укр. ФО разом	-				4		13		17	
Негативний сексизм	5	25	1	4	2	25	16	15	24	69
	30		5		30		31		93	
Позитивний сексизм щодо жінок	-	-	-	-	-	-	1	3	1	3
Нім. та укр. ФО разом	-		-		-		4		4	
Позитивний сексизм щодо чоловіків	-	-	-	-	-	-	5	7	5	7
Нім. та укр. ФО разом	-		-		-		12		12	
Позитивний сексизм	-	-	-	-	-	-	6	10	6	10
	-		-		-		16		16	
Всього усіх видів	5	25	1	4	2	25	22	25	30	79
Нім. та укр. разом	30		5		27		47		109	

За способом реалізації сексизму переважають фразеологічні одиниці, що лексично відображають сексистські установки позитивного і негативного характеру щодо осіб обох статей. Значна кількість ФО презентують гендерні асиметрії за допомогою граматичної форми окремих компонентів та їхнє узгодження у синтаксичній структурі речення, однак,

андроцентризм, що є їхньою ознакою, виражає лише негативний сексизм щодо жінок. ФО, що надають стилістичного забарвлення дискримінуючим виразам, у яких експлікуються негативні установки щодо обох статей, займають чверть усієї вибірки за рахунок численного синонімічного ряду вигуків-пейоративів. Кількісні розбіжності у представленні ФО в текстах німецькою та українською мовою пояснюються позамовними чинниками: тема, ідея твору, авторський стиль. Якісна відмінність / подібність фразеологізмів німецької та української мов частково спричинена наявністю у складі ФО діалектних та архаїчних компонентів / інтернаціоналізмів. Гендерна дискримінація відображена одиницями фразеологічного рівня у художньому дискурсі порівнюваних мов переважно як негативний сексизм щодо жінок.

1. Загнітко А. А. Соотношение формально-грамматического и семантического содержания в категории рода имен существительных (на материале современного украинского литературного языка): Автореферат дис. канд. филол. наук: спец. 10. 02. 02. "Языки народов СССР (украинский язык)" / А. А. Загнітко. – Киев, 1987. – 19. [1] с. 2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: [підруч.] / М. П. Кочерган. – [2-ге вид., випр. і доповн.]. – К.: Видавн. Центр "Академія", 2006. – 464 с. – (Альма-матер). 3. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови / Коваль В. П., Коптілов В. В. – [2-ге вид., перер. і доповн.]. – К.: Вища школа, 1975. – 335 с. 4. Коттгофф Х. Гендерные исследования в прикладной лингвистике / Х. Коттгофф // Гендер и язык / Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 563–623. 5. Німецько-український фразеологічний словник: у 2 т. / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К.: Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 1981. – 416 с. 6. Німецько-український фразеологічний словник: у 2 т. / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К.: Рад. школа, 1981. – Т. 2. – 1981. – 382 с. 7. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К.: Рад. шк., 1991. – 400 с. 8. Словник фразеологізмів української мови [уклад. Білоноженко В. М. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України). 9. Сучасна українська літературна мова: [підруч.] / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [2-ге вид., перероб. і доповн.]. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с. 10. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник [уклад. Олійник І. С., Сидоренко М. М.]. – К.: Рад. шк., 1991. – 400 с. 11. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с. 12. Szekeres E. K. Sprachlicher Sexismus und sprachliches Mainstreaming im Fokus der Europäischen Sprachpolitik / Erika Kegyesne Szekeres // European Integration Studies. – 2005. – № 2. – P. 25–44. 13. Trömmel-Plötz S. Frauensprache: Sprache der Veränderung. / Senta Trömmel-Plötz. – [1. Aufl.]. – München: Verlag Frauenoffensive, 2007. – 219 S. 14. Werner R. Eine deutsche Skala zu ambivalent-sexistischen Einstellungen (Hostilität und Benevolenz) gegenüber Männern (ASEM). [Електронний ресурс] / Ronny Werner., Gernot von Collani. – Режим доступу статті: http://www.uni-leipzig.de/~sozpsy/dateien/onlinedoc/asem_2002.pdf - pp. – 1-30

Ілюстративний матеріал

1. Багрянний І. Тигролови; Морітурі / Багрянний Іван. – К.: Наук. думка, 2000. – 368 с. – (Б-ка школяра). 2. Довженко О. Повість полум'яних літ // Олександр Довженко. Повість

полум'яних літ: Повісті. Оповідання. Публіцистика. – [худож. О. І. Дмитрієв; післямова С. П. Пlachинди]. – К. : Молодь, 1984. – С. 6–106., іл. – (Б-ка художніх творів для молоді “Джерело”). 3. Загребельний П. Брухт // Павло Загребельний. Брухт: [роман]; Гола душа: [повість]. – [худож.-оформлювач І. В. Осипов]. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 5–245. – (Література). 4. Іваничук Р. Орда: [іст. роман] / Роман Іваничук. – К. : Укр. центр духов. культури, 1994. – 192 с. 5. Кобринська Н. Дух часу: [оповідання, повість] / Наталія Кобринська. – Львів: “Каменярь”, 1990. – 351 с. 6. Компанієць О. Назустріч: [роман] / Ольга Компанієць. – Львів: Кальварія, 2002. – 208 с. – (Серія “Коронація слова”). 7. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Матіос Марія. – Львів: “ПІРАМІДА”, 2007. – 176 с. 8. Шевченко Н. Янголи, що підкрадаються: [роман] / Шевченко Наталка. – К.: Нора-Друк, 2006. – 380 с. – ПК (Популярні Книжки). 9. Dorn T. Die Hirnkönigin: [Roman]. / Thea Dorn. – [8. Aufl.] – München: Wilhelm Goldmann Verlag, 2001. – 207 S. 10. Gier K. Die Patin: [Roman]. / Kerstin Gier. – Bergisch Gladbach: Verlagsgruppe Lübbe GmbH & Co. K.G., 2006. – 313 S. 11. Hesse H. Der Steppenwolf / H. Hesse. – Berlin: S. Fischer, 1927. – 289 S. 12. Remarque E. M. Drei Kameraden: [Roman] / Erich Maria Remarque. [mit einem Nachwort von T. Westphalen]. – [3 Aufl.] – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2001. – 398 S. 13. Reventlow zu F. G. Das Logierhaus „Zur schwankenden Weltkugel“ // F. G. zu Reventlow. Autobiographisches. – München: Langen Müller, 1980. – S. 327–350. 14. Reventlow zu F. G. Der Selbstmordverein: [novelistischer Roman aus dem Nachlass] // F. G. zu Reventlow. Romane. – München: Langen Müller, 1976. – S. 360–527. 15. Schulze I. Handy: dreizehn Geschichten in alter Manier. / Ingo Schulze. – [7 Aufl.] – Berlin: Berlin Verlag GmbH, 2007. – 303 S. 16. Stamm P. Sieben Jahre: [Roman]. / Stamm Peter. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 2009. – 175 S.

К ВОПРОСУ ЯЗЫКОВОЙ ДИСКРИМИНАЦИИ СРЕДСТВАМИ ФРАЗЕОЛОГИИ

Ольга Чистяк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: oljasja79@yahoo.de*

Исследовано количественное и качественное отражение гендерной дискриминации единицами фразеологического уровня немецкого и украинского языков. Выделены типы фразеологизмов: по способу реализации сексизма и по виду эксплицированного сексизма; определены общие и отличительные признаки обнаруженных единиц в сравниваемых языках.

Ключевые слова: фразеологические единицы, сексизм, лексическое значение, стилистическая функция, гендерный стереотип.

**MEANS OF DENOTING GENDER THROUGH USING IDIOMS
IN GERMAN AND UKRAINIAN**

Olha Chystyak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: oljasja79@yahoo.de*

The article deals with the quantitative and qualitative investigation of the expressions of gender discrimination by the units of the phraseological level in German and Ukrainian. Two types of idioms are singled out falling back on the way of sexism implementation and the type of explicit sexism. Both common and distinctive features of these units in the compared languages are revealed.

Key words: phraseological units, sexism, lexical meaning, stylistic function, gender stereotype.

Стаття надійшла до редколегії
18.05.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111'367.332.7

СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Олександра Дейчаківська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна
e-mail: english_philology@ukr.net*

Розглянуто процеси, характерні для складеного іменного присудка – збільшення кількості дієслів, які виступають у функції зв'язки, а також семантичні та комбінаторні обмеження, які накладають на предикатив. Проаналізовані процеси слугують доказом статичного та динамічного характеру мови.

Ключові слова: дієслова-зв'язки, семантичні та комбінаторні фільтри.

Типологічні зміни англійської мови, зумовлені розпадом флективної морфологічної системи, не обмежуючись розвитком аналітичної морфології, призвели до значних зрушень у системі мови загалом.

Дієслівна форма вираження поступалася іменній, помітною ставала тенденція до номіналізації у сфері номінативних засобів мови та у сфері синтаксису [14, с. 289–290].

Якщо на ранніх стадіях розвитку англійської мови (порівняно з синтетичними мовами) дієслово було основним засобом вираження процесу, то в новоанглійській мові в цій функції почали виступати іменні та дієслівно-іменні сполучення. Дослідники також зазначають характерну для англійської мови тенденцію до “предметного” мислення (*gegenstandliches Denken*) і повну чи часткову заміну дієслівної форми вираження іменною [10].

На переважному вживанні віддієслівних іменників і безособових форм як одному з аспектів семантичного ослаблення дієслова, що є водночас наслідком номіналізації англійського речення, наголошує Р. Ніколаєвська [2]. Іменник здатен заповнювати різні синтаксичні позиції, охоплюючи значення властиві іншим частинам мови. Це призводить до зміщення семантичного центру предикації англійського речення з особової форми слова на іменний компонент.

В аналітичних мовах слово набуває певних функцій залежно від позиції в реченні чи словосполученні і не є таким незалежним, як у синтетичних мовах, де їхня функція виражається простою модифікацією.

Процес перетворення синтетичних форм в аналітичні, який не виходить за межі морфології, ґрунтується на “етимологічному відчутті або відчутті слова”. Однак у англійській мові цей процес значно глибший і проникає у сферу синтаксису, ґрунтуючись на “синтагматичному відчутті або відчутті речення” [15].

Зростання аналітизму в англійській мові характеризується також як маніфестація економії мовленнєвих зусиль: форми короткі і потребують менше зусиль для свого

продукування; їхня кількість значно менша, а їхній аналітичний і абстрактний характер зумовлює функціонування великої кількості тих сполучень і конструкцій, які раніше були неможливими [9].

Проте поза увагою дослідників донедавна залишалося функціонування аналітичних конструкцій як реалізації так званого принципу ваги закінчення (end-weight) та фокусу закінчення (end-focus). Відповідно до цих принципів існує тенденція розміщувати нову інформацію в кінці речення (end focus). Ще однією тенденцією є резервування кінцевої позиції речення для складніших, “важчих” компонентів – принцип ваги закінчення (end-weight). Оскільки цілком природно, що відому інформацію ми схильні висловлювати стисло, то ці два принципи “працюють разом”, підсилюючи один одного, і в кінці речення ми розміщуємо складніші, “важчі” аналітичні конструкції, які водночас несуть нову інформацію [12, с. 357].

Саме тому у випадку моделі SV, для вираження теперішньої чи минулої дії або ж стану, перевагу надають аналітичним, тобто багатослівним, “важчим” конструкціям. Найпоширеніший спосіб заміни моделі SV – є використання аналітичних структур із дієсловами широкої семантики (verbs of general meaning). Отож, короткі речення *He ate. He smoked. He swam.* трансформуються у речення *He had a meal. He had a smoke. He had a swim.*

Разом із дієслівно-субстантивними сполученнями у ролі предиката виступає високо-частотна модель – дієслово-зв’язка + предикатив. Крім облігаторного вживання (у випадку дієслів, що вийшли з ужитку), модель SVcopA є також і маніфестацією дії принципу “ваги закінчення”. Опосередкованим підтвердженням цього можуть бути випадки зіставлення оригінальних і перекладних творів, коли перекладач надає перевагу аналітичній конструкції як відповіднику моделі SV української мови: *Я щасливий жити на цій планеті (Гончар). I am happy to be alive on this planet. Дніпро бруднить, від гуркоту машин глухнеє (Гончар). You're polluting the Dnipro, growing deaf from the clatter of machinery. Крізь смагу поблід (Гончар). He grew pale under his tan. Час ущільнюватиметься, віки старітимуть, а мистецтво молодітиме вічно. Time will become condensed, the ages will grow old, but art will remain young forever. Снуть трудове передмістя (Гончар) The working suburb was asleep. Я довго мовчу (Хвильовий). I keep silent for a long time. ...лінгвістові, як і всякій дорослій дитині, залишилось тільки роззубитись (Хвильовий). ...the linguist had no alternative but to become disconcerted, just like any grown child.*

Проводячи детальний огляд аналітизму, В. Плоткін звернув увагу на “хвилеподібний” характер цього процесу, констатує, що в англійській мові на зміну процесу морфологізації аналітичних компонентів, невід’ємними складовими якого є делексикалізація та уніфікація допоміжних елементів [4, с. 124], прийшов новий процес – ресинтаксизація, (тобто збільшення варіативності допоміжних компонентів). Автор зазначив, що для аналітичних сполучень зі зв’язковими словами ресинтаксизація не становить труднощів, оскільки ці сполучення в синтаксичному плані ніколи не відривались від предикативних сполучень [3, с. 62].

Підтвердженням цього слугують списки дієслів-зв’язок подані в “A Comprehensive Grammar of the English Language” [13, с. 1172] та “Collins Cobuild Grammar” (7, с. 174–179), де натрапляємо на дієслова *emerge, escape, freeze, gaze, gleam, play, plead, pass, survive*, яких не було у списках Дж. Керма (6, с. 26–27), Г. Поутсми [11, с. 1–16] та О. Єсперсена [8, с. 355–385].

Характерним є і зростання кількості дієслів із постпозитивами, які вживають у функції зв'язки. Якщо Г. Поутсма подає лише два дієслова – *go on* та *turn on*, О. Есперсен – *stand up* і *cut up*, всього на п'ять дієслів натрапляємо у списку Дж. Керма – *burst out*, *cut up*, *go on*, *keep on*, та *turn out* – то “Comprehensive Grammar of the English Language” та “Collins Cobuild Grammar” подають уже списки таких дієслів:

Comprehensive Grammar of the English Language

end up,
flame up,
fall down,
stand up,
turn out

Collins Cobuild Grammar:

amount to
change into
change to
develop into
grow into
turn into
turn to
wind up.

e.g. You don't want to wind up homeless.

She grew into a fine woman.

Автори “Comprehensive Grammar of English” зазначають, що у випадку, коли функцію предикатива виконує іменник, дієсловами-зв'язками з постпозитивами можна вважати і вирази *act as*, *count as*, *pose as*, *pass for* [13, с. 173].

She acted as guide for the group.

The Grand Canyon is generally counted as one of the most spectacular sights in the USA. I didn't think his grudging remarks really counted as an apology.

He posed as a health worker in order to get into the old lady's house.

I really want to go and see the film, but I don't think I'd pass as/for 18.

Зафіксовано також розширення групи ергативних дієслів, що трапляються в функції зв'язки. Ергативні дієслова як компоненти макрополя копулятивності [1] поділяються на три групи:

а) дієслова, що означають зміну кольору: *blush*, *flush*, *flash*, *flame*, *glow*;

б) дієслова, що означають продукування звуку: *click*, *clack*, *crack*, *snap*, *slam*, *thud*;

в) дієслова, що виражають ідею пересування, руху: *rip*, *swing*, *spring*, *spread*.

Одночасно зі зростанням кількості дієслів-зв'язок, відбувається, до певної міри і протилежний процес. Для дієслів, що трапляються у функції зв'язки okazіонально, а це, в більшості випадків і є ергативні дієслова, характерними є жорсткі семантичні фільтри.

Дієслова *blush*, *flush*, *flash*, *flame*, як звичайно, вживаються з прикметниками / іменниками на позначення кольору. *She blushed crimson (Maugham).* *He didn't answer but he saw his face flush dark (Golding).* *Her cheeks flamed red.* *His face flushed a deeper red (Maugham).* *He*

flushed crimson with indignation. The boy's face flamed still redder (Golding). The trees flamed scarlet against the grass. They blew into the charcoal until it glowed red.

Ще більші обмеження демонструють дієслова, що означають продукування звуку. Позицію підмета в реченнях з цими дієсловами займає аргумент із релевантною ознакою "неживе", а в позиції предикатива найчастіше натрапляємо на прикметники *open* і *shut*. *It was not that all the doors of my life had slammed shut, it was there were no doors (O'Neill). Then a draught made the curtain flap out of the window again and a door clacked shut (Maugham). I watched them get out of their cars and squint in the sun as they accounted for their children and doors thudded shut up and down the narrow street (Cornwell). The lid snapped shut (Longman). The door clicked shut.*

Ті самі процеси спостерігаємо і у випадку дієслів третьої групи. *He rang the bell and the door swung open (Maugham). The curtains swung open (Golding). The door sprang open (Golding). The bag had ripped open (O'Neill). A map spread open in his lap (Cornwell).*

Дієслова *pass, escape, emerge, survive* в функції зв'язки вживають для того, щоб сказати, що щось не трапилось, не відбулось з кимось / чимось. У функції предикатива часто виступають дієприкметники з суфіксом "un". *He passed unnoticed. ... her eighteenth birthday passed unnoticed by the rest of the family (Caudwell).*

Саме стосовно ергативних дієслів семантичні обмеження бувають настільки сильними, що сполуки набувають рис фразеологізмів, або ж йдеться про сталі дієслівно-прикметникові / іменникові словосполучення. Дієслово *blush* у функції зв'язки вживають з іменниками / прикметниками на позначення не просто кольору, а лише червоного кольору та його відтінків. Можемо сказати *blush scarlet/crimson*, але не *blush green*.

Характерно це і для дієслів, які належать до центру, а не периферії макрополя копулятивності (1), однак вживання яких у функції зв'язки не є високочастотним. З низки прикметників, з якими сполучається дієслово *rest* у функції зв'язки, а це прикметники *certain, content, satisfied, assured*, у творах сучасних письменників натрапляємо лише на поєднання дієслова з прикметником *assured*. *You may rest assured (Huxley). Rest assured that I shall not present anyone unsuitable. (Fowles)* Прикладами інших сполучень дієслова-зв'язки з прикметником / іменником, які можна розглядати як сталі словосполучення є такі: *to come of age, to fall ill, to fall asleep, to hold true, to keep quiet, to remain silent*.

Дієслово *to fall* може сполучатися з предикативним іменником. Однак у функції предикатива натрапляємо лише на слова *victim, heir, prey*(5).

The company has fallen victim to increased competition.

Her elderly aunt had fallen prey to a dishonest salesman.

Варто також зазначити усталені сполучення з дієсловами-зв'язками на позначення погіршення фізичного стану: *to go blind* – осліпнути, але *to grow deaf* – оглухнути.

Цікаву контрастну пару, також із усталеними предикативними прикметниками, утворюють і вирази *to go wrong* (провалитися (про плани), не виходити, не вдаватися (про справи), і *to come right* (вдаватися (про справи), виходити на краще).

Підсумовуючи, можна подати такі списки дієслів-зв'язок з предикативними прикметниками / іменниками, що наближаються до усталених словосполучень, розділивши їх відповідно до однієї з традиційних класифікацій на зв'язки буття і становлення.

Зв'язки буття

burn (low)
come(right)
hold (true)
keep (quiet)
lie (flat)
loom(large)
play(rough)
plead(innocent)
rest (assured)
remain(silent)
stand (firm)
stand up(straight)

Зв'язки становлення

blush (crimson)
clack(shut)
flash(red)
fall(silent/victim/asleep)
fall down (dead)
run(cold)
slam(shut)
snap (shut)
spring(open)
swing(open)

Досліджувані процеси – зростання кількості дієслів-зв'язок та їхнє семантичне та комбінаторне обмеження – засвідчують статично-динамічний характер мови. Ці тенденції демонструють по чергове переважання морфологічного та синтаксичного принципів у конструюванні одиниць мовного повідомлення.

1. Дейчаківська О. Синтактико-семантичні властивості дієслів у функції зв'язку: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Київ, 1997. – 19 с. 2. Николаевская Р. Р. О соотношении лексического и грамматического уровней в системе современного английского языка // Сб. науч. тр. – Моск. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореца. – 1981. Вып. 173. – с. 84–100. 3. Плоткин В. Я. О путях эволюции аналитизма в германских языках // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – Вып. 4. С. 58– 64. 4. Плоткин В. Я. Строй английского языка. – М. : Высш. шк., 1989 – 236 с. 5. Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка. М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1961 – 306 с. 6. Curme G. A Grammar of the English Language. in 3 volumes – Boston: P. C. Heath&Co, 1931 – Vol. 3. – 427 p. 7. Collins COBUILD English Grammar – London: Collins. William Collins Sons Co Ltd, 1990 – 485 p. 8. Jespersen O. A. Modern English Grammar on Historical Principles. – Heidelberg, 1932.– Part 3–416 p. 9. Jespersen O. Efficiency in Linguistic Change. Kobenharn: Ejnar Munksgaard, 1941. – P. 321-333. 10. Olsson Yu. On the Syntax of the English Verb//Acta Universitatis Gothoburgensis. – Goteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1961. – 230 p. 11. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. – Amsterdam, 1931 – Part 1. – 892 p. 12. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A University Grammar of English. – М.: Vyssaja Skola, 1982. – 391 p. 13. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – Longman Group Limited, 1985. – 1779 p. 14. Rennsky M. English Verbo-Nominal Phrases. Some Structural and Stylistic Aspects// Travaux Linguistiques de Prague. – Prague, 1966 – Vol. I. – p. 289–299. 15. Trnka B. Analysis and Synthesis//English Studies: A Journal of English Letters and Philology. – Amsterdam, 1928.- 58. p.

**СОСТАВНОЕ ИМЕННОЕ СКАЗУЕМОЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ****Александра Дейчакивская**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: english_philology@ukr.net*

Рассмотрены процессы характерные для составного именного сказуемого английского языка – увеличение числа глаголов употребляющихся в функции связи, а также семантические и комбинаторные ограничения, накладывающиеся на предикатив. Проанализированные процессы свидетельствуют как о статической, так и о динамической природе языка.

Ключевые слова: глаголы-связки, семантические и комбинаторные фильтры.

**COMPOUND NOMINAL PREDICATE: TRENDS
OF THE MOST RECENT DEVELOPMENT****Oleksandra Deychakivska**

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: english_philology@ukr.net*

The paper deals with the processes characteristic of compound nominal predicate – the increase of the number of link-verbs and the restrictions on the words functioning as predicatives. The two processes are another proof of the static and dynamic character of the language.

Key words: link-verbs, semantic and combinatorial restrictions.

Стаття надійшла до редколегії
09.03.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 81'373.7:37:811.111

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПАРАМЕТРИЧНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Віта Руснак

*Закарпатський державний університет,
вул. Українська, 193, Ужгород, 88015, Україна
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

Досліджено застосування функціонально-комунікативного принципу в аналізі фразеологічних одиниць як складної семантичної структури, що охоплює багато компонентів, які відображають їхнє значення за типами інформації. Типологія фразеологічних одиниць визначається як така, що ґрунтується на функціональній основі і враховує три рівні характеристик: комунікативно-функціональний, номінативно-функціональний і семантико-синтаксичний. Зроблено висновок про те, що фразеологічні одиниці можна розподілити за параметричними ознаками й тим самим упорядкувати способи їхньої репрезентації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, функціонально-комунікативний, номінативно-функціональний, семантико-синтаксичний, параметричний.

Зіставна фразеологія – привабливе і перспективне явище, незважаючи на досить складний характер зіставлених мов, нерівномірність їхнього розвитку та стану вивчення. Функціонально-комунікативний принцип аналізу фразеологічних одиниць передбачає їхній розгляд як складної семантичної структури, що охоплює багато компонентів, які відображають структуру значення за типами інформації. Кожний із таких компонентів семантичної структури фразеологізмів є носієм певного типу знань. Розглядаючи їх з такого погляду “Під параметром мають на увазі певний квант інформації про мовну структуру, який в екстремальному випадку може мати для користувача особливу зацікавленість, що, зазвичай, виявляється поряд із іншими квантами (параметрами) і знаходить специфічне вираження у словниках: інакше кажучи – це особлива словникова репрезентація структурних ознак мови” [4, с. 51].

Наша мета – розкрити модель семантики фразеологізмів, яка здатна репрезентувати і сприяти виявленню опису різних типів інформації, що маніфестують значення цих одиниць. Ця модель стала основою лексикографічної анкети, яка розроблена для створення Машинного фонду російської фразеології й уможливила проведення поліпараметричного опису значення такого складного лінгвістичного об’єкта, якими є експресивно забарвлені фразеологізми–ідіоми [8, с. 103–104]. Такий спосіб опису їхньої семантичної структури орієнтований на фактор людини, її мовну компетенцію, тому є своєрідним інструментом у виявленні антропологічної парадигми значення.

Модель декларативно-процедурної форми значення повинна містити всі типи інформації, що передаються значенням фразеологізму певного типу. Оскільки мета статті – описати параметричні значення фразеологізмів, а їхню специфіку легше з’ясувати на тлі значення

слів, то переходимо до викладення специфіки інформаційних блоків, запропонованих В. М. Телією. Суть репрезентації значення фразеологізмів у вигляді блок-схем полягає в тому, що вся інформація, носієм якої є план змісту фразеологізму, може бути розчленована на низку компонентів значення. До них належать: категоріально-граматична інформація (Г), яка несе в собі відомості про “кодові” параметри фразеологізму. Наприклад, в англійській фразеологічній одиниці *I wasn't born yesterday* – укр. *Я все бачив на своєму життєвому шляху, маю багатий життєвий досвід, умію знаходити вихід із ситуації, що склалася* – рос. *видал виды* суттєвою ознакою є те, що в ній наявний предикатив, оскільки тут йдеться не про те, що робила людина, а яка вона.

Денотативна інформація (Д), до якої належать відомості про клас означуваних об’єктів за допомогою фразеологічних одиниць, наприклад, укр. *стріляний (старий) горобець*, рос. *стреляный воробей* – ‘досвідчена булава людина, яку важко перехитрити чи обдурити’ є вказівкою на те, що *X* має великий життєвий досвід, набутий у різних ситуаціях. Оцінна інформація (О) виражає модальне й суб’єктивне за своєю природою ставлення мовця до означуваного об’єкта, оскільки тут мовець може висловлювати позитивне і негативне ставлення до такого “гіркого досвіду”. Інформація, що містить у собі мотивувальне значення фразеологічної одиниці (М), є до певної міри цілісною. Пор., напр., образно-асоціативне мотивування стосовно фразеологічних одиниць типу укр. *тягнути kota за хвіст* – ‘сповільнювати, затягувати що-небудь, робити що-небудь навмисно, поступово’.

Інформація, що виражає емотивне, інакше кажучи, емоційно-оцінне почуття-ставлення мовця до означуваного (Е), також суб’єктивна і пов’язана з реакцією на мотивування (М). Інформація про стилістичну маркованість фразеологізму (С), яка містить у собі три типи відомостей відповідно до традиційного вчення про стилістичний характер нових одиниць – слів і фразеологізмів:

- 1) про сферу вживання у стильових різновидах мови;
- 2) про їхній діяхронний (історичний) характер;
- 3) про територіальний статус.

Описані значення фразеологічних одиниць пропонуємо проводити на підставі виділення таких макрокомпонентів (блоків):

- граматична інформація (Г);
- клас означуваних реалій, денотативний аспект (Д);
- оцінна інформація (О);
- інформація про образно-мотивувальні параметри (М);
- емотивна інформація (Е);
- стилістична маркованість (С).

Наявність таких макрокомпонентів дає підставу для твердження про те, що в описі граматичного складника значення фразеологічної одиниці можна відмовитися від традиційного поділу їх на частини мови, замінивши його параметром комунікативно-функціональної належності звороту, в якому оцінний компонент описується за допомогою модальної рамки типу “суб’єкт оцінки *X* вважає, що ознака *Z* об’єкта *Y* є добрим / поганим (за якістю і кількістю) під поглядом норми й відповідно до шкали цінності “*Q*”.

В основі мотиваційного макрокомпонента значення фразеологічної одиниці лежить образ, адекватний можливому чи неможливому стану справ у реальному світі (наприклад, укр. *бігти, висунувши язик* – англ. *to run like a bat out of hell, like mad, like the dickens*; укр. *йти на поводу* – англ. *X lets Y by the nose* – тобто діяти не самостійно або неадекватно до

дійсності, залежати від кого-небудь). Зазначений образ у наведених вище фразеологізмах становить суть внутрішньої форми звороту. Компонент можна описати на підставі таких параметрів:

- характер образу, що є основою переосмислення;
- типи тропеїчного перетворення;
- образність внутрішньої форми;
- співвідношення внутрішньої форми з національно-культурною картиною світу [7,

с. 5].

Мотивованість фразеологічних одиниць, на відміну від слів, ситуативна. Це означає, що в їхній основі лежить непряма мотивація, яка часто виявляється абсурдною, наприклад, укр. *тримати (держати) себе в руках* – англ. *X keeps himself in check*; *робити з мухи слона* – *X makes a mountain out of a molehill* – тобто сильно перебільшувати, завищувати значення чого-небудь. Абсурдність часто проявляється в контексті, коли ситуація, що є в основі фразеологічної одиниці, на перший погляд видається логічною, наприклад, укр. *на риб'ячому хумпі* – ‘який погано зігріває’ (про верхній одяг) – *X's coat offers no protection from the elements*.

Під емотивністю мається на увазі здатність мовних сутностей відображати почуття чи ставлення до означуваного, що виражається в діапазоні схвалення / несхвалення. Емоції – форма ставлення людини до навколишньої дійсності, зазвичай, супроводжується оцінкою. Емотивність – це емоційальність у мовному переломленні, тобто чуттєва оцінка об'єкта, вираження мовними або мовленнєвими засобами почуттів, настроїв, переживань людини. Емотивність завжди експресивна й оцінна, а не навпаки [6, с. 153].

Інформація про стилістичний характер фразеологічних одиниць містить вказівку на нормативність/ненормативність/доречність/недоречність їхнього вибору в певних умовах спілкування.

Типологія фразеологічних одиниць, за задумом авторів фразеографії в Машинному фонді російської мови, ґрунтується, передусім, на функціональній основі і враховує три рівні характеристик будь-якої фразеологічної одиниці: 1) комунікативно-функціональний поділ зворотів за їхніми функціями в реченні (функція – це роль, що виконує певний елемент у структурі, частину якої він становить); 2) номінативно-функціональний, на якому відбувається ідеографічне віднесення фразеологічних одиниць до відповідної смислової групи шляхом приписування ієрархічно-організованих понятійних індексів-дескриптивів; 3) семантико-синтаксичний, що характеризує семантичну структуру звороту, втім числі й за ознакою синтаксичної членимості. Фразеологічна семантика стикається з лексичною, хоча їй властиво багато відмінних особливостей. Незважаючи на те, що фразеологізми й уступають словам за своєю багатозначністю, однак їхня семантична структура надзвичайно складна.

На підставі параметризації значення фразеологічні одиниці можна розподілити на параметричні групи й упорядкувати спосіб їхньої репрезентації. У такому аспекті вивчення фразеологічних одиниць важливо виділити ті особливості їхнього синтезу, на який спрямовані всі параметри. Наприклад, для вживання англійського фразеологізму *a wise old bird: (one) wasn't born yesterday* або укр. *стріляний (старий) горобець* треба враховувати, що її емотивність змінюється залежно від дейксиса особи: *Я стріляний горобець* (похвала або іронія); *Ти стріляний горобець* (похвала або докір); *Він стріляний горобець* (похвала або несхвалення).

У функціонально-комунікативному підході до вивчення фразеологічних одиниць інтеграція принципів опису відбувається з урахуванням їхнього комунікативного значення. Важливим є те, що вимагається для конструювання висловлювань, які визначають фразеологічні одиниці. Див., напр., різні обмеження словозмінного характеру: англ. *to lay (put, set) the saddle on the wrong horse* – укр. ‘звинувачувати не того, кого потрібно, звинувачувати невинного’; рос. *убить бобра* – укр. ‘зробити важливу справу, придбати що-небудь цінне’, в яких ужитий тільки досконалий вид дієслова; укр. *дарованому коневі в зуби не заглядають* – англ. *don't look a gift horse in the mouth* – “те, що отримано як подарунок, непристойно обговорювати, а вже тим більше негативно оцінювати” – який вжито тільки в dokonаному виді дієслова;

тільки однина іменника вживається у таких фразеологізмах: укр. *купувати kota в мішку*, англ. *to buy a pig in a poke* – тобто ‘зробити що-небудь “наздогад”, “всліпу”, не знаючи задалегідь, до чого це приведе’.

Функціонально-комунікативний опис фразеологічних одиниць передбачає врахування позамовних знань – особливо це доводиться робити для з'ясування змісту мовних повідомлень, що містять у собі фразеологічні одиниці.

Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях: у фонетичному, морфологічному та синтаксичному. Найактивніше вона виявляється в тих мовних одиницях, що називають предмети і явища навколишнього світу, до яких належать і фразеологізми. “Визначаючи наявність певного “внутрішнього” змісту слова-знака, тобто факту, що слово-знак виражає щось, окрім себе, ми зобов'язані визнавати й наявність культурного компонента”, писав Н. Г. Комлев. “Слова мови як соціального явища несуть собою відображення життя суспільства, його матеріальної та духовної культури. Це культурне значення “є частиною мови” [5, с. 46]. Сказане можна застосувати і до фразеології, бо вона більш національно зорієнтована, ніж лексика через її менший зовнішній вплив та меншу динамічність. Як відомо, цей рівень мови розвивається переважно завдяки внутрішнім можливостям, тому в ньому не простежується інтенсивного зовнішнього впливу [1, с. 44].

На функціонально-комунікативному принципі опису фразеологічних одиниць базується процедурна репрезентація лінгвістичної інформації, що протиставляється декларативній. Проілюструємо декларативну репрезентацію знань на прикладі укр. фразеологізму *сидіти як (мов, ніби) миші в норі (мишка в нірці)* – “ніяк не виявляючи себе, тихо”. У декларативній інтерпретації цей фразеологізм ізольований від категоріально-граматичної інформації набором таких компонентів:

(С) стилістичний характер – розмовний;

(Д) дескрипція (опис денотативного змісту) – *X* нічим не привертає до себе уваги;

(О) оцінка – знак мінус;

(М) мотивація значення – ситуація, співвіднесена з буквальним значенням сполучення;

(Е) емотивна характеристика – несхвалення.

У процедурній інтерпретації фразеологічна одиниця *як (мов, ніби) миші в норі (як мишка в нірці)* має такий вигляд:

(С) врахуй, що наявна ситуація описана фразеологізмом, характерним для вживання у розмовному мовленні;

(Д₁) знай, що *X* загаївся і не дає про себе знати;

(О) вважай, що це несхвально з боку навколишніх людей;

(М) уяви ситуацію буквально – ‘сидіти в норі’;

(Д₂) подібне з цією ситуацією;

(Е) зазнай несхвалення з приводу того, що (Д₂) подібне до (М).

Процедурний спосіб репрезентації інформації про фразеологічні одиниці намагається моделювати стани мовної свідомості, привести в дію ті процеси, які відбуваються у мовній свідомості під час оперування мовними знаками взагалі та фразеологічними одиницями зокрема. Він перебуває у прямій відповідності з завданнями когнітивної лінгвістики, яка намагається залучити до опису мовленнєвих актів “активні процеси свідомості людини”. Для опису фразеологічних одиниць у мовленні під поглядом когнітивної лінгвістики важливо знати, що поняття когніції враховує не тільки те, що пов’язано з роботою інтелекту людини (знання, свідомість, розум, мислення, експлікація, творчість, розробка планів і стратегій, роздумування, символізація, логічний висновок, розв’язання проблем, унаочнення, класифікація, співвідношення, фантазування і мрії), а й більш приземлені процеси, до яких належать: організація моторики, сприйняття, мисленнєві образи, нагадування, увага й упізнання [3, с. 23]. Для вживання й розуміння фразеологічної одиниці у мовленні найважливіше в когніції – це побудова образів, сама здатність людини створювати та інтерпретувати їх і усвідомлювати в мовних формах.

Отже, ми намагалися продемонструвати переваги опису фразеологічних одиниць на основі функціонально-параметричного принципу, основна заслуга якого полягає в інтегративності. Показником інтегративного підходу до опису фразеологічних одиниць може слугувати сама їхня функціонально-параметрична класифікація, здійснювана на основі комунікативної значимості. Принагідно зауважимо, що функціонально-параметричний опис означає перехід теоретичних засад фразеології як лінгвістичної дисципліни на якісно новий ступінь, оскільки до уваги береться комунікативна значимість досліджуваних одиниць. Її основними функціями, на наш погляд, є такі.

1. Кваліфікуюча (характеризуюча) функція. Це фразеологізми з предикативною семантикою, які здатні приписувати суб’єкту різні ознаки: дії, якості, стани тощо, наприклад, англ. *X's should catch the bear before they sell his skin* – укр. *ділити шкуру невбитого ведмедя*; *X wouldn't hurt a fly* – укр. *мухи не скривдить*; англ. *X looks like he has just eaten a lemon* – “має кислий вигляд, незадоволений”; англ. *as stubborn as a mule* – укр. *упертий як осел*; англ. *X struts like a peacock* – укр. *розпущтати хвіст як навич*; англ. *X struggles to keep his head above water* – укр. *‘важко зводити кінці з кінцями’*; англ. *to be as mute as a fish* – укр. *бути німим як риба* (фразеологізм бере свій початок із давньої думки про те, що риби не чують ніяких звуків і не можуть їх видавати); англ. *to know somebody inside out* – укр. *собаку з’їсти*; англ. *X is like a squirrel on a treadmill* – укр. *вертмисся як білка в колесі*; англ. *X looks daggers at Y* – укр. *дивитися вовком*; англ. *X is using a cannon to kill sparrows* – укр. *стріляти з гармати по горобцях*, тобто ‘витрачати багато сил і засобів на виконання дії, яка дає мізерні результати’; англ. *to keep a firm hand* – укр. *‘тримати на прив’язі, строго ставитися до кого-небудь’*.

2. Ідентифікуюча функція. Фразеологічні одиниці, які її виконують, можна розподілити на такі модулі відповідно до їхніх номінацій, наприклад:

а) перший модуль охоплює фразеологічні одиниці у функції власних імен на зразок: англ. *Buridan's ass* – укр. *Буриданів осел*, тобто людина, яка неспроможна самостійно приймати рішення. Виникнення цього виразу приписують французькому філософу-еколасту XIV ст. Ж. Буридану, який доводив, що вчинки живих істот залежать не від їхньої волі, а лише від зовнішніх причин. Свою думку він підтверджував прикладом із поведінки осла, який скоріше вмере з голоду, якщо дві в’язанки сіна будуть розташовані на рівній відстані від нього, оскільки попри абсолютну свободу він не зможе вибрати яку в’язанку сіна з’їсти

першою [2, с. 423]; англ. *Balaam's ass* – укр. *Валаамова ослиця*, тобто людина, яка після тривалого мовчання несподівано для інших висловлює якусь думку (біблеїзм). Пророк Валаам направлявся на своїй ослиці до маовітського царя, щоб проклясти народ Ізраїля. Несподівано ангел із оголеним мечем перегородив дорогу ослиці, вона стала повертати вбік. Валаам, не бачачи ангела, почав бити ослицю, яка запротестувала голосом людини [2, с. 424];

б) до другого модуля належать фразеологічні одиниці у функції термінів на зразок: англ. *a lady-bird* – укр. термін *сонечко*, тобто ‘тиха і така людина, що не вміє за себе постояти’; англ. *cleft palate* – укр. *вовча паща*, тобто ‘вроджена вада піднебіння, яка сповільнює прийом їжі та порушує вимову’;

в) до третього модуля входять фразеологічні одиниці у функції предметних номінацій типу: англ. *the proverbial bird in the hand* – укр. *синиця в руках*, тобто ‘щось незначне, однак, реальне, чим можна заволодіти в певний момент’; англ. *bluebird of happiness* – укр. *символ щастя*, тобто ‘прекрасна, однак нездійсненна мета’.

3. Фразеологічні одиниці, які є модальними словосполученнями. Фразеологізми цього типу виділяють в окрему групу на підставі виконуваної ними функції – надавати висловлюванню певної модальності, пов’язаної з вираженням оцінних і емоційних смислів, наприклад, англ. *X doesn't know a thing about Y* – укр. *X виявляє подвійну позицію щодо Y*, тобто ‘невпевненість або незнання’; *What a rascal!* – уживається для несхвального висловлення про поведінку людини в різних ситуаціях і т. ін.

4. Фразеологічні одиниці у функції висловлювань, наприклад, англ. *the wolves are sated and the sheep intact* – укр. *і вовки ситі, і вівці цілі*; англ. *a leopard cannot change its spots* – укр. *скільки вовка не годуй, а він усе одно в ліс дивиться*; *better an egg today than hen tomorrow* – укр. *ліпше синиця в руках, ніж журавель у небі*; англ. *if you chase after two hares, you will catch neither* – укр. *за двома зайцями поженешся, жодного не зловиш*; англ. *X will show Y a thing or two* – укр. *Показати, де раки зимують*.

5. Фразеологічні одиниці у квантитативній функції, тобто функції природно-мовних кванторів. До цієї групи зараховано фразеологізми, які мають не тільки пряме кількісне значення, а й значення інтенсивності, наприклад, англ. *whip something out* – укр. *розбити вицент*, тобто ‘остаточно’, ‘повністю’; англ. *with all one's might* – укр. *у хвіст і в гриву*, тобто ‘всяким способом’.

Саме такий розподіл фразеологічних одиниць за параметричними ознаками сприятиме сучасному різнобічному опису.

1. Башиева С. К. Ментальность как семантическая составляющая фразеологизмов // Материалы II Республиканской научно-практической конференции по проблемам развития государственных языков КБР, посвященной 40-летию КБГУ. – Нальчик, 1997. – С. 48–60.
2. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – Санкт-Петербург, 1998. – 586 с.
3. Демьянков В. В. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 23–38.
4. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка // Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 296 с.
5. Комлев Н. Г. О культурном компоненте лексического значения / Н. Г. Комлев // Вестник Моск. ун-та. Филология. – 1966. – № 5. – С. 46–51.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996.
7. Телия В. Н. Семантика идиом в функционально-параметрическом отображении / В. Н. Телия // Фразеология в Машинном

фонде русского языка. – М.: Наука, 1990. – С. 5–24. 8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 286 с.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПАРАМЕТРИЧЕСКИЕ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Вита Руснак

*Закарпатский государственный университет,
ул. Украинская, 193, Ужгород, 88015, Украина
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

Изучено применение функционально-коммуникативного принципа в анализе фразеологических единиц как сложной семантической структуры, охватывающей много компонентов, которые отображают их значение в зависимости от типов информации. Типология фразеологических единиц определяется как основывающаяся на функциональной основе и включающая три уровня характеристик: коммуникативно-функциональный, номинативно-функциональный и семантико-синтаксический. Сделан вывод о том, что фразеологические единицы можно распределить по параметрическим признакам и тем самым упорядочить способы их репрезентации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, функционально-коммуникативный, номинативно-функциональный, семантико-синтаксический, параметрический.

THE FUNCTIONAL-PARAMETRIC AND TYPOLOGICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Vita Rusnak

*Transcarpathian State University,
19, Ukrainka St., Uzhgorod, 88015, Ukraine
e-mail: zakdu@ukrpost.net*

The paper focuses on the application of the functional-communicative principle to the analysis of idioms shedding light on their complex semantic structure that contains a number of components. The latter reflect a typology of phraseological units as based on their functioning. It includes the following three levels of characterization: communicative-functional, nominative-functional and semantic-syntactic. The conclusion is drawn that the phraseological units may be distributed according to their parametric features and thus arrange the ways of their representation.

Key words: phraseological units, functional-communicative, nominative-functional, semantic-syntactical, parametric.

Стаття надійшла до редколегії
07.04.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111:001.4: 630 (091)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Леся Миклаш

Національний лісотехнічний університет України,
вул. Генерала Чупринки, 103, Львів, 79057, Україна
e-mail: lmyklash@yahoo.com

Розглянуто становлення, формування та сучасні тенденції розвитку англomовної термінології лісового господарства та здійснено її періодизацію.

Ключові слова: термінологія, лісове господарство, розвиток.

Термінологія лісового господарства обслуговує різні види виробничої діяльності: від вирощування лісу – до використання лісових ресурсів. Актуальність дослідження зумовлена потребою уніфікації та адекватного тлумачення понять терміносистеми лісової галузі в українській та англійській мовах відповідно до потреб ведення повноцінного діалогу на міжнародному рівні з питань охорони, захисту, відтворення та використання лісових ресурсів. Наша мета – хронологічно окреслити основні етапи формування англomовної термінології лісового господарства, розглянути її історію становлення від зародження до сучасного стану терміносистеми лісового господарства.

Історіографія дослідження охоплює переважно західні видання. Зокрема, питання англomовної лісової термінології частково розглянуто у працях англійського дослідника лісового господарства Н. Джеймса (Noel David Glaves James, 1912–1993), зокрема *A History of English Forestry* (“Історія лісового господарства в Англії”) [5]. Підсумком його досліджень у царині термінологічних розвідок є *An Historical Dictionary of Forestry and Woodland Terms* (“Словник давніх термінів лісового господарства та лісових угідь”, 1991), у якому зроблено спробу дослідити давні поняття англomовної лісової термінології [6].

Періодизацію розвитку лісового господарства Н. Джеймс здійснив історично вмотивовано за хронологічним принципом. Він виокремив два періоди: середньовічний і модерний. Перший тривав від кінця XI ст. до середини XVI ст. – від нормандського завоювання (1066) до початку правління Єлизавети I (1558). Другий розпочався від середини XVI ст. [5, с. 1]. Основними критеріями, за якими можна окреслити часові межі формування термінологічної системи, є політико-економічні відносини, науковий рівень теоретичних досліджень та стан практичного лісівництва. Виходячи з таких підстав та взявши до уваги сучасні реалії, доцільно виокремити три періоди становлення та розвитку терміносистеми лісового господарства: перший – **доіндустріальний** (до середини XVIII ст.), другий – **індустріальний** (від середини XVIII ст. до 90-х років XX ст.) та третій – **екологоімперативний** або **екотехнічний** (від 90-х років XX ст.). Такий хронологічний поділ розвитку галузевої терміносистеми здійснено на підставі періодизації Н. Джеймса і є водночас її логічним продовженням.

Доіндустріальний період. Уже в античну добу ліс розглядали як багатофункціональний природний об'єкт, який синкретично поєднує корисні та естетичні властивості [1, с. 230–231]. Давньогрецький учений Теофраст (III ст до н. е.) заклав основи науки про рослини, яку згодом розвинули його римські послідовники, зокрема Пліній Старший (I ст. н. е.) та Діоскорид (I ст. н. е.). Особливого розвитку в античний період набуло використання лікувальних властивостей рослин, зокрема видів лісової флори. Римляни, перейнявши культуру греків, продовжували вдосконалювати наукові підходи до садово-паркового мистецтва. Відтак ботанічна наука античного світу та її термінологічна складова утворили підґрунтя до укладання термінології лісової ботаніки, зокрема таксономічних бінарних назв [2, с. 432–436]. Згодом саме латинська лексика лягла в основу сучасної терміносистеми лісового господарства: *angiosperm* (покритонасінні), *annual* (річний), *arboretum* (колекція живих дерев і кущів), *arboriculture* (лісівництво), *circumference* (окружність стовбура), *coniferous* (хвойні), *deciduous* (листяні), *density* (щільність, густина), *maturity* (стиглість лісу), *regeneration* (відновлення), *reserve* (заповідник). Але й латинські терміни змінювали свою семантику. До прикладу, *seminarium / seminary* (колись шкілька, розсадник) сьогодні позначає лише вид спеціальних шкіл для духовництва. З XVI ст. маємо новий термін *nursery*. Послугуючись запозиченнями з латини, англійська мова інтегрувала в терміносистему і національні лексеми. Наприклад, *forest* (густий ліс на великих територіях) і *woodland* (острівний ліс); *garden* (сад), але *horticulture* (декоративне садівництво) від латинського *hortus* (зелені насадження, парк, садова культура) та *flower culture* (квітникарство).

На епоху раннього Середньовіччя припадає початок формування лісової галузі в сучасному розумінні. Особливістю цього періоду, на погляд Н. Джеймса, була невиразна диференціація між загальною побутовою та спеціалізованою лексикою, адже ліс у житті середньовічної людини залишався не промисловим об'єктом, а основою життєдіяльності та середовищем існування [6, р. III].

Н. Джеймс зазначав, що данці і саксонці резервували території для полювання, які згодом були занесені до юрисдикції лісів правителя. Нормандці збільшили та розширили ці так звані “заповідні території” і уклали кодекс лісових законів, що діяв упродовж кількох століть [5, р. 2]. Ці та інші, пов'язані з законотворчою діяльністю заходи, дають підставу припустити, що тоді основним терміноформуючим чинником у лісовому господарстві Англії були юридичні потреби.

Правнича сфера стала основним полем, у межах якого на офіційному рівні розпочався розвиток англійської термінології лісового господарства. На той час йшлося про потребу правового закріплення права власності на земельні володіння, зокрема на ліси. Охоронні приписи, зафіксовані в нормандських законах, згодом були збережені й у Великій хартії вольностей (*Magna Carta*, 1215) – одній із перших латиномовних писемних пам'яток, де зафіксовані перші лісівничі терміни. Зокрема, в пунктах 44, 47, 48, 53 Хартії використано терміни: *forest* (ліс), *afforested* (у значенні підлягати під юрисдикцію лісового права), *disafforested* (у значенні вилучення з-під юрисдикції лісового права), *forester* (лісовий адміністратор, лісник), *warrener* (gamekeeper, егер) [13].

Лісове законодавство в Середньовіччі захищало приватну власність та окреслювало права й обов'язки щодо володіння лісом як одним із найцінніших майнових об'єктів. Термін *forest* бере свій початок від латинського *forestis* (“зовні, назовні, поза домом”) і відображає тогочасне розуміння лісу як об'єкта поза межами господарського обійстя. У латинській мові на позначення поняття “ліс” маємо слова *sylva / silva*.

Латинське *forestis* ототожнювалося з “королівським лісом” чи з “мисливським заповідником” (*royal forest* or *game reserve*) [7, p. 656]. Слово ‘*forest*’ та питомо англійське ‘*wood land*’ чи ‘*woods*’ зовсім не є тотожними за змістом. Поняття ‘*forest*’ охоплювало навіть безлісу ділянку, яка належала до королівських володінь. Згідно з сучасним трактуванням, поняття *forest* означає суцільні лісові масиви на великих територіях, а *woodland*, *a wood*, *woods* – це острівні ліси [9, 10, p. 1017].

Ліс, як середовище існування звірини (*venison*), забезпечував потреби королівської знаті в ній. Саме тому, поряд з деревами, лісова фауна була однією з визначальних складових частин поняття *forest* [5, p. 12–14].

Велику Хартію вольностей вважають законодавством для знаті і вельмож. На її основі 1217 року було розроблено Лісовий статут (*the Charter of the Forest/Carta de Foresta*), згідно з яким було встановлено певні обмеження щодо користування дарами лісу різним суспільним верствам [14].

Якщо в Хартії та Лісовому статуті (*The Charter of the Forest, 1217*) слово *afforest* (*afforestare*) у пункті 47 та 1 відповідно означало належність до королівських володінь: *First we will that all forests which King Henry, our grandfather afforested and made, shall be reviewed by good and lawful men*, то вже 1704 року у праці Дж. Ворліджа (*Worlidge, J. Dictionarium Rusticum & Urbanicum, 1704*) вжито термін *afforest* у його сучасному значенні – заліснювати, засаджувати: “*afforest is a term signifying to turn land into the forest*” [6, p. 2]. Така трансформація семантики цього слова зумовлена зміною суспільних пріоритетів.

Слово *disafforest* чи *de-afforest* у згаданому Лісовому статуті в пункті 1 означало “вилучити з-під юрисдикції лісового права”. Ця процедура відома як *disafforestation* чи *de-afforestation*. Сучасне визначення поняття знеліснювання виражене лексемою *deforest* чи *disforest*, а наслідок дії *deforestation* чи *disforestation* [6, p. 46].

До найдавнішої лісівничої лексики, яка не змінила своєї семантики, належать переважно лексеми, пов’язані з лісоексплуатацією та лісокористуванням: *acre* (акр), *axe* (сокира), *barker* (корувальник), *bole* (товарна частина стовбура), *charcoal* (деревне вугілля), *coppice* (низькостовбуровий, поростевий), *diswooding* (викорчовування лісу під рілля), *faggot* (хмиз), *fewel wood/fuelwood* (дров’яна деревина, *hack* (мотика), *hatchet* (топірець) та ін.

Отже, термінологія лісової галузі в доіндустріальний період мала здебільшого господарчо-побутовий характер і формувалася на основі розмовної народної мови та латини, лексика якої становила першооснову наукової мови. Спеціальна лексика виражалася іменниковими та дієслівними формами. Наприкінці доіндустріального періоду інтенсивного розвитку набула технічна термінологія. Адже Англія в XVI ст. стала найпотужнішою морською державою. Цей статус потребував від владних структур розробити та офіційно запровадити нове лісове законодавство, де використовували тлумачення перших лісогосподарських та технічних термінів, пов’язаних із потребами суднобудування [4, p. 384].

Другий, індустріальний, період тривав від середини XVIII до 90-х років XX ст. У цей час ліс починають розглядати не лише як територію для полювання та задоволення найпримітивніших потреб, а, передусім, як джерело сировини для промисловості. Зростає потреба в сировині для суднобудування, для будівництва житла та в деревному паливі для мануфактур. Необхідність постійної заготівлі лісоматеріалів стимулювала розвиток лісознавчої науки.

Визначною подією в історії лісівництва стала публікація 1664 р. твору “*Sylva*”, або “Трактату про лісові дерева” Джона Евеліна (John Evelyn, 1620–1706, “*Sylva, or A Discourse*

of Forest Trees”). Цей трактат став класичним підручником з лісівництва [11, vol. 4, p. 618; vol.19, p. 410–411].

Започатковані ще за часів Середньовіччя, здебільшого при монастирях, продовжують розвиватися садові школи. Подорожі, зокрема міжконтинентальні, сприяли започаткуванню нового етапу в систематиці знань про рослини. У цей період у Європі було закладено перші ботанічні сади: академічні (при університетах), зокрема один із найбільших – Оксфордський (1683), приватні та громадські, розпочинається діяльність ботанічних товариств [2, с. 363–364]. Ботанічні сади при університетах, поживлення економічних та наукових зв’язків використовували для дослідницької діяльності.

Значний поступ лісознавчої термінології пов’язують з іменами Джона Рея (John Ray, 1627–1705), послідовника ідей Д. Рея – Карла Ліннея (Carl Linné, 1707–1778) та француза Дюамеля дю Монсо (Duhamel du Monceau, 1700–1782) [4, p. 384].

Англійський природодослідник Джон Рей (John Ray, 1627–1705) у трактаті про рослини (*Historia Plantarum*), опираючись на підходи античних учених, зокрема Теофраста (III ст. до н.е.), описав флору Англії. Він уперше сформулював означення терміна вид (*species*) [2, с. 16, 433].

Карл Лінней розпочав новий напрям ботанічної науки. Він запровадив бінарну номенклатуру, посприяв лаконічності та науковій виразності в систематиці. “Філософія ботаніки” Ліннея стала своєрідною енциклопедією рослин того часу. У скороченому варіанті вона вийшла друком англійською 1775 р. у Лондоні [2, с. 328]. У цій праці латинські терміни отримали свої відповідники англійською мовою.

Становлення лісівничої науки в сучасному розумінні виразно починає окреслюватися аж у кінці XVIII ст. з виникненням перших приватних навчальних закладів лісівничого спрямування, які постали на базі давніх традиційних шкіл [11, vol.19, p. 410–411].

Виникнення галузевої терміносистеми пов’язане зі створенням лісових шкіл (1811, Cotta Master School, Саксонія; 1825, Nancy, Франція). У XVI ст. на німецьких землях розпочалося системне управління лісами: кожну лісову ділянку було поділено на секції. Це забезпечувало невиснажливе лісокористування. Такий план робіт потребував точних мап, оцінення запасів деревини та знання темпів її зростання, а, отже, й відповідної термінології [11, vol.19, p. 410–411].

Лісівнича освіта пов’язувалася з науково-дослідницькою роботою вже у другій половині XVII ст. У кінці XVII ст. латина дедалі більше втрачає свій статус мови освіти, але ще міцно зберігає свої позиції в науці, зокрема у природничій термінології. Книгодрукування та освітній процес, започаткований епохою Просвітництва (XVIII ст.), спричинилися до систематизації знань і комплексного вивчення лісового господарства [4, p. 384]. Випускники лісівничих шкіл закладали освітньо-дослідницькі осередки для втілення передових принципів лісівництва, їх радо запрошували на роботу в Європі та Америці.

Не можна оминати увагою того, що на XVII–XVIII ст. припадає розквіт садово-паркової культури в Англії, Франції, Німеччині та Голландії. У другій половині XVIII – середині XIX ст. було сформовано пейзажний напрям і закладено принципи англійського ландшафтного мистецтва (*naturalistic style of design&natural gardening/the English wild woodland style*) [11, vol. 4, p. 671].

На думку відомого мовознавця Мортона Блумфілда (Morton Bloomfield, *A Brief History of the English language*), у 1750 р. англійська мова вже була поширена далеко поза межами Британії, а до 1850 р. набула статусу світової мови [9, p. XIV–XVIII]. Отож, домінантні

мовні позиції сприяють не тільки поширенню англійської мови, але й її галузевих терміносистем.

У кінці XVI–на початку XVIII ст. пріоритет у розвитку наукового лісівництва належить німецьким ученим. Найвідоміші – Генріх Котта (Johann Heinrich Cotta, 1763–1844) та Йоган Крістіан Гундесгаген (Johann Christian Hundeshagen, 1783–1834).

Генріх Котта (Johann Heinrich Cotta, 1763–1844) – основоположник сучасного лісознавства як наукової дисципліни. Він розробив систему заходів невпинного ведення лісового господарства (*nachhaltigen Forstwirtschaft, sustainable forestry*). У праці *Anweisung zum Waldbau*, 1817 (“Вступ до лісівництва”) він ввів у науковий обіг новий термін “лісівництво” (*der Waldbau, silviculture*). Г. Котта розмежовує терміни підріст, підлісок та верхній ярус лісу (*Nieder-, Mittel- und Hochwald*), веде мову про селективне лісорозведення (*Holzucht*) та вперше – про проріджування (*Durchforstungen, thinning*). На основі математичних розрахунків розробив грошову оцінку вартості лісу. Він уперше (1804) запропонував таблицю об’ємів (*volume table*) для оцінювання попневого запасу деревостану (*standing timber volume*) [17].

Й. Гундесгагена (Johann Christian Hundeshagen, 1783–1834) називають батьком лісової статистики. З його моделі лісу (*Normalwaldmodell*) бере початок економіка лісового господарства (*forstlichen Betriebswirtschaftslehre, forest economics*) [18].

У 1849 р. Мартин Фаустман (*Martin Faustmann*, 1822–1876) запропонував методику обрахунку максимального доходу з урахуванням циклу / віку рубань (*maximum revenue based on rotations*), вводить у вжиток низку термінів: одиніковий – різновіковий лісостан (*even-aged stand – uneven aged stand*), чистий – змішаний (*pure stand – mix stand*), класи віку (*age classes*), річний об’єм лісозаготівлі (*annual yield*). [19].

Адольфо Беренгер (*Adolfo Di Berenger*, 1815–1895), випускник однієї з лісівничих шкіл у Австрії, 1869 року очолив Італійську лісову школу. Він започаткував інтегративний підхід до вивчення лісової системи, сформував цілісну систему лісівничих дисциплін: управління лісовим господарством (*forest management*), лісівництво (*silviculture*), захист лісу (*forest protection*), лісове право (*forest law*), лісопатологію (*pathology*), лісову зоологію (*zoology*) [4, р. 385].

Запровадження нових термінів у англomовний контекст відбувався насамперед через науково-навчальну літературу. Варто згадати хоча б такі видання: *An Act for the better Preservation of Timber Trees and of Woods and Underwoods*, 1766, 6 Geo.; *Manwood J., A Treatise of the Laws of the Forest*, 3 rd edn, 1665; *Worldidge J., Dictionarium Rusticum & Urbanicum*, 1704; *Hunter, A., Evelyn’s Sylva or a Discourse of Forest-Trees*, 1 st edn, 1776; *Boutcher, W., A Treatise on Forest-Trees*, 2 nd edn, 1778; *Hayers S., On Planting and Management of Woods*, 1794; *Monteath R., The Forester’s Guide*, 1820; *Michel J., Dendrologia*, 1827; *Johns C., The Forest trees of Britain*, 1849; *Jefferies R., The Amateur Poacher*, 1879) [6, р. 215–235].

Засади сучасного лісівництва і модерні концепції розвитку лісового господарства заклали здебільшого німецькі лісівники. Студенти, які навчалися в Німеччині та Франції, організовували свої власні школи і користувалися перекладами німецьких підручників (до прикладу, *Willam Schich, Manual of Forestry*, Bradbury Agnew, London, 1889–1906). Німецькі моделі управління лісами активно впроваджувались у всьому світі [3, 385].

Перший лісівник за фаховою освітою в уряді Сполучених Штатів – німець Бернارد Е. Ферноу (*Bernard E. Fernow*, 1851–1923) – голова Відділку лісового господарства. Він заклали основи формування Лісової служби та збереження лісів (*forest conservation*).

Філософські погляди Ферноу щодо управління лісовим господарством базувалися на ідеях Г. Котта та К. Ліннея [20].

Основна увага цих навчальних закладів скерована на промислову заготівлю, а не на лісовирощування. На початку XX ст. розвиток лісового господарства орієнтувався на економічні принципи, ліс розглядали переважно як товар, але поступово він переходив у площину дослідження стосунків “людина – природа”.

Після Другої світової війни на розвиток лісового господарства неабиякий вплив мали швидкий ріст населення та економіки, деколонізація світу. Профільні навчальні заклади стали партнерами адміністративних структур лісового господарства та наукові дослідження проводили через вкладення цільових інвестицій. Відбувається модернізація галузі та посилюється її міжнародна інституційна структура (заснування Міжнародного агентства під егідою ООН з питань продовольства та сільського господарства **Food and Agriculture Organization**, FAO). Закладають лісостани зі швидкорослими породами (**fast growing species**) та відбувається сильне знеліснення шляхом вирубування тропічних лісів. Інтенсивність лісозаготівлі збільшена за рахунок механізації та зменшення ручної праці. Заготівлю здійснюють на крутосхилах та у важкодоступних місцях. Набуває поширення суворий державний контроль за лісами [4, р. 387].

Екологічна ситуація у світі спричиняє занепокоєння наукової громадськості. У 1970-х роках у лісовому господарстві, як і в інших сферах, актуалізувалися проблеми довкілля через втрату в природних екосистемах деяких видів фауни, що було зумовлено заміною корінних лісостанів монокультурами, наслідками ґрунтової ерозії, втратою рекреаційних можливостей та ін. Зароджується лісова екологія (**forest ecology**). Спеціалісти галузі почали наголошувати на багатофункційності (**multiple use**) лісу [4, р. 388].

Третій період, екологоімперативний, або екотехнологічний, триває з 90-х років XX ст. У цей час вирішення проблем довкілля, набуває глобальних вимірів і виходить на міжурядовий рівень. Триває розвиток і збагачення спеціальної лексики шляхом поповнення термінів здебільшого екологічного спрямування. Науково-технічний прогрес став одним із факторів формування чітких наукових визначень і понять та їх адекватного відображення мовними засобами. Підняття науки на вищий рівень зумовили розвиток сучасних концепцій. Такі терміни як **conservation** (збереження, охорона та раціональне використання), **natural reserves** (природні заповідники), **multiple use** (багатофункційне використання), **sustainable management** (невиснажливе управління лісовими ресурсами), **sustained yield** (невиснажно-продуктивний спосіб управління лісовим господарством) мають адекватні відповідники практично у всіх розвинених мовах.

З 1980-х років увага фокусується на питаннях, пов'язаних із довкіллям і стосунках “людина-довкілля”, які є вагомими у зміні екосистем. Аби краще розуміти процеси у лісових екосистемах, лісове господарство стає дедалі більше екологізованим. У науковий вжиток входять такі терміни як: **global warming** (глобальне потепління), **environmental conservation** (збереження довкілля), **biodiversity** (біорізноманіття), **forest ecosystem health and vitality** (стан та життєздатність лісових екосистем), **forest certification** (сертифікація лісів), **sustainable forestry** (стале лісокористування), **forest degradation** (деградація лісу), **forest restoration** (відновлення лісів), **conservation of threatened species** (збереження видів, яким загрожує зникнення), **unsustainable land management** (неналежне управління земельними ресурсами), **forest stewardship** (нагляд за лісом з метою забезпечення невинного лісокористування), **deforestation** (знеліснення), **illegal harvesting/logging** (несанкціоноване рубання), **timber**

& non-timber forest products (деревні та недеревні продукти лісу), *intergovernmental forest policy* (лісова політика на міжурядовому рівні), *ecologically unimpaired environment* (екологічно неушкоджене довкілля), *environmental damage* (заподіяння шкоди довкіллю). Сьогодні розвиток лісового господарства немислимий без екологічної та природоохоронної діяльності (*nature conservation*).

З огляду на зміни у суспільних пріоритетах та зміною філософської парадигми поняття раціональне природокористування (*rational use of natural resources*) поступилося місцем поняттю сталий розвиток (*sustainable development*). Формуються нові дисципліни екологічного спрямування, поглиблює свій розвиток лісова екологія, розробляються нові концепції, зокрема – Концепція сталого (екологічно зрівноваженого) розвитку.

Отож, характерними рисами третього періоду є формування терміносполук, екологічна спрямованість та міжнародна уніфікація термінології. З огляду на прийняті міжнародною спільнотою конвенції та акти (1977–2011), – на часі міжнародна стандартизація, уніфікація та кодифікація термінології лісової галузі. У контексті глобалізаційних процесів англomовна термінологія лісової галузі значною мірою стає базовою для розвитку галузевих терміносистем інших мов [3, с. 351; 8, р. xii].

Висновки

Досліджено становлення, формування та сучасні тенденції розвитку фахової англomовної термінології лісового господарства та здійснено її періодизацію.

Перший період, доіндустріальний, охоплює час до середини XVIII ст. Для цього етапу характерні терміни англосаксонського походження, які стосувалися мисливства, вирубування лісу для господарських потреб, а також різноманітного побічного користування. Вплив латинської лексики пов'язуємо насамперед з офіційними документами, які засвідчують право власності на ліси. Термінологія цього періоду загалом виражалася однокомпонентними лексемами, здебільшого іменниками та дієслівними формами.

Другий період, індустріальний, тривав з середини XVIII ст. до 90-х років XX ст. Для нього характерне промислове використання лісу. Ліс розглядають як комплексну систему. Відбувається спеціалізація галузі. Терміносистема формується у процесі розвитку промисловості та її модернізації, підвищення фахового рівня працівників галузі. Заснування низки лісівничих шкіл стало одним із визначальних чинників для становлення галузевої наукової мови та її термінології. У межах навчально-дослідницьких осередків і товариств терміносистема галузі поповнилась новими термінологічними полями на основі як латиномовної, так і питомої національної лексики.

Третій період, екологоімперативний, або екотехнологічний, розпочався у 90-х роках XX ст. У цей час вирішення проблем довкілля набуває глобальних вимірів. Характерними рисами цього періоду є формування терміносполук, екологічна спрямованість та міжнародна уніфікація термінології. У контексті глобалізаційних процесів англomовна термінологія лісової галузі значною мірою стає базовою для розвитку галузевих терміносистем інших мов.

1. Боннешер П'єр. Місце священного гаю у мантичних ритуалах Греції /Сапфо: збірник статей /Упоряд. Олена Галета, Євген Гулевич (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка). – Львів: Літопис, 2005. – 320 с. 2. Линней Карл. Философия ботаники /Под ред. Б. А. Старостина. Научное изда-

ние: Серия “Классики науки”. – М. : Наука, 1989. – 456 с. 3. Миклаш Л. Т. Формування англomовної термінології лісової галузі: американський досвід. Сучасні дослідження з іноземної філології. – Збірник наукових праць: Ужгородський національний університет. Вип. 9. – Ужгород, 2011 – 345-352 с. 4. Agnoletti Mauro. Man, forestry, and forest landscapes. Trends and perspectives in the evolution of forestry and woodland history research / www.iufro.org/download/file/5981/4733/60700-sok.pdf 5. James N.D.G. A History of English Forestry. Basil Blackwell: Oxford. – 1981. – 339 p. 6. James N.D.G. An Historical Dictionary of Forestry and Woodland Terms. – Basil Blackwell Oxford UK&Cambridge USA. – 1991–236 p. 7. Reader’s digest illustrated Encyclopedic Dictionary, Inc, 1987. – 936 p. 8. Terminology of Forest Science, Technology, Practice and Products. Second Printing with Addendum. – Society of American Foresters. Washington D.C., 1983. – 370 p. 9. The American Heritage Dictionary of the English language ed. Willam Morris, 1971. 10. The Columbia Encyclopaedia. Sixth Edition. Ed. Paul Lagassй. – Columbia University Press, 1993. – 3156 p. 11. The New Encyclopaedia Britannica. – 15 Edition, 1993. 12. The World Book Encyclopedia. – World Book , Inc. Chicago, 1983. – Vol.4. – 1216 p. 13. <http://www.magnacartaplus.org/magnacarta>. 14. <http://info.sjc.ox.ac.uk/forests/Carta.htm>. 15. “Evelyn, John”. Encyclopaedia Britannica (Eleventh ed.). – Cambridge University Press). – V. 10. 1910 Chisholm, Hugh, ed (1911) – P. 6 (28). 16. http://en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Cotta. 17. http://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Christian_Hundeshausen. 18. http://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Faustmann. 19. <http://www.u-s-history.com/pages/h1602.html>

ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕСНОГО ХОЗЯЙСТВА

Леся Мыклаш

*Национальный лесотехнический университет Украины,
ул. Генерала Чупрынки, 103, Львов 79057, Украина
e-mail: lmyklash@yahoo.com*

Рассмотрены становление, формирование и современные тенденции развития англоязычной терминологии лесного хозяйства и разработана ее периодизация.

Ключевые слова: терминология, лесное хозяйство, развитие.

**THE ISSUES OF PERIODIZATION
OF THE TERMINOLOGY OF FORESTRY IN ENGLISH**

Lesia Myklash

*Ukrainian National Forestry University
103 General Chouprynka St., Lviv, 79057, Ukraine
e-mail: lmyklash@yahoo.com*

The article considers the background, formation, and current trends in the development of the English forestry terminology seeking grounds for its periodization.

Key words: terminology, forestry, development

Стаття надійшла до редколегії
11.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111'373.45'373/45'373.611/612

**КАТЕГОРІАЛЬНІ ПРОТИСТАВЛЕННЯ У ВІДДІЄСЛІВНІЙ ІМЕННИКОВІЙ
ДЕРИВАЦІЇ: ЧИННИКИ ПАРАЛЕЛЬНОЇ МОРФОЛОГІЇ
(на матеріалі основ давньоанглійського та середньоанглійського періодів)**

Ольга Білинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
olga.bilynska@gmail.com*

Варіативність суфіксів запозиченого та споконвічного походження у творенні похідних іменників від адстратних дієслівних основ давньоанглійського та середньоанглійського періодів спричиняється до широкого побутування в дериватарії паралельних морфологічних протиставлень. Показано евристичні можливості процедур електронного моделювання у вивченні складу похідних слів мови та з'ясовано особливості комбінаторики таких суфіксів спільної чи відмінної етимології в різних класах адстратних основ.

Ключові слова: дієслівні запозичення, похідні іменники, суфіксальна комбінаторика, електронне моделювання.

Категоріальна семантика віддієслівної іменникової деривації поділяється на чотири сегменти. Номіналізація вираженого дієсловом процесу спричиняється до назви дії, назви джерела дії (агенса, інструмента чи сили), фактитивного іменника, який нерідко, проте й не обов'язково, є епідигматичним переосмисленням назви дії, або ж пацієнса (у частині випадків об'єкта) дії.

Відповідні ноетичні простори віддієслівної семантики здатні утворити шість протиставлень. Два з них (назва дії та фактитивний іменник, а також джерело дії та пацієнс) привативні. Маркованому (сильному) протичлену властива скерованість на підмет пропозиції. Чотири інших протиставлення творені як еквіполентні, Так само як у попередніх двох протиставленнях основою опозиції є співвіднесеність ономасіологічних баз видової субстантивності з ономасіологічною ознакою процесності [1].

Суфіксальному вираженню віддієслівної субстантивації властива етимологічна дивергентність морфемних засобів. Основному споконвічному суфіксові (-eg у випадку вираження джерела дії та -ing у назвах дії, який при фактитивності виявляється омографним щодо відповідного епідигмата) вторить інвентар суфіксів суперстратного (романського) походження – відповідно -or/-ant/-ive та -ance/-ment/-tion-age/-ture. Пацієнтивний іменник поряд із спеціалізованою морфемою -ee спорадично утворений агентивними суфіксальними омографами.

Паралельна щодо етимології морфеміка віддієслівної субстантивації ще більше ускладнюється комбінаторно з огляду на дивергентне розшарування дієслівних основ на споконвічні дієслова та дієслівні основи романського походження. Серед останніх розрізнятимемо дієслова французького походження та дієслівні латинізми [порівн. 2] .

Наша мета – виявити виразовий ресурс засобів паралельної, зокрема й варіативної, морфології у становленні віддієслівної іменникової деривації. Адже протиставлення іменникових типів тут відбувається на альтернативних витках контенсивності. Поряд із протиставлюваними суфіксальними моделями спільнокореневих похідних із двома споконвічними чи двома романськими суфіксами можливі протиставлення похідного з суфіксами протилежного походження в кожному протичлені.

За верифікаційне середовище реконструкції відповідних комплексних словотвірних одиниць у історичній дериватології та лексичній контактології прийнято текстові прототипи відповідних дериватів. Суцільність вибірки поряд із незаперечною епістемічною перевагою для вивчення словотвірної продуктивності [3], на жаль, нівелює розшарування узуального та лише okazіонального (майже чи й буквально одноразового) ресурсу в історичному словотворенні. Опрацьовано увесь масив прецедентних текстів (перших писемних засвідчень) відповідних фрагментів віддієслівного дериватарію на підставі корпусу найраніших цитат з Великого Оксфордського Словника англійської мови [4]. Дослідження виконано з застосуванням методики електронного конструювання лексичних об'єктів. Критерієм відбору матеріалу слугувала засвідченість серед текстових прототипів (перших датованих цитатій) дієслівної лексеми та / або її деривата чи дериватів до завершення середньоанглійського періоду (умова достатньої етимологізації досліджуваного лексичного складу). Словотвірна активність таких основ щодо категоріальних типів та суфіксальних зразків хронологічно не обмежена.

Дієслова споконвічного, французького та (або) латинського походження, а також спільнокореневі з ними похідні лексеми занесено до решіток запитів. Ці решітки дозволяють зробити доступною інформацію про час виникнення учасників парадигматичного зв'язку та з'ясувати його хронологічну скерованість у історичних дериватаріях етимологічно однорідних та різнорідних пластів лексику. Цінною процедурною рисою електронних решіток є можливість заміни суфікса його варіативним корелятом чи корелятами на основі альтернативності за наявності відповідного деривата у підтвердженому словотвірному потенціалі основи та в довільно заданому (у цьому й перевага електронно-корпусного моделювання) часовому континуумі.

Числення протиставних контекстів спільнокореневої іменникової деривації на цьому етапі аналізу подамо з умовою хронологічної (не)однорідності текстових прототипів похідних.

Етимологічно однорідні суфікси спільнокореневих іменників на позначення імені дії та агенса виявляють подібний розподіл часток парадигматичних прецедентів у двох масивах адстратних основ романського походження. В обох випадках етимологічної однорідності суфіксів старіший текстовий прототип агенса покриває 15–20% вибірки. Тут і далі зірочкою після деривата відзначено його архаїчність стосовно сучасного узусу. Випадки морфемного ускладнення у структурі окремих похідних вважатимемо відповідними критерію формативної прозорості. Суфіксальна варіативність похідних у частині випадків зумовлена орфографічними варіантами у текстових прикладах словника.

(1) Основи-конвергенти до французьких/(латинських) етимонів

(1) мотивовані дієсловом назва та джерело дії

(1.1) етимологічна однорідність суфіксів

(1.1.1.) запозичені суфікси творення назв дії та джерела дії

(1.1.1.) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

abatement 1517, abator 1592 ... indenture 1399, indentor 1883 ... repugnant 1625, repugnance 1387, ... respiration 1430, respirator 1792 ... tolerance 1412, tolerator 1706 ... (102 пари)

(1.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії:

acception 1483, acceptor 1382 ... assailment 1592, assailant 1532 ... governance 1374, governor 1300 ... requirement 1530, requierant* 1467 ... tainture 1490, taintor 1451 ... (25 пар)

(1.1.3) назва дії, засвідчена одного року із спільнокореневим іменником на позначення джерела дії: purveyance 1300, purveyor 1300 (1 пара)

(1.2) споконвічні суфікси творення назв дії та джерела дії

(1.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

abasing 1555, abaser 1600 ... flattering 1225, flatterer 1340 ... scorning 1205, scorner 1303 ... vanishing 1386, vanisher 1864 ... (830 пар)

(1.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії:

abandoning 1611, abandoner 1599 ... mangling 1652, mangler 1561 ... portraying 1638, portrayer 1386 ... searching 1400, searcher 1382 ... (351 пара)

(1.2.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

... awaiting 1374, awaiter 1374 ... gleaning 1440, gleaner 1440 ... pursuing 1380, pursuer* 1380 ... slandering 1380, slanderer 1380 ... (43 пари).

(2) Основи-конвергенти до латинських етимонів

(2) мотивовані дієсловом назва та джерело дії

(2.1) етимологічна однорідність суфіксів

(2.1.1.) запозичені суфікси творення назв дії та джерела дії

(2.1.1.1.) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

abbreviation 1485, abbreviator 1532 ... oppugnation 1533, oppugnator 1611... participation 1374, participant 1562 ... repulsion 1412, repulsive 1656 (204 пари)

(2.1.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії:

aggregation 1564, aggregator 1533 ... desiccation 1477, desiccative 1400 ... postponement 1818, postponator* 1775... repellance 1860, repellant 1689 (35 пар)

(2.1.1.3) назва дії, засвідчена одного року із спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

... digestion 1386, digestive 1386 ... protection 1375, protector 1375 ... transmittance 1855, transmittant 1855... violation 1432, violator 1432 (5 пар)

(2.1.2) споконвічні суфікси творення назв дії та джерела дії

(1.1.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

abhorring 1530, abhorrer 1611 ..., inducing 1375, inducer 1554 ... revolving 1387, revolver 1835 ... separating 1550, separater 1878... (121 пара)

(2.1.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії:

abstracting 1690, abstracter 1681... depicting 1885, depicter 1837 ... extorting 1599, extorter 1591... violating 1548, violator 1523 (62 пари)

(2.1.2.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневим іменником на позначення джерела дії:

... construing 1440, construer 1440... imploring 1611, implorer 1611 ... oppugning 1535, oppugner 1535... resolving 1400, resolver 1400 (10 пар).

У випадках етимологічної неоднорідності суфіксів дієслівні латинізми та дієслова французького походження не виявляють схожості щодо міри взаємного випередження назв дії та агенса. При романських суфіксах назв дії та споконвічному суфіксі агентивного іменника майже в половині випадків номіналізація дієслова французького походження виникала пізніше від спільнокореневого позначення агенса. У латинізмах пізніша порівняно із агентивом назва дії торкається лише кожного п'ятого протиставлення відповідних поєднань спільнокоренових іменників. Навпаки, при латинському агентивному суфіксові та творенні назв дії за допомогою споконвічного форманта *-ing*, агентивний іменник аж у 50% випадків випереджує загальну номіналізацію. У дієсловах французького походження назва дії здебільшого випереджує творення агентивного іменника.

(3) Основи-конвергенти до латинських етимонів

(3.1) етимологічна неоднорідність суфіксів

(3.1.1) запозичені суфікси творення назв дії та споконвічний суфікс творення джерела дії

(3.1.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореновим іменником на позначення джерела дії: ... coercion* 1586, coercer 1811 ... detection 1466, detector* 1611 ... elevation 1526(1), elevator 1872... union 1511, uniter 1587 ... (154 пари)

(3.1.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії: ... declamation 1552, declaimer 1432 ... remitment 1611, remitter 1523 ... transmittance 1855, transmitter 1727 ... (26 пар)

(3.1.1.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореновим іменником на позначення джерела дії: assertion 1449, asserter 1449, protection 1375, protector 1375 (2 пари)

(3.2.1) споконвічний суфікс творення назв дії та запозичені суфікси творення джерела дії

(3.2.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореновим іменником на позначення джерела дії: ... appropriating 1611, appropriator 1840... declaming 1577, declaimant 1763 ... generating 1605, generator 1646... , repulsing 1590, repulsive 1656... (81 пара)

(3.2.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії: ... aggravating 1659, aggravator 1598 ... digesting 1540, digestive 1386 ... remonstrating 1672, remonstrant 1641 ... (78 пар)

(3.2.1.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореновим іменником на позначення джерела дії: ... admiring 1603, admirator* 1603 ... -govern 1297, governing 1300(1), governor 1300 ... tormenting 1290, tormentor 1290 (3 пари).

(4) Основи-конвергенти до французьких/(латинських) етимонів

(4.1) етимологічна неоднорідність суфіксів

(4.1.1) запозичені суфікси творення назв дії та споконвічний суфікс творення джерела дії

(4.1.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореновим іменником на позначення джерела дії: diminishment 1546, diminisher 1601 ... - espousage 1549, espouser 1653 ... forfeiture 1380, forfeiter 1413 ... imputation 1545, imputer 1611... obedience 1400, obeyer 1551 ... (351 пара)

(4.1.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії: ... banishment 1507, banisher 1450 ... braggance 1460, bragger 1362 ... experimentation 1675, experimenter 1570 ... imparture* 1610, imparter 1599 ... stoppage 1657, stopper 1480 ... (227 пар)

(4.1.1.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореновим іменником на позначення джерела дії: adjurement 1382, adjurer 1382 ... coverture 1393, coverer 1393 ... representation, representer 1483... sublimation 1615, sublimer 1615 ... (12 пар)

(4.1.2) споконвічний суфікс творення назв дії та запозичені суфікси творення джерела дії

(4.1.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим іменником на позначення джерела дії: ... abetting 1374, abettor 1514 ... affirming 1440, affirmant 1747 ... fixing 1605, fixative 1870 ... questing 1470, questor 1550 ... resuming 1470, resumptive 1550 ... surmising 1526, surmisant 1748 ... (119 пар)

(4.1.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого іменника на позначення джерела дії: ... accepting 1577, acceptor 1382 ... combating 1594, combatant 1489 ... mollifying 1526, mollificative* 1400 ... -vending 1666, vendor 1594 (4.1.2.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневим іменником на позначення джерела дії: ... admiring 1603, admirator 1603 ... governing 1300, governor 1300 ... tormenting 1290, tormentor 1290 (3 пари).

У протиставленнях спільнокорених назв дії та фактивних іменників верифікація очікуваної епідигматичної деривації фактивів нашоюхується на квантитативно-корпусні труднощі. При етимологічній однорідності суфіксів кількість словотвірних пар із текстовими прототипами обох членів датованих одним і тим самим роком значно перевищує кількість випадків молодшого віку фактивного іменника. При етимологічній однорідності суфіксів та віковому диференціалі між прототипами переважає випередження нелексикалізованої номінації. У латинізмах простежується підвищена продуктивність пар із запозиченими суфіксами на фоні вкрай низької продуктивності пар із однолексемним протиставленням назви дії та фактивного іменника. Спільнокореневі протиставлення назви дії та фактивного іменника притаманні спільносуфіксальним або ж різносуфіксальним утворам.

(5) Основи-конвергенти до французьких / (латинських) етимонів

(5.1) мотивовані дієсловом назва дії та фактивний іменник із запозиченими суфіксами

(5.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... adjournment 1641, adjournment 1670 ... conveyance 1503, conveyance 1526 ... enclosure 1574, enclosement 1580 ... respiration 1430, respiration 1611 ... (164 пари)

(5.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... abutment 1870, abutment 644 ... allowance 1552, allowance 1377 ... coverture 1393, coverture 1225 ... repassage 1433, repassage 1413 ... subjection 1375, subjection 1340 ... (81 пара)

(5.1.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневими фактивними іменниками: ... admiration 1485, admiration 1485 ... besiegement 1564, besiegement 1564 ... defiance 1300, defiance 1300 ... discomfort 1559, discomfort 1559 ... seasonage 1716, seasonage* 1716 ... (329 пар)

(5.2) мотивовані дієсловом назва дії та фактивний іменник із споконвічними суфіксами (5.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... boiling 1380, boiling ... spelling 1440, spelling 1731 ... trailing 1377 trailing 1727.... (161 пара)

(5.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... bulging 1753, bulging 1611... harnessing 1796, harnessing 1596 ... robbing 1377, robbing 1220 successioning 1644, successioning 1450 ... (68 пар)

(5.2.3 назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневими фактивними іменниками: blistering 1563, blistering 1563 ... cheating 1440, cheating 1440 ... festering 1440, festering 1440 ... injuring* 1604, injuring* 1604 ... (148 пар).

(6) Основи-конвергенти до латинських етимонів

(6.1) мотивовані дієсловом назва дії та фактивний іменник із запозиченими суфіксами

(6.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... assertion 1449,

assertion 1531... duplication 1430, duplicament* 1574 penetration 1623, penetrance 1642 quietance 1451, quietation* 1502 (140 пар)

(6.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактитивного іменника: commemoration 1576, commemoration 1382 ... exuberation 1889, exuberance 1638 ... ligation 1597, ligature 1400 ... plantage 1632, plantage 1606 ... (60 пар)

(6.1.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореновими фактитивними іменниками: ... abhorment* 1576 abhorment* 1576 ... coercion* 1586, coercion* 1586 ... depicture 1500, depicture 1500 ... protection 1375, protection 1375... suggestion 1340, suggestion 1340 ... (144 пари)

(6.2) мотивовані дієсловом назва дії та фактитивний іменник із споконвічними суфіксами (6.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореновим фактитивним іменником: abhorring 1530, abhorring* 1606 ... crossing 1530, crossing 1632 ... providing 1603, providing 1820 ... (18 пар)

(6.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактитивного іменника: ... assuming 1641, assuming 1602 convicting 1611, convicting 1595 ... interlining 1586, interlining 1467... (7 пар)

(6.2.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореновими фактитивними іменниками: ... debilitating 1539, debilitating (1539) ... subdiving 1651, subdiving 1651 ... transmutating 1486, transmutating 1486 ... (13 пар).

У протиставленнях назви дії та фактитивного іменника з неоднорідними щодо етимології суфіксами дієслівні латинізми відзначаються вкрай низькою словотвірною продуктивністю іменника на -ing та доволі високою продуктивністю фактитивних іменників із запозиченими суфіксами, які несподівано майже завжди випереджують спільнокореновий іменник із споконвічним суфіксом -ing на позначення назви дії.

(7) Основи-конвергенти до латинських етимонів

(7.1) мотивовані дієсловом назва дії та фактитивний іменник з етимологічною неоднорідністю суфіксів

(7.1.1) запозичені суфікси творення назв дії та споконвічний суфікс фактитивного іменника

(7.1.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореновим фактитивним іменником: abhorment 1576, abhorring* 1606 ... dejection 1430, dejecting 1581 ... vegetation 1564, vegetating 1775 (17 пар)

(7.1.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактитивного іменника: gyration 1615, gyring 1575 ... planage* 1632, planting 1000 ... vomition 1656, vomiting 1601 (6 пар)

(7.1.2) споконвічний суфікс творення назв дії та запозичені суфікси творення фактитивних іменників

(7.1.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореновим фактитивним іменником: ... collating 1642, collation ... distracting 1440, distraction 1581 ... renewing 1398, renewance* 1630 ... (49 пар)

(7.1.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактитивного іменника: ... aggregating 1875, aggregation 1547 ... interrupting 1532, interruption 1390 ... operating 1674, operance 1612 ... producing* 1627, producement* 1614 ...rememorating 1606, remembrance* 1449 ... (163 пари)

(7.1.2.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореновими фактитивними іменниками: commending 1400, commendment* 1400 ... inebriating 1646, inebriation 1646, prescribing 1542, prescription 1542, 1420, relaxing 1526, relaxation 1526 (4 пари).

У деривації від дієслівних латинізмів при етимологічній неоднорідності суфіксів фактитивний іменник із формантом романської етимології переважно (з різницею в декілька разів) випереджує спільнокоренову назву дії, утворену споконвічним суфіксом -ing. У дієсловах

французького походження такі випадки займають лише третину вибірки. На відміну від латинізмів, у дієсловах французького походження назва дії з романським суфіксом у двох із кожних трьох випадків випереджує фактивний іменник із споконвічним суфіксом -ing. В обох групах адстратних основ фактивні іменники на запозичений суфікс значно продуктивніші від фактивів на споконвічний суфікс -ing. У французьких запозиченнях назви дії із запозиченим суфіксом згідно з очікуванням природної морфології про більшу хронологічну глибину продуктивнішого словотвірного типу частіше молодші від фактивних іменників із суфіксом -ing:

(8) Основи-конвергенти до французьких / (латинських) етимонів

(8.1) етимологічна неоднорідність суфіксів

(8.1.1) запозичені суфікси творення назв дії та споконвічний суфікс творення фактивного іменника

(8.1.1.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: assistance 1398, assisting 1853 attainment 1384, attaining 1615 ... clearance 1563, clearing 1823 ... employment 1485, employing 1596 ... (44 пари)

(8.1.1.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... enclosure 1574, enclosing 1440 ... prisonment 1387, imprisoning 1300 ... revilement 1590, reviling 1535 ... seizure 1482, seizing 1336 ... wastage 1756, wasting 1300 ... (68 пар)

(8.1.1.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневими фактивними іменниками: agreement 1400, agreeing 1400, cumbrance 1303, cumbring 1303, inhabitation 1400, inhabiting 1400, pronouncement 1563, pronouncing 1563 (4 пари)

(8.1.2) споконвічний суфікс творення назви дії та споконвічні суфікси фактивних іменників

(8.1.2.1) назви дії, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... abolishing 1549, abolishment 1868 ... blemishing 1413, blemishment 1596 ... contriving 1330, contrivage 1610 ... picking 1330, pickage 1364 ... seizing 1400, seizure 1482 (385 пар)

(8.1.2.2) назви дії, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... admiring 1603, admiration 1485 ... covering 1400, coverture 1225 ... impairing 1380, impairment 1340 ... tainting 1593, tainture 1490 (216 пар)

(8.1.2.3) назви дії, засвідчені одного року із спільнокореневими фактивними іменниками: ... chastising 1303, chastisement 1303 ... falsifying 1565, falsification 1565, ... recovering 1375, recoverance 1375 (14 пар).

Агентивний іменник відзначає загалом менша хронологічна глибина (молодший вік текстових прототипів) порівняно з фактивним спільнокореневим іменником. Відповідний незбіг часток у корпусах може виявляти навіть трикратну перевагу. Спільнокореневі агентивний та фактивний іменники із романськими суфіксами значно характерніші для основ латинського походження. Навпаки, спільнокореневих агентивів на -er та фактивів на -ing, утворених від дієслівних основ латинського походження, майже немає серед спільнокореневих віддієслівних дериватів.

(9) Основи-конвергенти до французьких / (латинських) етимонів

(9.1) мотивовані дієсловом агентивний та фактивний іменники з запозиченими суфіксами

(9.1.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: acceptor 1382, acception 1543 ... comprisor* 1575, comprisement* 1640 ... governor 1300, governance 1390 requierant* 1467, requirement 1658 ... (28 пар)

(9.1.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: abator 1592, abatement 1513 ... containant 1860, containment 1655 ... guidant 1495, guidage 1440 ...

oppressor* 1425, oppression 1382 ... resignant 1597, resignation 1470 ... (92 пари)

(9.1.3) агентивний іменник, засвідчений одного року з фактивним іменником: guardant 1591, guardance 1591 (1 пара)

(9.2) мотивовані дієсловами агентивний та фактивний іменники із споконвічними суфіксами

(9.2.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... attacher 1440, attaching 1543 ... obeyer 1551, obeying 1656 ... presser 1545, pressing 1607 ... (128 пар)

(9.2.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: blandisher 1611, blandishing 1305 ... employer 1599, employing 1596 ... pleaser 1526, pleasing 1362 ... (170 пар)

(9.2.3) агентивні іменники, засвідчені одного року з фактивним іменником: ... dauber 1382, daubing 1382, gleaner 1440, gleaning 1440, lodger 1300, lodging 1300, plainer 1340, plaining 1340 (4 пари).

(10) Основи-конвергенти до латинських етимонів

(10.1) мотивовані дієсловом агентивний та фактивний іменники з запозиченими суфіксами

(10.1.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: aggravator 1598, aggravation 1615 ... elector 1467, election 1529 ... oppuginator 1611, oppugnance 1855 ... repellant 1689, repellant 1860 ... (49 пар)

(10.1.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... abbreviator 1532, abbreviation 1485 ... devotor 1648, devotion 122 ... penetrator 1824(3), penetrance 1642 ... (156 пар) (10.1.3) агентивні іменники, засвідчені одного року з фактивним іменником: protector 1375, protection 1375 ... violator 1432, violation 1432 (2 пари)

(10.2) мотивовані дієсловом агентивний та фактивний іменники зі споконвічними суфіксами

(10.2.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... assumer 1600, assuming 1602 ... prohibiter 1608, prohibiting 1614 ... transplanter 1611, transplanting 1889 ... (16 пар)

(10.2.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... abhorrer 1611, abhorring 1606 ... recommender 1579, recommending 1481 ... transmuter 1826, transmuting 1486 ... (11 пар).

Агентивних іменників на -er від латинських основ, засвідчених одного року з фактивними іменниками на -ing, серед відповідних текстових прототипів не виявлено.

В обох етимологічних розрядах адстратних основ агентивні іменники з запозиченими суфіксами рідко поєднуються з фактивними іменниками на -ing. Навпаки, фактивні іменники з романськими суфіксами виявляють широку антецедентну комбінаторику зі спільнокореневими агентами на споконвічний суфікс -er.

(11) Спільнокоренева деривація агентивного іменника з суфіксом романського походження та фактивні іменники на -ing

(11.1) основи-конвергенти до французьких / (латинських) етимонів

(11.1.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... collector 1380, collecting 1610 ... possessor 1388, possessing 1580 ... servant 1225, serving 1769 (6 пар)

(11.1.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... complainant complaining 1385 ... exceptor 1641, excepting 1569 ... receivant 1623, receiving 1380 ... seizor 1555, seizing 1336 ... (22 пари)

(11.2) основи-конвергенти до латинських етимонів

(11.2.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: actor 1382, acting 1768; laxative 1386, laxating 1623; prohibitor 1611, prohibiting 1614 (3 пари)

(11.2.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: convictor* 1650, convicting 1595; recommendor 1818, recommending 1481; suspensor 1546, suspensing* 1502; vomitive 1611, vomiting 1601 (4 пари).

Агентивних іменників з романським суфіксом, засвідчених одного року із спільнокореневим фактивним іменником на -ing загалом для романських дієслівних основ не виявлено. Навпаки, фактивні іменники з романськими суфіксами виявляють широку антецедентну комбінаторику зі спільнокореневими агентивами на споконвічний суфікс -er.

(12) Спільнокоренева деривація агентивного іменника з суфіксом -er та фактивних іменників з романськими суфіксами

(12.1) основи-конвергенти до французьких / (латинських) етимонів

(12.1.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... appeaser 1533, appeasement 1586 ... avenger 1388, vengeance 1602 ... departer 1382, departance 1579 ... seizer 1400, seizure 1482 ... sublimer 1615, sublimation 1646 ... tender 1470, tendance 1607 ... (257 пар)

(12.1.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... allower 1565, allowance 1377 ... assurer 1607 assurance 1375 ... discomfiter 1528, discomfiture 1330 furnisher 1611, furnishment 1558 ... observer 1555, observation 1382 ... (298 пар)

(12.1.3) агентивні іменники, засвідчені одного року з фактивним іменником: awarder 1561, awardment* 1561; entertainer 1535, entertainment 1535; nourisher 1413, nourishment 1413; respirer 1611, respiration 1611 (4 пари)

(12.2) основи-конвергенти до латинських етимонів

(12.2.1) агентивні іменники, засвідчені перед спільнокореневим фактивним іменником: ... associater 1616, association 1659 ... oppugner 1535, oppugnance 1855 ... planter 1382, plantage 1606 ... remitter 1523, remitment 1611 ... ((37 пар)

(12.2.2) агентивні іменники, засвідчені після спільнокореневого фактивного іменника: ... afflicter 1572, affliction 1382 condoler 1727, condolement 1593 separater 1878, separation 1413 ...transiter 1902, transiture* 1578 (4 пари)

(12.2.3) агентивний іменник засвідчений одного року з фактивним іменником: protector 1375, protection 1375 (1 пара)

Запропонований у нашій праці підхід до вивчення заміни варіативних суфіксів у формуванні категоріальної семантики віддієслівних парадигм базується на електронному моделюванні словотвірних процесів у історії мови. Він дозволяє глибше проникнути в проблематику формально-змістової варіативності щодо інвентарності засобів вираження та хронологічної (не)однорідності матеріалу.

1. Kastovsky Dieter. Deverbal nouns in Old and Modern English: from stem-formation to word formation / Fisiak J. (ed.) Historical Semantics, Historical Word Formation. Berlin: Walter de Gruyter, 1999. P. 221-261. 2. Lloyd Cynthia. Semantics and Word Formation. Bern: Peter Lang 2011. 299 p. 3. Plag Ingo. Word-formation in English. Cambridge: Cambridge University Press 2003. xiii+240 pp. 4. *OED Online*. Available at www.oed.com.

КАТЕГОРИАЛЬНЫЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ В ОТГЛАГОЛЬНОЙ УБСТАНТИВНОЙ ДЕРИВАЦИИ: ФАКТОРЫ ПАРАЛЛЕЛЬНОЙ МОРФОЛОГИИ (на материале основ древнеанглийского и среднеанглийского периодов)

Ольга Билинская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
olga.bilynska@gmail.com*

Вариативность суффиксов заимствованного и исконного происхождения в образовании производных существительных от адстратных глагольных основ древнеанглийского и среднеанглийского периодов приводит к широкой распространенности в деривативии параллельных морфологических противопоставлений. Исследованы эвристические возможности процедур электронного моделирования при изучении состава производных слов и выяснены особенности комбинаторики таких суффиксов общей или различной этимологии в разных классах адстратных основ.

Ключевые слова: глагольные заимствования, именные производные, суффиксальная комбинаторика, электронное моделирование.

**THE CATEGORIAL OPPOSITIONS IN THE DEVERBAL SUBSTANTIVE
DERIVATION OF ENGLISH: FACTORS OF PARALLEL MORPHOLOGY
(on the material of Old English and Middle English stems)**

Olha Bilynska

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
olga.bilynska@gmail.com*

The variance of borrowed and native suffixes in the coining of nouns derived from Latinate and French lineage stems attested prior to 1500 induces a wide dissemination of parallel morphological contrasts in the diachronic word formation of English. The paper expounds on the heuristic potential of the procedures of electronic modelling in the study of shared-root derivatives elucidating the peculiarities of their attested juxtaposition.

Key words: verbal borrowings, derived substantives, juxtaposition of shared-root deverbatives, electronic modelling.

Стаття надійшла до редколегії
23.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.112.2'367. 624'367'37

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕВЕРБАТИВІВ НА *-wert* ТА *-würdig* У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Галина Котовські

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
e-mail: halyna_salahan@yahoo.com

Для девербативів на *-wert*, *-würdig* характерне нашарування лексичних і граматичних значень у смисловій структурі. Від базового дієслова вони успадковують сему процесуальності, що є передумовою вираження граматичного значення пасиву. Наявність граматичної семантики в досліджуваних лексемах дає змогу виокремити їх у лексико-семантичну групу як некатегоріальні (словотвірні) засоби вираження пасиву. Здійснено семантичну характеристику девербативів і проведено аналіз дериваційних моделей із *-wert* та *-würdig*.

Ключові слова: віддієслівні деривати, агенс, афікованість, слововотвірна модель.

Прикметник як частина мови не характеризується семантичною самостійністю, а виявляє ознаку суб'єкта предикації, вираженого через іменник. Семантична залежність прикметників від іменників впливає на їхній функціональний статус подібно до дієслів, які виражають дію як ознаку суб'єкта предикації. У будь-якому випадку семантика і дієслова, і прикметника носить предикативний характер:

“Іменники, семантично сумісні із дієсловами і ад'єктивними лексемами, постають як конкретизатори семантичних відношень, які вони виражають; не маючи власної денотації, дієслова і прикметники виконують денотативну функцію через посередництво іменників, з якими утворюють різноманітні синтагми” [2, с. 43].

Згідно з польовою структуризацією прикметників, як частини мови, лексеми, понятійна основа яких – якість суб'єкта предикації – виражається безпосередньо, утворюють ядро поля. До периферії можна зарахувати ті ад'єктивні лексеми, які виражають якість суб'єкта предикації опосередковано – через предмет або дію, і пов'язані з іншими частинами мови. До таких прикметників належать віддієслівні деривати на *-wert*, *-würdig*, у смисловій структурі яких важливим компонентом є значення процесуальності. Водночас досліджувані похідні слугують лексичним засобом вираження категоріального значення пасиву. При нашаруванні у смисловій структурі слова як лексичних, так і граматичних значень проявляється взаємодія між лексикою і граматику. Наявність граматичної семантики пасивності у віддієслівних прикметниках дає змогу класифікувати їх за граматичною ознакою пасиву, виокремити у лексико-семантичну групу і визначити їхнє місце в системі функціонально-семантичного поля. Поряд із морфологічною (категоріальною) формою ці лексеми постають як словотвірні (некатегоріальні) засоби вираження пасиву. Саме

тому, досліджуючи віддієслівні деривати, ми йдемо шляхом інтеграції і диференціації від форми і від семантики [1, с. 5–12]:

а) на основі семантичної спільності (у даному випадку наявності “латентної семи” пасиву) організація лексем у лексико-семантичні групи;

б) аналітичне дослідження лексем, виявлення їхніх структурних особливостей.

Словотвірна морфема *-wert* частково зберігає лексичне значення відповідного прикметника “вартий”. Етимологічно, за словником Ф. Клюге, лексема пов’язана з готським *werpe*, яке у старовірхньонімецький період перейшло у *werd*, а вже в середньовірхньонімецький – отримало форму, яка відповідає нормам сучасної німецької мови *-wert*.

Дериваційна модель з *-wert* не належить до продуктивних, адже корпус дериватів на *-wert* має лише 71 одиницю. Поряд із тим, прикметники з даною словотвірною морфемою часто вживаються в сучасній німецькій мові. Усі зафіксовані словниками прикметники з *-wert* містять сему пасиву. Базовою основою дериватів постають віддієслівні іменники або субстантивовані інфінітиви. Словник М. Д. Степанової визначає два правила утворення дериватів з *-wert*:

1) при основах абстрактних віддієслівних іменників (із з’єднуючим елементом) – *verachtungswert, erwägungswert*;

2) при основах субстантивованих інфінітивів перехідних дієслів (із з’єднуючим елементом) – *begehrtenswert, bemitleidenswert*.

Від одного дієслівного кореня можливі два варіанти деривації: *erwägungswert* – *erwägungswert, empfehlungswert* – *empfehlungswert* т.і.

Ми доповнюємо перераховані М. Д. Степановою правила ще одним зауваженням. В основі первинного мотивуючого джерела можуть бути не лише перехідні, але й неперехідні дієслова: *staunenswert, dankenswert, mitleidenswert*. Відсутність категоріального значення перехідності жодною мірою не заперечує вираження значення пасиву: лексичне значення словотвірної морфеми *-wert* (“вартий”) у поєднанні із субстантивованою процесуальністю у словотвірній моделі деривата забезпечують імпліцитне вираження афікованості логіко-семантичного об’єкта і локалізації агенса поза суб’єктом предикації.

Подібно до одночленного пасиву, ці деривати заповнюють окрему нішу в полі пасивності – вони створюють можливість вираження семи пасивності від неперехідних дієслів.

У словотвірній моделі з *-wert* базові дієслова характеризуються певними семантичними ознаками. Їхній семантичний аналіз провадиться на основі лексичного корпусу девербативів двома способами – парадигматичним і синтагматичним [3, с. 233; 4, с. 296]:

а) за допомогою слова-ідентифікатора [5, с. 207], яке найчіткіше виражає інваріантне значення семантичної групи (наприклад, для дієслів слухового сприйняття *hören, überhören, vernehmen, wahrnehmen* – ідентифікатор *hören*);

б) за допомогою аргументу, що характерний для даної групи слів, адже об’єднані єдиною семантичною ознакою (інтегральною), дієслова потребують однакової семантичної характеристики аргументів (для тієї ж групи дієслів слухового сприйняття – аргумент *das Geräusch*).

Згадані методи заміни і семантичної узгодженості прийнятні вибірково. Наприклад, дієслова позитивної оцінки визначаються лише за допомогою ідентифікатора *einschätzen*. З огляду на різноманітність вираження розумової діяльності людини, для цієї групи дієслів відсутні як ідентифікатор, так і аргумент. У даному випадку семантичну детермінацію ми провадили інтуїтивно.

За допомогою згаданих методів заміни і семантичної узгодженості з загальної кількості базових дієслів можна сформувати 8 тематичних груп: зорового сприйняття, слухового сприйняття, позитивної оцінки, негативної оцінки, емоційно-чуттєвого сприйняття, розумової діяльності, вольового прагнення, семантично інкогерентна група дієслів. Всі деривати з *-wert* пов'язані з діяльністю людини, що очевидно із семантичної характеристики базових дієслів.

Модальний компонент, виражений словотвірною морфемою, несе в собі сему оцінювання “вартий”. Очевидно, це зумовило значною мірою велику кількість базових дієслів позитивної або негативної оцінки.

Щодо морфемного складу базових основ, дану словотвірну модель визначають не лише префіксальні, але й суфіксальні форми основ. Проте словотвірна морфема *-wert* не допускає приєднання афіксів у постпозиції. Ці прикметникові утвори не використовуються для таких етапів деривації.

Значну схожість із *-wert* проявляє словотвірна морфема *-würdig*, яка лексично пов'язана з іменником *Würde* – “гідність”. Як подає етимологічний словник DUDEN, у старовірхньонімецький період прикметник мав форму *wirdig*, у середньовірхньонімецький – *wirdec*. Рівень продуктивності словотвірної морфеми *-würdig* прирівнюється до *-wert*. Обидві словотвірні морфеми утворюють майже однакову кількість дериваційних одиниць. Корпус прикметників з *-würdig* налічує 58 лексем. Механізм реалізації семи пасиву в цій словотвірній моделі ідентичний типу деривації з *-wert*. Часткова наявність лексичного значення *-würdig* дає змогу реалізувати пасивне значення з базовою основою також і від неперехідного дієслова.

За словником М. Д. Степанової внутрішня валентність *-würdig* проявляється так:

1. основи стійких і okazіональних субстантивованих інфінітивів: *bedauernswürdig*, *bemitleidenswürdig*, *dankenswürdig*, *lobenswürdig*;
2. основи в переважній більшості віддієслівних іменників: *bewunderungswürdig*, *strafwürdig*, *fluchwürdig*.

Другий пункт вимагає додаткового пояснення. Деривати, базовою основою яких постає невіддієслівний іменник (наприклад: *menschenwürdig* (“гідний людини”)) не можна вважати дериватами із пасивним значенням через відсутність сем процесуальності та афікованості логіко-семантичного об'єкта. Проте дериват *erbunwürdig* (юр. термін – “не гідний успадкування”) – містить сему процесуальності, але реалізує активне значення. Морфема *-würdig* виражає в даному випадку оцінку не пацієнса, а агенса – носія дії, вираженої базовою основою.

Особливу увагу звернемо на дериват *nichtswürdig* (“вартий зневаги”). Якщо зважати на те, що морфема *nichts-* у поєднанні з морфемою *-würdig* виражає додаткову семантику, яка синонімічна деривату *verachtungswürdig*, то в цьому випадку можна говорити про наявність семи пасиву. Звичайно, це питання є дискусійним.

Для *-würdig* іноді характерні також два варіанти деривації від одного кореня: *nachahmungswürdig* – *nachahmenswürdig*, *verdammungswürdig* – *verdammenswürdig*, *erbarmungswürdig* – *erbarmenswürdig*, *ehrenwürdig* – *ehrwürdig*. Семантична класифікація основ з *-würdig* мало різниться від семантичної детермінації основ з *-wert*. Класи дієслів позитивної / негативної оцінки, розумової діяльності, емоційного сприйняття представлені без суттєвих відмінностей, проте спостерігаються групи слів: зорового сприйняття, мовленнєвої діяльності, трудової / професійної діяльності та семантично інкогерентна група дієслів.

Звернімо увагу на приклади часткової ідіоматизації прикметників з *-würdig*. У лексемах *fragwürdig*, *glaubwürdig*, *denkwürdig*, *merkwürdig* послаблена імпліцитна інформація про агенс. Ці лексеми зазнали посиленої ад'єктивації.

Більші можливості мають деривати з *-würdig* у структурно-морфемному аспекті. Вони допускають такі етапи деривації: *altehrwürdig*, *hochehrwürdig* а також приєднання афікса у постпозиції: *Sehenswürdigkeit*, *Ehrwürdigkeit*, *Denkwürdigkeit*, *Fragwürdigkeit*, *Unglaubwürdigkeit*. Лише у двох дериватах можливе заперечення за допомогою префікса *un-*: *unglaubwürdig*, *unliebenswürdig*.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати:

1) словотвірні морфеми *-wert*, *-würdig* частково зберігають лексичне значення, що впливає на смислову структуру відповідних дериватів;

2) для *-wert* характерна однозначність, тому всі без винятку деривати з цією словотвірною морфемою містять сему пасиву;

3) у поєднанні зі семою процесуальності частково збережене лексичне значення досліджуваних словотвірних морфем забезпечує імпліцитне вираження афікованості логіко-семантичного об'єкта і локалізації агенса поза суб'єктом предикації. Прикметники на *-wert* і *-würdig* виражають пасивне значення не лише від перехідних, але й від неперехідних базових дієслів;

4) усі девербативи на *-wert*, *-würdig* пов'язані з діяльністю людини. Серед базових дієслів значну частину становлять дієслова емоційного сприйняття;

5) у цих словотвірних моделях модальний компонент виражається морфемами *-wert*, *-würdig* і несе в собі сему оцінювання.

1. Бондарко А. В. Направление функционально-грамматического описания “от формы” и “от семантики” / А. В. Бондарко. // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций: Межвуз. сб. - Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988. - С. 5–12. 2. Медведева Л. М. Части речи и залог (на материале англ. яз.) / Л. М. Медведева. - К. : Вища школа, 1983. - 144 с. 3. Варина В. Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц / В. Г. Варина. // Принципы и методы семант. исслед. - М. : Наука, 1976. - С. 233–260. 4. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Принципы и методы семантического исследования / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. - М. : Наука, 1976. - 306 с. 5. Кузнецова Э. В. Лексико-семантическая группа слов и методы ее описания / Э. В. Кузнецова // Актуал. пробл. лексикологии: Докл. 2-й лингв. конф. - Новосибирск: Новос. гос. ун-т. - 1969. - С. 202–209.

1. Москальская О. И. Большой немецко-русский словарь. 2 т. / О. И. Москальская. - М. : Русский язык, 1980. - 656 с. 2. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. Под руководством М. Д. Степановой. - М. : Русский язык, 1979. - 537 с. 3. DUDEN Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. / 2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. - Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. - 839 S. 4. DUDEN – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim, 1999. - 3., elektronische Aufl., 200 000 Stichwörter. 5. Klappenbach R. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. / R. Klappenbach - Berlin: Akademie-Verlag, 1980. - 6 Bd. - 4579 S. 6. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. / F. Kluge - Berlin: New York: Walter de Gruyter, 1989. - 822 S. 7. Mater E. Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. / E. Mater - Leipzig: VEB Enzyklopädie, 1970. - 696 S.

**THE SEMANTIC ANALYSIS OF DEVERBATIVES WITH -WERT
AND -WÜRDIG IN PRESENT-DAY GERMAN****Halyna Kotowski**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000
e-mail: halyna_salahan@yahoo.com*

The deverbal adjectives with the suffixes *-wert* and *-würdig* are characterized by the overlap of the grammatical and lexical layers. They inherit from the basic verbs the seme of process which is a precondition for the expression of the grammatical meaning of the passive voice. The availability of grammatical semantics in the studied lexemes makes it possible to place them into a separate non-categorial space employed for the expression of the categorial grammatical meaning. The studied adjectives are analyzed semantically and derivationally.

Key words: verbal derivatives, agent, subject of the passive sentence, word-formation model.

**СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕВЕРБАТИВОВ
НА -WERT И -WÜRDIG В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ****Галина Котовски**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000
e-mail: halyna_salahan@yahoo.com*

Для девербативов на *-wert* и *-würdig* характерно наслаивание лексических и грамматических значений в смысловой структуре. От базового глагола они получают сему процессуальности, что является предпосылкой выражения грамматического значения пассива. Наличие грамматической семантики в исследуемых лексемах даёт возможность выделить их в лексико-семантическую группу как некатегориальные (словообразовательные) средства выражения пассива. В статье предложена семантическая характеристика девербативов и произведен анализ деривационных моделей с *-wert* и *-würdig*.

Ключевые слова: отглагольные дериваты, агенс, аффицированность, словообразовательная модель.

Стаття надійшла до редколегії
07.12.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

СТИЛІСТИКА. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811'42+82-3(Ремарк)

ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ (на прикладі кількісної репрезентації когезії в романах Е. М. Ремарка)

Олександр Огуй

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського 2, Чернівці, 58012
e-mail: aloguy@inbox.ru

Світлій пам'яті Катерини Яківни Кусько присвячено

Після розгляду взаємовідношень категорій “текст” – “дискурс” – “зв'язність” у комунікативному просторі йдеться про спробу кількісної репрезентації засобів когезії у трьох романах Е. М. Ремарка. Ґрунтуючись на класифікації когезійних засобів В. А. Єфименко та враховуючи інші праці, автор шифрує ці засоби в основних структурних частинах композиції. Вивчення сумарних кількісних показників засвідчує їхні тенденції до вживання у відповідних частинах сюжету. Кількісне вивчення засобів когезії в різних частинах композиції твору стає надійним засобом характеристики авторського стилю письменника.

Ключові слова: текст, дискурс, зв'язність: когезія, когерентність; комунікативний простір, структурні частини композиції.

Проблемою наукового дослідження тексту як особливого лінгвістичного, переважно письмового об'єкта, що ґрунтується на смисловій цілісності поєднаних речень для передачі взаємопов'язаних різнотипного мовленнєвих актів у літературних творах, займалося чимало дослідників (А. А. Андрієвська, Н. С. Валгіна; І. Р. Гальперін, З. О. Гетьман, Г. Г. Єрмоленко, В. Єфименко; А. В. Іванченко; В. І. Карабан; О. В. Кондратьєва; К. Я. Кусько; В. А. Кухаренко; Т. В. Милевська; С. М. Рибачок; О. О. Селіванова; Е. Ф. Скороходько; K. Brinker, R.-A. de Baugrande & W. Dressler, T. A. van Dijk, M. A. Halliday, R. Hasan, J. H. Pickering & J. D. Hoerger та ін.). Проблеми зв'язності (когерентності та когезії¹) тексту, що творять його голістичну, нерозривну цілісність, у лінгвістиці дотепер не мають практичного вирішення.

¹ Деякі дослідники [17, с. 18], які займаються лінгвістикою тексту, не хочуть розмежовувати ці категорії, бо це, на їхню думку, призводить до помилки (“irreführend”). Інші вважають когезію граматичною зв'язаністю тексту, а когерентність – змістовою чи логічною. Дехто вважає їх рівнозначними підкатегоріями, що виявляються на різних рівнях: семантичному (когерентність) та структурному (когезія) [9, с. 1]. Автор знаходить між ними чітку родо-видову відмінність, що забезпечує конективність як цілісну пов'язаність текстового матеріалу в дискурсній реалізації.

Наша мета – практично провести комплексний аналіз когезійних структур у найбільш репрезентативних творах Е. М. Ремарка: “На західному фронті без змін” [1], “Три товариші” [2], “Чорний обеліск” [3], перший і третій з яких, щоправда, уже стали предметом вивчення В. Турчина та М. Турчин [15], безвідносно до структурних частин творів та їхнього формально-кількісного вираження. Тому ми (врахувавши складну взаємодію тексту з дискурсом) пропонуємо спробувати дискурсивно-кількісний аналіз пов’язаності елементів тексту в комунікативному просторі (на матеріалі понад 6000 випадків її вживання).

Розглянемо теоретичні передумови дослідження.

Різноманітна суспільна комунікація: письмова та усна, утворює категорію комунікативного простору (Р. Є. Пилипенко; А. Е. Левицький; С. І. Потапенко), є середовищем активної трансформації суспільних явищ, і зумовлене місцем їхньої мовно-мовленнєво-мовнодіяльнісної реалізації. Точкою сполучення різноспрямованих, але конгруентних за своєю природою дій, здійснюваних комунікантами в загальному комунікативному просторі, стає текст як об’єктивно існуючий факт дійсності.

Як засвідчує перегляд лінгвістичних праць, у сучасній лінгвістичній науці існує кілька підходів до аналізу тексту. Різні школи розглядають текст із досить відмінних і навіть протилежних позицій, унаслідок чого текст постає як структурно-організована послідовність речень (О. І. Москальська); як процес і результат психомовленнєвої діяльності людини (О. О. Леонт'єв); як засіб комунікації (Т. В. Радзівська); як завершений, тобто цілісний внаслідок мовленнєвотворчого процесу письмовий документ (І. Р. Гальперін); як семантична єдність, компоненти якої перебувають у тісному змістовому взаємозв'язку (З. Я. Тураєва); як знакова система, що слугує засобом комунікації, і реалізовується в єдиній системі форм, важливою ознакою яких є зв'язність (О. О. Селіванова) тощо.

Загалом у цій розмаїтості поглядів можна виділити такі дві тенденції: одні лінгвісти розглядають текст як (відносно) автономну матеріальну (формальну, знакову і т. д.) статичну сутність (наприклад, З. Я. Тураєва); інші – як динамічний акт діяльності в ланцюзі інших діяльнісних актів (див. О. О. Леонт'єв). Це принципове (сутнісне чи діяльнісне) розходження в підходах до аналізу й визначає розбіжність у результатах досліджень тексту [див. 8; 14].

Іншими словами, текст можна розглядати двояко – як статичне або ж динамічне явище. Статичний стан відповідає звичному розумінню тексту, якщо його розцінювати як деякий результат, продукт мисленнєво-мовленнєвої діяльності, що містить функціонуючу, семантично, морфологічно-синтаксично узгоджену поєднану послідовність своїх складових (фонем, морфем, слів, синтагм, речень), утворюючи комунікативно та тематично завершене ціле [пор. 19, S. 1097ff.]. Таким способом текст виступає статичним результатом, що постає продуктом (результатом) динамічного процесу.

У комунікативно-прагматичному та діяльнісному аспектах текст репрезентує комплексну інформаційно-комунікативну дію, за допомогою якої емітент (автор) намагається донести реципієнту інформацію (про якісь динамічні події) (див. [17, S. 18]), оформлену пов'язаними між собою системними мовними (лексико-граматичними) засобами. Отже, динамічний стан – це текст у процесі його породження, сприйняття, розуміння.

В обох випадках – і в статичному, і в динамічному – головною ознакою тексту¹ є його структурна здатність містити та емоційно – здебільшого в художньо-публіцистичних

¹ Загальновідомо, що текст (через інтенціональність, інформативність, ситуативність) виконує певну комунікативну функцію, яка визначається комунікативними намірами мовця та тематичними очікуваннями слухача, володіє змістовим ядром за текстуальними критеріями.

текстах – передавати інформації, а також пов’язаність і цілісність, потрібні для творення внутрішнього комунікативного простору. Завдяки цьому текст постає як складне цілісне утворення, що на відмінних структурних началах організовує як модулі різнозначенні мовно-мовленнєві, розумово-когнітивні, комунікативно-прагматичні, стилістично-експресивні й інші компоненти.

Для позначення динамічного стану тексту характерним є термін “дискурс” [4; 8]. Дискурс у сучасних дослідженнях — це і мовлення, “занурене в життя” (Т. А. van Dijk), і рух інформаційного потоку між учасниками комунікації. Очевидно, що ці погляди не виключають, а скоріше, доповнюють один одного: уявлення про процеси породження й розуміння тексту неможливе без опори на комунікативну ситуацію (занурення в життя); уявлення про дискурс як процес опирається на текст як його результат, де провідну організуючу роль відіграє автор як суб’єкт висловлення. Тому дискурс можна розуміти як сукупність мисленнєво-мовленнєвих дій комунікантів [4; 10], пов’язаних із пізнанням і творчою презентацією світу автором-мовцем і осмисленням на основі реконструйованої мовної картини світу (МКС) продуцента реципієнтом через певні концепти [11, с. 52], поєднані між собою у фрейми комунікативної ситуації. Характер дискурсу визначає відповідний вибір засобів для досягнення комунікативної мети і тип поєднання / зв’язності у поверхневій та глибинній структурах для творення цілісності тексту.

Точкою сполучення різноспрямованих, але конгруентних за своєю природою дій, здійснюваних комунікантами в процесі подібної (ре)конструкції, є структурація системи взаємопов’язаних знаків на вираження МКС у глибинній і поверхневій структурах, що постають динамічним цілісним об’єктом. Говорити про текст як цілісний продукт дискурсу дає підстави адаптація в лінгвістиці базового для наук про інтелект постулату про квантовий характер мислення. Виділення У. Чейфом [18, с. 34] в інформаційному потоці одиниць (клауз), певним чином співвідносних із квантами мислення, спричиняє уявлення про природу дискурсу як нерозривно дискретно-хвильову. Можна припустити, що дискретність – апріорна властивість будь-якого дискурсу, а розподіл інформаційного потоку на його мікрокомпоненти – клаузи відбувається в реципієнта певною мірою й незалежно від інтенцій автора-мовця й комунікативної ситуації в цілому. Мимовільна й спонтанна дискретність визначається домінантною стратегією автора щодо “нав’язування” зв’язності породжуваного тексту певними засобами. За психобіологічними реакціями ці засоби є певною кількістю поєднань першочергово нейтрального подразнення з біологічно релевантними подразненнями завдяки їхньому повторенню за певну одиницю часу, тобто частотністю [21, с. 275].

Несумісність дискретної глибинної структури концепту й поверхневих форм-клауз тексту спонукає до певних трансформацій; вони пов’язані зі зміною конфігурації ментального подання в лінійну структуру, що має певні частотні особливості. Трансформація дискретного подання в подання зв’язне – необхідна умова успішності комунікації: незв’язний текст не може бути адекватно декодований адресатом. Ця трансформація відбувається через налагодження глобальної та локальної зв’язності дискурсу, яка має кількісне – частотне вираження.

Глобальна змістовна зв’язність (когеренція) забезпечує єдність тексту як цілого, тобто його внутрішню цілісність. Ми розуміємо її як єдність теми дискурсу (де топік виступає змістовим ядром) та побічних тем (Nebenthemen) [див. 17, с. 56], а звідти кореферентна єдність і пов’язана топіком єдність подій. Ця зв’язність дає змогу інтерпретувати складну семантичну інформацію, визначається продуцентом (автором) на початковій стадії розробки

дискурсу завдяки налагодженню релевантних зв'язків між структурами знань, на підставі чого репрезентується зв'язна модель ситуації. Так когеренція враховує макроструктурні семантико-прагматичні (тематичні та функціональні в тім числі) аспекти значеннєвої і діяльнісної (інтерактивної) зв'язаності дискурсу, що мають своє локальне вираження у тексті [16, с. 42].

Налагодження локальної зв'язності простежується на стадії формування тексту й потребує виявлення зв'язків між пропозиціями й поверхневими структурами, тобто виявлення відносин когезії. Авторські глибинні інтенції на цій стадії припускають вибір адекватної поверхневої мікроструктури для експлікації релевантних для продуцента частотних зв'язків між клаузами. З огляду на той факт, що розподіл інформації за клаузами у разі побудови дискурсу залишається незмінним (одна ідея на одну предикацію), вибір мовцем поверхневої структури залежить від таких змінних: контекст ситуації й лінгвістичний контекст.

Когеренція, зв'язуючи окремі клаузи (надфразові єдності) та їхні повторення в єдине ціле, нейтралізує окрему автосемантию цих частин і підпорядковує її загальному змісту твору. Когеренція — це цілісне об'єднання всіх частин тексту певними засобами, які мають кількісне вираження, для досягнення його цілісності. Когеренція (як глобальна, цілісна зв'язаність) досягається зазвичай мікроструктурними засобами когезії, хоча може будуватися й на асоціативних і пресуппозитивних відносинах.

Саме локально-структурна мікроструктурна зв'язність (когезія як зв'язність елементів тексту, найперше речень, а також надфразових єдностей, абзаців і т.д.) найоптимальніше піддається певному вимірюванню. Вона охоплює формально-граматичні аспекти зв'язку висловлень, тобто виступає формально-граматичним виявом зв'язності. Вона характеризується передусім різнотипними мовними засобами, за допомогою яких відбувається зв'язок між елементами тексту: граматичними, лексичними, логічними, стилістичними та асоціативними, за якими й виділяють відповідні засоби когезії [20, с.86].

Когезійними засобами в контексті виступають займенники, прислівники, прийменникові прислівники, артиклі, числівники та слова, які мають кількісне значення. Такі граматичні явища як *еліпсис* та *парцеляція* у контексті теж трактують як засоби когезії. Лексичними мікроструктурними одиницями когезії є *повтори*, *синоніми*, *антоніми*, *гіпоніми* та *гіпероніми*, *слова одного лексико-граматичного поля*, а її стилістичними засобами є *розгорнуті метафори*, *персоніфікації*, *порівняння* та *паралелізм*.

1. На цій підставі можна перевірити гіпотезу про залежність частоти вживання когезійних засобів різних видів від елементів внутрішньої організації сюжету художнього твору. Розглянемо три найбільш репрезентативні романи Ремарка під когезійним поглядом на основі класифікації типів когезії (згідно з дисертаційним дослідженням В. А. Єфименко [6, с. 7]). Проведемо лінгвістичний експеримент. Опишемо ключові розділи романів Еріха Марії Ремарка “Три товариші”, “Чорний обеліск” та “На західному фронті без змін”, опираючись на засоби когезії, які з'єднують речення цих розділів. Ми вибрали такі розділи: розділи I, XIV, XXVIII з роману “Три товариші” [1], розділи II, XIII, XXV з роману “Чорний обеліск” [2] та розділи I, V та XI з роману “На західному фронті без змін” [3]. Ці розділи відповідають трьом основним елементам внутрішньої організації сюжету: зв'язці, розвитку дії та розв'язці [5, с. 167; 12, с. 102]. Засоби когезії, які ми використали відповідно до дисертаційного дослідження В. А. Єфименко [6, с. 8], були зашифровані так¹:

¹ Висловлюю щире вдячність п. Ю. Стецишин, магістрантці Прикарпатського університету, яка провела шифрування за ідеєю та під керівництвом О. Д. Огуя. Основні результати викладено в [13].

I. Лексична когезія (ЛКК₁ – анафоричний повтор; ЛКК₂ – епіфоричний повтор; ЛКК₃ – контактний повтор; ЛКК₄ – лейтмотивний повтор; ЛКК₅ – гіперо-гіпонімія; ЛКК₆ – антонімічні відношення; ЛКК₇ – синонімічні відношення (у тім числі контекстуальна синонімія); ЛКК₈ – слова одного лексико-граматичного поля).

II. Логічна когезія (ЛК₁ – просторова логічна когезія; ЛК₂ – часова логічна когезія; ЛК₃ – метонімія)

III. Граматична когезія (ГК₁ – особова кореферентність; ГК₂ – вказівна кореферентність; ГК₃ – кореферентність, яка відбувається за допомогою слів з числовим значенням; ГК₄ – компаративна кореферентність; ГК₅ – субституція; ГК₆ – номінальний еліпсис; ГК₇ – вербальний еліпсис; ГК₈ – пропуск пропозиційної групи; ГК₉ – парцеляція).

IV. Стилстична когезія (СК₁ – метафора; СК₂ – персоніфікація; СК₃ – порівняння; СК₄ – паралелізм).

У. К₀ – відсутність засобів когезії

Шифрували ми так:

Der Himmel war gelb wie Messing und noch nicht verqualmt vom Rauch der Schornsteine. Hinter den Dächern der Fabrik leuchtete er sehr stark. Die Sonne mußte gleich aufgehen. Ich sah nach der Uhr. Es war noch vor acht. Eine Viertelstunde zu früh. : ГК₁ – К₀ – К₀ – ЛК₂ – ЛК₂

Подібно було зашифрували весь текст досліджуваних розділів. Проводячи цей експеримент, ми припустили, що частота вживання певних засобів когезії буде якось змінюватися відповідно до розгортання дії в романах. Підрахувавши частоту вживання всіх видів когезії, ми виявили певні тенденції.

Аналіз романів засвідчив, що практично незмінною у всіх частинах творів залишається частота вживання особової кореферентності. Однак нас більше цікавлять види когезії, частота вживання яких змінюється протягом розгортання дії у романах. На нашу думку, Ремарк використовував вказівну кореферентність більше на початку і в кінці твору, враховуючи її більшу виразність (порівняно з особовою), для привернення уваги читача (розділ II) або втримання її (розділ XXV). У цьому випадку вказівна кореферентність до того ж допомагає нам “домалювати” картину подій.

Паралельно із розвитком дії в романі змінюється частота вживання субституції (6,8% – розділ II; 10,8% – розділ XIII; 8,6% – розділ XXV). Як бачимо, найвищою є частота вживання субституції в центральному розділі роману. Очевидно, автор намагався “ущільнити” мову твору, “спресувати” мовний матеріал, щоб підкреслити динамічність розвитку подій, не загромаджувати текст твору зайвими повторами.

У тестах Е. М. Ремарка змінюється також частота вживання еліптичних конструкцій. Номінальний еліпсис, який у розділах II та XIII становить близько 2,5% усіх вжитих у цих розділах когезійних структур, у розділі XXV вживається з частотою удвічі більшою – 5,6%. Вжиті переважно в діалогах, ці еліпси пожвавлюють їх, наближаючи до реальної повсякденної комунікації.

Неухильно зменшується частота вживання просторової логічної когезії (ЛК₁): розділ II – 6,1%; розділ XIII – 2,4%; розділ XXV – 0%. На нашу думку, це можна пояснити характером розвитку сюжету. Дія всього роману відбувається в одному місті, тому на початку автор прагне відобразити “карту” цього міста, яка допомогла б читачеві орієнтуватися в ньому. Згодом, оскільки на початку читачеві стали відомі основні факти щодо просторового розміщення об’єктів, то потреба у просторовій логічній когезії зменшується.

Частота вживання метонімії (ЛК₃) – третього різновиду логічної когезії – навпаки, збільшується з розвитком дії роману. Ця зміна відбивається на відсотковій частці метонімії серед усіх вжитих когезійних засобів так: 0% (розділ II); 0,5% (розділ XIII); 3,8% (розділ XXV). Як стверджує М. С. Зарицький [7, с. 85], метонімію широко використовують у віршованому та прозовому мовленні як місткий виражальний засіб. Отже, можна зробити висновок, що Ремарк інтуїтивно прагнув увиразнити мову твору, зробити її виразнішою саме у фінальних сценах роману.

Кількісний і кореляційний аналіз засвідчують, що в текстах переважають засоби граматичної когезії (86%), лексична когезія становить всього 7%, логічна – 4%, а стилістична – 3%.

Проведений лінгвістичний експеримент на матеріалі трьох ключових творів Е. М. Ремарка (“Три товариші”, “На західному фронті без змін”, “Чорний обеліск”) [1; 2; 3] засвідчує, що частота вживання певних засобів когезії (вказівної кореферентності, субституції, еліпсиса, просторової та часової когезії, паралелізму, парцеляції) залежить від творчого задуму автора та загального змісту художнього твору. Ця частота змінюється в межах того самого твору, що здебільшого визначається топіком і структурною організацією твору. Її кількісні показники відмінні в різних елементах композиції художнього твору (ми розглядали розділи, які відповідають зав’язці, розвитку дії та розв’язці).

Кількісне дослідження засобів уживання когезії в аналізованих творах допомогло виділити певні тенденції, які притаманні усім трьом романам.

Для зав’язки властивим є порівняно незначна частота вживання субституції, мабуть, тому що вона не переважана подіями. Характерним для зав’язки є також часте вживання логічної когезії, а саме просторової та часової. У початкових розділах автору треба створити певну систему просторових і часових координат для того, щоб читач міг орієнтуватися в перебігу подій роману. Саме для цього вживають засоби просторової та логічної когезії.

У центральному розділі для всіх проаналізованих романів характерне значне підвищення частоти вживання еліптичних конструкцій. Це, очевидно, пов’язано з насиченістю цих розділів діалогами, характерною рисою яких є часте вживання еліптичних конструкцій. Усіх трьох романам притаманне також підвищення частоти вживання субституції у центральному розділі. Якщо розглядати центральний розділ з погляду внутрішньої організації сюжету, то він відповідає розвитку дії. Саме для цього розділу характерна найбільша насиченість подіями. Щоб вмістити всі події у не надто великий обсяг мовленнєвого матеріалу, а також показати динамічність їхнього розвитку, автор використовує субституцію.

У розв’язці простежується лише одна тенденція, спільна для всіх трьох аналізованих романів Е. М. Ремарка: зниження частоти вживання просторової та логічної когезії. Пояснити це можна двома причинами. По-перше, розгортаючи дію роману, автор створює розгорнуту картину місця, де відбуваються події, та часу, в який вони відбуваються, тому читач у кінцевих розділах потребує меншу кількість мовних “орієнтирів”. По-друге, розв’язку зазвичай автор драматизує, тобто для нього основним є створити певний настрій, а цієї мети можна досягти без детального змалювання місця та часу подій, а іноді й шляхом наивисшого замовчування.

Теоретично отримані результати піддаються певній інтерпретації. Глобальна змістовна (смысловая) зв’язність (когеренція), задана продуцентом дискурсу згідно з комунікативною ситуацією, забезпечує (на підставі макроструктурних елементів: топіка та побічних тем, відповідних стратегій і тактик їхньої реалізації) єдність тексту як цілого, тобто його внутрішню

цілісність. Таким способом когеренція (глибинної структури) виступає цілісним об'єднанням усіх мікроструктурних частин тексту (поверхневої структури), що відбувається локальними засобами когезії. Когезія, виступаючи формально-граматичним і локально-структурним виявом зв'язності, характеризується передусім різнотипними мовними засобами, за допомогою яких відбувається зв'язок між елементами тексту. У майбутньому, на нашу думку, до текстових засобів когезії доцільно долучити дискурсивні засоби: топікальні, кореферентні, єдність подій (О. В. Кондратьєва, [9, с. 6]); а також ситуативні, алюзійні, асоціативні тощо, особливо властиві для комунікативного простору постмодерністських текстів. Саме когезія (як зв'язність елементів тексту, найперше речень, а також надфразових єдностей, абзаців і т. д.), як підтверджено, найоптимальніше піддається певному вимірюванню [13].

Підводячи підсумки, зауважимо, що кількісне вивчення засобів когезії у різних частинах композиції твору стає надійним засобом характеристики авторського стилю письменника, індивідуальних особливостей розгортання дії у загальному комунікативному просторі. У перспективі доцільно простежити закономірності чергування засобів когезії в різних творах одного письменника і продовжити дискурсивно-кількісне вивчення засобів когезії та когерентності (у поєднанні з іншими текстотвірними засобами) на творчості інших митців.

1. Remarque E. M. Im Westen nichts Neues. — Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1959. — 221 S. 2. Remarque E. M. Drei Kameraden. — Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960. — 443 S. 3. Remarque E. M. Der schwarze Obelisk. Geschichte einer verspäteten Jugend. — Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1965. — 462 S. 4. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Арутюнова Н. Д. // Лингвистический энциклопедический словарь / Ред. В. Н. Ярцева. — М.: Сов. энцикл., 1990. — С. 136–137. 5. Галич Н. П. Теорія літератури / Н. П. Галич. — К.: Либідь, 2001. — 245 с. 6. Єфименко В. А. Дискурсивна характеристика потоку свідомості в англійській мові: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. — К., 1997. — 16 с. 7. Зарицький М. С. Стилістика сучасної української мови: Навч. посібник / Зарицький М. С. — К.: Парлам. вид-во, 2001 — 156 с. 8. Кійко Ю. Є. Основи лінгвістики тексту. Навчальний посібник / Кійко Ю. Є. — Чернівці: Рута, 2004. — 68 с. 9. Кондратьєва О. В. Когезія та когерентність у перекладі наукової прози (на матеріалі наукових статей та монографій) / Кондратьєва Оксана Валеріївна: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук 10.02.16 — перекладознавство. — Одеса, 2011. — 20 с. 10. Кусько К. Я. Філологічна наука XX — початку XXI ст.: дискурсивний огляд / Кусько К. Я. // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) / К. Я. Кусько (ред.). — Львів: Видавництво Львів. нац. ун-ту, 2002. — С. 13–22. 11. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. — М.: Гнозис, 2003. — 275 с. 12. Огуй О. Д., Микитюк І. М. Одиниці вторинної номінації в елементах композиції художнього твору: коефіцієнт смислового навантаження / Огуй О. Д., Микитюк І. М. // Наукові записки / Тернопільський держ. педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. — Тернопіль, 2002. - Вип.2. — С.99–104. 13. Огуй О. Д., Стецишин Ю. В. Засоби когезії в романах Е. М. Ремарка: спроба кількісної інтерпретації / Огуй О. Д., Стецишин Ю. В. // Вісник Житомирського держав. університету ім. І. Франка. — Вип. 32. — Житомир: Житомир. ДУ, 2007. — С. 109–113. 14. Рибачок С. Дискурс і когезія тексту / С. Рибачок // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) / К. Я. Кусько (ред.). — Львів: Видавництво Львів. нац. ун-ту, 2002. — С. 193–220. 15. Турчин В., Турчин М. Роль когезії у романах Е. М. Ремарка “На західному фронті без перемін” та “Чорний обеліск” / В. Турчин, М. Турчин // Семантика мови і тексту: Мат-ли IX

Міжнарод. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – С.531-534. 16. Фигуровский И. А. Синтаксис целого текста / И.А. Фигуровский. — М. : Высшая школа, 1961. — 153 с. 17. Brinker K. Textlinguistik: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / Klaus Brinker. — 6.überg. u.erw. Aufl. — Berlin: Erich Schmidt Verl., 2005. — 220 S. 18. Chafe W. L. Prosody and functional units of language / Chafe W. L. // Talking Data: Transcription and Coding in Discourse Research. — Hillsdale; London, 1993. — P. 33—44. 19. Lewandowski Th. Linguistisches Wörterbuch (in 3 T.) / Theodor Lewandowski. — 5. übergearb. Aufl. — Heidelberg; Wiesbaden: QuellMeyer, 1990. — 1287 S. 20. Studienbuch Linguistik /hrsg. von Linke A., Nussbaumer M., Portmann P. R. — Tübingen: Niemeyer, 1994. — 215 S. 21. Zimmer H. D. Die Repräsentation und Verarbeitung von Wortformen / Heinz Dieter Zimmer // C. Schwarze, D. Wunderlich (Hrsg.), Handbuch der Lexikologie. — Königstein: Athenäum, 1985. — S. 271—291.

**СРЕДСТВА СВЯЗНОСТИ ТЕКСТА И ДИСКУРСА
В КОМУНІКАТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ
(на примере количественной репрезентации когезии
в романах Э. М. Ремарка)**

Александр Огуй

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
ул. Коцюбинского 2, Черновцы, 58012
e-mail: aloguy@inbox.ru*

После рассмотрения взаимоотношения категории “текст” – “дискурс” – “связность” в коммуникативном пространстве в материалах идет речь о попытке количественной репрезентации средств когезии в трех романах Э. М. Ремарка. Основываясь на классификации когезийных средств В. А. Ефименко и учитывая другие труды, автор шифрует эти средства в основных структурных частях композиции. Изучение суммарных количественных показателей показывает определенные тенденции их употребления в соответствующих частях сюжета. Количественное изучение средств когезии в различных частях композиции становится надежным способом характеристики авторского стиля писателя.

Ключевые слова: текст, дискурс, связность: когезия, когерентность; коммуникативное пространство; структурные части.

**RELATING THE COHESIVENESS OF THE TEXT AND DISCOURSE
IN THE COMMUNICATIVE SPACE AS EXEMPLIFIED IN THE NOVELS
OF E. M. REMARQUE)**

A quantitative study of the means of cohesion in three novels of E. M. Remarque has been undertaken. The author coded the latter into the main structural components of the plots to

reveal some relevant features of their distribution contributing to the peculiarities of the writer's individual style.

Key words: text, discourse, cohesion, coherence, communicative space, parts of the composition.

Частота вживання засоби когезії у творах Е. М. Ремарка (у %).

Засоби когезії	Три товариші			Чорний обеліск			На Західному фронті без змін		
	I	XIV	XXVIII	II	XII	XXV	I	V	XI
ГК ₁	26,5	24,6	22,7	31,5	26,2	28,9	30,8	27,5	30,2
ГК ₂	3,4	6,3	3,4	5,2	1,9	5,9	6,8	3,8	1,7
ГК ₃	2,4	1,6	1,7	0,6	0,4	0,3	3,7	2,8	2,9
ГК ₄	0,6	0	0,4	0,8	0,4	0,3	1,2	1,4	1,6
ГК ₅	9,2	13,7	10,1	6,8	10,8	8,6	14,3	19,2	14,3
ГК ₆	2,5	2,4	2,6	2,6	2,4	5,6	1,7	1,4	1,8
ГК ₇	2,5	0,5	2,3	2,9	2,1	1,7	0,5	0,3	0,6
ГК ₈	2,4	16,4	14,2	9,1	20,6	18,4	2,5	8,1	2,6
ГК ₉	6,4	6,1	6,1	1,5	11,3	10,3	0,6	1,7	5,1
ЛКК ₁	1,5	4,8	2,7	2,3	1,7	0,8	2,1	1,4	2,2
ЛКК ₂	1,5	0,5	1,8	0	0	0	0,4	0	0,5
ЛКК ₃	3,4	3,3	4,1	2,3	1,7	1,4	1,6	0,9	1,5
ЛКК ₄	0	0	0	0,6	0,3	0	0,4	0	0,4
ЛКК ₅	1,9	1,2	1,4	2,3	1,4	1,2	1,9	1,2	1,6
ЛКК ₆	1,9	1,2	2,1	1,7	1,2	0,7	1,4	0,7	1,4
ЛКК ₇	3,4	3,2	2,9	3,8	2,4	2,7	7,4	6,6	7,3
ЛКК ₈	2,4	2,2	2,6	1,5	0,8	0,6	2,9	1,7	2,7
ЛК ₁	2,9	0,5	0	6,1	2,4	0	3,2	3,0	3,3
ЛК ₂	10,7	5,8	4,1	6,7	2,4	0,4	5,3	4,8	5,2
ЛК ₃	1,9	0,5	0,7	0	0,5	3,8	1,9	1,3	1,8
СК ₁	0	0	0	0,5	0	0,4	0,4	0	0,4
СК ₃	1,5	0,5	0,6	0,9	0,5	0,5	0,7	0,4	0,4
СК ₄	1,9	0,5	6,1	4,5	3,4	2,8	0	5,1	2,9
К ₀	9,2	4,2	7,4	5,8	5,2	4,7	8,3	6,7	7,6

Стаття надійшла до редколегії
14.04.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.112.2'367'42

ФУНКЦІЇ ПОСТПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ УВЕ ЙОНЗОНА

Юрій Захаров

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail sacharow@yahoo.com*

Проаналізовано функції розміщення членів речення за межами дієслівно-предикативної рамки в ранніх романах Йонзона. Постпозиційні структури є засобом характеристики розмовної мови та смислового наголошення певних членів речення; їх застосовано для створення фігур стилістичного синтаксису, які не тільки ритмізують і підвищують експресивність мови, й сприяють оформленню надфразових єдностей, а отже, виступають композиційно-структурною формою реалізації когезії.

Ключові слова: Уве Йонзон, синтаксис речення, дієслівно-предикативна рамка, постпозиція, стилістичні та текстотвірні засоби.

Дієслівна (предикативна) рамка (нім. *verbale Satzklammer, Umklammerung*) належить до структуруючих принципів німецької мови, причому вважають, що рамка наявна в кожному реченні, навіть якщо її не завжди повністю реалізовано. Іншими словами, речення обов'язково містить елемент, який відкриває рамку (нім. *klammeröffnendes Element*), але в ньому може бути відсутній елемент, який закриває рамку (нім. *klammerschließendes Element*) [3, с. 42–46]. Водночас порушення дієслівної рамки (нім. *Ausklammerung, Ausrahmung*) є поширеним явищем усного і письмового мовлення. Воно полягає в розміщенні другорядних членів речення, зазвичай обставин дії, праворуч від елемента, який закриває рамку. У реченні з дієсловом на другому місці (нім. *Verb-Zweit-Satz*) елементом, який закриває рамку, виступає передусім незмінювана частина присудку (інфінітив чи партицип II) або ж відокремлювані дієслівні префікси-частки (нім. *Verbpartikeln*); у підрядному реченні, тобто реченні з дієсловом на останньому місці (нім. *Verb-Letzt-Satz*), рамку закриває змінювана частина присудка. Як зазначено в граматиці Дудена [4, с. 820–821] та Г. Гельбіга / Й. Буша [8, с. 476–477], значний обсяг одного чи декількох членів речення стилістично виправдовують їх винесення у постпозицію (нім. *Nachfeld*), оскільки так вдається уникнути надмірного розтягнення предикативної дуги.

Постпозиційне розміщення другорядних членів речення належить до характерних ознак мовного стилю романів Уве Йонзона. У дослідженнях натрапляємо на різні інтерпретації цієї особливості. П. ф. Поленц трактує зазначене явище як прояв спротиву живої, повсякденної мови штучному, на його думку, постулату розміщення повнозначного дієслова в кінці речення [10, с. 85–88]. Е. Вюндеріх висловив думку про наявність у манері У. Йонзона впливів англійської мови [12, с. 50]. Зазначимо, що саме у “англо-саксонців” Йонзон запозичив принцип “ощадливого” використання розділових знаків:

часта відсутність у романах Йонзона звичних синтаксичних орієнтирів у вигляді ком покликана залучити реципієнта до самостійного членування синтаксису, а отже, до активного співмислення [пор. 5, с. 189–190]. Щодо постпозиційного розташування членів речення, передусім обставин дії, Йонзон підкреслює бажання забезпечити “пружний” зв’язок між підметом-присудком-додатком (“die Neigung, die Beziehungen zwischen Subjekt-Prädikat-Objekt straff zu halten, demnach Adverbiales ausserhalb dieses Feldes nach-, auch vorzuliefern”). Наслідком такого підходу є “надання переваги” дієслову, оскільки це може суперечити очікуванням реципієнта, то також цей прийом є одним із засобів залучення читача до активної рецепції твору (дослівно автор говорить “про намір виманити читача із його звичок”: “Das ist die Absicht, Sie herauszulocken aus Ihren Lesegewohnheiten [...]” [5, с. 188]).

Мета нашої праці – диференційовано розглянути функції постпозиційного розміщення членів речення у романах Йонзона “Здогади про Якоба” [7] та “Третя книга про Ахіма” [6].

Цілком “канонічними”, граматично нормативними є такі випадки, де винесення у постпозицію слугує забезпеченню зв’язку між підрядним реченням у функції означення та означуваним словом (тут і далі жирним шрифтом виділено постпозиційні структури):

(1) Sie hatte Karsch eines der vierschötigen Treppenhäuser hinaufgeführt **bis vor eine Wohnung**, deren Eingang einen Zettel mit ihrem Namen trug [...]. [6, с.19]

(2) Sie waren abgefahren **in einem der schweren Großraumwagen**, die zum Einsteigen eine tiefere Plattform in der Mitte haben [...]. [6, с. 89]

Також навряд чи виконує певну особливу естетичну функцію порушення рамки в діалозі чи внутрішньому монологі персонажів, оскільки це явище якраз є типовим для усного мовлення. Наведені нижче цитати відображають пряму мову персонажів ((3) та (4)), або ж передають висловлювання в формі непрямої мови зі збереженими синтаксичними особливостями мовця ((5) та (6)) (щоправда, у прикладах (3), (4) та (6) винесені в постпозицію члени речення отримують додаткове смислове навантаження):

(3) Jerichow muss ganz ansehnlich gewesen sein **in der niederdeutschen Zeit** [...]. [7, с. 85]

(4) [...] sie fragten Ist die Flucht bewerkstelligt worden **mit Pass oder über Berlin?** [7, с. 86]

(5) Als Jöche kam, schlug er vor sie sollten doch in den Krug gehen **lieber**, denn seine Frau musste früh aufstehen **zum Dienst**. [7, с. 303]

(6) Selten so: sagte Karsch: könne er sich erinnert fühlen **an die gemeinsame Vorgeschichte der beiden deutschen Staaten**. [6, с. 23]

Щодо винесення в постпозицію значних за обсягом структур варто водночас зазначити, що нормативна граматики передбачає цю можливість як засіб уникнення надмірного розтягнення предикативної дуги. Принциповою ознакою стилю автора є, натомість, створення великих номінальних комплексів шляхом нагромадження однорідних членів речення (перерахувань) або унаслідок реалізації валентності номінальних частин мови. Зауважимо також, що наведене вище свідчення автора про винесення в постпозицію обставин дії не відображає усього спектра випадків: у наведених нижче прикладах у постпозиції перебувають означення та додатки:

(7) Auf Gesines grosses gelbes Couvert hatte die italienische Post eine Bekanntmachung gestempelt **hinsichtlich der Verteidigung sämtlicher atlantischer Ufer durch die siegreichen amerikanischen Streitkräfte** [...]. [7, с. 32]

(8) Losgelassen schnappte der Brief sich zu einer Rolle zusammen, die Herr Rohlf's unter die Bügel des Ordners für die Taube auf dem Dach steckte, während er in seinem Gedächtnis behielt **das etwas teigige Aussehen der Schrift in der Kopie und nun für immer unveränderlich das verjäherte Passbild Gesine Cresspahls aus den Archiven der verwaltenden Polizei von Jerichow.** [7, с. 33–34]

(9) Sie brachten ihm bei **den Start: fliegend und stehend, einzeln und in der Mannschaft; die Ablösung und die Führung; das Fahren auf ebener Strecke, Berge hinauf und hinunter, in enger und weiter Kurve, am Hinterrad eines anderen; den Vorstoß aus der Gruppe, das Vorwerfen über den Zielstrich; das Springen mit dem an festgeschnallten Pedalen hochgerissenen Rad.** [6, с. 233]

Натомість, прикладом дуже незвичного винесення в постпозицію є цитата, в якій від підмета підрядного речення “смеркання” залежать розміщені в постпозиції означення в родовому відмінку:

(10) Und wieder sass er hier wie dort ratlos und starrte über seine aufgestellten verschränkten Hände dem Rauch nach, den die Dämmerung aufzog **des Parks, des nächtlichen Cresspahlzimmers** [...]. [7, с. 112]

Звісно, такий випадок порушення дієслівної рамки можна розцінювати як авторський маньєризм. З іншого боку, присудок у кінці підрядного речення спричинив би перетягнення дієслівної рамки, що не було би стилістично виваженим. Крім того, постпозиційні означення, неначе музична фермата, продовжують звучання іменника “смеркання”, підкреслюючи меланхолійний настрій осінніх сутінок.

На особливу увагу заслуговують випадки розміщення членів речення у постпозиції з метою їхньої смислової акцентуації. У романі “Здогади про Якоба” часто трапляється загадкове наголошення пори року осені, а також незатишної атмосфери туману, дощу, вітру з моря тощо, причому ці повтори набувають характеру лейтмотивів:

(11) *Mein Vater war achtundsechzig Jahre alt in diesem Herbst und lebte allein in dem Wind, der grau und rauh vom Meer ins Land einfiel hinweg über ihn und sein Haus* [7, с. 8–9]

(12) [...] *komme ich so zurecht dass ich die Züge in beiden Richtungen nicht pünktlich über meine Strecke kriege in diesem Herbst.* [7, с. 49–50]

(13) “Ich wünsch mir nichts“ sagte er, und ein unterschwelliger Auflauf von Herzklopfen machte ihm bewusst dass er gesagt hatte was sein Leben war **in diesem Herbst** [...]. [7, с. 56]

(14) Während des Essens sagte er nichts weiter als in erstaunlich eigensinnigem Ton dass auch westdeutsches Wasser zu kalt zum Baden sei **für diese Jahreszeit.** [7, с. 188]

(15) [...] und er war lange gewohnt gewesen sich das Ende des Tages mit Beschäftigung zu verdienen statt einfach teilzuhaben an dem natürlichen befriedigenden Dunkelwerden, in dem das Licht nicht mehr nur hell sondern eigens warm war **um diese Jahreszeit.** [7, с. 265]

(16) Ein Beobachten der Strecke war schlecht möglich wegen des dichten Nebels, der ja fast undurchdringlich ist **in dieser Jahreszeit.** [7, с. 300]

З цієї позиції треба уточнити інтерпретацію Г. Поппа, який трактує відокремлення обставини місця дії у цитаті (17) як стилістичний прийом, покликаний створити перед читачем наочну картину залізничного вузла, на якому працює протагоніст Якоб [11, с. 132]. На

нашу думку, цей приклад також перебуває в контексті лейтмотиву незатишної атмосфери пізньої осені, яка стала фатальною для головного героя.

(17) Je mehr er [Jakob] unter seinen Turm kam verdunsteten seine Umrisse zwischen den finster massigen Ungeheuern von Güterzugwagen und kurzatmigen Lokomotiven, die träge ruckweise kriechend den dünnen schrillen Piffen der Rangierer gehorchten **im Nebel des frühen Morgens auf den nass verschmierten Gleisen** [7, с. 8]

На окремих розгляд заслуговують приклади постпозиційних структур із когезійно-текстотвірною функцією:

(18) Am Rande in einen Kasten war eine ältere Aufnahme Achims gesetzt **neben ein Interview**. Die Rede ging zunächst an die Ergebnisse des Trainings. Die letzte Frage machte sich auf dem größten Raum an Achims Geburtstag und schien scherzhaft. [6, с. 35]

(19) Karin hatte erzählt **von Filmaufnahmen im Schnee**. Ihre Haut war von der Sonne verbrannt, sie hatte besser Ski zu fahren gelernt. [6, с. 38]

(20) Er pflegte Karin vor der Abendvorstellung anzurufen **in der Wohnung**. Meistens war sie eben mit Karsch aus der Stadt gekommen und lief sich umziehend hin und her, sie war aber stets gleich nahe zum Telefon und hatte den Ruf in ersten Klingeln schon angenommen. [6, с. 56]

У прикладах (18–20) постпозиційні структури катафорично засвідчують на викладену нижче інформацію. У реченні (21) винесення прислівника *so* за межі дієслівної рамки також забезпечує когезійний зв'язок між першим і подальшими реченнями, оскільки, на думку К. Мігнера, це сприяє зосередженню уваги читача на розказаному далі [9, с. 77].

(21) da dachte ich schlicht und streng anzufangen **so**: sie rief ihn an, innezuhalten mit einem Satzzeichen, und dann wie selbstverständlich hinzufügen: über die Grenze, damit du überrascht wirst und glaubst zu verstehen. [4, с. 7]

Текстотвірну функцію виконують також фігури стилістичного синтаксису: структури синтаксичного паралелізму, антитезні протиставлення, повтор на різних рівнях тощо. На думку З. Тураєвої, ці утворення є основною композиційно-структурною формою реалізації когезії в тексті [2, с. 109–110]. З. Невіжина наголошує, що фігури стилістичного синтаксису, посилюючи виразність мови та об'єднуючи речення у структурному відношенні, виступають важливим чинником оформлення надфразових єдностей (дослідниця вживає термін “надфразові єдності паралелізму”) [1, с. 91].

Стилістичну та одночасно текстотвірну функцію винесень за рамку засвідчує приклад (22), в якому антитезна пара *in einem fremden Lande – in diesem [Lande]* отримує експресивне підсилення через контактну позицію її елементів (явище анадиплозису або епанафори) та забезпечує тісний смисловий зв'язок між сусідніми реченнями:

(22) Er war kaum je vorher so unsicher gewesen **in einem fremden Land**: in diesem war ihm der Rückhalt seiner Lebensweise gänzlich abgegangen, wurde blaß, war nicht anzuwenden. [6, с. 42]

У поданих нижче текстових пасажах винесення за рамку є конститутивними компонентами паралельних синтаксичних конструкцій. Структуруючим елементом наступного комплексного речення є подвійний синтаксично-лексичний паралелізм: приклад складається

з двох складнопідрядних речень, у кожне з яких входить по одному підрядному реченню умови, приєднаному до головного сполучником *sofern*, причому кожне з цих підрядних речень містить у постпозиції подібні за своєю структурою та лексичним наповненням словосполучення:

(23) Die kommunistischen und sozialdemokratischen Parteien zogen durch die Straßen und versprachen unterschiedlich auf Fahnen und Plakaten die Besserung des Unheils, sofern die Herrschaft des Kapitals beendet werde **mit vereinter Kraft aller Ausgebeuteten und ohne Verzug**; der Verein der Nationalsozialisten hingegen schlug sich mit ihnen und versprach statt glückhaften Umsturzes einzeln erkennbare Besserungen und Bewahrung der Ordnung, sofern nur jüdisches Kapital in deutschstämmige Hände kam und das Volk sich besinne **auf seine Abkunft mit vereinter Kraft aller Enttäuschter und gleichfalls ohne Verzug?** [6, с. 47]

У наступному уривку винесене за дієслівні дужки словосполучення *gegen den Verlauf der Zeit* катафорично вказує на перераховані ситуативні ко-гіпоніми: фотоапарат, друкарську машинку, магнітофон. Крім того, зазначене словосполучення, в дещо змінений формі, повторено як підсумок наприкінці текстового уривку: з одного боку, Ахім володів приладами, призначеними протидіяти спливанню часу, з іншого – , не використовуючи їх, Ахім “їхав проти часу”. Дистанційно розміщені частини цієї антитези (сучасні прилади – несучасний Ахім) слугують скріпленню усього уривку:

(24) Die Tür aus Rollstäben ließ sich mit einem schwierig verzwickten Schlüssel lösen und in die Seitenwände zurückschieben, so daß vor dem knienden Betrachter auf den rohhölzernen Borden still und staublos die Geräte erschienen, die für teures Geld zu kaufen sind **gegen den Verlauf der Zeit**: Achim benutzte den fotografischen Apparat nicht, er hatte sich nur mit dem in den Händen aufnehmen lassen vor dem Gehege des städtischen Tierparks; er sprach seine Briefe einer Sekretärin der Hochschule vor und schrieb sie nicht auf der tüchtigen Maschine, die er hier stehen hatte; er liebte dauerhafte spielerische Gespräche, aber er hielt sie nicht fest auf den Spulen der tonmagnetischen Maschine, die hier stand; Achim fuhr gegen die Zeit. [6, с. 108-109]

Варіативний повтор як прийом організації внутрішньотекстових зв'язків виділяємо у прикладі (25): розміщене за межами дієслівної рамки слово *Notfälle* парафразовано в кінці процитованого уривку як *Fälle dringend benötigter Hilfe* (цю фігуру можна вважати епіфорою, пор. також приклад (26)):

(25) Nach einigen Monaten war er [Achims Vater] gern gesehen und besucht von den neuen Kollegen, die in diesem runden eigensinnigen Kopf oder in seinem ungeübt schiefen Lächeln die Verlässlichkeit sehen mochten **für Notfälle**; sie sprachen aber deutlich von Ferienhäusern in der Mark Brandenburg, undeutlich vom absehbaren Ende des Krieges und gar nicht von Fällen dringend benötigter Hilfe [...]. [6, с. 130]

У цитаті (26) симетрія винесених за рамку слів сприяє інформаційному членуванню тексту (*in Westberlin* та *in Berlin* є ремою); у цитаті (27) постпозиційні структури є засобом ритмічного членування тексту:

(26) Zum Beispiel war Karsch in dieser Zeit an der Geschichte mit der Dreigangschaltung, die Achim einmal gekauft hatte **in Westberlin**. Er war nicht danach gefragt, er hielt sich mit Karsch auf **in Berlin**, die Anwesenheit stieß ihn an, er entsann sich, sagte: So haben wir angefangen. [6, с. 202–203]

(27) Entgeistert von Fanfarengetön und Trommelschlag, die aus einer Kleinstraße einschwenkend sich vor den Zug der Bauarbeiter setzten **auf dem Weg zur Versammlung**

und später zwischen den Reden den Marktplatz mit diszipliniertem Lärm überfluteten **vom Rot verhängten Podium aus**, lehnte Achim den Beitritt zu dieser Vereinigung ab. [6, c. 170]

У трьох наступних прикладах унаслідок декількаразового повторення однакових елементів синтаксису (винесення за межі дієслівної рамки супроводжуються у прикладах (28) та (29) полісиндетичним зв'язком, у прикладі (30) – багаторазовим запереченням як каркасом синтаксичної структури) досягнуто симетричного розміщення лексичного матеріалу, а також ритмізації та підвищеної експресивності мови:

(28) Wieviel Jahre? fünf oder acht Jahre sah er sie jetzt neben Jakob auf der Steilküste gehen **abends** und auf den Lehmuckeln abwärtsklettern und schwimmen **in dem eiskalten lichteis-sen Wasser** und an Land waten **gegen die Strahlen** und nebeneinander sitzen **in dem Wind der Sonne** [...]. [7, c. 90]

(29) Aber ich sollte ja raus **aus dem Zug in München**, meinen heimlichen Auslandspass umtauschen **gegen die hiesige Ausreisebescheinigung** und mir die Zeitung wegnehmen lassen **von der Grenzpolizei** und die Spruchbänder wiedersehen **im ersten Augenblick der Ankunft** und wieder hinein **in den sozialistischen Alltag** [...]. [7, c. 124–125]

(30) Zu allen diesen Vorfällen hätte sie sich anders verhalten können als sie sagt: nicht notwendig mußte sie Furcht empfinden **vor schußbereiten Stahlungetümen in den viel zu biederer Sträßchen einer Landschaft**, nicht unumgänglich mußte sie festhalten **an den Sätzen einer unwirksamen Religion über Recht und Sitte unter den Menschen**, es war nicht ums Leben daß sie sich fürchtete **vor den festen Häusern ihres Staates**, nicht unausweichlich mußte sie ihr Dableiben hängen **an nur einen deutschen Staat**, und unwahrscheinlich verläßt einer sich auf einen anderen allein. [7, c. 270]

Розглянуті приклади дають підстави трактувати широке застосування у романах У. Йонзона прийому винесення за дієслівну рамку у контексті мовностилістичних і текстотвірних інтенцій автора, спрямованих на смислову акцентуацію певних слів-топосів, на досягнення ритмічної милозвучності та на забезпечення текстової когезії.

По-перше, розміщення другорядних членів речення у постпозиції має на меті не тільки реалістичну передачу розмовної мови й смислове наголошення певних членів речення. По-друге, винесення за рамку є засобом створення фігур стилістичного синтаксису (структур паралелізму, антитезних протиставлень, різних видів повтору), які не тільки сприяють ритмізації та підвищенню експресивності мови, а й виступають композиційно-структурною формою реалізації когезії та є стилістичним засобом оформлення надфразових єдностей.

Детальне вивчення синтаксичних феноменів прози У. Йонзона дає змогу краще зрозуміти їхню естетику в контексті поетики автора та стратегій залучення читача до активної рецепції творів.

1. Невіжина З. В. Фігури стилістичного синтаксису як засоби оформлення надфразових єдностей у сучасній англійській мові. / З. В. Невіжина // Вісник Київського університету № 5. – К. : Вид-во Київського університету, 1962. – С. 86–91. – (Серія філології та журналістики; вип. 1).
2. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика). / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
3. Altmann H. Syntax fürs Examen. Studien- und Arbeitsbuch. / H. Altmann, S. Hahmann. – Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1999. – 199 S.
4. Duden, Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. / Hrsg. von der Dudenredaktion, be-

arb. von P. Eisenberg. – 6. Aufl. – Mannheim [u. a.]: Dudenverl., 1998. – 912 S. 5. Johnson U. Begleitumstände. Frankfurter Vorlesungen. / U. Johnson. – Frankfurt: Suhrkamp: 1980. – 455 S. 6. Johnson U. Das dritte Buch über Achim. / U. Johnson. – Frankfurt: Suhrkamp, 1992. – 301 S. 7. Johnson, U. Mutmassungen über Jakob. / U. Johnson. – Frankfurt: Suhrkamp, 1992. – 308 S. 8. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. / G. Helbig, J. Buscha. – Berlin und München: Langenscheidt, 2001 – 654 S. 9. Migner K. Uwe Johnsons “Das dritte Buch über Achim“. Interpretation. / K. Migner. – München: R. Oldenbourg, 1966. – 99 S. 10. v. Polenz P. Sprachnormung und Sprachentwicklung im neueren Deutsch. / P. v. Polenz // Der Deutschunterricht. Hg. von Robert Ulshöfer. Beiträge zu seiner Praxis und wissenschaftlichen Grundlegung. – 1964. – Heft 4. – Stuttgart: Klett. – S. 67-91. 11. Popp, H. Lektürehilfen. Uwe Johnson: Mutmassungen über Jakob. / H. Popp. – Stuttgart: Klett, 1988. – 148 S. 12. Wunderlich E. Uwe Johnson. / E. Wunderlich. – Berlin: Colloquium Verlag, 1973. – 95 S.

ФУНКЦИИ ПОСТПОЗИЦИОННЫХ СТРУКТУР В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ УВЕ ЙОНСОНА

Юрий Захаров

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: sacharow@yahoo.com*

Рассмотрены функции размещения членов предложения вне пределов глагольно-предикативной рамки в ранних романах Йонсона. Постпозиционные структуры являются средством характеристики разговорного языка и смыслового акцентуирования определённых членов предложения; они применяются также для создания фигур стилистического синтаксиса, которые не только ритмизируют и повышают экспрессивность языка, но и содействуют оформлению сверхфразовых единств, а значит, выступают композиционно-структурной формой реализации когезии.

Ключевые слова: Уве Йонсон, синтаксис предложения, глагольно-предикативная рамка, постпозиция, стилистические и текстообразующие средства.

FUNCTIONS OF POSTPOSITIONAL STRUCTURES IN THE WORKS OF UWE JONSON

Yuriy Zakharov

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str. 79000 Lviv, Ukraine
e-mail: sacharow@yahoo.com*

The article deals with functions of the placement of parts of the sentences that are located beyond the verb-predicative frame in the early novels of Uwe Jonson. Postpositional structures are regarded

to be quite typical of the colloquial speech laying emphasis on certain members of the sentence. This technique is conducive to the creation of the figures of stylistic syntax that not only make up the rhythm and enhance expressiveness but also ensure the compositional cohesiveness of the text.

Key words: Uwe Jonson, syntax of the sentence, verb-predicative frame, postposition, stylistic and textual means.

Стаття надійшла до редколегії
12.12.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК: 811.111

ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРЕЗЕНТАЦІЇ ПАРТНЕРА В УКРАЇНСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ ОГолоШЕННЯХ ПРО ЗНАЙОМСТВО

Христина Глушко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: khrystyna.hlushko@gmail.com*

Досліджено презентацію партнера як один із обов'язкових композиційних елементів оголошення про знайомство на тематичному рівні.

Ключові слова: оголошення про знайомство, тематичний рівень, прототипна структура, презентація партнера.

Під оголошенням про знайомство розуміємо оголошення, щоб налагодити контакт з партнером для проведення вільного часу або для певної форми стосунків (дружба, сексуальні відносини, громадянський шлюб, цивільний шлюб, шлюб) [Пор. 16, с. 11].

Тип тексту “оголошення про знайомство” поєднує різні форми структурного оформлення оголошення, однак у його основі є прототипна тематична структура чи стандартизований зразок тексту, ядро якого становлять три обов'язкові композиційні елементи: самопрезентація, презентація партнера та мета оголошення [Пор. 19, с. 28].

Наша мета – виявити можливості вираження презентації партнера в німецьких та українських оголошеннях про знайомство з особливим акцентом на спільні та відмінні риси.

Як відомо, цінності становлять ядро культури [10, с. 9]. Враховуючи аналіз мови як вираження культурної ідентичності, виділяємо ієрархію ціннісних домінант у текстах німецьких та українських оголошень про знайомство.

Об'єкт аналізу становили 200 оголошень про знайомство з німецьких (Münchener Merkur, Markt, Sonntagsblitz) та українських (Ваш магазин, Закарпатські оголошення, Експрес-об'ява) регіональних газет. Враховували тільки приватні оголошення, оголошення агенцій до уваги не брали.

На підставі проведеного аналізу виявили, що для презентації партнера важливими є об'єктивні (що відповідають дійсності) та суб'єктивні (бажані) компоненти [Пор. 3]. До об'єктивних компонентів зачисляємо особисті показники, сімейний стан, повідомлення стосовно освіти чи професії, матеріальну чи фінансову ситуацію, походження, хобі, шкідливі звички. Суб'єктивними вважаємо особисті якості, вміння насолоджуватись життям. Такі компоненти трапляються в текстах оголошень про знайомство з різною частотністю та виявляють специфічні статеві відмінності.

Основними складовими кожного оголошення про знайомство є особисті дані: стать, вік і ріст.

У німецькій і в українській мові переважають оголошення про знайомство, які містять два складові компоненти: *стать і вік; стать і ріст*.

(1) 25/195 хлоп., львів., ВО, порядн., познайом. з дівч. львів., для створення сім'ї, висок. або серед. росту, відповім смс [2].

(2) 52jährige sucht lieben Partner bis 62 J. [13].

Зазначаючи вік, адресант, ймовірно, бажає уникнути відповіді на своє оголошення “невідповідним” потенційним партнером, тому 72% українських жінок і 56% чоловіків, та 33% німецьких жінок і 39% німецьких чоловіків зазначають бажаний вік своїх партнерів.

Одним із компонентів презентації партнера в оголошенні про знайомство є сімейний стан партнера, який експліцитно тематизує 11% українських та 4% німецьких дописувачів і 18% українських та лише 8% німецьких дописувачок: *неодружений або вдовець, розлучений або вдовець, незаміжня чи розлучена, вдова; gebunden, ledig, Witwer*.

У разі створення пари існує тенденція пошуку партнера приблизно однакового “соціального статусу” [Пор. 7, с. 102]. У дослідженому корпусі 12% німецьких жінок бажають познайомитись з партнером *mit gehobenem Beruf und Geschmack, niveauvoll, gebildet und mit guten Manieren*. У корпусі зазначено, що українські адресанти не зазначають даних стосовно бажаної професії. Вказівка на професію чи освіту свідчить про те, що адресант шукає освічену особу зі спільними інтересами, оскільки, мабуть, освічений і такого ж очікує від адресата.

Українські дописувачі вважають матеріальну та фінансову ситуацію важливим аспектом для пошуку партнера. У 40% українських оголошень (з них 12% чоловіків, 28% жінок) згадується матеріальний стан. Тому важливим є активне використання таких стереотипних форм вираження інформації про добробут, наприклад, *матеріально і житлом забезпечений, заможна, незалежний від дітей, бажано з авто*.

Представники Німеччини менш вимогливі стосовно матеріального стану майбутнього партнера, ніж представники України. У німецьких оголошеннях, на противагу українським, тільки 7% жінок зазначають матеріальний стан потенційного партнера: *unabhängig, ohne finanzielle Interessen, gut situiert*. В оголошеннях чоловіків інформації стосовно матеріального забезпечення потенційного партнера не виявлено.

Презентація партнера за місцем проживання чи за родовим походженням / національністю простежується у проаналізованих німецьких (25,5%), а також і українських (13%) оголошеннях: *бажано місцеву, з Закарпаття, українку; aus dem Raum München, Ausländerin, Mittelfränklin*.

Аспект, що стосується стилю життя осіб, сильно наголошується в німецьких оголошеннях про знайомство, особливе значення приділяють опису інтересів і хобі:

(3) Zu zweit ist es schöner – drum lass uns gemeinsam Reisen, Wandern und die Natur geniessen! Witwe, Ende 50, schlank u. blond hätte gerne einen sympatischen, netten Partner für gemeins. Unternehmungen [18].

У корпусі українських оголошень згаданого компонента немає.

Як вже згадувалось, під суб'єктивними компонентами ми розуміємо особисті якості (привабливість, риси характеру). Коли формують оголошення, орієнтуються на те, що високо ціняться в суспільстві загалом, і зокрема у сфері стосунків, шлюбу, сім'ї. Адресанти “наводять ознаки і зразки поведінки, що відповідають загальноприйнятим національним стандартам і ціняться у суспільстві” [11, с. 25].

Важливою є фізична привабливість, тому що з красою асоціюють позитивні риси і така інформація становить одну з наочних характеристик особи. Сюди належить інформація, яка експліцитно чи імпліцитно містить повідомлення про зовнішній вигляд адресата.

Зовнішність бажаного партнера майже не згадують українські жінки (8%), тоді як українські чоловіки (56%) шукають *симпатичних, струнких, привабливих жінок*:

(4) Для створення сім'ї хочу познайомитись з молододу жінкою до 45 років. [...] Про партнера: струнка, спокійна, інтелегентна, з світлими очима [1].

Подібна ситуація спостерігається в німецьких оголошеннях. Німецькі адресанти-чоловіки (38%), а також адресанти-жінки (25%) при специфікації характеристик бажаного партнера порівняно часто називають зовнішні якості. Чоловіки шукають *schlanke, attraktive, etwas mollige oder mit normaler weiblicher Figur, schwarzhäufige bzw. blonde Frauen*, тоді як жінки уявляють свого бажаного партнера *sympathisch, gepflegt, gut aussehend, sportlich, schlank, grazil, mit normaler Figur*.

Усе, що стосується привабливості, можна поділити на:

- загальне: *gut aussehend, sympathisch, attraktiv, charmant*; *симпатичний, приємна зовнішність, привабливий, гарна, нехильна до повноти*;
- конкретне: *schlank, mollig, sportlich, kein Opa-Typ, starker, kräftiger Typ, sportliche Statur, sportivної будови тіла, стрункий, високий, міцної статури*.

Важливу смислову роль в оголошеннях про знайомство відіграє опис рис характеру. Дописувачі охоче називають якості, які становлять основу успішних відносин: *treu, nett, ehrlich, intelligent, zuverlässig, mit gutem Charakter, gutherzig*.

Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу виділити найчастотніші риси, які можуть використовуватись у презентації партнера адресантом у німецькій та українській культурі.

Презентуючи партнера, німецькі жінки в порядку частотності називають такі риси: *ehrlich, humorvoll, mit Humor, lieb, treu, nett, intelligent, zuverlässig, charaktersvoll, aufrichtig*, німецькі чоловіки очікують, що їхні адресати є *nett, lieb, treu, ehrlich, mit Humor, natürlich, zuverlässig, liebevoll, zärtlich, einfach*.

Українські дописувачі-жінки дуже часто тематизують такі риси характеру: *добрий, порядний, серйозний, надійний, вірний, а українські чоловіки бачать своїх адресатів добрими, порядними, спокійними, ніжними, серйозними, чесними*.

Поняття *Sinn, Freude, Liebe* у німецьких оголошеннях про знайомство найчастіше пов'язують із ставленням до життя, де *суть* означає вміння створити затишну атмосферу, а *радість і любов* уособлюють елемент насолоди життям. Важливим є індивідуальне ставлення до життя, відповідно адресанти бажають віднайти особу з конкретними життєвими перспективами, яка свідомо живе життям з власними уявленнями та вподобаннями, організовує його й отримує від цього радість.

(5) Mit Dir möchte ich Freud und Leid teilen, über unsere Mißgeschicke lachen und das Außergewöhnliche im Alltag suchen. Zwilling (45/188 m) mit Interessen für Radeln, Literatur u. chin. Essen, sucht die Bekanntschaft einer zuverlässigen Frau [14].

У структурі досліджуваних українських оголошень про знайомство немає інформації про індивідуальне ставлення до життя та вміння насолоджуватись ним. Однією з важливих складових частин українських оголошень про знайомство (40%) є зазначення жінками браку шкідливих звичок у партнерів, що не характерне для німецьких оголошень (прибл. 1%):

(6) Для серйозних відносин познайомлюсь з порядним чоловіком, без ш/з, для створення сім'ї [...] [1].

Порівняння корпусу дає змогу зробити висновок, що оголошення про знайомство відображають різні соціально та культурно детерміновані презентації партнера. На перший погляд, оголошення про знайомство містять тільки інформацію про індивідуумів, у нашому випадку про бажаних партнерів, проте вони містять також інформацію про суспільство та його розвиток і становлять корисне інформаційне джерело для численних соціально-наукових, культурологічних і психологічних досліджень.

У більшості німецьких та українських оголошень про знайомство дописувачі орієнтуються і тематизують, передусім, що в суспільстві вважається позитивним: добробут, брак шкідливих звичок для українців, освіту і різносторонні інтереси та гармонію для німців.

В українських оголошеннях про знайомство на перший план виходять риси характеру. Особливо важливими для українців є внутрішні цінності: добро, старанність, пристійність, вірність, повага, сім'я, тепло.

Як видно з нашого корпусу, порівняно з українськими німецькі адресанти менше уваги присвячують внутрішнім якостям. Основу бажаного партнерства вбачають у вірності, любові, захищеності, гармонії, ніжності, чесності.

У німецькій культурі найвищим здобутком вважають індивідуальність людини, її незалежність, приватну сферу, ціниться активний спосіб життя, хобі, інтелект, розвиток власної особистості, індивідуальність і толерантність, про що свідчить інформація в оголошеннях про вміння організації власного життя.

Порівняльний аналіз кількісних даних щодо матеріальних вимог дав змогу виявити, що процент інформації про матеріальне становище в українських оголошеннях суттєво вищий, ніж у німецьких. Припускається, що такий результат є показником економічного становища в нашій державі.

В українських і німецьких оголошеннях склався свій стереотип матеріальних вимог. Представники України надають перевагу конкретизації своїх матеріальних претензій ("без житлових і матеріальних проблем", "з квартирою"), представники Німеччини обмежуються більш загальними конструкціями типу "gut situiert", "unabhängig".

Отож, інформація, отримана під час дослідження, підтверджує той факт, що "формування етнічного стереотипу є фактично зворотною реакцією на соціальну дійсність, при чому, етнічні стереотипи складають основу етнічних установок, закладених у пам'ять психічного складу представників етносу, які здобуваються з неї автоматично і є складовою етнічної психіки індивідуума" [Т. А. Фесенко 1999, с. 100, цит. за 4, с. 64].

1. Знайомства // Закарпатські ОГОлошення. – №19. – 15–21. 05. 2010. 2. Приватні оголошення // ВАШ МАГАЗИН. – 31. 08. 2009. 3. Царикевич Н. В. Социопрагматика текста брачного рекламного объявления (сравнительно-сопоставительный анализ русских и немецких текстов брачных рекламных объявлений) / Н. В. Царикевич : Дисс.... канд. филол. наук : 10. 02. 20. – Пенза, 2007. – 218 с. 4. Шибанова Е. А. Концептуальное пространство брачных объявлений (На материале русского и французского языков) / Е. А. Шибанова : Дисс. ... канд. филол. наук : 10. 02. 19. – Пенза, 2004. – 154 с. 5. Fix U. Wie wir mit Textsorten umgehen und sie ändern – die Textsorte als ordnender Zugriff auf die Welt // Deutschunterricht 52. – H. 3. – 2000. – S. 54–65. 6. Fix U. Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger: ein Lehr- und Arbeitsbuch / U. Fix; H. Poethe u.a. – 2., korrig. Aufl. – Frankfurt/Main [u.a.]: Lang, 2002. – 234 S. 7.

Hassebrauck M. Wer sucht wen? Eine inhaltsanalytische Untersuchung von Heirats- und Bekanntschaftsanzeigen / M. Hassebrauck // Zeitschrift für Sozialpsychologie. – Bern, Stuttgart, Toronto : Verlag Hans Huber, 1990, Band 21, Heft 2, , S. 101-112. 8. Heinemann M. / Heinemann W. Grundlagen der Textlinguistik: Interaktion – Text – Diskurs / M. Heinemann; W. Heinemann. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – 281 S. 9. Heinemann W. / Viehweger D. Textlinguistik. Eine Einführung / W. Heinemann; D. Viehweger. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – 310 S. 10. Hofstede G. Lokales Denken, globales Handeln: Kulturen, Zusammenarbeit und Management / G. Hofstede. – Orig.-Ausg., aktualisierte Ausg. d. dt. Übers. – München : Dt. Taschenbuch-Verl. : Beck, 1997. – 420 S. 11. Kraemer M. Partnersuche und Partnerschaft im deutsch-französischen Vergleich 1913-1993: eine empirische Analyse von Heirats- und Bekanntschaftsanzeigen / M. Kraemer. – Münster [u.a.] : Waxmann, 1998. – 271 S. 12. Lux F. Text, Situation, Textsorte: Probleme d. Textsortenanalyse, dargest. am Beispiel d. brit. Registerlinguistik; mit e. Ausblick auf e. adäquate Textsortentheorie / F. Lux. – Tübingen: Narr, 1981, 391 S. 13. Markt. – 22. 07. 2009. 14. Münchner Merkur. – 25 / 26. 10. 2008. 15. Nussbaumer M. Was Texte sind und wie sie sein sollen: Ansätze zu einer sprachwissenschaftlichen Begründung eines Kriterienrasters zur Beurteilung von schriftlichen Schülertexten / M. Nussbaumer. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – S. 326. 16. Riemann V. Kontaktanzeigen im Wandel der Zeit. Eine Inhaltsanalyse. / V. Riemann. – Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1999. – 289 S. 17. Sandig B. Text als prototypisches Konzept / Mangasser-Wahl. – 2000. – S. 93–112. 18. Sonntagsblitz. – 19. 07. 2009. – S. 8. 19. Stolt B. Hier bin ich! Wo bist du? Heiratsanzeigen und ihr Echo, analysiert aus sprachlicher und stilistischer Sicht. – Kronberg, 1976. – 158 S.

ОТОБРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРЕЗЕНТАЦИИ ПАРТНЕРА В УКРАИНСКИХ И НЕМЕЦКИХ ОБЪЯВЛЕНИЯХ О ЗНАКОМСТВЕ

Христина Глушко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1., Львов, 79000, Украина
e-mail: khrystyna.hlushko@gmail.com*

Исследована презентация партнера как один из обязательных композиционных элементов объявления о знакомстве на тематическом уровне.

Ключевые слова: объявление о знакомстве, тематический уровень, прототипная структура, презентация партнера.

**THE REFLECTION OF CULTURAL VALUES
IN UKRAINIAN AND GERMAN PERSONAL ADVERTISEMENTS**

Khrystyna Hlushko

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: khrystyna.hlushko@gmail.com*

The article tackles the means of the introduction of a partner as one of obligatory compositional elements of personal advertisements on the thematic level.

Key words: personal advertisements, thematic level, prototype structure, introduction of a partner.

Стаття надійшла до редколегії
15.05.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.112.2`373.611`42

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКАЗІОНАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ У ЗАГОЛОВКАХ КОМЕНТАРІВ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ

Оксана Шаряк

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: ksenjas@gmx.net

Охарактеризовано текстові словотвірні конструкції (ТСК) у заголовках публіцистичних текстів, зокрема їхніх функцій і кореляцій із кореферентними фрагментами тексту. Під поняттям ТСК ми розуміємо okazionalne субстантивні одиниці, які виникають на базі референтно-ідентичних синтаксичних антецедентів і сприяють текстовій зв'язності.

Ключові слова: текстові словотвірні конструкції, заголовок, публіцистичні тексти, поліфункціональність.

На матеріалі преси проблема взаємовідношення між заголовком і текстом досліджується в працях багатьох лінгвістів, зокрема Є. Лазаревої [5, 6], Т. ван Дейка [3], В. Абашиної [1], З. Тураєвої [11] та ін. У цих працях проаналізовано роль заголовка як елемента композиції газетного тексту, його зв'язки з елементами смислової структури основного тексту, експресивний потенціал та ін. Аналіз функціонування ТСК у заголовках залишається мало вивченим, хоча є вагомим з багатьох причин. Займаючи так звану сильну позицію, яка з огляду на протиставлення корпусу тексту приваблює увагу читача [11, с. 52], заголовки часто містять мовні інновації, що є ефективним засобом актуалізації інформації. Цей компонент тексту ми розглядаємо як стилетвірний фактор, оскільки він є важливим елементом формальної і композиційної чи смислової структури тексту [9, с. 129–130].

У таблиці подано результати пілотної студії, в рамках якої було проаналізовано усі коментативні тексти газети Zeit.online за вересень–листопад 2010 р. на наявність у них ТСК. На підставі проведеного аналізу встановлено, що близько 38% ТСК вжито в заголовках, із них 10% повторюються дво- або багаторазово в основному тексті.

Розміщення ТСК у композиційних частинах тексту (Zeit.online 9–11. 2010)

Розміщення ТСК у композиційних елементах тексту	Кількісні показники %
ТСК у основному тексті	51%
ТСК у заголовках	38%
ТСК у підзаголовках	7%
ТСК у кінці тексту	4%
Дво- або кількаразове використання ТСК	10%
Заголовок + одноразовий повтор ТСК у тексті	6%
ТСК як маркер лейтмотиву впродовж усього тексту	4%

Очевидно, що таке розміщення зумовлене певними закономірностями розгортання тексту. Проаналізуємо ті чинники, які зумовлюють таке позиціонування ТСК у публіцистичних коментарях.

Функціональна особливість заголовкових номінацій публіцистичних текстів полягає в діалогічній взаємодії інформативної, рекламної, оцінної та інших функцій. Поліфункціональність заголовка І. Кочан пояснює тим, що він є “актуалізатором практично усіх текстових категорій” [4, с. 15], зокрема теми, реми, оцінних, асоціативних компонентів [8, с. 97], що й формує його комунікативно-прагматичний потенціал. З погляду семіотики заголовок – це перший знак тексту [11, с. 53], що виступає кодифікатором змісту, вводить основні текстові референти, займаючи стосовно тексту моделюючу позицію. Психологи виявили, що “під час сприймання інформації в реципієнта активується механізм, який реконструює структуру великого текстового масиву на матеріалі невеликого фрагмента тексту. Цей механізм дає змогу читачеві в процесі сприймання заголовка формувати уявлення про його структуру так, що вона екстраполюється на структуру і характеристики всього тексту” [6, с. 160]. Однак не лише своїм графічним оформленням заголовок виділяється як передній план на фоні тексту. Якщо в художній літературі вибір назв творів підпорядкований художньому замислу автора, то в медіа-текстах цей вибір визначається комунікативно-прагматичними чинниками [8, с. 97]. У газетних текстах заголовки повинні сприяти зацікавленню читача, передавати суть матеріалу, анонсувати проблематику, виконувати функцію відсилання, і навіть містити висновок публікації. Дослідження психологів засвідчують, що “близько 80% читачів спочатку переглядають лише заголовки” [4, с. 63], на підставі яких читач може вирішити, чи читати йому певну статтю. Рекламна функція, на думку П. Гелвіга [13, с. 6], зумовлює “криптограмні”, загадкові заголовки, які затримують важливу інформацію, лише натякаючи на неї [12, с. 48]. Відтак для коментативних текстів нормою є те, що заголовки передають суб’єктивну модальність, містять конотацію та експресію.

Можна навести безліч заголовків, у яких рекламна функція та персуазивний потенціал реалізується завдяки стилістично маркованим ТСК: *Willkommen in Rest-Berlin.* (FAZ 17.9.2010); *Wir brauchen eine Geoethik!* (ZEIT ONLINE 2.12.2010); *Die 64-Kilowatt-Frau* (Zeit online Weltkunst 8.11.2010).

Наприклад, ТСК *Die 64-Kilowatt-Frau* є майже оксюморонного типу, важко уявити характер відношення між цими, здавалося б, непомітними словами. Утім, як виявляється з підзаголовка, в цьому okazіоналізмі встановлюється зв’язок між компонентами на основі роду діяльності означуваної особи. У статті з таким незвичним заголовком йдеться про не менш незвичного митця, а саме жінку-фотографа, яка створює свої роботи через фотофіксацію світлових ефектів. Ця інформація есплікується у таких реченнях: *Die Foto- und Videokünstlerin Siegrun Appelt malt Bilder aus Licht. Auf der Biennale präsentierte sie ihre kilowattlastigen Werke.* Хоча в зазначеному okazіоналізмі не реалізується регулярне словотвірне значення і його семантика є ідіоматизованою, однак це також може слугувати певним прийомом привернення читачької уваги задля розв’язку винесеного в заголовок “слова-загадки”.

У наведеному прикладі експресивність ТСК виявляється ще до ознайомлення з текстом. Однак у багатьох випадках, вжиті в заголовках ТСК набувають більшої виразності, взаємодіючи з цілим газетним текстом – для посилення виразності, привернення додаткової читачької уваги до змісту статті цей компонент заголовка може повторюватися. У статті під назвою *“Geißler glaubt an Ende der Basta-Entscheidungen”* вжита у заголовку

ТСК повторюється на початку основного тексту: *Die "Zeit der Basta-Entscheidungen" in Deutschland sei vorbei*. Тим ще раз акцентується увага на темі матеріалу, відображеній у назві, тобто далі у статті йтиметься про будівництво нової залізничної колії в м. Штутгарт, що не було узгоджено з громадою міста і наштовхнулось на суспільний спротив: *Staatliche Entscheidungen bei solch gravierenden Projekten ohne Einbindung der Bürger gehören dem vorherigen Jahrhundert an* (AFP, dpa, Zeit online 17. 10. 2010).

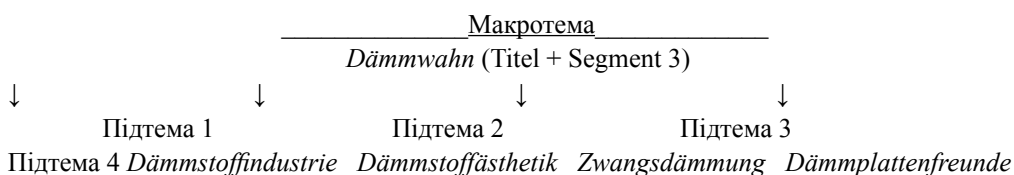
Оскільки заголовок відіграє важливу роль у формуванні єдності тексту і є вагомим елементом у процесі його сприйняття та інтерпретації, вжиті в ньому ТСК або їхні конституенти можуть багаторазово повторюватися в різних композиційних частинах статті та видозмінюватися. Це спостереження стосується передусім коментарів, присвячених особливо актуальним соціальним питанням, у яких ланцюжки спільнокоренових ТСК формуються навколо центрального текстового референта. У коментарі *Schluss mit dem Dämmwahn!* завдяки наскрізному вжитку ТСК із компонентом **Dämm**- вони стають лейтмотивом статті.

Schluss mit dem Dämmwahn! (Titel) Neuerdings spricht der bundesdeutsche Mensch von Öko-Diktatur ... und nicht zuletzt die Dämmstoffindustrie ist daran schuld. Schon heute leiden viele Menschen darunter, dass ihre Dörfer und Städte so gestaltlos und hässlich sind. ... Ähnlich wie die Energiesparlampen ... verbreitet die Dämmstoffästhetik eine Atmosphäre, in der alles Lebendige zu verkümmern scheint. ... Selbstverständlich interessiert sich die Dämmstoffindustrie nicht für solche Subtilitäten. ... So könnte man weiter berichten, von Gebäuden, die nur noch hohlaläugig in die Stadt hinausschauen, weil ihre Fenster tief in der Dämmfassade versunken sind. ... Mit solchen Überlegungen darf man den Apologeten der Wärmedämmung natürlich nicht kommen. ... Tatsächlich sind Dämmplatten nicht immer aus Plastik, es gibt sie auch aus Mineralfasern oder sogar Schafwolle. Tatsächlich sollte man nicht von einer Öko-Diktatur sprechen, ist doch die Bundesregierung von einer Zwangsdämmung für alle Gebäude, die sie erst erwogen hatte, längst abgerückt. ... 80 Prozent Einsparung, das ist die Verheißung der Dämmstoffindustrie. ... Wie lange halten die neuen Dämmsysteme eigentlich? Weder im Umwelt- noch im Bauministerium ist mehr über die Langzeitfolgen der Dämmtechnik zu erfahren. Diese seltsame Augen-zu-und-durch-Mentalität der Dämmplattenfreunde muss einen schon deshalb stutzig machen, weil sie fatal dem Technikwahn der ölfrohen Nachkriegsjahre ähnelt. (DIE ZEIT, 28. 10. 2010 Nr. 44)

Засобом інтеграції тексту, що забезпечує його цілісність, стає фрагмент словотвірного гнізда зі словотвірною морфемою *Dämm*-. Задана тема підтримується повторенням похідних іменників. Із подальшим розгортанням теми в текст уводяться такі ТСК: *Dämmstoffästhetik Dämmfassade, Zwangsdämmung, Dämmstoffindustrie, Dämmplattenfreunde*, розширюючи коло означуваних, пов'язаних з темою статті, явищ. Компоненти словотвірного гнізда в формально-семантичній структурі тексту виконують роль архітектонічного каркасу, забезпечуючи єдність теми [2, с. 19]. Цілеспрямовано введені в структуру тексту ТСК зі спільним словотвірним компонентом "конкретизують його загальну семантичну ідею відповідно до комунікативних завдань, забезпечують інтеграцію тексту, об'єднання його частин з метою досягнення смислової цілісності" [2, с. 18]. Вони і є ключовими словами, предметом статті, в якій йдеться про впровадження німецьким урядом енергоефективних і теплозберігаючих будівельних матеріалів. Отож, заголовок містить концептуальну інформацію, яка проходить червоною ниткою крізь усю публікацію. Лексичний повтор у цьому випадку виконує номінативну, стилістичну, а також оцінювальну та інтегративну функції.

На думку Т. ван Дейка [3], за допомогою семантичних трансформацій зміст тексту може бути зведений до кількох макропропозицій, що мають більш загальний характер, який зводиться до найбільш загальної теми. “Макропропозиція високого рівня абстракції, основна тема, звичайно, хоча б частково виражена у заголовку. І навіть якщо заголовок представляє суб’єктивне бачення цієї теми, має інтригуючу функцію, він усе ж викликає певні асоціативні зв’язки з темою статті” [10, с. 133]. Передусім у заголовках, а також у інших композиційних частинах ТСК можуть виконувати роль макропропозицій, акцентуючи увагу на головній інформації та максимально стисло передаючи зміст певної розгорнутої пропозиції.

Як бачимо з наведеного прикладу, ТСК із компонентом *Dämm-* є, по суті, номінаціями мікротем, ієрархічно підпорядкованих мікротемі тексту *Dämmwahn*.

Заголовок може інколи повторюватися наприкінці тексту, тобто йдеться про кільцевий повтор. На цей вид повторів треба звернути особливу увагу, оскільки тут використовуються відразу дві стилістично сильні позиції. За результатами досліджень деяких лінгвістів, виявили, що заголовок, початок і кінець тексту найчастіше привертають увагу читачів, оскільки тут діє своєрідний “фактор краю” [5, с. 37]. Т. Матвеева вважає безпосередній зв’язок заголовка з зачином або кінцівкою, чи з обома цими частинами одночасно, нормативним для публіцистичного стилю [7, с. 110]. У публікації під назвою *Moscheen-Kriege* йдеться про деякі обмеження в будівництві мечетей у різних куточках світу, зокрема в Німеччині, США, Швейцарії. Своєрідний підсумок порушеної проблематики журналіст запропонував у кінці тексту: *Nirgendwo geht es im Moscheen-Krieg um das »Ob«, sondern nur um das »Wo« und »Wie«* (*DIE ZEIT*, 19. 08. 2010 Nr. 34).

Отже, як і в інших типах тексту, заголовок публіцистичних коментарів – це інформативно сильна позиція, яка виявляє перспективні зв’язки з основним корпусом тексту. Повне осмислення ТСК у заголовках та їхніх функцій тісно пов’язане з дією інтегративних відношень [11, с. 55] й у більшості випадків можливе в мегахконтексті, на широкому семантичному тлі, в ретроспективному виді після декодування всіх ліній зв’язку “заголовок – текст”.

1. Абашина В. Виразність газетної публікації і структура заголовка (на матеріалі сучасних російських та українських газет) / В. Абашина // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: зб. наук. праць. – Ч. 2. – Львів, 1999. – С. 230–234.
2. Грешук О. Б. Словотвір у процесі породження тексту: Дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1996. – 150 с.
3. Дейк ван Т. А. Анализ новостей как дискурса // Язык. Познание. Коммуникация / Сб. работ. Сост. В. В. Петрова. М., 1989. – С. 111 – 160.
4. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посібник. – 2 вид. – Київ: Знання, 2008. – 423 с.
5. Лазарева Э. А. Заголовок в газете. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 96 с.
6. Лазарева Э. А. Заголовочный комплекс текста – средство организации и оптимизации

восприятия / Э. А. Лазарева // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – № 40. – С. 158 – 166. 7. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. – Свердловск, 1990. – 172 с. 8. Негрышев А. А. Прагматика новостного газетного заголовка: механизмы преобразования информации в системе заголовков – текст. // Вестник Московского университета. Научный журнал. Серия 9. Филология. 2006. – С. 97 – 109. 9. Рахимов Х.: О заголовочном комплексе в художественных репортажах. // Сборник научных трудов. Вып. 141. – Москва: Московский гос. педаг. институт иностр. яз. им. М. Тореза, 1980. – С. 129 – 137. 10. Рись Л. Ф. Когнітивно-комунікативні особливості іменних композитів у німецькомовному медіа-дискурсі: Дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук. – Луцьк, 2009. – 249 с. 11. Тураева З. Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с. 12. Fill A. Das Prinzip Spannung. Sprachwissenschaftliche Betrachtungen zu einem universalen Phänomen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003. – S. 206. 13. Hellwig P. Titulus oder Über den Zusammenhang von Titeln und Texten // Zeitschrift für germanistische Linguistik. H. 12.1. – Berlin, New York: de Gruyter, 1984. – S. 1 – 20.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОККАЗИОНАЛЬНОЙ ДЕРИВАЦИИ В ЗАГЛАВИЯХ КОММЕНТАРИЕВ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЫ)

Оксана Шаряк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: ksenjas@gmx.net*

Охарактеризованы текстовые словообразовательные конструкции (ТСК) в заглавиях публицистических текстов, а именно их функции и корреляции с референтно идентичными фрагментами текста. Под понятием ТСК мы понимаем окказиональные субстантивные единицы, которые возникают на основе синтаксических антецедентов и способствуют связности текста.

Ключевые слова: текстовые словообразовательные конструкции, заглавие, публицистические тексты, полифункциональность.

**THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF *AD HOC* COINAGES
IN THE TITLES OF GERMAN NEWSPAPER COMMENTARIES**

Oksana Sharyak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: ksenjas@gmx.net*

The aim of the preset paper lies in describing the textually conditioned derivational constructions in the titles of newspaper texts, in particular their functions and correlations with the relevant text fragments. In our understanding such constructions are occasional nominal entities that emerge on the basis of syntactical antecedents and contribute to the textual coherence.

Key words: word-forming coinages, titles, newspaper texts, multiple functionality.

Стаття надійшла до редколегії
07.02.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 821.111.(477)

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК СИМВОЛ УКРАЇНСТВА
В АНГЛОМОВНОМУ СВІТІ**

До 150-річчя з часу відходу у вічність

Роксолана Зорівчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: r_zorivchak@franko.lviv.ua*

Розвідку присвячено сприйняттю творчості Тараса Шевченка в англomовному світі. Стисло охарактеризовано історію англomовної шевченкіани (1868–2011). Подано характеристику найвагоміших перекладачів Шевченкового поетичного слова англійською мовою. Зокрема, зосереджено увагу на першому перекладачеві Андрієві Гумницькому, що 1868 р. опублікував у власному перекладі уривки поеми “Кавказ”; на перекладах Е. Л. Войнич (1911), першому майже повному “Кобзареві” англійською мовою (1964, перекладачі – В. Кіркконел і К. Г. Андрусишин). Найбільшу увагу звернено на діяльність Віри Річ – найталановитішої перекладачки Шевченкових творів англійською мовою. Подано відомості про пам’ятники Т. Шевченку в англomовному світі.

Ключові слова: творчість, переклади, символ, нація.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б’ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!

Тарас Шевченко

В українському народі є культ Тараса Шевченка. Досить було “Кобзаря”, щоб Шевченкова поезія стала тією неопалимою купиною, що привела нас через велику пустелю занепаду, неволі й зневір’я до вільної, самостійної України. Цей вічний Поетів подвиг Є. Маланюк закарбував у таких рядках:

Не поет, бо це ж до болю мало,
не трибун – бо це лиш рупор мас,
і вже менш за все – “Кобзар Тарас” –
він, ким зайнялось і запалало [1, с. 151].

Т. Шевченко поступово займає належне йому місце і в пантеоні вселюдської культури, серед її велетів, геніїв непроминальної слави. На жаль, серед тлумачень його творів на різні

мови ще не так багато перекладів високомистецьких, однак не лише окремі знавці, а й ширші читацькі кола (в тому числі й англомовні) призвичаюються сприймати Шевченкову творчість як одну з найяскравіших сторінок у світовій літературі. У колах українських іммігрантів та їхніх нащадків Т. Шевченко відомий з патріотичних міркувань як найсвятіший символ до болю коханої та здебільшого навіки втраченої Вітчизни.

Що ж є мірою вселюдської величі Т. Шевченка, в чому ж значення його творчості як однієї з найбільших величин світової літератури? Про це влучно висловився Поетів канадський перекладач К. Г. Андрусишин: “Shevchenko’s a volcanic spirit, towering titan-like above his own people, and high enough to be seen and heard by other nations of the world as he proclaims to all mankind the universally applicable virtues by which the moral fibres of humanity thrive and are strengthened. In the history of Eastern Europe he was one of the leading formative democratic forces, contributing, as a champion of Liberty, to the social betterment of men and to peaceful coexistence among them. The world has need of him, and of men like him, at this dire and perilous hour” [7, с. XI].

Основоположник українського перекладознавства І. Франко, автор понад п’ятдесяти шевченкознавчих студій різними мовами, враховуючи німецьку, англійську й польську, та сам перекладач двадцяти Шевченкових творів по-німецькому, називав Поетові твори “наскрізь національними і своєрідними” і стверджував, що незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість та натуральність ваблять перекладача, але шокрок створюють великі, часто незборимі труднощі при перекладанні. І. Франко наголошував, що для відтворення Шевченкового слова іншими мовами потрібні “золотарі з дуже делікатним струменем і дуже ніжною рукою” [3, с. 189].

Дотепер понад вісімдесят перекладачів намагалося донести Шевченкове Слово до англомовного читача. Були серед них аматори (Е. Дж. Гантер, П. Канді), досвідчені перекладачі (О. Івах, Джон Вір, П. П. Селвер, А. М. Біленко), університетські професорислависти (К. О. Меннінг, В. Кіркконел, К. Г. Андрусишин, М. Найдан), видатні літературні особистості, зокрема Е. Л. Войнич та Віра Річ. Уже вийшло друком чимало англомовних видань Поетових творів, зокрема в Лондоні (1911, 1961), Тюлоні (пров. Манітоба, 1922), Джерсі-Сіті (1945, 1965), Джерсі-Сіті та Нью-Йорку (1961), Вінніпезі та Нью-Йорку (1961), Торонто (1961, 1964), Мюнхені (1961), Москві (1964, 1979), Києві (1977, 1988, 1989, 2001, 2007). Сиракузах (шт. Нью-Йорк, 2010). Поезії Т. Шевченка представлено в антологіях у англійському перекладі, вони доволі часто з’являються в англомовній періодиці. Майже всі Шевченкові віршові твори – крім поеми “Слепая” та віршів “Песня караульного у тюрми”, “За що ми любимо Богдана...”, “Кума моя і я...” – відтворено по-англійському, причому окремі твори мають по декілька інтерпретацій, а це дуже важливо, якщо враховувати, що більшість поезій Т. Шевченка дає певну варіантність інтерпретацій. Поему “Тарасова ніч” та вірші “N.N.” (“Сонце заходить, гори чорніють...”), “І небо невмите, і заспані хвили...”, “Минають дні, минають ночі...” перекладено сім разів, поезії “Думи мої, думи мої...” (1839), “Мені однаково, чи буду...” мають по вісім англомовних перевтілень, “Садок вишневий коло хати” – десять, а “Заповіт” – двадцять три.

Першу спробу представити Т. Шевченка англомовному світові зробив 1868 р. Агапій Гончаренко (справжнє ім’я та прізвище – Андрій Гумницький), видатний діяч визвольно-демократичного руху у другій половині XIX сторіччя. Після багатьох життєвих перипетій Агапій Гончаренко приїхав до Сан-Франциско у листопаді 1867 р. і заснував там першу на американській землі друкарню, що, крім латинських, мала черенки кирилиці. Першого бе-

резня 1868 р. Агапій Гончаренко почав видавати двотижневик "The Alaska Herald". Спершу він виходив тільки англійською мовою, а потім почали з'являтися статті російською, а то й українською мовами. У першому числі "The Alaska Herald" Агапій Гончаренко вмістив свою коротку статтю "Curious ideas of the poet Taras Shevchenko" [8]. По суті, це був прозовий, до того ж, досить вільний, переклад уривків з Шевченкової поеми "Кавказ": рядків 89-106 та 128-129: "У нас же й світа, як на те – / Одна Сибір неісходима, / А тюрем! а люду!.. Що й лічить! / Од молдованина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!" аж до слів: "За кого ж ти розіп'явся, / Христе, сине Божий?" [6, с. 247 – 248]. Для перекладу Агапій Гончаренко вибрав вбивчі своєю сатирою рядки, які викривали облудність царських маніфестів, релігійних доктрин, офіційної преси, що представляли загарбницьку політику царату як вчинки ласки, доброти, милосердя.

Як прозове відтворення віршованого тексту та, до того ж, не зовсім семантично правильне, Гончаренків переспів не можна назвати перекладом у сучасному розумінні цього слова. Але він має велике історико-літературне значення, бо ним започатковано англomовну шевченкіану. Цікаво, що відбулося це не в таких культурних центрах, як Лондон, Единбург чи Нью-Йорк, а на далекому Заході США, у країні першопоселенців, золотошукачів і звіроловів У "Віснику Аляски" Агапій Гончаренко інколи друкував в оригіналі досить довгі уривки Шевченкових творів: поеми "Кавказ", послання "І мертвим, і живим...", вірша "Думи мої, думи мої..." (1839). Це були перші публікації Шевченкового слова в оригіналі на американській землі.

Переклади Етель-Ліліан Войнич – англійської письменниці, авторки славнозвісного роману "Гедзь", композитора, перекладачки (переважно російських письменників) побачили світ 1911 р. Вона брала активну участь у загальноєвропейському революційному русі. Під впливом Ф. Волховського та С. Кравчинського Е. Войнич вивчила українську мову, познайомилася з українською культурою і в 90-х роках почала перекладати Шевченкові поезії. Після двадцяти років опублікувала 156 рядків: поезії "Минають дні, минають ночі...", "Заповіт", "Мені однаково, чи буду..." "Косар", "Минули літа молодії...", пролог до поеми "Княжна" [9].

Серед англomовних інтерпретаторів Т. Шевченка минулих епох Е. Войнич – найвизначніша літературна постать, найобдарованіша поетично й музично. Вона мала кращу за інших нагоду пізнати й сприйняти Шевченків дух: сама ж брала участь у революційній боротьбі проти царату. Найкращі серед перекладів – "Dig my grave..." ("Заповіт"), "Only friend, clear evening twilight..." ("Зоре моя вечірняя..."), "I care not..." ("Мені однаково, чи буду..."). Безмежна щирість цих поезій проривається навіть крізь переклад.

Збірка містить також передмову Е. Войнич та її авторства бібліографічний нарис про Тараса Шевченка. У ньому англійська письменниця відзначає "владну музику" ("haunting music") Шевченкових поезій, розглядає його як світового лірика, як бунтаря-революціонера, звертає увагу на соціальні умови життя українського Поета, наводить уривки з його листів і з повісті "Художник".

Визначним англomовним інтерпретатором Шевченкової поезії другої половини ХХ віку критика вважає Джона Віра (Івана Федоровича Вив'юрського). Він народився 1906 р. у місцевості Брод-Веллі (пров. Манітоба) у родині лісорубів, іммігрантів з карпатського села Ценява на Івано-Франківщині.

Над перекладами Шевченкових творів Джон Вір працював із середини 40-х років. Перші його переклади – вступ до поеми "Сон" та уривок вірша "До Основ'яненка" – опуб-

лікувала газета “The Ukrainian Canadian” 1948 р. Загалом, Джон Вір переклав 29 віршованих творів Т. Шевченка (понад 4.180 рядків), повість “Художник”, автобіографічний лист Поета (у першій редакції), прозову передмову до поеми “Гайдамаки”, уривки поетового щоденника.

У своїх перекладах Джон Вір домігся основного: він глибоко сприймав і адекватно відтворював соціально-загострені й публіцистично озвучені аспекти Шевченкової поезії, сміливо й по-сучасному бачив поетову образність, відчував мелодійність поетової мови та намагався хоча б частково відтворити її для англомовних читачів і слухачів.

Могутнім, звеличувальним гімном борцям за волю та, водночас, розвінчувальною, гнівною інвективою проти колонізаторів звучить поема “Кавказ” в інтерпретації Джона Віра, що належить до найвдаліших здобутків англомовної шевченкіани. Ось як передано по-англійському початок поеми, де Поет викарбовує образ залитого кров’ю Кавказу і в гранично узагальнених образах стверджує непереможність народу:

Mighty mountains, row on row, blanketed with cloud,
Planted thick with human woe, laved with human blood.
Chained to a rock, age after age
Prometheus there bears
Eternal punishment - each day
His breast the eagle tears.
It rends the heart but cannot drain
The life-blood from his veins -
Each day the heart revives again
And once again is gay.
Our spirit never can be downed,
Our striving to be free.
The sateless one will never plow
The bottom of the sea [11, с. 187].

У Торонто 1964 рік ознаменувався появою першого майже повного англомовного “Кобзаря” [12]. Переклади зробив В. Кіркконел за допомогою К. Г. Андрусишина, що є автором дуже глибокої передмови до цього тому [7]. У кількісному стосунку “Кобзар” 1964 р. розширив можливості англомовного читача познайомитися з творчістю Т. Шевченка. Найкраще вдалися В. Кіркконелу ті переклади, де він, передаючи український коломийковий розмір англійським баладним, відтворив оповідні твори (“Катерину”, “Тополлю”, “Сову”, “Наймичку” та ін.). Проте В. Кіркконел перекладав з підрядкових прозових тлумачень, у глибинну суть Шевченкової музи йому ніколи було заглиблюватися: увесь “Кобзар” він переклав за два роки, причому, як сам признавався, це було не єдине й не головне його заняття тоді.

Найактивнішим та найталановитішим перекладачем творів Т. Шевченка у другій половині XX ст. і початку XXI ст. була лондонська перекладачка Віра Річ. Насправді, Faith Elizabeth Joan Rich, вона народилася і виховувалася в англійській родині. Перекладати українську поезію почала з двадцятирічного віку і так захопилася українським художнім словом, що переклала навіть своє ім’я – ввійшла в літературу як Віра Річ. Тонка художня особистість, вона зуміла відчувати велич і чарівність художнього слова України і збагнула, яку

виняткову відповідальність бере на себе, намагаючись явити англomовному світові духовне єство української нації. Розкошуючи українським словом, милуючись його живописною силою, намагалася проникнути в художній світ не визнаної світом нації і відтворити бодай частково цей світ засобами рідної англійської мови для читача зовсім іншої історії, зовсім іншого побуту, зовсім іншої ментальності.

Перший переклад Віри Річ – поему “Кавказ” – було опубліковано у весняному випуску лондонського кварталника “The Ukrainian Review” за 1959 р. Поряд подано статтю Віри Річ про цей твір. Стаття дуже цікава і слугує доказом того, як глибоко авторка зрозуміла Шевченкову поезію. “Композиційним тріумфом” Т. Шевченка назвала вона поему “Кавказ”. На думку Віри Річ, Поет охопив у ній три теми, дуже щільно пов’язані між собою, наче окремі частини симфонії – страждання як вічну категорію; війну на Кавказі як його окремий конкретний вияв; оплакування друга.

У 1960-69 роках Віра Річ опублікувала переклади понад п’ятдесят творів Т. Шевченка (у тім числі – 9 поем) та уривка поеми “Княжна”. Шістнадцять творів – “Причинна”, “Неофіти”, “Холодний яр”, “Чигирине, Чигирине...”, “Маленькій Мар’яні” та ін. – перекладено вперше. Більшість перекладів уміщено в збірці “Пісня з темряви” 1961 [10] та в кварталнику “The Ukrainian Review”, зокрема цикл “В казематі”. (1965), так званий “Аральський цикл” (1999). Віра Річ використовувала академічне видання 1939–1957 років, її переклади зберігають нумерацію рядків оригіналу. Найкращі серед них – “Якось-то йдучи уночі...”, “Неофіти”, “Гамалія”, “Причинна”, “Кавказ”, “Садок вишневий...”. На пам’ятнику Т. Шевченка у Вашингтоні уривок з поеми “Кавказ” викарбовано в перекладі Віри Річ.

Київське видавництво “Мистецтво” опублікувало 2007 р. вибрані поезії Т. Шевченка в оригіналі та в перекладах Віри Річ [5]. Вона переклала також вступну статтю І. М. Дзюби “Тарас Шевченко”. У книзі вміщено репродукції найкращих зразків живописних та графічних творів, що вдало розкривають різнобічність таланту Т. Шевченка – поета і художника. Опубліковано 92 віршові твори Т. Шевченка, з них 39 нових перекладів, зокрема, балад “Русалка” і “Тополя”, віршів “Нащо мені чорні брови...”, “Коло гаю в чистім полі...”, “Доля”.

На високому художньому рівні, майстерно впоралася перекладачка з відтворенням по-англійському Шевченкової перлини з вірша “Чигирине, Чигирине...”, пор.:

Нехай же вітер все розносить	Then let the wind bear all away
На неокраєнім крилі,	In its untrammelled flight,
Нехай же серце плаче, просить	And let the heart then weep and pray
Святої правди на землі	On this earth – holy right!
[6, с. 171]	[5, с. 169].

Мабуть, неможливо адекватніше відтворити англійською мовою семантику, денотативну та конотативну, словесного образу “на неокраєнім крилі”, тим паче, що й у “Словнику мови Шевченка” пояснення семантики цього цікавого вислову обмежується ремаркою “Образн.” [2, с. 465].

В інтерпретаціях Віри Річ читач знайде досконалі художні знахідки у відтворенні звукової семантики ономапоєї першотвору, як, приміром, блискуче відтворення евфонічних фігур з монологу демонічної ворони в романтичній містерії “Великий льох”:

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам.
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрив.
[6, с. 224]

Kr-rr, Kr-rr, Kr-rr!
Bohdan cribbed crocks
And carted to Kyiv,
And sold to crooks
The crocks he cribbed.
[5, с. 225].

Досить активно працює над перекладами творів Т. Шевченка англійською мовою американський славіст М. Найдан. Згідно з панівними тенденціями сучасного американського перекладу, він відтворює поезію Т. Шевченка вільним віршем. Тринадцять його перекладів з Т. Шевченка опублікував журнал “The Ukrainian literature” у 2004 р. Сама поява цього журналу – першого у світі журналу, присвяченого тільки перекладам творів української літератури англійською мовою – велика подія в українському культурному житті. Однак переклади М. Найдана сприймати важко, зокрема тому, що є вже чимало римованих перекладів тих творів, які і він переклав.

У наш час рівень перекладацької майстерності зріс настільки, що варто ставити питання не лише про ступінь відтворення загального змісту твору, його ідей, його макрообразів, а й стилістичних своєрідностей окремих мікрообразів, особливостей художнього синтаксису, авторського образного світу. У цьому плані в різночасових перекладах – чимало цікавих знахідок.

До того ж, Т. Шевченко в англomовному світі – це не лише його твори в англійських перекладах. Це значна шевченкознавча література (праці Віктора Свободи, Дж. Грабовича, Ю. Луцького, К. Г. Андрусишина, Б. Рубчака, М. Тарнавської, К. О. Меннінга, Д. Слоуна та ін.). Це і пам’ятники Т. Шевченку. Перший в англomовному світі пам’ятник Т. Шевченку роботи скульпторів М. Вронського та Б. Олійника встановлено 1 липня 1951 р. у північному Оуквілі (пров. Онтаріо, між Торонто і Гамілтоном, територія, відома під назвою “Палермо”) як дарунок українського народу українцям Канади. На гранітному п’єдесталі – повна бронзова постать Т. Шевченка в динамічній позі. На урочистій церемонії відкриття першого пам’ятника Т. Шевченку на американському континенті були присутні 45 тис. людей різних національностей; 29 липня 1952 р. відкрито поруч з пам’ятником Музей Т. Г. Шевченка з великою кількістю експонатів, подарованих з Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві; 9 липня 1961 встановлено пам’ятник Т. Шевченку (скульптор А. Дараган) біля будинку Манітобського парламенту в Вінніпезі. Пам’ятник Т. Шевченку з мармуру роботи скульптора А. Ігнащенка є в Тиммінсі (пров. Онтаріо). Фундамент пам’ятника спорудив місцевий мешканець – італієць С. Фурлетті. Пам’ятник відкрито в Кобзаревому парку 25 серпня 1984 р. поруч із місцевим краєзнавчим музеєм історії українських першопоселенців у Канаді.

Бюсти Т. Шевченка роботи О. Архипенка встановлено на території української оселі “Союзівка” (16 червня 1957 р.) та в Клівленді (24 вересня 1961 р.). Погруддя Поета (бронза, граніт, скульптор В. Бородай, архітектор А. Ігнащенко) встановлено 6 вересня 1970 р. в Арров-парку (Монро, штат Нью-Йорк) поруч і водночас із погруддям О. С. Пушкіна. Згодом там же встановлено бюсти В. Вітмена (6 вересня 1971 р.) та Янки Купали (1 липня 1973 р.).

27 червня 1964 р. надзвичайно урочисто відкрито гранітно-бронзовий пам’ятник Т. Шевченку в центрі Вашингтона. Світової слави канадський скульптор українського походження Л. Молодожанін – усупереч існуючій традиції – зобразив Т. Шевченка молодим

інтелектуалом. На урочистість з'їхалося понад сто тисяч шанувальників Поета, головню українського походження. Поетичні рядки М. Тарнавської чудово закарбували цю подію:

Відкриття пам'ятника
Не до митців, не в пантеон поетів
прийшов, щоб слави лавр прийняти на чоло:
– ще не настав той час, щоб бути лиш естетом,
закривши очі на добро і зло.

Прийшов він у столицю дипломатів
– країни невідомої поет –
щоб про забутих світові сказати
беззвучним докором, що коле, мов стилет.

Прийшов підважити байдужності фасад,
прийшов, мов виклик до усіх сумлінь,
– народу мовчазного амбасадор,
посол від незчисленних поколінь [4, с. 49].

Пам'ятник Т. Шевченку відкрито 16 жовтня 2005 р. у Сиракузах (шт. Нью-Йорк). Поета зображено молодим, у руках він тримає свій “Кобзар”, на ногах у нього кайдани. Постаць Т. Шевченка у бронзі спорудив відомий американський скульптор Б. Декстер при активній співпраці з архітектором В. Бутенком із Сиракуз. 2010 р. опубліковано Пропам'ятну книгу з нагоди цієї події під заголовком “Борітеся – поборете!”.

Імпозантний пам'ятник Т. Шевченку на величному постаменті відкрито в Оттаві 26 червня 2011 р. Це – також робота скульптора Л. Молодожаніна. Поруч із постаттю молодого Поета – три композиції: “Гайдамаки”, “Катерина з немовлятком”, “Бандурист”. На відкриття пам'ятника з'їхалося дуже багато шанувальників Поета та українства загалом. Відзначали водночас Двадцятиліття Незалежності Української Держави та 120-річчя українських поселень у Канаді (йдеться про українських першопоселенців В. Єленяка та І. Пилипівського, що прибули до Канади 7 вересня 1891 р.).

Справжній процес засвоєння Шевченкової творчості англomовними літературами лише розпочався, його розквіт – попереду. Поезія Шевченка – Поета, що в свідомості українського народу зайняв місце під рушниками на покутті, чільне місце – незаплямованим сонцем піднімається з України на загальнолюдські обрії.

1. Маланюк Є. Поезії / Є. Маланюк ; упор. Т. Салига. – Львів : Фенікс, 1992. – 686 с.
2. Словник мови Шевченка: у 2-х т. / редкол.: В. С. Вщенко та ін. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. 1. – XVIII, 484 с. 3. Франко І. Шевченко в німецькій одязі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 189 – 196. 4. Тарнавська М. Тихі розмови з вічністю: Збірка збірок і поза збірками / М. Тарнавська. – Філадельфія : Мости, 1999. – 102.
5. Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка = Shevchenko T. Selected poems. Paintings. Graphic works / Т. Шевченко ; пер. Віри Річ. – К. : Вид-во “Мистецтво”, 2007. – 608 с.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 1. Поезії 1837 – 1847. pp. – 528 с. 7. Andrusyshen C. H. Introduction / C. H. Andrusyshen // The

poetical works of Taras Shevchenko. The Kobzar . – Toronto : University of Toronto Press, 1964. – P.IX – P. LI. 8. Honcharenko A. Curious ideas of the poet Taras Shevchenko / A. Honcharenko // The Alaska Herald. – 1868. – 1 Mar. 9. Shevchenko T. Six lyrics from the Ruthenian of..., also the Song of the Merchant Kalashnikov from the Russian of M. Lermontov /T. Shevchenko ; rendered into English verse by E. Voynich. – London : Elkin Mathews, 1911 (the Vigo cabinet seies, No 86). – 63 pp. 10. Shevchenko T. Song out of darkness: Selected poems transl. by V. Rich / T. Shevchenko ; transl. by V. Rich. – London : The Mitre Press, 1961. – XXXII, 128 pp. 11. Shevchenko T. The Caucasus / T. Shevchenko ; transl. by J. Weir // Шевченко Т. Вибрані поезії = Shevchenko T. Selected poetry. – К.: Дніпро, 1977. – С. 187-195. 12. Shevchenko T. The poetical works of... / T. Shevchenko ; transl. from the Ukrainian by C. H. Andrusyshen & W. Kirkconnel. – Toronto : Univ. of Toronto Press, 1964. – LI, 564 pp.

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО КАК СИМВОЛ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ
В АНГЛОЯЗЫЧНОМ МИРЕ
К 150-летию со дня смерти Тараса Шевченко**

Роксолана Зоривчак

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: r_zorivchak@franko.lviv.ua*

Статья посвящена рецепции творчества Тараса Шевченко в англоязычном мире. Представлена история англоязычной шевченкианы (1868–2011). Внимание сосредоточено на А. Гумницком, первом переводчике Шевченко на английский язык (1868), на почти полном “Кобзаре” (1964, переводчики – В. Киркконел, К. Г. Андрусышин), на талантливейших переводчиках Э. Л. Войнич и Вере Рич. Читатель может узнать также о памятниках Т. Шевченко в англоязычном мире.

Ключевые слова: творчество, переводы, символ, нация.

**TARAS SHEVCHENKO AS A SYMBOL OF THE UKRAINIAN NATION IN
THE ANGLOPHONE WORLD
Dedicated to the 150th anniversary of Shevchenko's death**

Roksolana Zorivchak

*Ivan Franko National University in Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: r_zorivchak@franko.lviv.ua*

The article focuses on the reception of Taras Shevchenko's writings in the English-speaking countries. Shevchenko is a volcanic spirit, towering titan-like above his own people, and high enough to be seen and heard by other nations of the world as he proclaims to all mankind the

universally applicable virtues by which the moral fibers of humanity thrive and are strengthened. But first of all he has become a symbol of the Ukrainian nation. In 1868, the first translation from Shevchenko's writings appeared in English: a prose version of some extracts from *The Caucasus* done by Andriy Humnytskyi. The article covers the most substantial translations and provides a concise information on the statues of Shevchenko erected in the Anglophone world.

Key words: writings, translations, symbol, nation.

Стаття надійшла до редколегії
20.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 81-115 Ю. Жлуктенко

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ У КОНТРАСТИВНОМУ АНАЛІЗІ З ПОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА Ю. О. ЖЛУКТЕНКА

Олександра Пилипчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: oleksandrpylypchuk@gmail.com*

Розглянуто трактування понять еквівалентності в контрастивному аналізі в працях проф. Ю. О. Жлуктенка. Проведено паралелі і порівняння його підходу з поглядами інших дослідників: Т. Кшешовскі, М. Галідей та ін.

Ключові слова: контрастивний аналіз, еквівалентність, *tertium comparationis*, порівнюваність.

Ключові поняття контрастивної лінгвістики як дисципліни – *контрастивний аналіз*, який одночасно є її основним методом дослідження, і *еквівалентність*, яка є невід’ємним критерієм зіставлення мов. Ці поняття важливі для теоретичної та практичної (чи, використовуючи термін проф. Я. Фісяка, – прикладної) контрастивної лінгвістики. Як зазначив Т. Кшешовскі, “ті, хто за власним визнанням, беруться за зіставні студії, вивчають ту частину, яку ми тепер називатимемо контрастивним аналізом, приділяючи недостатньо уваги проблемам принципів, що мотивують аналіз і забезпечують його методологічним інструментарієм. Наголошується на практиці та застосуванні на шкоду теорії та методології контрастивних досліджень. Які б питання не виникли у зв’язку з двома цими аспектами, їх розглядають тільки маргінально, побіжно, не надаючи достатньої уваги дрібнішим деталям. У підсумку, кількість робіт, повністю присвячених теорії і методології контрастивних досліджень, дуже незначна” [11, с. 1]

Серед цих небагатьох праць із теорії контрастивної лінгвістики – статті Ю. О. Жлуктенка, – який разом із багатьма іншими розглядав також поняття контрастивного аналізу й еквівалентності в контрастивній лінгвістиці. У статті про критерії еквівалентності він писав, що завдання контрастивного аналізу зазвичай розглядають як дослідження спільних і відмінних рис двох синхронно зіставляваних мов [2].

Однак багато науковців стверджують, що таке загальне визначення, хоч і широко прийняте серед контрастивістів, передбачає різні результати. На думку М. Ліпінської, сприйняття контрастивного аналізу як відкритого визначення відмінностей і подібностей між мовами, передбачає множинність підходу до завдань, що залежатиме від лінгвістичної теорії, яку застосовує дослідник. Оскільки теорії можуть радикально відрізнятися, то результати теж можуть бути суттєво відмінними [14].

Такої ж думки дотримується Т. Кшешовські. У статті “Контрастивний аналіз у новому вимірі” він зазначив: “Лінгвістична природа елементів, обраних для порівняння, строго залежить від конкретної лінгвістичної теорії, яку використовують під час опису порівнюваних мов” [12, с. 5].

Існує ще радикальніша думка, за якою навіть два мовознавці, які поділяють погляди щодо рівнів і категорій опису мови, можуть по-різному проаналізувати ті самі мовні реальії [1].

З цього можна зробити висновок, що, використовуючи різні лінгвістичні теорії, а також порівнюючи та зіставляючи різні рівні й аспекти двох мов, можна отримати різні результати. За Е. Честерманом, “характерність, через свій компонент діагностичності, не є абсолютним поняттям. Тобто, ця риса одиниці не є характерною *сама собою*. Вона характерна *для когось*, для спостерігача, з конкретного погляду. Так само, ця риса актуальна *стосовно певної мети* чи, знову ж таки, з певного погляду” [8, с. 10].

“Залежно від основи порівняння (чи *tertium comparationis*), яку ми обираємо, ті ж об’єкти можуть виявитися або подібними, або відмінними” [11, с. 15].

Усі ці міркування передбачають, що, незалежно від теорії мови, взятої за основу контрастивного дослідження, треба визначити основу для порівняння, тобто *tertium comparationis*. Визначивши *tertium comparationis*, можна говорити про еквівалентність, оскільки за Ю. О. Жлуктенком еквівалентність є критерієм порівнюваності [5].

С. Куртеш вважає, що поняття *еквівалентності* перенесено в контрастивну лінгвістику з теорії перекладу і враховує поняття перекладної еквівалентності [13, с. 116]. Побутує думка, яку не можна назвати необґрунтованою, що еквівалентність у перекладознавстві та контрастивній лінгвістиці відрізняється, а її визначення ставить перед собою різні цілі.

Отож, передусім, еквівалентність у перекладі менш обмежена. Відступ від оригіналу може бути більшим чи меншим, залежно від різних чинників, таких як відмінності мовних структур, відмінності на конотативному рівні, стилістичні своєрідності, культурні відмінності тощо.

Е. Честерман зазначив, що “теорія перекладу по-різному розглядає еквівалентність, залежно від дозволеної міри відмінності між похідним явищем і оригіналом; контрастивний аналіз розглядає еквівалентність строгіше, так що відношення між різними явищами вважають або конвергентними, або дивергентними, вони або подібні, або відмінні” [8, с. 15].

Спевні науковці, які не вважають доцільним розрізняти еквівалентності в перекладознавстві і контрастивній лінгвістиці. Навпаки, вони намагаються поєднати обидва поняття. Серед них і М. Галідей, який зауважив, що еквівалентність можлива найперше на рівні речення: “Візьмімо два тексти різними мовами, один із яких – переклад іншого, на якому рівні (серед граматичних елементів) ми будемо готові впізнати *еквівалентність*? Загалом це буде на рівні речення, яке є контекстуальною одиницею мови; саме речення діє у ситуаціях. Іншими словами, як і можна очікувати від того, що говорять про принципи роботи мови, загалом справа полягає в тому, що (1) одне речення в мові₁ може бути представлене одним реченням у мові₂ [...]; і (2) певне речення у мові₁ можна завжди передати тим самим реченням у мові₂. Така еквівалентність одиниць та елементів губиться, як тільки ми переходимо нижче за рівень речення; і чим нижче ми пересуваємось по рівневій шкалі, тим менше залишається для еквівалентності. Як тільки ми досягаємо найменшого елемента – морфеми – більшість залишків еквівалентності зникає. Морфема – неперекладна, слово трохи менше, але все ж дуже рідко можна сказати, що певне слово в мові₁ можна завжди

перекласти тим самим словом у мові₂, що є умовою (2), викладеною вище; навіть умова (1) не завжди справджується для слова, оскільки слово у мові₁ часто еквівалентне частині слова чи кільком словам у мові₂. Чим ближче ми наближаємось до речення, тим більшою стає імовірність еквівалентності; тож можна стверджувати, що основною одиницею перекладу є речення” [10, с. 162].

Саме визначення *еквівалентності* становить проблему. Є багато варіантів визначення еквівалентності, проте жоден із них не можна вважати універсальним. Наприклад, у “Словнику лінгвістичних термінів”, укладеному О. С. Ахмановою, термін *еквівалентність* окремої статті не має, а *еквівалент* розглядається як одиниця мови, що має таку ж функцію, що й інша одиниця мови, або може виконувати ту ж функцію, що й інша одиниця мови [7, с. 522].

В енциклопедії перекладознавства за редакцією М. Бейкер подано визначення *еквівалентності* вже з погляду теорії перекладу: “прихильники теорій, що ґрунтуються на еквівалентності, зазвичай визначають *еквівалентність* як відношення між текстом-джерелом і цільовим текстом, яке вважається найперше перекладом тексту-джерела” [9, с. 77]. На жаль, таке визначення досить-таки абстрактне і не передбачає єдиного трактування.

Ю. О. Жлуктенко вважає, що умову, за якої аналізовані об’єкти повністю збігаються з моделлю, можна вважати станом їхньої еквівалентності [2, с. 6].

Щось подібне висловив також Т. Кшешовскі, який дотримується думки, що “тільки еквівалентні системи, конструкції і правила порівнювальні” [12, с. 6]. Проте він по-іншому розуміє саме поняття еквівалентності, оскільки в одній із своїх праць автор зазначив, що якщо мови структурно ідентичні, то їх не можна порівнювати, тому що не буде нічого відмінного, що б можна було розглядати [10, с. 4]. У тій же книжці “Порівняння мов” він написав, що “гіпотеза стосовно ідентичності семантичних репрезентацій еквівалентних речень приводить до семантичного парадоксу, який ґрунтується на тому, що те, що ідентичне, не може порівнюватися, а те, що різне – не порівнюване” [11, с. 7].

Цікаво, що у своїй попередній статті “Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи” Ю. О. Жлуктенко і В. Н. Бублик подали інше визначення еквівалентності: еквівалентність – це адекватність змісту двох структур із можливими відхиленнями у самих структурах [3, с. 9].

Повертаючись до відношення еквівалентності в контрастивній лінгвістиці та перекладознавстві, варто згадати, що Ю. О. Жлуктенко не розрізняє еквівалентність у цих двох дисциплінах. Навпаки, пишучи про еквівалентність у контрастивному аналізі, він згадує перекладознавців, зокрема В. Н. Комісарова. Дослідник також вважає, що еквівалентність, визначена на основі перекладу, є критерієм порівнюваності, а тому переклад – одне із основних понять порівнюваності та важливе поняття синхронно-порівняльної лінгвістики [5].

Подібні думки висловив також М. Галідей, який зауважив, що “коли ми беремось за порівняльний опис двох мов, ми маємо у своєму розпорядженні два види свідчень. Перший – це перекладна еквівалентність; другий – формальне порівняння. Перекладні еквіваленти пов’язані з категорією граматичної одиниці і дають підстави сказати, що кожна окрема одиниця чи категорія в мові₂ – нормальний (тобто найімовірніший) еквівалент одиниці чи категорії в мові₁; це означає, чи, принаймні, дає змогу припустити, що дві одиниці чи категорії – порівнювальні. Можливість перекладної еквівалентності, звичайно, є передумовою порівняння: якщо дві одиниці ніколи не перекладають одна одну, то немає змісту

їх порівнювати. Отож, переклад можна вважати контекстуальним порівнянням: якщо ми скажемо, що одиницю *a* (1) у мові₁ можна перекласти одиницею *a* (2) у мові₂, то це означає, що обидві одиниці відіграватимуть у цій ситуації ту саму роль” [10, с. 165].

Щодо типів еквівалентності в контрастивному аналізі, то серед дослідників немає однастайності. Теоретичні дискусії обмежуються двома типами: формальною відповідністю та семантичною еквівалентністю [11, с. 16].

Ю. О. Жлуктенко вважає, що для цілей контрастивного аналізу мов поняття еквівалентності потрібне, але зазвичай його здебільшого розуміють як функціональну та семантичну рівнозначність змісту. У небагатьох випадках, коли вони доповнюються ще й формальною подібністю, говорять про особливий вид конгруентної еквівалентності [2].

Багато науковців вважають, що треба враховувати семантичний чинник. Загалом існує популярна думка, що найкращою основою для порівняння різних мов є значення. У багатьох сучасних дослідженнях з контрастивної лінгвістики ця думка проводиться відкрито або впливає з контексту [4, с. 8].

Такий підхід підтримує і Д. Престон: “Хоча граматики, засновані на семантиці, зовсім не однакові, усі вони передбачають, що глибинніші (а отже, ближчі до універсальних) категорії синтаксичної “класифікації” можна виявити, розглядаючи в передусім семантичні поняття” [15, с. 74].

М. Ліпінська також вважає, що “контрастивний аналіз повинен ґрунтуватися на значенні. Потрібно порівнювати способи вираження того ж значення в різних мовах” [14, с. 47].

Вплив цієї думки знаходимо у працях Т. Кшешовського. Однак він пішов ще далі, додаючи до еквівалентності на основі семантики конгруентність на основні структури: “Традиційний вантаж КА повинен містити набір тверджень, які б мотивували перехід від певного елемента в Мові₁ до певного елемента в Мові₂. Ці твердження повинні ґрунтуватися на семантичних судженнях, пов’язаних із поняттям *еквівалентності* та на структурних (синтаксичних і морфологічних) судженнях, пов’язаних із поняттям *конгруентності*” [12, с. 5].

У згаданій статті “Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи” автори говорять про формальну та функціональну еквівалентність [3]. Вочевидь, такий поділ видався Ю. О. Жлуктенку недостатньо вичерпним, оскільки вже у статті про критерії еквівалентності він згадував інші типи еквівалентності, можливі для контрастивного аналізу.

Він виділив чотири основні типи еквівалентності в контрастивному аналізі:

- референтну еквівалентність (в обох мовах наявні знаки для позначення того самого референта);
- концептна еквівалентність (оскільки випадків збігу понять / концептів мало, то цей тип еквівалентності доволі обмежений);
- контекстуальна еквівалентність;
- ситуативна еквівалентність [2].

Т. Кшешовські розробив власну класифікацію еквівалентності в контрастивному аналізі. Він розрізняє аж сім типів еквівалентності:

- ❖ статистична еквівалентність (між двома обраними одиницями, які мають максимальну подібність з погляду частоти використання);
- ❖ перекладна еквівалентність (цей тип еквівалентності охоплює усі типи перекладу);
- ❖ системна еквівалентність (може існувати між порівнюваними парадигмами);

- ❖ семантико-синтаксична еквівалентність (еквівалентність між конструкціями, які мають однакову глибинну структуру);
- ❖ еквівалентність правил (подібність правил формування висловлювань тощо);
- ❖ предметна (*substantive*) (на основі позамовної дійсності);
- ❖ прагматична еквівалентність (яка зумовляє подібну когнітивну реакцію) [11].

Можна побачити, що обидві класифікації, незважаючи на те, що вони були створені для цілей контрастивного аналізу, мають спільні риси з перекладознавством і типами еквівалентності, які запропонували різні перекладознавці. Отож, референтна еквівалентність Ю. О. Жлуктенка наближається до денотативної еквівалентності Коллера, а прагматичну еквівалентність Кшешовського можна співвіднести з Коллеровою прагматичною еквівалентністю та динамічною еквівалентністю Ю. Найди. Тому можна припустити, що в поданих вище класифікаціях використано деякі надбання теорій перекладу.

У світлі теорії комунікації проблема *адекватності* та *еквівалентності* набуває нових характеристик. Російські науковці В. Сдобніков і О. Петрова, наприклад, висловлюють такий погляд: “Функціонально-комунікативна адекватність перекладу передбачає максимально можливе відтворення домінантності функцій тексту, яка формується на комунікативній інтенції адресанта повідомлення та спрямована на досягнення певного комунікативного ефекту з боку одержувача тексту перекладу” [6, с. 202]. Натомість під *еквівалентністю* науковці розуміють максимально можливу мовну близькість текстів оригіналу та перекладу. Отож, *адекватність*, стосується художньої точності перекладу, а *еквівалентність* – мовної точності.

Ю. О. Жлуктенко наголошував, що важливо розрізняти парадигматичну та синтагматичну еквівалентність. Парадигматичний аспект контрастивного аналізу зазвичай стосується співвідношення між різними одиницями в межах того самого класу [2].

Т. Кшешовський зауважив, що “традиційні контрастивні аналізи, які проводять в *горизонтальних* площинах, обов’язково враховують порівняння елемента чи класу елементів у мові₁ із еквівалентним елементом чи класом елементів у мові₂ і / або навпаки” [12, с. 5], що видається пов’язаним із попередньою думкою, хоч може й частково їй суперечити.

Ю. О. Жлуктенко застерігає: важливо пам’ятати, що еквівалентність може бути повною чи частковою і той мінімум, за якого одиниці можна вважати частково еквівалентними ще не визначено [2].

Він також вносить цікаву пропозицію щодо того, що в процесі визначення міри еквівалентності між одиницями двох різних мов можна використати “попарний коефіцієнт близькості”, який запропонував Г. Бережан для дослідження синонімів [2].

Здається, ця пропозиція не набула широкої популярності.

На жаль, зважаючи на те, що більшість статей із теорії контрастивної лінгвістики Ю. О. Жлуктенко писав як вступи до різних лінгвістичних видань, у них він часто давав лише загальний огляд основних тенденцій і напрямів, а було б дуже цікаво дослідити підґрунтя типів еквівалентності, які він виділив у своїх працях.

1. Джеймс К. Контрастивный анализ / К. Джеймс // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, 1989. – Вып. 25. Контрастивная лингвистика. – С. 205–306.
2. Жлуктенко Ю. А. Критерии эквивалентности при контрастивном анализе языков / Ю. А. Жлуктенко // Новые тенденции в изучении грамматики романских и германских языков. – Киев, 1981. – С. 6–13.
3. Жлуктенко Ю. О. Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи / Ю. О. Жлуктенко,

- В. Н. Бублик // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 3–15. 4. Жлуктенко Ю. О. Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження / Ю. О. Жлуктенко // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 5–11. 5. Жлуктенко Ю. О. Синхронно-порівняльна, або конфронтативна, лінгвістика / Ю. О. Жлуктенко // Німецько-українські мовні паралелі : порівняльно-типологічна граматики. – Київ : Вища школа, 1977. – С. 5–13. 6. Сдобников В. В. Теория перевода / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – Москва : АСТ: Восток – Запад, 2006. – 448 с. 7. Словарь лингвистических терминов / сост. О. Ахманова. – Москва : КомКнига, 2007. – 576 с. 8. Chesterman Andrew. Contrastive Functional Analysis / Andrew Chesterman. – Amsterdam / Philadelphia, 1998. 9. Equivalence // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / ed. by Mona Baker. – London and New York, 2001. – P. 77. 10. Halliday M. A. K. Language and Education / M. A. K. Halliday. – London, 2007. 11. Krzeszowski Tomasz P. Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics / Tomasz P. Krzeszowski. – Berlin ; New York, 1991. 12. Krzeszowski Tomasz P. Contrastive Analysis in a new dimension / Tomasz P. Krzeszowski // Papers and Studies in Contrastive Linguistics. – 1977. – Vol. 6. – P. 6–16. 13. Kurteš Svetlana. Contrastive analysis at work: theoretical considerations and their practical application / Svetlana Kurteš // Signum. – 2006. – No. 9/1. – P. 111-140. 14. Lipińska Maria. Contrastive analysis and the modern theory of language / Maria Lipińska // Papers and Studies in Contrastive Linguistics. – 1975. – Vol. 3. – P. 5–62. 15. Preston Dennis R. Deeper and deeper contrastive analysis / Dennis R. Preston // Papers and Studies in Contrastive Linguistics. – 1975. – Vol. 3. – P. 73-84.

ЕКВІВАЛЕНТНОСТЬ В КОНТРАСТИВНОМ АНАЛИЗЕ В ОЦЕНКЕ ПРОФЕССОРА Ю. А. ЖЛУКТЕНКО

Александра Пылыпчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: oleksandrapylpynchuk@gmail.com*

Рассмотрено понимание понятий “эквивалентность” в контрастивном анализе в работах проф. Ю. А. Жлуктенко. Проведены параллели и сравнения его подхода со взглядами других исследователей, таких как Т. Кшешовски, М. Халлидей и др.

Ключевые слова: контрастивный анализ, эквивалентность, *tertium comparationis*, компаративность.

**THE NOTION OF EQUIVALENCE IN CONTRASTIVE ANALYSIS FROM
THE PERSPECTIVE OF PROFESSOR YURIY ZHLUKTENKO**

Oleksandra Pylypchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: oleksandrapylypchuk@gmail.com*

The issues of equivalence in contrastive analysis as presented in the works of Professor Yuriy Zhuktenko have been elucidated. His approach to this problem is compared with its understanding by some other linguists, such as Krzeszowski and Halliday.

Key words: contrastive analysis, equivalence, tertium comparationis, comparability.

Стаття надійшла до редколегії
20.01.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.161.2

МОВНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЇХ У ПЕРЕКЛАДІ

Анжела Кам'янець

Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: angelakamianets@yahoo.com

Досліджено імпліцитні смисли, що слугують засобами маніпуляції, та механізми створення цих смислів. Проаналізовано, наскільки проблематично відтворити ці смисли в українському перекладі. Матеріалом дослідження слугують дві англomовні аналітичні статті, в яких висловлено полярно протилежні погляди щодо тієї самої політичної проблеми. Виявлено, що деякі мовні засоби маніпуляції складно відтворити в перекладі через їхню культурну специфіку.

Ключові слова: мовна маніпуляція, імпліцитний смисл, переклад.

Маніпуляція в дискурсі належить до актуальних проблем сучасної лінгвістики [див. наприклад, 4, 7, 8]. Об'єктом дослідження в межах цієї теми найчастіше буває політичний дискурс, класичними зразками якого вважають промови політичних діячів [7, с. 377]. Маніпуляцію в дискурсі здебільшого розуміють як “комунікативну та інтерактивну практику, в якій маніпулятор контролює інших людей, здебільшого проти їхньої волі чи найкращих інтересів” [7, с. 360]. Важливо, що цей контроль – не явний, а прихований, неусвідомлений для адресата. За Т. ван Дейком, маніпуляція передбачає “здійснення *неправомірного* впливу за допомогою дискурсу: маніпулятори змушують інших вірити в те, що відповідає інтересам маніпулятора і суперечить найкращим інтересам об'єкта маніпуляції” [7, с. 360, курсив автора]. Відповідно до цього визначення маніпуляція в медійному дискурсі – який очевидно перетинається з політичним – полягає в нав'язуванні адресату таких трактувань подій чи ситуацій, які вигідні маніпулятору.

Існує чималий арсенал найрізноманітніших тактик маніпулятивного впливу на суспільну свідомість, починаючи з прямої підтасовки фактів і поширення відверто неправдивої інформації, закінчуючи витонченішими способами впливу, серед яких особливо цікавими видаються лінгвістичні тактики [3, с. 221], тобто мовна маніпуляція. Мовною маніпуляцією вважають використання особливостей мови та принципів її вживання з метою прихованого впливу на адресата в потрібному для мовця напрямі. Коли приховані можливості мови мовець використовує для того, щоб нав'язати реципієнту певне уявлення про дійсність, ставлення до неї, емоційну реакцію чи намір, що не збігаються з тими, які адресат міг би сформулювати самостійно, відбувається мовна маніпуляція [2, с. 145].

До класичних прикладів мовних маніпулятивних тактик належить: підкреслення власної влади й моральної вищості, дискредитація опонентів, надання подробиць “фактів”, поляризація між Нами і Ними, негативне представлення Іншого, ідеологізація, емоційні заклики [7, с. 379].

Як стверджує С. Кара-Мурза, природа маніпуляції полягає в наявності подвійного впливу – поряд із повідомленням, яке посиляється відкрито, маніпулятор посиляє адресату “закодований” сигнал, сподіваючись, що цей сигнал викличе в свідомості адресата ті образи, що потрібні маніпулятору. Цей прихований вплив опирається на “неявне знання”, яким володіє адресат, на його здатність створювати в свідомості образи, що впливають на його почуття, думки та поведінку. Мистецтво маніпуляції полягає в тому, щоб пустити процес уяви в потрібне русло, але так, щоб людина не зауважила прихованого впливу [4, с. 99].

Найважливішою властивістю дискурсу є те, що *не* сказано, але залишається імпліцитним [8, с. 27, курсив автора]. Саме імпліцитні смисли слугують ключем до розуміння механізмів мовної маніпуляції. Імпліцитний смисл – це така інформація, яка, не маючи безпосереднього формального вираження, виводиться з експліцитного змісту мовних одиниць унаслідок їхньої взаємодії зі знаннями отримувача (адресата – читача, слухача) тексту, зокрема, з інформацією, яка береться з контексту, та ситуації спілкування [1, с. 157].

Мета нашої праці – визначити в досліджуваних текстах імпліцитні смисли, що слугують засобами маніпуляції, та механізми створення цих смислів, а також з’ясувати, наскільки проблематично відтворити ці смисли в українському перекладі.

Матеріалом дослідження слугують дві аналітичні статті *The Euro Has No Clothes* [6] і *Murder on the EU Express* [10], присвячені одній темі – кризі єврозони. Ці два тексти цікаві тим, що їхні автори, аналізуючи ту саму ситуацію, цілком по-різному подають роль Німеччини в подоланні кризи. Для перекладознавчої частини важливо те, що досліджувані статті актуальні поза межами тієї країни, де вони первинно з’явилися (США), і теоретично могли би бути перекладені українською мовою. Схожі матеріали з англомовних видань *The Times*, *Independent*, *The Guardian*, *The New York Times* та інших реально перекладають і друкують в україномовних виданнях, орієнтованих на аналогічну аудиторію (наприклад, *Дзеркало тижня*, *Новинар*), щоправда найчастіше українською мовою подається лише скорочений варіант оригінальної статті. Щодо функцій українських перекладів у цільовій культурі, то можна припустити, що в цьому випадку вони мали би здебільшого збігатися з функціями оригіналів у культурі-джерелі.

У статті *The Euro Has No Clothes* автор стверджує, що Німеччина зобов’язана зробити все можливе для збереження єврозони, оскільки має моральний борг перед Європою через минуле (*Now the euro is Berlin's responsibility. Germany must consume more, carp less and conceive bigger*), водночас критикуючи Німеччину за дріб’язковість і егоїзм в умовах сучасної кризи (*But how shallow, paltry and mean-spirited has this German reaction to the euro crisis been!*). До цього висновку автор підводить читача поступово, спершу описуючи передумови створення єврозони і ситуацію, що склалася в ній тепер:

As Ireland follows Greece in the great bailout domino game, and Portugal and Spain loom, the euro can no longer take its survival for granted just because its collapse would be unthinkable.

Головний зміст цього речення полягає в тому, що дедалі більше країн єврозони потребують фінансової допомоги, відтак саме існування єдиної євровалюти опинилось під загрозою. Констатуючи цей факт, автор ніби мимохідь називає процес надання допомоги “*great bailout domino game*” – великою **грою**, що має ефект доміно. Імпліцитний смисл цієї

метафори такий: у цій грі, як і в усякій іншій, хтось виграє, а хтось програє, при чому ставки високі, оскільки гра “велика”. Очевидно, що таке бачення ситуації не є загальноприйнятим. Це радше суб’єктивна думка автора, яку він, утім, подає як загальновизнану істину, вплітаючи в об’єктивний опис ситуації метафору. Це одна з класичних маніпулятивних тактик [8, с. 20, 32].

Розповідаючи про розширення Євросоюзу і передумови створення єврозони, автор зазначає:

A united Germany no longer needed deliverance through Europe from Hitler’s painful legacy: Pan-Europeanism gave way to penny-counting.

Тобто, возз’єднана Німеччина відсунула ідею єдиної Європи на другий план, зосередившись на *penny-counting* – “рахуванні копійок”. Очевидно, вислів *penny-counting* у цьому контексті має дещо негативну конотацію й інтерпретується радше як “дріб’язковість”, а не “ощадливість”. Це приклад іншої класичної маніпулятивної тактики – негативне представлення Іншого (“negative Other-presentation” за Т. ван Дейком [7, с. 379]) за допомогою мовних засобів.

Історію створення євро автор підсумовує такими словами:

This is the backdrop to the euro’s agony, for which the latest anesthetic is the \$113 billion emergency loan to Ireland.

Описуючи начебто об’єктивну ситуацію, автор вживає у цьому реченні дві метафори – *agony* та *anesthetic*, які насправді виражають його суб’єктивну оцінку. Тобто, автор, по-перше, імпліцитно стверджує, що євро перебуває на межі краху або принаймні переживає дуже гостру кризу (про відмінність між англійським словом *agony* і українським *агонія* йтиметься далі); по-друге, навіює читачеві ідею, що позики, надані окремим країнам-членам єврозони для подолання фінансової кризи, аж ніяк не можуть реально їм допомогти, а лише тимчасово полегшують становище, як знеболювальне.

Автор погоджується з німецьким канцлером Ангелою Меркель (...*here the German Chancellor Angela Merkel is right...*), що єврозона так далі існувати не може – відшкодувати приватні збитки банків з державних бюджетів, залучаючись до своєрідної “гри в наперстки” з мільярдними ставками, де бракує такого поняття як моральний ризик (*moral hazard*). Далі автор приписує Меркель вислів гебрейського походження з жаргону банкірів на Волл-Стріт:

No, as Merkel says, somebody’s got to take a haircut.

Зміст цього вислову – хтось мусить щось втратити (get a trimming of another sort, where you lose something very much a part of you) [14]; буквально: “комусь доведеться підстригтись”. Навряд чи Меркель могла б реально так висловитись – тим паче, що переносне значення фрази “take a haircut” не дуже відоме поза межами гебрейської громади США [ibid.]. Крім того, цю фразу подано без лапок – не як цитату. Тобто, вкладаючи в уста Меркель ці слова, автор неявно приписує їй цинічний прагматизм фінансистів з Волл-Стріт. Цей прийом можна розглядати як різновид уже згаданої маніпулятивної тактики – представлення Іншого в негативному світлі.

Коментуючи небажання німців платити за помилки держав-сусідів, що опинилися у скрутному фінансовому становищі, автор вставляє такий коментар:

Hell hath no fury like a German not getting his money’s worth.

Це трансформований афоризм *Hell hath no fury like a woman scorned*, що походить із твору англійського драматурга В. Конгріва *The Mourning Bride* (*Наречена в жалобі*)

і перекладається приблизно так: “Пекло не має такої люті, як покинута жінка”. Тобто, автор виставляє в негативному світлі таку загалом позитивну рису німецького характеру як ощадливість: немає нічого страшнішого за німця, що змушений марно тратити гроші. Імпліцитний смисл цього іронічного спостереження – німцям не варто бути такими меркантильними, коли на карту поставлено майбутнє Європи.

Розуміння механізму мовної маніпуляції важливе для максимального відтворення в перекладі імпліцитних смислів оригіналу. Деякі з розглянутих засобів маніпуляції не становлять проблеми для українського перекладача. До таких належать вислови *great bail-out domino game*, *penny-counting*, *anesthetic*. Дещо проблематично перекласти українською метафору *agony*, яка може тлумачитися і як “агонія”, тобто “останні хвилини існування того, що гине, зникає” [5], і просто як “страждання, гостра криза” [11]. Зрозуміло, що в контексті конкретної статті вибір між цими двома варіантами доволі принциповий – перший варіант (“агонія”) має більшу маніпулятивну силу, оскільки імпліцитно підкреслює, що євро може не пережити кризи.

Значно складніше відтворити конотації фрази *somebody's got to take a haircut*, адже вони зумовлені належністю цього вислову до певного соціолекту. Відомо, що проблема відтворення в перекладі варіантів мови інших, ніж загальноновживана “правильна мова”, залишається здебільшого нерозв’язаною передусім тому, що типи соціолектів, інтенсивність і мета їхнього вживання зазвичай неоднакові від культури до культури [9, с. 117–118]. У конкретному випадку перекладач, в ідеалі, мав би знайти відповідну фразу з жаргону українських фінансистів, а це нелегке завдання. Можна припустити, що україномовний фінансовий жаргон менше розвинутий, ніж англійський, що формувався – як і фінансова система англійських країн – багато десятиліть. Двомовні словники – англо-українські чи англо-російські – тут мало помічні, оскільки англійський вислів *to take a haircut* до них наразі взагалі не входить. Нейтральний переклад *комусь доведеться щось втратити* абсолютно позбавлений маніпулятивних конотацій оригіналу.

Не меншу проблему для перекладу становить іронічний коментар *Hell hath no fury like a German not getting his money's worth*. Оригінальна (нетрансформована) англійська цитата *Hell hath no fury like a woman scorned* належить до прецедентних висловів і входить до словника ідіом [12]. Саме впізнаваність цієї цитати за трансформованим варіантом, що вжитий у статті, сигналізує про іронію. Відтак, український переклад речення *Hell hath no fury like a German not getting his money's worth* неминуче втратить деякі конотації оригіналу, оскільки англійський афоризм *Hell hath no fury like a woman scorned* не має стандартного загальновідомого українського відповідника, який би впізнавали за трансформованим варіантом (наприклад, таким: *Пекло не має такої люті, як німець, що змушений марно тратити гроші*) і увиразнював би іронію автора.

Цікавий з мовного погляду і певною мірою маніпулятивний також і заголовок статті – *The Euro Has No Clothes*. Адже це трансформована цитата з відомої казки Г. К. Андерсена *Новий одяг короля*, в англійському перекладі *The Emperor's New Clothes*. Цю казку перекладено понад сотнею мов світу, а цитата, що перефразована в заголовку, стала прецедентним висловом і в англійській (*The emperor has no clothes*), і в українській культурі (*Король голий*); отже, український переклад заголовку *Євро голий* зберігає оригінальний смисл, а саме: всі роблять вигляд, що євро – міцна і надійна валюта, а насправді євро на межі краху.

Автор другої статті, яка є об'єктом цієї розвідки, *Murder on the EU Express*, зовсім по-інакшому оцінює поведінку Німеччини в умовах сучасної кризи. На його думку, Німеччина

вже сповна спокутувала старі гріхи й не зобов'язана надалі виручати більш легковажних партнерів по єврозоні (*For five decades after World War II, a penitent Germany paid up... But the era of war guilt is now over...*). Цей висновок відкрито звучить аж наприкінці статті, як і в попередньому випадку. А перед цим автор описує ситуацію в єврозоні, акцентуючи передусім на відмінностях між “ядром” на чолі з Німеччиною (*German-dominated core*) і “слабкою периферією” (*ailing periphery*).

Спочатку автор формально визнає: зовні складається враження, що лідери країн-членів єврозони таки мало-помалу просуваються до давньої заповітної мети – тіснішого союзу:

Outwardly, it's true, Europe's leaders still appear to be inching toward their long-cherished goal of “ever closer union.”

Однак у цьому реченні аж двічі зазначено, що так лише виглядає зовні (*outwardly, appear*). Це створює імпліцитний смисл, що насправді європейські лідери лише вдають, що й досі прагнуть до тіснішого об'єднання. Таку інтерпретацію підказує й те, що слова *ever closer union* узято в лапки. (Цей вислів первинно походить із Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства; внаслідок багаторазового цитування сьогодні його можна вважати прецедентним висловом.) Лапки сигналізують, що автор дистанціюється від цієї ідеї, тобто виражає певне ставлення до неї, а саме – іронізує. Варто зазначити, що ця цитата є й у попередній статті і там вона теж звучить дещо іронічно – як докір європейцям за те, що ті не зуміли втілити власну задекларовану мету – “дедалі міцніший союз”; натомість це вдалося американцям (*Nothing like a United States of Europe has ever been built before, a half-billion people brought together not through conquest but by the idea of “ever closer union.”*).

Іронічні репліки трапляються в статті й далі. Зокрема, окресливши величезну різницю між сучасними темпами зростання німецької й грецької економік, автор додає: *So much for the convergence monetary union was meant to bring* (Оце вам і все зближення, яке мав принести валютний союз). Ця репліка – хрестоматійний приклад вербальної іронії.

Порівнюючи ситуацію в банківському секторі США і Європи, автор зазначив, що в Європі, на відміну від США, жоден великий банк не збанкрутував, оскільки всі інституції, “надто великі, щоб збанкрутувати”, одержали допомогу від держави:

In Europe the story was different. There was no bank failure; all “too big to fail” institutions were rescued.

Вислів *too big to fail* символізує теорію, згідно з якою деякі фінансові установи настільки великі й взаємопов'язані, що їхнє банкрутство було б для економіки катастрофічним; відтак держава повинна підтримувати ці установи, щоб не допустити їхнього банкрутства [13]. Те, що цей вислів узято в лапки, свідчить про іронію – очевидно, автор не зовсім погоджується з цією теорією.

Крім іронізування, автор вдається до ще однієї класичної маніпулятивної тактики – негативного представлення Іншого, в цьому випадку – несимпатичних йому країн-членів валютного союзу, що опинилися в скрутному фінансовому становищі. Зокрема, автор повідомляє – без особливої потреби – що чотири країни, які належать до “слабкої периферії”, заробили прізвисько *PIGS* (тобто “свині”):

Then, within the euro zone, there is the widening economic rift between the German-dominated core and the ailing periphery—the countries cursed with the unflattering acronym PIGS (Portugal, Ireland, Greece, and Spain).

Зрозуміло, що інформація про “несхвальний акронім” не несе жодного змістового навантаження, а лише доповнює негативний образ “периферії”.

Описуючи відмінності між “ядром” і “периферією” єврозони, автор зазначив, що ірландці та їм подібні сприйняли зниження відсоткових ставок як сигнал, щоб позичати без міри:

... *people in countries like Ireland took the post-1999 reduction in interest rates – one of the most obvious benefits to the periphery of euro membership—as a signal to go on a borrowing binge.*

Вислів *to go on a borrowing binge* належить до розмовного реєстру [11], отже, в цьому контексті має певне емоційне забарвлення, тобто імпліцитно виражає певне ставлення автора, а саме: несхвалення такої поведінки. Українським відповідником могло би бути щось на кшталт: “...набрати кредитів як жаба мулу”.

Негативний образ Іншого доповнюють епітети, якими автор у кінці статті щедро наділяє країни “периферії”:

The mood of the German voter can be summed up as follows: No More Herr Nice Guy. So the tax-dodging Greeks, the feckless Irish, and the bone-idle Portuguese expect the thrifty German worker to write them yet another check?

Отже, греки ухиляються від податків, ірландці безтолкові, а португальці ліниві як пси (буквально: ліниві до кісток). Водночас німецький трудівник у цього автора ошадливий (*thrifty*), а не дріб'язковий, як у попереднього. Позитивний образ німців доповнює також фраза *No More Herr Nice Guy*, смисл якої полягає в тому, що працьовиті й дисципліновані німці більше не хочуть утримувати безпорадну й безвідповідальну “периферію”.

Деякі з засобів маніпуляції, що вжиті в цій статті, не складно відтворити в українському перекладі. До таких належать, зокрема, епітети *tax-dodging*, *feckless*, *bone-idle*, *thrifty*, а також вислів *to go on a borrowing binge*. Отож, під час перекладу прецедентних висловів *ever closer union* і *too big to fail* неминуче відбудуться деякі смислові втрати, оскільки українські відповідники *дедалі міцніший союз* і *надто великі, щоб збанкрутувати* поки що не належать до прецедентних висловів в українській культурі, не мають чітких конотацій, хоч і трапляються в публіцистичних текстах, переважно в перекладах з англійської мови. Зокрема, існує український переклад англomовної книжки Десмонда Дайнена, яка так і називається: *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. **В українському перекладі назва звучить: Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції.**

Доволі складно відтворити українською фразу *No More Herr Nice Guy*, що є перефразованим прецедентним висловом *No more Mr. Nice Guy!*, який належить до розмовного реєстру й означає, що “ви припиняєте поводитися чесно і справедливо” [11]; буквально: *Немає більше містера Класного Хлопця!* Еліс Купер у 1972 р. написав пісню з такою назвою, тим часом саме поняття *nice guy* виникло набагато раніше з афоризму *Nice guys finish last*. *Nice guy* “ставить потреби інших попереду власних, уникає конфронтацій, догоджає іншим, надає емоційну підтримку і загалом поводить себе люб’язно з жінками” [13]. Очевидно, в українській культурі немає аналогічного стереотипного поняття як немає і стандартного перекладу фрази *No more Mr. Nice Guy!*, за яким би закріпилися відповідні конотації. Можна спробувати використати в українському перекладі фрази *No More Herr Nice Guy* інше стереотипне поняття, що зрозуміле в українській культурі – наприклад, *добрий дядя*: “Немає більше доброго дяді німця”. Поняття *добрий дядя* дещо відрізняється від *nice guy*, однак спільним між цими двома поняттями є те, що і перший, і другий готові безкорисливо допомагати іншим, а саме це найважливіше в контексті конкретної статті.

Найбільшу ж складність для перекладу, безумовно, становить “несхвальний акронім” *PIGS*, утворений із початкових літер назв чотирьох країн. Пояснити його зміст в українському перекладі можна хіба що описово, але в кожному разі він навряд чи здаватиметься читачеві перекладу таким самим дотепним і влучним, як читачеві оригіналу – тобто частково втратить свою маніпулятивну силу.

Отже, в аналізованих статтях виявлено такі маніпулятивні тактики: подання суб’єктивної думки як загальновизнаної істини, передусім за допомогою метафор; негативне представлення Іншого за допомогою епітетів, іронії, соціолекту та емоційно-забарвлених фраз з розмовного реєстру; іронічне ставлення до відомих ідей, що асоціюються з Іншим або вигідні Іншому, яке виражається за допомогою прецедентних висловів у лапках.

З погляду перекладу проблемними здебільшого є лише ті засоби мовної маніпуляції, що тісно прив’язані до культури-джерела (прецедентні тексти, соціолект) або ж до структурних особливостей мови оригіналу (акронім). Відтворити в перекладі “закодовані сигнали”, що створюються за допомогою прецедентних висловів і соціолектів, особливо складно, оскільки їхні імпліцитні смисли відчитуються лише за наявності конкретних культурно-специфічних фонових знань. (Виняток становлять прецедентні вислови та соціолекти, що наявні в культурі-джерелі і в цільовій культурі). Якщо ж у перекладі ці смисли експлікувати, то вплив на адресата перестане бути прихованим, як того потребує маніпуляція.

Дещо контроверсійним може видатися питання, чи потрібно відтворювати в перекладі мовні засоби маніпуляції. Універсальну відповідь на це питання дати складно – особливо у світлі сучасних теорій про природу перекладу – однак, щодо розглянутих статей, то очевидно, що їхня основна функція – не так інформувати, як саме нав’язати адресату певне трактування ситуації, причому не тільки за допомогою аргументів, а й за допомогою маніпулятивних тактик. Отже, засоби мовної маніпуляції відіграють у цих текстах ключову роль, а відтак повинні бути відтворені в перекладі.

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ Академія, 2004. – 344 с.
2. Борисова Е. Имплицитность в языке и речи / Е. Борисова, Ю. Мартемьянов. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 200 с.
3. Гронская, Н. Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием / Н. Э. Гронская // Вестник Нижегородского лингвистического университета. – Нижний Новгород, 2000. – С. 220-231.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / Сергей Кара-Мурза. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с.
5. ABBYY Lingvo 12 [Електронний ресурс]. – ABBYY Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги: 350 MHz; 128 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/SE/ME/2000/XP/ – Заголовок з титул. екрану.
6. Cohen R. The Euro Has No Clothes / Roger Cohen // The New York Times. – [Electronic resource]. – [Cited 2010, 29 Nov.]. – Mode of access: <http://www.nytimes.com/2010/11/30/opinion/30ihtedcohen.html?scp=1&sq=the+euro+has+no+clothes&st=nyt>
7. Dijk van T. A. Discourse and manipulation / Teun A. van Dijk // Discourse and society. – London: SAGE Publications, 2006. – P. 359-383.
8. Dijk van T. A. Discourse, knowledge, power and politics. Towards Critical Epistemic Discourse Analysis / Teun A. van Dijk. – [Electronic resource]. – [Cited 2011, 13 June]. – Mode of access: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Discourse,%20knowledge,%20power%20and%20politics.pdf>
9. Fawcett P. Translation and Language. Linguistic theories explained. – Manchester: St. Jerome Publishers, 1997. – 161 p.
10. Ferguson N. Murder on the EU Express / Niall Ferguson // Newsweek. – [Electronic resource]. – [Cited 2011, 03 Apr.]. – Mode of access: <http://www.newsweek.com/2011/04/03/murder-on-the-eu-express.html>
11. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Pearson Education, 2005. – 1 електрон.

опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги: 350 MHz; 128 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/SE/ME/2000/XP/ – Заголовок з титул. екрану. 12. The Free Dictionary. – [Electronic resource]. – [Cited 2011, 13 June]. – Mode of access: <http://idioms.thefreedictionary.com> 13. Wikipedia. – [Electronic resource]. – [Cited 2011, 13 June]. – Mode of access: <http://en.wikipedia.org/> 14. WordReference.com. Language Forums. – [Electronic resource]. – [Cited 2011, 13 June]. – Mode of access: <http://forum.wordreference.com/showthread.php>

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА МАНИПУЛЯЦИИ В МЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ И ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИХ В ПЕРЕВОДЕ

Анжела Кам'янець

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
-mail: angelakamianets@yahoo.com*

Исследованы имплицитные смыслы, служащие средствами манипуляции, и механизмы создания этих смыслов. Проанализировано, насколько проблематично воссоздать эти смыслы в украинском переводе. Материалом исследования служат две англоязычные аналитические статьи, представляющие два полярно противоположных взгляда на одну и ту же политическую проблему. Обнаружено, что некоторые языковые средства манипуляции сложно воспроизвести в переводе в связи с их культурной спецификой.

Ключевые слова: языковая манипуляция, имплицитный смысл, перевод.

THE LINGUISTIC MEANS OF MANIPULATION IN MEDIA DISCOURSE AND THEIR REPRODUCTION IN THE TRANSLATION

Angela Kamianets

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: angelakamianets@yahoo.com*

The article identifies implicit meanings functioning as means of manipulation and studies some ways in which these meanings are generated laying emphasis on their reproduction in the Ukrainian translation. Two analytical articles expressing opposite views on the same political problem serve as the material of the present study. It has been shown that some culture-bound linguistic means of manipulation may be difficult to reproduce in the translation.

Key words: linguistic manipulation, implicit meaning, translation.

Стаття надійшла до редколегії
06.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811. 161. 2

**ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА *НЕОФІТИ*
У ПЕРЕКЛАДІ ВІРИ РІЧ**

Ганна Косів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна,
e-mail: hannakossiv@yahoo.com*

Досліджено відтворення лінгво-стилістичних особливостей поеми Т. Шевченка “Неофіти” у перекладі Віри Річ. Розглянуто такі домінантні проблеми поеми: вертикальний контекст; стилістичні проблеми різних мовних рівнів (архаїзми, реалії, гра слів, повтори); проблеми ритміки. Всі явища розглянуто на мікро- та макроконтекстних рівнях.

Ключові слова: перекладацька стратегія, мікроконтекст, макроконтекст, вертикальний контекст, алюзія, архаїзм, старослов’янізм, реалія, гра слів, повтор, ритміка.

Мета нашої праці – дослідити мовний механізм поеми Тараса Шевченка “Неофіти”, зокрема, ті найменші деталі, що сукупно творять силу Шевченкової поезії, її унікальність і неповторність, в англійському прочитанні Віри Річ. Сьогодні існує ще один переклад поеми “Неофіти” англійською мовою К. Г. Андрусишина-В. Кірконела, який також враховувати-мемо під час аналізу, щоб створити порівняльну характеристику.

Англомовна Шевченкіана Віри Річ налічує близько 170 творів. Велику частину їх зібрано у виданні 1961 р. “Т. Shevchenko. Song out of Darkness” та 2008 р. “Т. Шевченко. Вибрана поезія. Живопис. Графіка”. Близько 75 перекладів, над якими перекладачка працювала останні роки свого життя, залишаються неопублікованими. Поема “Неофіти” належить до ранніх перекладів Віри Річ, вона увійшла до збірки 1961 р. і є однією з її найкращих праць.

Коли знайомишся ближче з постаттю перекладачки та її творчістю, стає зрозумілим, як такий надзвичайно складний твір, наскрізь просякнутий українською тематикою, внутрішньо відкривається для людини англійського походження і органічно втілюється в англійську форму. Висока перекладацька культура: глибоке знання матеріалу (дослідження української мови, історії, культури, а також спільних пам’яток людства – Біблії) у поєднанні з особистими рисами перекладачки (надзвичайна чутливість і проникливість, увага до всього, що має непроминальні цінності) вплинули на її вибір творів для перекладу і на перекладацьку стратегію: не пропустити нічого, збагнути все.

“Неофіти” – один із центральних творів Т. Шевченка, що звучить як підсумок його моральних пошуків і поетичної майстерності. Хоча поема написана не на українському матеріалі, в ній постійно відчувається український контекст, який наявний у всьому, про що писав поет. Шевченко жив Україною, де б він не був, Україна жила в ньому, і, свідомо чи підсвідомо, це накладало відбиток на всі його твори.

Надзвичайно складний ідейно значущий вертикальний контекст: постійні алюзії до української проблематики минулих і сучасних часів зі складним переплетенням усіх пластів української лексики від старослов'янської до сучасної на тлі історичних подій та реалій з епохи дохристиянського Риму та релігійні мотиви Старого і Нового Завітів у загальнолюдському та українському контекстах, робить цей твір надзвичайно складним для перекладу.

Ці хронотопи і такий, здавалося б, нелогічний анахронізм навряд чи мають часове значення. Їх не варто трактувати відокремлено, а лише в сукупності, яка є абсолютно органічною в оригіналі і творить образ самої України, уособленої в поемі в образі страждальної матері та її дітей – перших християн-мучеників за Христову віру.

Велика кількість слів старослов'янського походження слугує потужним засобом творення певної позитивної аури таїнства, ореолу святості. Адже, як твердить дослідник С. Вайнштейн, слова старовинних текстів, будь-які, навіть дуже знайомі, завжди залишаються загадкою [1, с. 32]. Скажімо, розповідь про неофітів або згадка (чи то навіть натяк) про подію зі Святого Письма завжди супроводжується у творі старослов'янськими вкрапленнями: ідіомами, фразами, лексемами, морфемами, а то й змінами на фонемному рівні, нехай найменшими, але які в сукупності творять живий асоціативний ланцюг твору, що постійно поповнюється все новими і новими нашаруваннями значень.

Якщо поверхово споглядати, то відразу напрошується думка про неминучі втрати при передачі старослов'янizmів на англійську мову. Адже дещо губиться шевченківський стиль, на щабель вище піднімається зі смислових глибин його думка і стає прямолінійнішою. Однак це неминучі втрати, зумовлені відмінністю двох культур, двох релігійних традицій. Звернімось до конкретних прикладів:

1. “з Колізея, із різниці, / Святіє вивезли тіла” [5, с. 229] – “from / The slaughter-house, the Coliseum, / They brought the **bodies of the saints**” [8, с. 109]; “Forth there came / Waggon and chariots from that pit of shame, / Carting the **holy bodies** to the river / That **corpses of the saints**” [7, с. 499].

Поодинокі лексеми “святіє” з яскраво вираженим старослов'янським забарвленням завдяки закінченню “-іє” не знайшла рівновартісної заміни в перекладах, тому що функціонує на рівні мікроконтексту й абсолютного еквівалента їй немає. Принагідно також звернімо увагу на смислове зміщення в перекладі Віри Річ при передачі словосполучення “святіє тіла”, адже в оригіналі йдеться саме про святі тіла (“sanctified bodies” чи “holy bodies”, як у перекладі К. Г. Андрусишина-В. Кірконеда), а не тіла святих, адже “культ святих мощів” наявний у обох традиціях.

В інших випадках, коли задіяний ширший контекст, старослов'янismi неодмінно компенсуються в перекладі Віри Річ та в багатьох випадках у перекладі К. Г. Андрусишина-В. Кірконеда:

2. “Сина **Божія во плоті** / На тій Голгофі розп'яла / Межи злодіями. Спали, / Упившись кровію, кати, / Твоєю кровію. А Ти / **Возстав од гроба**, слово встало. / С слово правди понесли / По всій невольничій землі / Твої апостоли святії” [5, с. 220-221]. – “And in man's flesh, the Son of God / On Golgotha doomed to crucifixion / Between two thieves. And, being drunk / With blood, **Thy** blood, to sleep they lay, / The executioners. From the grave/ **Thou didst** rise, the Word arose, / And **Thy blest** Apostles bore / The word of truth and right through all/ That land so cruelly enslaved.” [8, с. 99]; “The incarnate Son of God their malice leaves / Hanged on Golgotha's hill between two thieves./ And then the murderers in deep slumber fell, / Drunken with blood and draughts of haze from hell. / They drank **Thy** blood! **Thou** from the grave **didst**

rise, / **Thy** Word of Truth had mounted to the skies, / And through the captive world was swiftly borne / By **Thy** Apostles, to **Thy** Godhead sworn.” [9, с. 488]

3. “Перехрестившись, **возгласив**: / “**Молітеся, братія! Молітеся** / За ката лютого. Його / В Своїх молитвах пом’яніте. / Перед гординою його, / Брати мої не поклонітеся. / Молитва Богові. А він / Нехай лютує на землі, / Нехай пророка побиває, / Нехай усіх нас розпинає; / Уже внучата зачалися, і виростуть вони колись, / Не месники внучата тії, / Христові воїни святис! / **без** огня, і **без** ножа / **Стратеги** Божії **воспрянуть**” [5, с. 226]. – “Having made the Sign of Christ’s **blest** Cross, intoned: / “Pray for him, O pray, my **brethren**, / For the fierce executioner, / In prayer I bid you to remember / Him. Do not bow down before / His overweening pride, my brothers. / Prayer is for God alone! But he – / Let him rage upon this earth, / Let him the prophet **smite** and crush / Let him crucify all of us. / Grandsons, already in the womb / Conceived will grow to manhood soon – / Not as avengers they will strike, / A holy warriors of Christ. / And without fire, without sword / The captains of the Lord will rise.” [8, с. 106]

У другому прикладі в обох перекладах простежуємо заміну архаїчними граматичними формами “Thy”, “Thou”, “didst”. Вони лише частково замінюють українські старослов’янськими і не збігаються з ними щодо місця вжитку в тексті, проте важливі з погляду цілого твору та стилістичної ролі, яку вони виконують. У третьому прикладі Віра Річ застосувала давню біблійну форму слова “brothers” – “brethren” (“Brethren” – (*esp. hist. and Bible*) Pl. of brother [6, с. 120]), а також лексеми “smite” і “blest” (в обох прикладах), характерні для англійських біблійних текстів (“Smite. – In or after Biblical use: To strike, or strike down, in battle; to kill, slay” [8, т. 2, с. 2028]; “Bless. – To call holy; to adore (God) as holy. As an adj. “blest” is now archaic, but is frequent in verse and traditional phrases” [8, т. 1, с. 202]).

Отже, розповідь про розп’яття, а в другому випадку слова, виголошені пророком, звучать таємничо та урочисто в обох текстах.

Цікаво простежити випадки, коли релігійні традиції перехреснюються, але не збігаються. Прикінцева частина вступу поеми починається словами “Благословенная в женах” – алюзією на одну з центральних християнських молитов “Богородице Діво”. У цьому разі ціла строфа сама звучить як молитва. Хоча “Богородице Діво” наявна в обох обрядах, вона не ідентична, тому з погляду прагматики буквальный переклад не нестиме необхідного смислу до читача. Розгляньмо тексти:

“**Благословенная в женах**, / Святая, праведная мати / Святого Сина на землі, / Не дай в неволі пропадати, / Летючі літа марне тратить. / **Скорбящих** радости!” [5, с. 219] – “**Thou who art blessed among women**, / O Holy Mother, **full of grace**, / Mother of that holy Son / On earth! Let me not dwine a slave, / And waste the fleeting years in vain. / O joy of the afflicted ones” [8, с. 97]; “**O blessed amongst women** past all others, / Most holy and most virtuous of Mothers, / We **hail Thee** by **Thy** holy Son on earth! / Let us not die in slavery and dearth, / Let us not waste our fleeting years in vain, / O joy of the afflicted!” [7, с. 486].

Отже, обидва перекладачі знаходять заміники й алюзії на цю молитву, наводячи уривки з її англійської версії (у тексті виділено), і старослов’янським елементам, вживаючи англійські архаїчні граматичні форми.

Під час аналізу варто також детальніше зупинитися на старослов’янській лексемі “скорбящих” (підкреслено в тексті), важливій з погляду макроконтексту (усіх Шевченкових творів) і мікроконтексту, а саме – поеми “Неофіти”. Це слово вживається в поемі тричі: як означення до слів “дума” і “мати” (Мати-Богородиця + Мати-Україна), де воно підсилене

ще й префіксом “пре-” – “прескорбная”. У вище зацитованому уривку це ще й алюзія на нагірну проповідь Христа (“Блаженні скорбящі, бо вони будуть утішені” (Мт. 5, 4).

Культ “скорбної Матері” є типовим для української культури, що пояснюється її історичним минулим. Окрім того, мотив скорботи проходить крізь усі твори поета. Тому доцільно було б дотримуватися одного варіанта в перекладі. В англійській мові маємо хоч і не прямий заміник цього слова, проте найбільш наближений варіант “sorrowful”. Як видно з попереднього прикладу, перекладачі не послуговуються ним. Проте, щодо інших випадків, Віра Річ послідовно дотримується варіанта “sorrowful”, а також знаходить вдалі компенсації афіксальним видозмінам цієї лексеми. Лексему “**прескорбная**”, що становить структурно-конотативну реалію завдяки архаїчним афіксам “пре” та “-ая”, вона влучно передає як “mother of sorrows”.

Загалом усі реалії у поемі можна поділити на три групи: 1) реалії з погляду текстового матеріалу, як-от, слово “постригти”: “П’яний кесар, **постригши** сам себе в Зевеса...” [5, с. 227] – “The drunken Caesar, / Having accepted Zeus’s **tonsure**...” [8, с. 107], яке є анахронізмом на тлі подій поеми; 2) реалії з погляду перекладу – слова-натяки на українську дійсність; 3) структурно-конотативні реалії. Якщо слова першої групи не становили труднощів у перекладі і, як видно з поданого прикладу, адекватно відтворюються у мові-сприймачі, то слова двох останніх груп були справжньою проблемою:

“А по Тібру із-за гаю / **Байдак** випливає / Чи галера” [5, с. 225] – “And up the Tiber, from beyond / The trees, a **barge** came sailing, / Or a galley” [8, с. 105];

“ґ ви, плебеї-**гречкосії**, / ґ ви молилися, та вас / Ніхто не милує” [5, с. 224] – “And you, plebeian **bumpkins**, too, / Made prayer, but no-one grants / You pardon” [8, с. 104].

Хоча предметні значення лексем “байдак” і “гречкосії” та оцінкове значення слова “гречкосії” у перекладі суттєво не відрізняються від оригіналу (пор.: “Байдак. – (заст.) Великий човен, яким плавали по річках і морю” [4, т. 1, с. 89] – “Barge. – A small sea-going vessel with sails. Now *hist.*” [8, т. 1, с. 157]; “Гречкосій. – (заст., зневажл.) Людина, що займається хліборобством; хлібороб, землероб” [4, т. 2, с. 165] – “Bumpkin. – An awkward ignorant country person” [6, с. 129]); проте ні в першому, ні в другому випадку перекладачка не відтворює смислово надзвичайно значущого в цьому контексті етнічного компонента конотативної смислової гами цих слів.

Якщо ж йдеться про структурно-конотативну реалію, то в перекладі Віри Річ простежуємо послідовні й бажані заміни-компенсації. Скажімо, такі характерні для Шевченка слова зі зменшувальними суфіксами, які поглиблюють експресивність, інтимність звучання, типову українську сентиментальність, перекладачка зазвичай передає через слова з означеннями:

“ґ горе, **горенько** моє” [5, с. 218] – “And my sorrow, **bitter sorrow**” [8, с. 97],

чи повтор однорідних елементів:

“А ти осталася одна, / **Одна-однісінька** надворі” [5, с. 228] – “And you were left there **all alone**, / There at the gate, **all, all alone**” [8, с. 108].

Також вдало компенсує перекладачка і пошанні форми множини займенника та дієслова, які поет вживає, щоб створити саркастичний ефект. Наприклад, ось у цьому місці поеми:

“А кому / **Самі** **благоволили** дати / Свою підложницю в супруги, / Хоча й підтоптану. Нічого, аби з-під кесаря. А в кого / Сестру **благоволили** взяти / У свій гарем. ґ се нічого: / На те він бог, а ми під бога / Себе повинні підкладати, / Не тільки сестер”. [5, с. 224] – “To

one / He **Himself** **deigned to bestow** / His concubine, to be a spouse / -Though. But that's nothing, / If she is from Caesar. And from others / He **deigned** to take to his harem / A sister. This is nothing odd, / For he is divine, and for a god / We ought to offer self, indeed, / Not only sisters" [8, c. 104]

Підсилювальний зворотний займенник з великої літери "Himself" у поєднанні з дієсловом виразно пейоративного забарвлення "deigned" ("Deign. – To condescend to give or bestow, to vouchsafe. (*Now esp. with reply, answer, in negative sentences*)" [8, т. 1, с. 510]), надає вислову необхідного саркастичного відтінку. Однак не відтвореною залишилася гра слів, чи радше префіксів (у тексті підкреслено). Т. Шевченко тут виступає неперевершеним віртуозом слова, підпорядковуючи зовнішню форму слів їхній внутрішній суті. Адже поема "Неофіти" – ідеологічний твір, спрямований на конкретну аудиторію і покликаний викликати в неї відповідну реакцію. Проте читач не відчуває ідейного тиску автора, твір сприймають органічно і легко. З одного боку, для Шевченка характерна недомовленість, яка дає простір для думки читача і не сковує його упередженнями, з іншого – він діє як тонкий психолог, виділяючи в цей момент якраз те необхідне, що здатне викликати у читача певну реакцію, скерувати його в те чи інше русло роздумів.

Проте в інших випадках, коли в англійській мові є стилістичні засоби, суміжні з українськими, переклад Віри Річ звучить максимально наближено до оригіналу, навіть щодо звукопису:

Другий день / **Реве** **арена** [...]

Арена **звіром** **заревла** [...]

п'яний кесар, мов скажений, **зареготавсь** [...]

По Колізеї / **Ревучим** **громом** понеслась / **стихла**
броя [5, с. 227-228]

A second day / The **arena roars** [...]

The **arena** like **roaring** **beast** **re-echoed** [...]

the drunken Caesar / **Roared** with laughter [...]

Across the Coliseum / A **storm** was borne with
roaring **thunder** [8, c. 107-108]

Отже, образ арени як жадливого звіра-потвори, що поглинає неугодних собі, як місця, де відбувається страшне дійство – вбивство перших християн, проходить через увесь уривок і оригіналу, і перекладу – в обох текстах образне сприйняття посилюється алітерацією звука "р", що надає текстові відповідного емоційного забарвлення.

Кропітку роботу перекладачки видно і в аналізі такого потужного стилістичного засобу, як повтор у різних своїх виявах: алітераціях, асонансах, анафорах та ін. Віра Річ значно послідовніше, ніж інші перекладачі творів Т. Шевченка англійською мовою дотримується принципу передачі цих стилістичних елементів:

Молились,

Молилися перед Хрестом

Закуті в пута неофіти,

Молились радісно. Хвала!

Хвала вам, душі, молодіє!

Хвала вам лицарі святіє!

Вовіки-віки похвала!

[5, с. 226-227]

They prayed,

Before the cross they made their prayer.

Chained in thongs, the neophytes

Prayed joyfully. To all you hail,

All praise to you, souls young and bright

All praise to you, O holy knights!

To you for evermore, all hail!

[8, c. 106-107]

And there before the cross / The fettered Neophytes forgot all loss / And prayed with joy.
O blessed be your story, / Young warriors of God in ages hoary! / For ever and for ever be your
glory! [7, с. 496]

Процитований переклад Віри Річ відповідає оригіналові і завдяки вигуківі “hail” (“Hail. – An exclamation of greeting or salutation; now poet. and rhet. and usually implying respectful or reverential salutation. Hail Mary. – The evangelic salutation (cf. Luke 1:28)=Latin Ave Maria” [8, т. 1, с. 913]), що належить до піднесеного письмового стилю, а також трапляється в англійському варіанті молитви “Богородице Діво”, тому надає урочистості, а також певною мірою компенсує старослов’янські елементи оригіналу.

Уже на підставі попередньо наведених прикладів, особливо тих, де подано ширший контекст, можемо зробити ще один висновок: максимальна наближеність до оригіналу досягається в перекладі Віри Річ завдяки майстерно відтвореній ритміці оригіналу, так, що словам тісно, а думкам вільно. Часом англійські слова не лише подібні до українських за звучанням, а й доволі часто мають ту саму кількість складів, що й їхні українські відповідники. Крім того, довжина рядків перекладу здебільшого дорівнює довжині рядків оригіналу з однаковою кількістю стоп. Перекладачці вдалося вловити темп ходи оригіналу й органічно влитися в неї. Скажімо, переклад К. Г. Андрусишина-В. Кірконеда вже не звучить в унісон з твором першоджерелом. Коли порівняти довжину його рядків з оригіналом, то вона виявиться приблизно на одну-три стопи довшою. Якщо ще й врахувати, що англійські слова переважно коротші за українські, то зрозуміло, що в перекладі багато зайвого, доданого, а це часто руйнує цілісність і завершеність твору. Тому в окремих місцях англійський текст “Неофітів” К. Г. Андрусишина-В. Кірконеда звучить радше як своєрідне трактування оригіналу з власними коментарями. Адже розширення інформації тексту, надлишок мовних засобів призводить до зменшення інформативності.

Отож, тонке відчуття стилістичних нюансів Вірою Річ, її вміння неупереджено проникати в задум автора, відокремлювати головне від другорядного, її беззастережне прийняття оригіналу як самоцінного і самодостатнього твору в постійній орієнтації на мову та культуру сприймача, визнання важливості кожної навіть найменшої деталі, глибоке знання матеріалу, надзвичайно багатий особистий словник та вміння активізовувати і послуговуватися всіма пластами англійської мови, талант перекладача в поєднанні з талантом поета – все це творить справді майстерний переклад, дрібні хиби якого не впливають суттєво на результат і не применшують його вартості. Переклад Віри Річ на сьогодні – це найкращий англійський варіант поеми “Неофіти”. Проте це не означає, що інші переклади цієї поеми були б недоцільними – адже оригінал один, а тлумачень може бути безліч. Адже компенсація у перекладі, нехай і одна з найкращих, завжди буде тільки компенсацією. Кожен переклад творів Т. Шевченка – це лише своєрідний аналітичний погляд на оригінал, на іншу культуру, це твір викорінений з рідної землі, з рідного оточення, з яким він органічно зливається.

1. Вайнштейн С. М. Вопросы интерпретации слова в историческом тексте / С. М. Вайнштейн // Тетради переводчика. – 1975. – Вып. 12. – С. 32–39. 2. Гришина О.Н. Об одном из способов реализации обратной связи в тексте / О. Н. Гришина // Сб. науч. трудов / Под. ред. Т. М. Баталова. – 1985. – Вып. 245. – С. 37–45. 3. Дмитриев В. О структурных элементах и ритмической верности переводов с французского языка / В. Дмитриев // Тетради переводчика. – 1966. – Вып. 3. – С. 16–38. 4. Словник української мови : В 11 т. / за ред. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1971–1980. 5. Шевченко Т. Неофіти / Т. Шевченко. Повне

зібрання творів : У 12 т. – Київ : Наук. думка, 1990. – Т. 2. – С. 218–229. 6. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language. – Danbury, CT : Lexicon publications, Inc., 1993. – 1149 p. 7. Shevchenko T. The Kobzar / T. Shevchenko ; tr. from Ukr. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. – Toronto : University of Toronto Press, 1964. – 563 p. 8. Shevchenko T. Song out of Darkness / T. Shevchenko ; tr. from Ukr. by Vera Rich. – London : The Mitre Press, 1961. – 127 p. 9. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles : In 2 vols. – Oxford : Clarendon Press, 1973.

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО “НЕОФИТЫ” В ПЕРЕВОДЕ ВЕРЫ РИЧ

Анна Косив

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: hannakossiv@yahoo.com*

Исследовано воспроизведение лингво-стилистических особенностей поэмы Т. Шевченко “Неофиты” в переводе Веры Рич. На рассмотрение выносятся такие доминантные проблемы поэмы: вертикальный контекст, стилистические проблемы разных языковых уровней (архаизмы, реалии, игра слов, повторы), проблемы ритмики. Все явления рассматриваются на уровне микро- и макроконтраста.

Ключевые слова: переводческая стратегия, микроконтекст, макроконтраст, вертикальный контекст, аллюзия, архаизм, старославянизм, реалия, игра слов, повтор, ритмика.

TARAS SHEVCHENKO'S POEM *THE NEOPHYTES* IN THE TRANSLATION BY VERA RICH

Hanna Kosiv

*Lviv Ivan Franko National University,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: hannakossiv@yahoo.com*

The article focuses upon the rendition of the linguostylistic features of Shevchenko's poem *Neophytes* in the English translation by Vera Rich. The dominant problems of the poem, such as: vertical context, stylistic problems of different levels (archaisms, realia, play on words, repetition), prosody are analyzed on the levels of micro- and macro-contexts.

Key words: translation strategy, micro-context, macro-context, vertical context, allusion, archaism, church-Slavonic, realia, play on words, repetition, rhythm.

Стаття надійшла до редколегії
06.06.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

UDC 81'25'37'42

**THE COGNITIVE FOUNDATIONS OF TRANSLATION STUDIES ANALYSIS:
TRANSLATING THE CONCEPT OF *GRACE* FROM THE
SERMON ON LAW AND GRACE OF HILARION OF KYIV**

Taras Shmiher

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: t_shmiher@ua.fm*

The author makes an attempt to apply conceptual, etymological and discourse analyses within the methodology of translation quality assessment. The case study is based on the contrasting of semantic features in Greek 'χάρις', Old Ukrainian 'благодѣнь' and English 'grace'. The source texts for analysis are *Sermon on Law and Grace* by Hilarion of Kyiv and its English language translations. The practical outcome of the study amounts to the suggestion of three novel schemes applicable in the evaluation of translations.

Key words: translation criticism, equivalence, concept, discourse, Old Ukrainian literature.

The revision of methods for translation assessment is provoked by the attempt at applying the methodology of Cognitive Linguistics (CL) to Translation Studies (TS). Some researchers have endeavoured to review the paradigm of TS in its entirety: E. Tabakowska elaborates image analysis [67], R. Muñoz Martín draws philosophical outlines of significance for merging TS and CL [56, p. 169-187], and S. Halverson explicates the cognitive base of translation universals applying methods of corpus studies and psycholinguistic theories [42, p. 349-369].

This paper discusses the possibilities how the analytical methods of Cognitive Linguistics and Cognitive Ethnolinguistics can be applied to assess equivalence in translation on the conceptual level. The analysis is performed along the axis of comparing Old Greek χάρις, Old Ukrainian / Church Slavonic of Kyivan Recension благодѣнь, and English *grace* as seen through the prism of the eminent *Sermon on Law and Grace* by the 11th-century Kyivan writer and preacher – Metropolitan Hilarion.

Theoretical Principles

Turning to consciousness as the basic facet for linguistic reconsideration, we can apply some of its features (as defined by J. Searle [60, p. 11-15]) to the semantic analysis within Cognitive Translation Studies.

1. **Subjectivity:** Cognitive Linguistics is a way to build an epistemologically objective account of what is ontologically subjective.

Keeping a person in the centre of consideration, the fuzziness and instability of his/her conceptual structure becomes evident and open for interpretation and misinterpretation: "All language users are subject to cognitive tensions. In search of a release for their categorial tug-of-

war, users depict not a lingual picture of the world, but of cognition, imagination and subjectivity. There is no reality in language, “The picture we find in language is an impressionistic reflection of equally an impressionistic cogitation of what the world might be, but never is” (51, p. 130). (My translation. – *T.Sh.*) [52, p. 213]. This leads us to the discussion of the ‘**(un)translatability**’ principle where the level of dictionary equivalents of a word can guarantee full translatability, and non-existence of the identical and authentic parts of concepts or semantic complexes-categories can cause a complete failure of communication, thus, absolute untranslatability being on the level of concepts.

2. **Unity**: ‘The Binding Problem’ evokes doubt concerning analyzability of meaning. Like other cognitivists, E. Sweetser notes, “it seems to me almost impossible to construct an adequate theory of meaning which is simultaneously objectivist and regularly compositional” [66, p. 156]. The issue of elaborating analytical criteria is really subtle, but it should not be applied only towards the dissection of meaning into components, but the issue of criteria – being descriptive features or composite parts – will be an open question for each type of translation analysis.

3. **Intentionality**: Orientation towards readers, texts or specific principles, as encoded consciously / subconsciously by a translator, is the matter of intentionality where we want to see a particular feature of translation quality. It is the foundation for introducing various classifications of **equivalence**. Keeping in mind, that each translation theory projects its own understanding of equivalence, we come to understanding when the demanded analytical criteria are chosen and structured conventionally. The principle of **conventionality** reveals the existence of agreed temporary rules according to which we accept a translation as a substitute of an original.

4. **The Gestalt Structure of Conscious Experience**: Once G. Steiner declared that “it is banal but necessary to insist on a manifold reciprocity between grammar and concept, between speech form and cultural pressure” [63, p. 166]. A thought, articulated in a speech act, but constructed owing to our ability to re-express common culture/language background, gains a concrete expression in a – (literary) – text through an image. Beyond the text, in potential comprehension, this is a complex structural and, simultaneously, holistic (gestalt-nature) concept. A target-language concept serves as a matrix, in accordance with which a source-language image is perceived by a translator and reconstructed in the output text.

5. **Boundary Conditions**: The situatedness of our conscious experiences correlates with limitations of a cultural milieu for lexicon:

If we discuss the question whether cultural differences have an effect on equivalence or not, we have to distinguish at least three different causes of these effects. First, we could assume that the realm of universal concepts is far smaller than required ... the meaning of the vocabulary could be different, referring to different mental states.

Second, if the universal semantic concepts are as common as believed to be there could be a different structure of the vocabulary, for example, caused by different syntactic rules...

Third, even if the concepts are universal and the lexical units equivalent there could be a difference in the rules according to which they are used. [72, p. 121-122; cf: 27].

In the future, as a result of the development of a language, a unique concept of a source culture can enter a target language due to translation experience.

Ethnomental Pre-history of Hilarion's *Sermon*.

The history of poetic space of plots and symbols from the time of Indo-European through Old Ukrainian, as reconstructed by M. Moskalenko [10, p. 6-46], shows the development from mate-

realistic family-based perception of the world to spiritually ideal-motivated statehood. In a way, this development replicates the evolutionary process of perception from tactile object through comparison to highly-abstracted phenomena.

The earliest worldview, common for Indo-Europeans (4000-2000 BCE), is built around family life, as it can be traced on the motifs of the World Tree (sometimes symbolically posited in the structure of a house), the Creation of the World and Man from the Egg (typical household background), the marriage of the sun and the moon (the parallels, which are poetically elaborated to the larger extent, are 'sun/wife'—'moon/ husband'—'stars/children'), the Truth and the Injustice (paralleled 'destiny' / 'non-destiny', 'life' / 'death'), and agricultural tools and animals.

The Proto-Slavonic period (2000 BCE – 500 CE) enriches rituals and symbols of agricultural calendar, staying within traditional community-family. Here two lines are observed: the first line goes from the birth of a new year through the whole cycle of producing new harvest; the second line reflects man's life centered around marriage motifs.

During the Old Ukrainian era (6th – 13th century CE; M. Moskalenko called it 'East Slavonic' according to the demands of the then official Soviet terminology), the rise of an absolutely new mentality, focused on a princely state took place. Thus, the prince and his court are the centre of the Universe, and serving him as a soldier evokes new ideals of serving the High State. This notion is deeply abstract: a sacred duty for the sake of the state is different from serving the prince and his army. The new mentality is connected with new ideal of bravery, honour, glory and government which starts being perceived more spiritually than physically.

This mental shift is very important, as first of all Metropolitan Hilarion (mid-11th century) glorifies the new state created through Christianity. But such shifts cannot be very rapid, and it is reasonable to connect it not only with the Kyivan State (Rus'; 9th – 13th centuries), but with the hypothetical Rus' Khaganate (the late 8th and early to mid-9th centuries) and Kuyavia (7th – 9th centuries).

The shift was not completed, that is why the time of Hilarion's *Sermon on Law and Grace* is marked with two planes of dual mentality. In the outer vision, there was a crack dividing paganism and Christianity. But in the inner psychological world, there was still a way of acquiring an abstract mentality, and that was important for overall conversion to Christianity where abstract notions might not have been seen as purely abstract.

Some literature researchers are biased to regard Hilarion's text as the extreme in a specific sphere. In Soviet Russian discourse, Hilarion was recognized as a political patriot, discarding all his other literary and religious virtues [48]. That was a view motivated by the atheistic ideology of the Communist regime. British researcher J. Fennell provides an excellent in-depth stylistic analysis of the *Sermon* showing the subtlety and elegance of Hilarion's speech [37]. Ukrainian church researcher Rev. Ya. Levytskyi exposes the cultural and religious background that influenced Hilarion and generated his *Sermon* [15]. This cluster of views helps us see the *Sermon* in its unity of religious character, statehood spirit and luxurious aesthetics. And these views can still contribute to revealing complex mental processes.

Contemporary man views God as an abstract phenomenon, causing potential uncertainty in His existence. But the 11th-century preacher was thinking in a more earthly way, stressing the human nature of Jesus Christ.

Actually, Hilarion's concept of grace is based on the theological controversy over the meaning of the verse John 1:17 – "For the law was given by Moses, but grace and truth came by Jesus Christ" – while the Slavonic Bible literally reads: "grace was Jesus Christ" [3]. The Slavonic verse

does not exclude the reading “grace was [given by] Jesus Christ” where the syntactic repetition could have been omitted following the same syntactic structure in the previous clause.¹ However, Hilarion elaborates the idea “Jesus Christ is grace”. In this way, personification is not only a classical rhetoric device, but it makes this notion easier to apprehend.

I. CATEGORIAL ANALYSIS

Preliminary Remarks

One of the most successful methods within the framework of TS Analysis has been Componential Analysis that incorporated structural methodology and was well suited to the requirements for an objective reconsideration.

Componential Analysis (in the format shaped in Ukrainian TS [24, p. 192-193] and in other national traditions under the influence of Soviet TS) is beyond the scope of CL, because it contradicts a number of CL principles.

First, CL analysis rejects the possibility of the division of a meaning into minimalist and exhaustive semantic units. The gestalt principle strictly posits that the unity is always something more than a sum of its parts or components. This principle reflects a realistic view concerning the possibility and scope of describing meaning: it is an objective state of arts that part of meaning is always hidden from us.

Second, following the principle of holistic perception, the idea of the ‘denotation vs connotation’ division is illogical, because emotive, evaluative, and associative components are incorporated into the perceptual unity [47; cf. 67, p. 24]. Some semantists [cf. 2, p. 8] unintentionally expand the mixture of terms, using the terms ‘seme’ and ‘sememe’ for Conceptual Analysis. This misuse creates more terminological collision in the cognitive term system, being so abundant in collisions of this type.

These observations lead us to using the notions of ‘category’, widely discussed in CL as a means and result of conceptualization or processing the data about the world in our mind for the purposes of verbal communication. Categories, whose study was started by Aristotle, have accumulated a number of contrasting definitions and interpretations during its history.

In CL, the term *category* sometimes happens to sound rather dubious, as it may signify “a classifying feature of an object” (from the viewpoint of the opposition *a basic-level category* vs. *an attribute*) as well as “a word, designating a group, united by the mentioned classifying feature” (*a prototype category*) [70, p. 72].

“The so-called classical model of conceptual categories defines them in terms of a set of necessary and sufficient features. The features are necessary in that no entity that does not possess the full set is a member of the category, and they are sufficient in that possession of all the features guarantees membership.” [33, p. 76]

“There is a problem that afflicts all models of conceptual structure that traffic in features. What are they, and where do they come from? In most accounts they seem to be simply other concepts. In other words, concepts are just points in a concept network” [33, p. 88].

In Ukrainian, this misunderstanding is even codified in the comprehensive dictionaries. R. Langacker’s use of the term *domain* does not prevent the similar obscurity [50].

¹ Logically, the past tense is not desirable here, as it would indicate the terminability of God and contradict the church dogma.

By A. Głaz's definition, a lexical category is "an extendable structure, consisting of the senses of a lexical item held together by relationships of elaboration and extension" [38, p. 44]. A polysemous word contains an inner semantic *schema* which is present in every sense, and at its core. The first instantiation of the schema is its basic value or (R.Langacker's *global*) *prototype* which is most likely to be activated in a neutral (con)text. However, a prototype serves as a basis for extension, then activating another sense (extended value) [*cf.* 38, p. 57].

Summing up these ideas and attempting to schematize these foundations for the purposes of practical analysis, we may conclude that a polysemous word's meaning consists of categories correlating to its sense, fixed in a dictionary or explained by a speaker. A monosemous word has one sense and, thus, one category.

The intertangling of the terms *sense* and *category* is eliminated by the descriptive nature of these notions: *sense* is a static part of the meaning, and *category* represents the dynamic perception of the real life information. The latter approach integrates in the *cognitive definition* as formulated by J. Bartmiński that incorporates a socially fixed mode of perceiving through and by a language the knowledge of the world, the categorization of its phenomena, its features and evaluation [29, p. 42].

Besides, the category has a good range of related notions, reflecting the historic and semantic values of a separate sense (*prototype category*, *basic-level category*).

The cognitive binding principle contradicts the objective necessity for a translation analyst to dissect a word's meaning into simple, minimalist components that can be seen as criteria for concluding about the quality of a translation.

In R. Langacker's cognitive grammar theory based on conceptual unification [50], a conceptual entity exists in two spaces: i.e. **phonological** (phonological unit) and **semantic** (semantic unit). The associations between these two units compose a **symbolic** structure which embraces lexicon, morphology and syntax. The results of symbolization – **symbolic assemblies** – help describe the continuum of lexicon and grammar. Thus, grammar is a continuous linguistic categorization.

Area word theory, for Ye. Vereshchagin and V. Kostomarov, defines a word as a "knowledge container" [4, p. 25-26, 192-193] – the word consists of components-structures: a lexeme, a lexical notion and a lexical background, the last two forming a sememe. In practice, we can differentiate the phonological-semantic opposition, too. But the authors separate denotative and culturally-bound kinds of information (semes). A similar dichotomy exists in [5, p. 37], delimiting two types of information: extralinguistic (denotative) and linguistic (auxiliary).

A different structure for the concept can be suggested as based on cognitive assumptions. A concept is a lingual entity, the result of human conceptualization, which consists of phonological and semantic (here understood as a lingual picture of the world plus idealised cognitive models) poles:

Phonological Pole
Semantic Pole
<i>Lingual Picture of the World</i>
<i>Idealised Cognitive Models</i>

The semantic structure of a concept correlates with R. Langacker's "encyclopaedic view of semantics": there is **no specific boundary** between linguistic and non-linguistic knowledge;

language *draws on* general knowledge, and *evokes* it in particular ways, but it is not separate and distinct from such knowledge, nor are there any strict limitations on what portions of it can be evoked for linguistic purposes [50, p. 154-166].

However, its division into the Lingual Picture of the World and Idealized Cognitive Models is grounded on the criterion of conventionalization. The Lingual Picture of the World is deeply conventional in the mentality of native speakers, as it is “a certain means of perceiving the objectivity ... by a language which exists in semantic, grammatical, syntactic and pragmatic categories of a given natural language” (My translation. – *T.Sh.*) [26, p. 113]. The Idealized Cognitive Models, the basis of which is the mental experience of a native speaker, are either in part conventional and non-conventional, or more non-conventional, as it is “an image of an object, situation, utterance (sentence) which a language user has in his/her mind and which interacts with other images in many different ways” (My translation. – *T.Sh.*) [45, p. 37; cf. 68, p. 23-24].

This view partially corresponds to the tendency of joining the cultural and lingual sides of translation: “Interlingual translation is a cultural practice, but its linguistic basis and its cultural functioning are reciprocally determining, and neither can be studied without sophisticated theories of both language and culture” [71, p. 308].

Case Study of the Categories

The theological concept of ‘grace’ is found both in the Old and the New Testament with different words in different languages (Hebrew and Greek). Grace as *χάρις* is the discovery of the Greek-language apostles, thus for analysis, it is sufficient to refer to the New Testament as the source monument.

Old Greek CHARIS (ΧΑΡΙΣ: New Testament)	
In Christian theology, grace is an attribute of God — a spontaneous, unmerited gift of <i>divine favour</i> for his children—a favour most manifest in the salvation of sinners, the “free gift” of an uncaused and overflowing love and mercy. The initiative in the relationship of grace between God and an individual is always on the side of God. Once God has reached out in this “first grace,” however, each person has the option to accept it or reject it, and a responsibility for the continuance of the relationship. In Eastern Christianity, Grace is the Uncreated Energies of God, the working of God himself, not a created substance of any kind that can be treated like a commodity. Orthodox theology teaches that it is necessary for the human will to cooperate with divine grace for the individual to be saved [40].	“that which affords joy, pleasure, delight, sweetness, charm, loveliness” [34]

The category of ‘grace’ incorporated an abstract favour with the features of joy, pleasure, delight etc. This semantic content smoothly provided the space for construing further divine extension, and as often happens with theological notions, subsequently they acquire a much larger scope of cultural interpretation and additional information.

Actually, cultural interpretation as it is in religious discourse – per se – should be identical even in multilingual local branches of the ecumenical church. That is why after the completed conversion of Rus'-Ukraine to Christianity in 988 under the supervision of the Constantinople Patriarchate, the transplantation of literature and religion took place within the Orthodox tradition. Thus, the cultural – here theological – content of the newly formed concept 'благодѣть' was and had to be identical. The semantic content was very close to the Greek counterpart as well.

Church Slavonic of Kyivan Recension БЛАГОДѣТЬ (between 1037-1051)	
In Eastern Christianity, Grace is the Uncreated Energies of God, the working of God himself, not a created substance of any kind that can be treated like a commodity. Orthodox theology teaches that it is necessary for the human will to cooperate with divine grace for the individual to be saved. [40; 11].	1. χάρις, gratia [19]. 2. Jesus Christ (reference to the Bible of Ostroh; John1:17 [3])

However, in Hilarion's text, this concept has become extended to cover two categories where the latter is the personifying extension of the former. These two categories are the guiding lines for a translator while interpreting an Old Ukrainian text for an English speaker.

A contemporary Anglophone reader – supposedly – has acquired the very complicated conceptual structure of 'grace' as it is fixed by dictionaries and encyclopaedias. The question is: how successful is the rendering of 'благодѣть' by 'grace' or how successful can it be? The simple comparison of categories shows the space for the overlapping of the activated categories; simultaneously, it does not indicate any possible scope for contradicting. The reader is to filter some cultural information concerning theological dogmas in the Eastern Church of the 11th century as opposed to those of the Catholic Church after the 16th century: it should not be a big problem, considering that not all readers are theologians, but even being religious experts, they can easily extract the necessary data from academic sources. Not all categories are activated in the process of reading at the same time, but they are present passively, and reading involves choosing such a category. Needless to say, the different cultural circumstances which call for associations and references in the cultural background can give rise to charges of untranslatability.

We approach the discussion of the key principle in Translation Studies – the issue of equivalence. Here equivalence is based on the principles of "proximity" and "commonness of different parts of informative complexes" [21, p. 7]. This, in a way, supports the view that

There are no real equivalents between languages in regard to structuring of semantic units (on the level of textuality) and connotation networks (on the level of semantems (words)), but only approximations varying with the change of a certain consciousness in a certain period and linguo-cultural group [69, p. 138-139].

The *proximate equivalence* refers to restructuring a complex semantic structure, which is textually expressed via an image, in the process of translating. The restructuring is held due to the laws of subjective conceptualization and from the viewpoint of a translator's linguistic categorization.

Following the theoretical dictum of cognitive grammarians that "much in language is a matter of degree" [50, p. 14; see also: 51, p. 112 *passim*; 46, p. 160], we can consider equivalence as the gradation of the restructuring of a linguistic concept (from the viewpoint of linguistic categorization and conceptualization).

From Translation History, we know how a source language can influence a target language on the level of lexicon: categories gradually obtain new features, and what was untranslatable in the past can become translatable in the future.

English	
GRACE (since 12 th century)	
Cultural component. The New Testament word that is usually translated “grace” is in Greek <i>charis</i> (χάρις). Theology. The love of God for humanity. It is the basis of Christians’ hope for eternal salvation, the fruit of redemption. Rather than being only a description of the character of God, it is considered the very essence of God and who He is. The principle of grace is considered as fundamental to Christianity as justice is to Law. The terms “salvation” and “grace” therefore become “virtually synonymous.” Catholic. Grace is not just God’s loving kindness, favor or mercy, but God’s divine life itself, which enables the work of Christ to flow through us. The fourfold meaning of actual grace (after the 16th century): (1) subjectively, grace signifies good will, benevolence; (2) objectively, it designates every favour which proceeds from this benevolence and, consequently, every gratuitous gift. In the former (subjective) sense, the king’s <i>grace</i> grants life to the criminal condemned to death; in the latter (objective) sense the king distributes <i>graces</i> to his lieges. (3) Grace also stands for charm, attractiveness; as when we speak of the three Graces in mythology, or of the grace poured forth on the lips of the bridegroom (Psalm 44:3). (4) As the recipient of graces experiences, on his part, sentiments of gratefulness, and expresses these sentiments in thanks, the word also stands for thanksgiving in the Latin expressions <i>gratias agere</i> and <i>Deo gratias</i>, which have their counterpart in the English, to say grace after meals. Grace is often distinguished from mercy in that mercy is seen as not receiving punishment that one deserves to receive, whereas grace is the receipt of a positive benefit that one does not deserve to receive. [25; 59]	1 a : unmerited divine assistance given humans for their regeneration or sanctification b : a virtue coming from God c : a state of sanctification enjoyed through divine grace; “unmerited favour” from God; Grace (<i>gratia, charis</i>), in general, is a supernatural gift of God to intellectual creatures (men, angels) for their eternal salvation, whether the latter be furthered and attained through salutary acts or a state of holiness. 2 a : approval, favour <stayed in his good graces> b <i>archaic</i> : mercy, pardon c : a special favour : privilege <each in his place, by right, not grace, shall rule his heritage — Rudyard Kipling> d : disposition to or an act or instance of kindness, courtesy, or clemency e : a temporary exemption : reprieve 3 a : a charming or attractive trait or characteristic b : a pleasing appearance or effect : charm <all the grace of youth — John Buchan> c : ease and suppleness of movement or bearing 4 —used as a title of address or reference for a duke, a duchess, or an archbishop 5 : a short prayer at a meal asking a blessing or giving thanks 6 <i>plural capitalized</i> : three sister goddesses in Greek mythology who are the givers of charm and beauty 7 : a musical trill, turn, or appoggiatura 8 a : sense of propriety or right <had the grace not to run for elective office— Calvin Trillin> b : the quality or state of being considerate or thoughtful [54; 64]

Significance for Translation Theory and Assessment

Categorical analysis is very close to oppositional analysis and componential analysis in the framework of structuralism, being their in-between on different – CL-oriented – principles. Like the oppositional analysis in TS, categorical analysis can follow the comparison of only decisive features in concepts under study, thus it is not time-consuming, but it provides enough information for text-oriented judgement.

From the language-oriented perspective, it could go deeper into the study of all features that is important for non-corresponding concepts in both languages: in the course of time, the target-language concept can acquire some features from the source-language one. Equivalence is treated as a gradation of the restructuring of a linguistic concept on the basis of proximity.

In the domain of linguistic terminology, this type of categorical analysis motivates why the term ‘linguocultural concept’ [*cf.* 6] is to be rejected: by its essence, the concept includes lingual and cultural information. Consequently, its drawback is the subtlety of discriminating semantic and cultural information¹.

Meanwhile, in Translation Theory, this analysis joins the historically divided two sides of a word or two directions of translation criticism: *language-thinking* [14, p. 124] and *language-culture* [49, p. 263].

II. ETYMOLOGICAL ANALYSIS

Preliminary Remarks

Since ancient Greek philosophers (Heraclites, Plato, the stoics), etymological analysis has been considered an epistemological tool [31, p. 13]. Besides, as V. Toporov remarks, the average person, who is not a linguist, does not ponder over phonetics and morphology, but it is human curiosity to penetrate into semantics and etymology and clarify why this thing is called by this name [22, p. 8]. The search for a primary and initial form as well as the way of naming can open the forgotten inner form (in O. Potebnia’s sense). These contemplations open the one-way channel of communication through time by which the information comes to us. Meanwhile, the space communication is valid in the context of synchronic etymology [22, p. 25]. It borders on folk etymology and is based on semantically clear derivations, thus, giving new poetic functions to the sign as an act of communication [*ibid.*].

Etymology was always viewed as a good method for extracting historical data, reflected in a language. It does contribute to providing the historic and cultural context of a word (or concept), though it has some limitations concerning the importance of the received data [22, p. 26].

The main task of etymology is to define the sequence of modes for modeling the world [22, p. 28], and its stage-orientation is very important for translating texts that are temporally distant from us.

Epistemological criteria for assessing a word in the etymological perspective may be formulated as follows:

¹ However: “The NTL [a Neural Theory of Language] approach suggests that all of our cultural frames derive their meanings from metaphorical mappings to the embodied experience represented in primary conceptual schemas” [36, p. 194]. This supports in a way the necessity of having two directions – semantic / primary / conceptual vs cultural / secondary within the analysis of a word’s meaning.

1. motivation [22, p. 30]: “Words do not randomly acquire new senses, then. And since new senses are acquired by cognitive structuring, the multiple synchronic senses of a given word will normally be related to each other in a motivated fashion” [65, p. 9];
2. limits of a word’s semantic potential [22, p. 44]: “Systematic metaphorical connections link our vocabulary of the sociophysical domain with the epistemic and speech-act domains” [65, p. 13];
3. presence in a semantic field or network [22, p. 31]: “[L]ocal studies of the systemic contrasts which structure particular semantic fields often reveal fascinating aspects of our linguistic and cognitive treatment of these areas of meaning, and may well tell us much about what meanings within the domain are ‘close’ to each other, and what meanings are likely to be historically connected” [65, p. 18].

The verification criterion of this conception is formulated as follows: “[C]ertain semantic changes occur over and over again throughout the course of Indo-European and independently in different branches across an area of thousands of miles and a time depth of thousands of years” [65, p. 9]. Thus, historical semantic changes are not random combinations, but follow hidden cognitive patterns, and these patterns are already of great value for studying, as they can highlight directions of semantic changes which an author / translator will use for his/her conception in a text or/and which may be a fundamental obstacle in a crosscultural adjustment.

An interesting point is the value of actual etymology and folk etymology, especially when the latter bring more vivid associations and can produce new original textual reinterpretations.

It is a fact that “we cannot rigidly separate synchronic from diachronic analysis: all of modern sociolinguistics has confirmed the importance of reuniting the two” [65, p. 9]. CL suggests a view that the present meaning cannot be understood without the continuum seen through the prism of the past.

In the panchronic understanding of etymology, “language appears to be in a defined **relation** to the space-time reality: (i) due to its semantic character, language reflects spatio-temporal realities, but not the other way round (asymmetric relation), (ii) due to its symbolic nature, language allows for transformations of time and space, which results in instituting the so-called world-view, or lingual picture of the world, and by which language relates to itself (reflexive relation), (iii) due to its anthropological dimension, language is a function of cognition, but cognition is not a function of time and space, i.e., time and space cannot be variables of language (intransitive relation)” [53, p. 79]. P. Łozowski suggests the formula “panchrony=language change + cognition” or “language change set in the context of the evolution of human understanding” [ibid]. Thus, during our evolution, we collect knowledge, and only some small part may be really erased.

Needless to say, any collection and processing of data is valuable for TS analysis. What kind of criteria for processing etymological and semantic information can the etymological analysis provide? Or how can the semantic space of a word be divided through the etymological prism?

The first researcher who paid attention to the importance of etymology for the lexical and semantic analysis and translation was V. Derzhavyn [8, p. 47]. A kind of practical samples is found in the lingual and cultural essays by A. Sodomora [18]. B. Stasiuk applies the etymological criterion for assessing lexical units in artistic translation [20], though in his case, the etymological criterion sometimes belongs more to the sphere of a language’s history rather than its etymology.

Case Study of the Etymologies

In this part, we shall see if and how the etymological analysis can contribute to the translation quality assessment on the basis of contrasting the lexemes: Greek *χάρις* – Church Slavonic and

Old Ukrainian ‘благодѣть’ – English ‘grace’.

The Greek concept of $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ belongs to the most ancient perception realization, and one criterion of this antiquity is the absence of an exact equivalent in modern language revealing all the fussiness of its semantic borders [32, vol. 1, p. 1248]. The lexeme derives from the Proto-Indo-European roots *gher- ‘to encircle, embrace’ [Etymology charis] (cf. Ukr. ‘город’ [9, vol. 1, p. 571]) and its variation *gh̥r-i- ‘gift, grace’ [32, vol. 1, p. 1:1247-1248].

The usage of the Proto-Indo-European semantics, which is highly hypothetical, may not sound very persuading and exact, and thus the application of Proto-Indo-European data may produce some extra and interesting information, but it is rather doubtful that a contemporary speaker will subconsciously keep the meaning from such a stretched time distance. Otherwise, some closer time span will be represented in a speaker’s mentality with all the historic changes, especially if several other derivatives with various meanings exist.

Having conceptualized the emotion and/or – though possibly later – aesthetic feeling of ‘pleasant’, it may have initiated the realization of its semantic potential in the direction: ‘pleasant’ → ‘pleasantness’ → ‘beauty’, ‘pleasure’ → ‘gracefulness’ (милість – милосердя), ‘favour’ (благовоління), ‘mercy’, ‘glory’ → ‘a favour’ (послуга), ‘gratitude’. The historical processing resulted in constituting the multi-componential or multi-layered structure of a meaning. The sequence of stages produced the polysemy of $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ that is extendedly presented in the very text of the New Testament [62, p. 281]:

$\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$
<i>early Greek</i> : gracefulness, graciousness; favour; a favour; gratitude; for the sake of
1. grace: as a gift or blessing brought to man by Jesus Christ
2. favour
3. gratitude, thanks
4. a favour
5. a new Christian sense: the freeness and universality of which are shown in the inclusion of the Gentiles within the scope of the love and care of the God of the Jews

The same origin means that each new sense contains part of the old meaning, and as an important semantic constituent, it reverberates in all new senses. This approach returns us to an understanding of connotation which is viewed as an wider notion, covering the intention of a speaker or speech community (cf. J. Bartminski’s discussion of ‘cognitive definition’ [29, p. 67-75]).

These considerations make valid the statements that God’s $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ is pleasant, beautiful and has nothing in common with fear (the latter is very bright in the strict ascetic doctrines). This is the meaning that was to be rendered into Church Slavonic and served the basis for Hilarion’s theological and artistic conception.

The Old Church Slavonic *благодѣть* was a word of Common Slavonic use. Its categorical structure can be presented through five senses [23]:

Благодѣть (of Ohrid origin)
1. grace (divine), mercy, benevolence
2. bonum, benefit; good deed
3. charm, fascination
4. East Bulgarian: gratitude; thanksgiving
5. East Bulgarian: virtue

Perhaps, it was due to the Greek influence due to which the last two senses had developed. Besides, the closeness to Ukrainian territories could contribute to the understanding of the lexeme *благодѣть* that is explained as *χαρίς* in the dictionary compiled by I. Sreznevs'kyi [19, vol. 1, p. 96]. So, there is additional evidence that the categorical structure of the concept *благодѣть* was complex, covering all sense peculiarities of the Greek equivalent.

The etymological and derivational analysis suggests the consideration of the lexeme *благодѣть* as the combination of two concepts: *благо* and *дѣяти*.

Благо derives from the Proto-Slavonic adjective *bolgъ* which served the basis for substantivation [61, vol. 1, p. 305-307; 19, vol. 1, p. 96; 9, vol. 1, p. 203; 58, vol. 1, p. 140-141]:

Proto Slavonic	adj. <i>bolgъ</i> : ‘good, nice’> ‘happy’, ‘benevolent’, ‘temperate’ (southern), ‘sweet’ (southern)
Proto Slavonic	n. <i>bolgo</i> : ‘good’, ‘happiness’, ‘success’; Southern also: ‘wealth’, ‘estate’
Old Church Slavonic	n. <i>благо</i> : ‘good’, ‘blessing’, ‘welfare’, ‘weal’
Modern Ukrainian	n. <i>благо</i> : ‘good’, ‘happiness’, ‘weal’

Back in the Common Slavonic heritage we see the dichotomy of the ‘material’ and ‘spiritual’ senses. The question ‘Which was the first sense: the material one or the spiritual one?’ is not directly answered by the dictionaries, but the logic of historical perception hints that primordial man was at first quite materialistic. The process can be depicted in two stages: 1) we name what we see; as we see something physical, we name it first; 2) we perceive the unknown by means of the known; thus, using old material-oriented concepts, we conceptualize new abstract reality. It is very visible in the sample of Proto-Ukrainian and Old Ukrainian poetry as reconstructed by M. Moskalenko [10]. Having indicated three fundamental layers of folk poetry (Indo-European motifs, Proto Slavonic motifs, East Slavonic / Old Rus’ motifs), the researcher traced the development of Proto / ancient Ukrainians’ mentality from the family-oriented society to the prince-oriented society: from the values of every-day life to the higher values of the princely state (servitude to the prince and heroic deeds). Similarly, B. Rybakov explained the spirituality of the concept ‘destiny’ (*доля*), originating from ‘a share’ (after hunting, the hunters divided the prey, and everyone received their share) [17].

The verb *дѣяти* is a basic verb that come from Proto-Slavonic *dějati* ‘act, do’, deriving form the verb *děti* ‘put; do’ [9, vol. 2, p. 94]:

Proto Slavonic	v. <i>děti</i> : класти, подіти; робити
Proto Slavonic	v. <i>dějati</i> : діяти, чинити, робити
Old Church Slavonic	v. <i>дѣяти</i>
Modern Ukrainian	v. діяти

The development shows that the semantic directionality of the lexeme was set back in the Proto Slavonic period, and it has not changed much since.

Though the dominant term in more modern texts became the lexeme ‘*благодать*’ that similarly belongs to the Proto Slavonic semantic stratum and has kept its primary meaning ‘to give, provide, offer, present’ [9, vol. 2, p. 15]:

Proto Slavonic	v. <i>dati</i> , <i>davati</i>
Old Church Slavonic	v. <i>дати</i>
Modern Ukrainian	v. <i>дати</i> , <i>давати</i>

The controversy over ‘благодѣть’ vs. ‘благодАть’ is usually neglected, and this makes the meaning narrower as the etymological analysis shows. The objective reason for this status quo is that in most cases the word was spelt in shortened version with titlos (tildes). Some researchers and theologians do not scrutinize this double form, as the form ‘благодать’ is codified in church doctrines (e.g. in the Russian Orthodox Church), but we cannot support the view that at that time these two words were not differentiated. Meanwhile, the analysis of Bulgarian manuscripts written during the 10th to 11th centuries reveals higher frequency and use of the ѣ-form [23]. In the historical perspective, the а-form has got fixed in modern Ukrainian, Russian, and Bulgarian languages.

In Hilarion’s text we do observe some irregularities, like personification: “Благодать же глагола къ богу”, “Послуша же и богъ яже от благодатѣ словесъ”, “Видивши же свободнаа благодѣть чада своа христіанни обидимы от іудѣи, сыновъ работнааго закона, възъпи къ богу”. Hilarion is likely to differentiate God Father (the lexeme ‘бор’) and Jesus Christ (the lexeme ‘благодѣть’) in this way. Actually, this personification is a weak argument for preferring ‘благодѣть’ to ‘благодать’. We agree on the image of God-Creator, but He can both create and give. But in this case, the interpreter should go in the opposite direction: from the usage frequency to the explanation of the author’s concept. Here, the studies support the prevalence of the ѣ-form, and the text subconsciously renders the semantic complex of acting. Seeing man as the mirror of God, this can also be regarded as an incentive to do / act / create in the earthly life. The idea of acting and creating fully corresponds to the objective of Hilarion’s text, i.e. to create a ‘new’ strong state.

Hilarion’s artistic conception of *благодѣть* is violated in the English-language translation by an objective reason: the equivalent ‘grace’ is built on the English Biblical tradition, continuing from the Latin translation of the New Testament.

In Old English translations, *gratia* was rendered either as *ðanc* ‘thought, reflection, sentiment, idea; mind, will, purpose; kindly thought, favour, grace, mercy, pardon; pleasure, satisfaction; reward, recompense’ or as *gyfu/giefu* ‘giving, gift’ [OEME]. In the Old English texts, we see absolutely different categories, stressing the act of giving and thanking and highlighting the receiving person in a way. This understanding would have complicated the interpretation of Hilarion’s text significantly.

That is why the borrowing ‘grace’ from Latin through French is a more successful variant, as it repeats the concept of the Vulgate, the sacred translation into Latin. It had to reproduce all the senses of the Greek *χάρις* in the New Testament, and it was codified for religious usage already in the Wycliffite Bible (1380s).

The lexeme ‘grace’ has been fixed since the late 12th century, and it acquired a lot of new senses that are to be taken into account generally because they produce the whole map of a lexeme’s meaning [39; 41]:

Proto-Indo-European stem	*gwer- “to praise, welcome” (cf. Skt. <i>grnati</i> “sings, praises, announces,” Lith. <i>giriū</i> “to praise, celebrate,” Avestan <i>gar-</i> “to praise”)
Latin	adj. <i>gratus</i> “pleasing, agreeable”
Latin	n. <i>gratia</i> “pleasing quality, good will, gratitude”
Old French	n. <i>grace</i> “pleasing quality, favour, good will, thanks”

English	n. grace: late 12 th century – “God’s favour or help” early 13 th century (until 16 th century – usually plural) – the short prayer that is said before or after a meal is in the sense of “gratitude” early 14 th century – “virtue” mid-14 th century – “beauty of form or movement, pleasing quality”
---------	---

Having a different origin, but similar semantical potential, the word managed to effectively substitute the Greek concept and open the space for correct understanding of the Old Ukrainian text.

Contribution to Translation Assessment

Thus, in conclusion, we may admit that the etymological analysis cedes to the categorical analysis what concerns the criteria for adequate analysis, but it does reveal some overtones, some ethnomental categories that can sometimes play a decisive role in an author’s conception of an artistic text.

Second, we do not perform pure etymological analysis, keeping in mind only the origin of the word. However, we should consider etymology to cover both origin and history of a word, because it can reveal the further potential modification of a lexical meaning, required for the translation of a new concept / sense.

III. CONCEPTUAL DISCOURSE ANALYSIS

Preliminary Remarks

Within the framework of translation assessment, a *concept* as a CL category closely approaches the notion of a *megaimage* from Literary Studies.

Correlation between an image and a concept is very subtle. R. Langacker defined ‘images’ in the way that “they describe our ability to construe a conceived situation in alternate ways – by means of alternate images – for purposes of thought or expression. Two images of the same situation may differ as to which features of it are selected for explicit attention, the relative salience of these features, the level of abstractness or specificity at which it is treated, the perspective from which it is viewed, and so on” [50, p. 110]. Traditionally East European TS differentiates a *verbal image* (according to traits of lingual expression) opposed to a *literary image* (according to traits of a text plot). The verbal image enables a concept in a given context particularly; it is a primary image. The literary image permeates through the whole text or, maybe, one fragment and is based on a set of primary images; it is a secondary image [13, p. 15]. It is reasonable to link these terms: R. Langacker’s interpretation of an image is equal to a concept as a unit of a language and conceptualization, while its specific textual realization is to be termed as ‘a verbal image’.

In accordance with scale, Ukrainian researchers suggest differentiating *microimages* (word and word-combinations), *macroimages* (hierarchies of microimages) and *megaimages* (image-systems of the whole writing) [*ibid.*]. The megaimage of the text will approach closely the description of a concept, as it will reproduce a more or less complete set of categories and functions, which are necessary for a concept’s successful existence.

Regarding a concept as a unit of language and culture, a megaimage joins the textual implementation of a concept and the existence of culturally-motivated stable patterns of realization. The dual nature of discourse – ‘conventionalized modes of speech typifying interaction in specific social domains’ in a broad sense and ‘a given text in the particular context of the situation’ in a narrow sense [30, p. 146] – contributes to the understanding of translation textology and explains how transtextuality derives from a translator’s individual-categorical text reconstruction under influence of spatio-temporal and social-cultural factors.

In applying CL to the process of analyzing a translation in connection with a system (or polysystem) of literary texts in a national language, including time and place correlations for the respective readership, we have to develop a notion of translation as a specific demonstration of the original. Concerning time, place and purposes, the demonstration operates through the notion of similarity, as proposed by K. Mróz: “Thus, the concept of transtextuality, greatly implying the otherness of a translation concerning the original, keeps the notion of identity, of identity in a conventional and very general sense, which produces to some degree the effect of semblance. So translation becomes the similar, the appearance of the original. Transtextuality means textual transfers... These textual transfers will build the texts which are read, which are interpreted already separately but due to their genesis, become serial; this way different texts have a kind of conversation between themselves.” (My translation – *T.Sh.*) [55, p. 151].

A text may be analysed as a particular unitary object in a particular time and at a particular place, one that is coloured by the psychological and social status of an author. A translation is the result of a translator’s creativity, best viewed “in the individual-psychological sense, not in the generative sense” [73, p. 865]. The fundamentals of creativity are *comprehension* (a conceptual system/worldview) and *invention* (aim-oriented conceptual reconstruction). This division elaborates various techniques for translation assessment from the author’s perspective.

The author’s conception can be studied within T. van Dijk’s theory of the internal structure of a speaker that consists of four parts:

- 1) knowledge, opinions;
- 2) needs, wishes, preferences;
- 3) attitudes, intentions;
- 4) feelings, emotions [7, p. 25].

In translating, all these factors influence the conceptual system of the speaker-translator, merging the outer reality and the inner experience.

However, T. van Dijk’s variant of analysis has some limitations related to the availability of data about an author’s personality. It can be reservedly applied to the 11th-century Ukrainian literary monument whose author – Hilarion of Kyiv – remains an oblique character of Old Ukrainian literature.

An alternative view for use in TS is an integrated and structured scheme of discourse analysis designed within the Lublin ethnolinguistic school under the supervision of J. Bartmiński and later modified by Russian researcher S. Nikitina. In 1975, a group of Lublin scholars started the work on a special dictionary which was to describe *linguistic folk stereotypes*, formed in and by a language, including the participation of a system of beliefs, traditions, folk arts and everyday life. Their supposition was that the language of the folklore is formed symbolically [28, p. 12], and such folk consciousness has not disappeared but entered the general circulation [28, p. 16-17] through linguistic stereotypes.

J. Bartmiński's stereotype-descriptive scheme includes 20 categories, aimed at delineating different types of relations in the text, in the culture, and in-between [28, p. 24-31]. According to the scheme, a stereotype is analysed in four relational groups:

1. paradigmatic relations join hierarchical coordination (hyponym-hyperonym, part-whole) and equitable status in a system (synonyms-antonyms) or in a text (parallels, intra- and extratextual equivalents, textual oppositions);
2. level-one syntagmatic relations exist in a phrase, depicting attributes, quantity and gradation;
3. level-two syntagmatic relations function in a simple sentence in the form of an agent, a stator, a processor, a sensor, an object, a receiver, an addressee, an instrument, some material, a derivant, a time and a place;
4. level-three syntagmatic relations are found in a complex sentence or in a text ("cause-result" relations and corpus associations).

This analysis scheme was later modified by S. Nikitina in order to analyse a cultural concept [16, p. 117-123]. She divided all relations-functions into two groups – static and dynamic/situational relations. The first group includes two subgroups of conceptual relations:

- a) equitable relations (synonyms, symbols, metaphors and metamorphoses, isofunctional words, antonyms);
- b) hierarchical relations (categories of: unity—its main element, whole—part, external attributes of an object, internal attributes of an object, an associative complex).

The second group is subdivided into two types of relations:

- a) actant relations (a concept as a subject, an object, an instrument, an addressee);
- b) implicative relations (situations of: cause—result and usual consecutiveness).

The static and dynamic conceptual relations are joined by location: every object has its locus.

S. Nikitina's simplified version offers a proper foundation for the discourse analysis of a text with regard to megaimages, collected from the original and the translations. Not every text provides instances of each level of S. Nikitina's scheme. This analysis will still require an extended textual fragment if the results are to be useful and credible [sic]; this approach does not allow the neglect of semantic nuances, found in the text, in comparison with a selected key-word (microimage) where the emphasis is put on a language and a culture, through an actual text. This analysis contributes to defining a text's special and unique *skopos* and *function*: the primary *skopos* refers more to the language system of a text; the secondary *function* derives from the acceptance of the translation and its language in a target polysystem.

The following case study is based on the analysis of the concepts *благодать* in the Old Ukrainian original and *grace* in one Ukrainian and two English-language translations.

Hilarion's Conception of Grace

Interpreting the conceptual matrix of Hilarion's text, we can deduce some specific and basic features of the concept that are important for equivalent rendering:

1. Grace has a dual nature: human and divine. In its human aspect, grace says, cries out, sees; as divine will, it changes law, spreads faith, saves the world. Thus, grace is both God and God's deed.
2. Its metaphoric perception is based on natural facts plus family experience.
3. Its symbolic and associative space is located within the framework of the New Testament.

4. Its relation to law is again dual: temporal (law-precursor) and human (law-servant).
5. Grace is a composite notion: its components are baptism, teaching and faith.
6. The place is presented as a trinity of space, time and people (heaven—future—Christians): it encodes the promise of the future incorruptible life in the heaven for Christians.

A similar conceptual matrix is composed on the basis of all literary sources in one language, and this time the matrix reveals general overlaps and clashes of a specific concept in a specific text as contrasted to a language-culture.

Case Study of the Translations

Three translations provide the basis for analysis in this paper: the Ukrainian translation by Volodymyr Krekoten¹ for an academic edition [12] and two Anglophone translations also by academics Nancy Louisa Iekler (USA) [43] and Simon Franklin (UK) [44]. The time span is more or less the same and assigns most to the understanding of contemporary readers.

Quantitatively, 40 criteria in 13 categories are considered as those that constitute the conceptual matrix of grace in Hilarion's text. The 40 criteria can claim the statistical equivalence of the main concept (the majority of contexts are rendered to full extent, and the fewer deviated contexts are uninfluential in the general perspective).

Assessing the rendering of the lexeme in all contexts reveal common regularities for all the translations:

1. The translators violated Criterion 8.2. Instead of following Ilarion's misinterpretation (possibly intentional)¹, they chose to correct the dogma according to the New Testament. This correction altered partially the crystallized dual nature of grace as a human and a divine phenomenon.

2. Its synonyms, metaphors, isofunctional words, antonyms and symbolic and associative relations are based on the same proto-text – the Bible – and, thus, the same source eliminates most misunderstandings connected with Christian civilization. In the text, grace sometimes equals Christ, and God stands for God-Father (Criterion 8.3): that distinction is still evident in all three translations.

3. The existing translations of the Bible could have contributed to the lexemes chosen for the translations of Hilarion's text ('істина' – 'truth'). And we find consistency in the usage of biblical dogmas in both English-language translations. Otherwise, the comparison can also show the transtextological connection between two translations and reveal some aspects of a peculiar translational style for a given literary work.

4. The clichés with the concept of grace reflect traditional verbalization, but in our case, the original repeats the rhetoric of the New Testament, and the translators were acting within the limit of usual wording for religious speeches.

5. Some features were weakened: lacking activeness in the phrase "grace was revealed / made manifest" (9.2; 9.4); lacking an agent's functions as a source (9.3).

Limitations and Significance for Translation Assessment

This type of Conceptual Analysis should be performed on extensive texts in order to provide enough data for a complete conceptual matrix. This approach means juxtaposing source and target

¹ A thorough analysis of religious (mis)interpretation in Slavonic translated texts by A. Alekseev shows enormous complexity in making judgements of this character [1, p.:74-97].

texts, besides it also is reasonable to contrast concepts from short texts opposite the wider cultural background. Thus, the received conceptual matrixes of source and target language-cultures can be used for deciding the use of specific wording in a translation.

This analysis does contribute to the perception of an author even when his personality is disputable. The image presented is like a concept reconstructed for an 11th-century religious figure as it repeats all the categories essential for an ordinary conceptual and lingual unity.

The distinction between a text and discourse disappears that is not desirable for analytical precision. Further, this fuzziness questions the necessity of two traditional terms denoting 'agreed desirable rendering' – *equivalence* (a language-level phenomenon) and *adequacy* (a text-level phenomenon). In this type of analysis, which merges conceptualization and discourse, equivalence leaves the limits of a language's system, but still stays in the framework of linguistic description.

This type of analysis does not directly show stylistic criteria for the source and target text, and this matter should be subject to register analysis. Meanwhile, the analysis may provide good statistical presentation – a desirable outcome for a bureaucratically-minded assessor.

Within this analysis, it is easy to track consequence in rendering repetitions. Besides, it sheds light on the issue of translation amplifications as they may be verified by earlier contexts, which are more evident in this presentation. The aim of any translation is to properly reproduce the same concept.

Lastly, this type of Conceptual Analysis contributes to the understanding and elaboration of conventionality as a basic category for Translation Studies. Now, a translation critic can discuss the cultural presentation of a text with a more systematic argument.

General Conclusion

The three types of Conceptual Analysis focuses on the existence of a concept as separated from a textual context, but they demonstrated how a concept's cultural context – which is beyond a reader's primary conscious perception – may be influential for the interpretation of a text and the assessment of its translation. The focus on textual contexts can turn into the continuation of discussion about applying Conceptual Analysis to TS where other CL phenomena like conceptual blending and profiling will be valued.

1. Алексеев А. А. Текстология славянской Библии / А. А. Алексеев ; Рос. АН. Ин-т рус. л-ры (Пушкинский дом). Славян. Библей. фонд. – СПб : Дмитрий Буланин; Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 1999. – 254 с. 2. Алефиренко Н. Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака / Н. Ф. Алефиренко // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста : Материалы Междунар. Симпозиума. Волгоград, 22-24 мая 2003 г. : В 2 ч. – Волгоград : Перемена, 2003. – Ч. 1 : Научные статьи. – С. 3–13. 3. Библия, сирічь книги Ветхаго и Новаго Завіта. – [Острог, 1581]. – [8], 276, 180, 30, 56, 78 арк. 4. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с. 5. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В.С. Виноградов. – М. : изд-во Моск. ун-та, 1978. – 174 с. 6. Воркачев С. Г. "Из истории слов": лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев // Новое в когнитивной лингвистике: Материалы I Междунар. науч. конф. "Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике" (Кемерово, 29-31 авг.

- 2006 г.) / Отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово, 2006. – С. 3–14. 7. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Т. А. ван Дейк; Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
8. Державин В. Проблема віршованого перекладу / В. Державін // Плужанин. – 1927. – № 9/10. – С. 44–51. 9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. — К.: Наукова думка, 1982. 10. Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі / Упорядкув., передм. та переклади М. Москаленка. – Київ: Дніпро, 1988. – 295 с. 11. Иванов М. С. Благодать / М. С. Иванов // Православная энциклопедия: <http://www.pravenc.ru/text/149313.html> [Accessed on February 10, 2011]. 12. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать / Пер. В. Крекотень // Давня українська література. Хрестоматія. — Київ, 1992. — С. 195–214; 626–628. 13. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1984. – 120 с. 14. Костецький І. Мій Юрій Клен / І. Костецький // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – Серпень. – С. 118–136. 15. [Левицький Ярослав, о.] Перші українські проповідники і їх твори / о. Ярослав Левицький. – 2-е вид. – Рим, 1973. – 188 с. 16. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 117–123. 17. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1981. – 606 с. 18. Содомора А. Студії одного вірша / А. Содомора. – Л.: Літопис, 2006. – 364 с. 19. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: В 3 т. / И. И. Срезневский. – Санктпетербург, 1893–1912. 20. Стасюк Б. В. Етимологічний критерій еквівалентності в процесі художнього перекладу / Б. В. Стасюк // Вісник СумДУ. – 2006. – Вип. 11(95). – Том 1. – С. 187–191. 21. Текст и перевод / В. Н. Комиссаров, Л. А. Черняховская, Л. К. Латышев и др. – М.: Наука, 1988. – 165 с. 22. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике / В. Н. Топоров. – Т. 1: Теория и некоторые частные ее приложения. – Москва: Языки славянской культуры, 2005. – 376 с. 23. Цейтлин Р. М. Лексика старославянского языка: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X—XI вв. / Р. М. Цейтлин; АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики. – Москва: Наука, 1977. – 336 с. 24. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. Шмігер; Передм. Р. Зорівчак. – Київ: Смолоскип, 2009. – 342 с. 25. Actual grace // The Catholic Encyclopedia: <http://www.newadvent.org/cathen/06689x.htm> [Accessed on Feb. 10, 2011]. 26. Anusiewicz J. Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki / J. Anusiewicz. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 183 s. 27. Bałuk-Ulewiczowa T. Beyond cognizance: fields of absolute untranslatability / T. Bałuk-Ulewiczowa // Przekładając nieprzekładalne... / Pod red. W. Kubińskiego, O. Kubińskiej i T. Z. Wolańskiego. – Gdańsk: Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – S. 173–182. 28. Bartmiński J. Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne / J. Bartmiński // Etnolingwistyka / Pod red. J. Bartmińskiego. – Vol. 1. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1988. – S. 11–34. 29. Bartmiński J. Aspects of cognitive ethnolinguistics / J. Bartmiński; Ed. by J. Zinken; Transl. by A. Głaz. – London; Oakville: Equinox, 2009. – 245 p. 30. Blum-Kulka S. Discourse Analysis / S. Blum-Kulka // An Encyclopaedia of Translation. Chinese-English, English-Chinese / Ed. by Chan Sin-Wai, D.E. Pollard. – Hong Kong: The Chinese University Press; The Chinese University of Hong Kong, 1995. – P. 142–149. 31. Brzozowska M. Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne / M. Brzozowska. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2009. – 158 s. 32. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots: Vol. 1-4 / P. Chantraine. – Paris: Klincksieck, 1968–1980.

33. Croft W. *Cognitive linguistics* / W. Croft, D. A. Cruse. – New York : Cambridge University Press, 2004. – 374 p.
34. Divine grace // http://en.wikipedia.org/wiki/Divine_grace [Accessed on Feb. 9, 2011].
35. Etymology of the Greek word charis (χάρις) // <http://www.myetymology.com/greek/charis.html> [Accessed on Feb. 9, 2011].
36. Feldman J. A. *From Molecule to Metaphor: A Neural Theory of Language* / J. A. Feldman. – London : A Bradford Book; Cambridge, MA : The MIT Press, 2006. – xx, 357 p.
37. Fennell J. *Early Russian literature* / J. Fennell, A. Stokes. – London : Faber and Faber, 1974. – 295 p.
38. Gład A. *The Dynamics of Meaning: Explorations in the Conceptual Domain of EARTH* / A. Gład. – Lublin : Maria Curie-Skłodowska University Press, 2002. – 209 p.
39. Grace : Online Etymology Dictionary <http://www.etymonline.com/index.php?term=grace> [Accessed on March 10, 2011].
40. Grace (Christianity) [http://en.wikipedia.org/wiki/Grace_\(Christianity\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Grace_(Christianity)) [Accessed on Feb. 9, 2011].
41. Gratia: My Etymology <http://www.myetymology.com/latin/gratia.html> [Accessed on March 10, 2011].
42. Halverson S. L. *Cognitive translation studies: Developments in theory and method* / S. L. Halverson // *Translation and cognition* / Ed. by G. M. Shreve and E. Angelone. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2010. – P. 349–369.
43. Ilarion. *A Discourse on the Law and Grace* / Ilarion ; Transl. by N. L. Ickler // *Comitatus*. – 1978. – Vol. 9. – P. 22–54.
44. Ilarion. *Sermon on Law and Grace* / Transl. by S. Franklin // *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'* / Ilarion; Transl. and with an Introd. by S. Franklin. – S. l.: Harvard University Press, 1991. – P. 3–29.
45. Kardela H. *Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu* // *Etnolingwistyka* / H. Kardela ; Pod red. J. Barmińskiego. – Vol. 1. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1988. – S. 35–46.
46. Korniejenko A. *Dlaczego nieprzekładalność jest niemożliwa? Między oryginałem a przekładem* / A. Korniejenko ; Pod red. J. Koniecznej-Twardzikowej i U. Kropiwięć. – Kraków : Universitas, 1995. – S. 155–163.
47. Krzeszowski T. *Konotacja i denotacja* / T. Krzeszowski // *Podstawy gramatyki kognitywnej* / Pod red. H. Kardeli. – Warszawa : Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego, 1994. – S. 85–95.
48. Kuskov V. *A history of Old Russian literature* / V. Kuskov ; Transl. by R. Vroon. – Moscow: Progress, 1980. – 355 p.
49. Ladmirał J.-R. *Le Prisme Interculturel de la Traduction* / J.-R. Ladmirał // *Palimpsestes*. – No. 11 : Traduire la culture. – Paris : Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1998. – P. 15–30.
50. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar* / R. W. Langacker. – Vol. 1: Theoretical Prerequisites. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – 516 p.
51. Łozowski P. *Vagueness in Language: from Truth-Conditional Synonymy to Un-Conditional Polysemy* / P. Łozowski. – Lublin : Maria Curie-Skłodowska University Press, 2000. – 152 p.
52. Łozowski P. *Językowy obraz świata 2000: świat bez obrazu, język bez świata* / P. Łozowski, T. Jasiński // *Językowy obraz świata w tekstach artystycznych* / Pod red. A. Pajdzińskiej i R. Tokarskiego. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. – S. 210–232.
53. Łozowski P. *Language as Symbol of Experience: King Alfred's cunna, magan and motan in a Panchronic Perspective* / P. Łozowski. – Lublin : UMCS Press, 2008. – 208 p.
54. Merriam-Webster Dictionary Online: Grace: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/grace> [Accessed on Feb. 10, 2011].
55. Mróz K. *Comment réfléchir sur la traduction: théorie ou poétique du traduire?* / K. Mróz // *Méthodologie de la recherche en linguistique et littérature* / Centre de Civilisation Française et d'Études Francophones à l'Université de Varsovie. – Varsovie, 2002. – P. 147–155.
56. Muñoz Martín R. *On paradigms and cognitive translology* / R. Muñoz Martín // *Translation and cognition* / Ed. by G. M. Shreve and E. Angelone. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2010. – 169–187 p.
57. *Old English Made Easy* http://home.comcast.net/~modean52/oeme_dictionaries.htm [Accessed on March 10, 2011].
58. Rudnyč'kyj Ja. B. An

Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: In 2 vols / Ja. B. Rudnyc'kyj. – Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences – UVAN, 1972; Ottawa : University of Ottawa Press, 1982.

59. Sanctifying grace // The Catholic Encyclopedia: <http://www.newadvent.org/cathen/06701a.htm> [Accessed on Feb. 10, 2011].

60. Searle J. R. *Consciousness and language* / J. R. Searle. – Cambridge, U.K.; New York : Cambridge University Press, 2002. – vii, 269 p.

61. *Słownik prasłowiański* / PAN. Komitet językoznawstwa; Pod red. F. Sławskiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wyd-wo PAN, 1974.

62. Souter A. *A pocket lexicon to the Greek New Testament* / A. Souter. – Oxford : Clarendon Press, 1916. – viii, 289 p.

63. Steiner G. *After Babel. Aspects of Language and Translation* / G. Steiner. – 2nd ed. – Oxford; New York : Oxford University Press, 1992. – 538 p.

64. Supernatural Gift // The Catholic Encyclopedia: <http://www.newadvent.org/cathen/06553a.htm> [Accessed on Feb. 10, 2011].

65. Sweetser E. E. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure* / E. Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – xi, 174 p.

66. Sweetser E. *Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework* / E. Sweetser // *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology* / Ed. by Th. Janssen and G. Redeker. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 129-162.

67. Tabakowska E. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation* / E. Tabakowska. – Tübingen: Gunter Narr, 1993. – 146 p.

68. Tabakowska E. *Struktura wydawania w literackim tekście narracyjnym jako problem przekładu* / E. Tabakowska // *Przekładając nieprzekładalne...* / Pod red. W. Kubińskiego, O. Kubińskiej i T. Z. Wolańskiego. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – S. 15–37.

69. Trapp R. *Cultivating Dissimilarities: Approaching Polyculturation or Lingual Monoculture? Some Pre-methodological Reflections on Future Translatology* / R. Trapp // *Translation and Modernization* / Ed. by T. Hyman and J. Lambert. – Tokyo : ICLA, 1995. – P. 134–142.

70. Ungerer F. *An Introduction to Cognitive Linguistics* / F. Ungerer, H.-J. Schmid. – London; New York: Longman, 1996. – 306 p.

71. Venuti L. *Translation Studies* / L. Venuti // *Introduction to Scholarship in Modern Languages and Literatures* / Ed. by D. G. Nicholls. – 3rd ed. – New York : The Modern Language Association of America, 2007. – P. 295–311.

72. Westheide H. *Equivalence in Contrastive Semantics. The Effect of Cultural Differences* / H. Westheide // *Contrastive Lexical Semantics* / Ed. by Edda Weigand. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. – P. 119–137.

73. Wilss W. *Cognitive Aspects of the Translation Process* / W. Wilss // *An Encyclopaedia of Translation. Chinese-English, English-Chinese* / Ed. by Chan Sin-Wai, D.E. Pollard. – Hong Kong : The Chinese University Press; The Chinese University of Hong Kong, 1995. – P. 845–870.

CONCEPT OF БЛАГОДѢТЬ
in Hilarion's original

1. **Synonyms:** 1.1. Исус Христос (168a)
1.2. Саръра (170a)
1.3. свободнаа [жона] (170a)
2. **Metaphors:** 2.1. млѣко благодѣть (169a)
2.2. чада благодѣтъ (172б)
2.3. благодѣтънѣе солнце (173a)
2.4. роса благодѣтънаа (174б)
2.5. дождь благодѣтъныи (175a)
3. **Isofunctional words:** истина (168a, 170a, 171a)
4. **Antonyms:** законъ (168a, 169a)
5. **Relations 'whole-part':** 5.1. благодѣтънѣе крещеніе (169б, 172a)
5.2. ученіе благодѣтънѣе (180a)
5.3. истиньныа благодати ученіе (180a)
5.4. вѣра благодатьнаа (180б)
6. **Internal attributes of an object:** 6.1. свободнаа благодѣть (172б)
6.2. Христова благодѣть (174a)
7. **Associative complex:** 7.1. законъ бѣ слуга благодѣти (169a)
7.2. благодать слуга будущему вѣку, жизни нетлѣннѣи (169a)
8. **Concept as a subject:** 8.1. благодѣть всю землю исполни (168a)
8.2. благодать Христосомъ бывшіи (170a)
8.3. благодать же глагола къ Богу (170б)
8.4. благодать спасеть миръ (170б)
8.5. благодать родися (171б)
8.6. Егда бѣ Христос на земли, и еще не у с[я] благодать
укрѣпила бяше, нъ дояшеся, и еще за лр (30) лѣтъ, въ ня же Христось таяшеся. Егда же
уже отдоися и укрѣпѣи и явися благодать Божіа всѣмъ человекѣмъ въ Іорданьстѣи рѣцѣ.
(171б)
8.7. видивши же ... благодѣть чада своа ... възъпи къ Богу
(172б)
8.8. благодѣть всю землю обаять і ако вода морьскаа покрыю.
(174a)
8.9. Лѣпо бѣ благодати ... вѣсѣати (180a)
9. **Concept as an object:** 9.1. Богъ положи законъ на проуготовление благодати (169a)
9.2. Богъ умысли тѣмъ благодѣтъ явитиса (170a)
9.3. послуша же и богъ яже от благодатѣ словесъ (170б)
9.4. Отиде законъ, благодѣти явльшиися (173a)
9.5. человекъство въ благодѣти пространо ходить (173a)
10. **Concept as an instrument:**
10.1. Хръстіани же ... благодатию не оправдаются, нъ спасаются. (173a)
10.2. благодѣтію хръстіаніи больше быша (173б)
11. **Cause-result:** вѣра простреся (168a)
12. **Usual consecutiveness:** законъ прѣдѣтеця бѣ благодѣти (169a; similar: 170a).

13. **Locus:** 13.1. благодать [має] сънити на землю (170б)
 13.2. въ будущиѣмъ вѣцѣхъ (173а)
 13.3. на небесахъ (173б)
 13.4. на новы люди (180а)

CONCEPT OF GRACE

in the Ukrainian translation by Volodymyr Krekoten'

1. **Synonyms:** 1.1. Ісус Христос (168а)
 1.2. Сатра (170а)
 1.3. вільна [людина] (170а)
2. **Metaphors:** 2.1. молоко благодаті (169а)
 2.2. діти благодаті (172б)
 2.3. благодатне сонце (173а)
 2.4. роса благодатна (174б)
 2.5. дощ благодатний (175а)
3. **Isofunctional words:** істина (168а, 170а, 171а)
4. **Antonyms:** закон (168а, 169а)
5. **Relations 'whole-part':** 5.1. благодатне хрещення (169б, 172а)
 5.2. вчення благодатне (180а)
 5.3. істинної благодаті вчення (180а)
 5.4. віра благодатна (180б)
6. **Internal attributes of an object:** 6.1. вільна благодать (172б)
 6.2. Христова благодать (174а)
7. **Associative complex:** 7.1. закон – слуга благодаті (169а)
 7.2. благодать – слуга майбутньому віку, життю нетлінному (169а)
8. **Concept as a subject:** 8.1. благодать сповнила всю землю (168а)
 8.2. благодать з'явилася через Христа (170а)
 8.3. благодать же сказала Богу (170б)
 8.4. благодать спасе світ (170б)
 8.5. благодать народилася (171б)
 8.6. А як був Христос на землі, і не зміцнілою ще була благодать, то ссала вона зо тридцять літ, поки Христос таївся. Коли ж уже одлучилася вона і зміцніла, то з'явилася благодать Божа усім людям в Йорданській ріці. (171б)
 8.7. благодать, побачивши дітей своїх, ... заводала до Бога (172б)
 8.8. благодать усю землю обняла і, як вода морська, покрила її. (174а)
 8.9. добре було благодаті ... возсіяти (180а)
9. **Concept as an object:** 9.1. Бог готує благодать (169а)
 9.2. Бог умислив у благодаті себе явити (170а)
 9.3. *[deviating the primary function] послушав же і Бог благодаті словес (170б)
 9.4. закон блякне перед благодаттю (173а)

9.5. людство в благодаті випростано ходить (173a)

10. Concept as an instrument:

10.1. Християни ... благодаттю не виправдовуються, а спасаються. (173a)

10.2. благодаттю християнство більшим стало (173б)

11. Cause-result: віра поширилася (168a)

12. Usual consecutiveness: закон – предтеча благодаті (169a; similar: 170a).

13. Locus: 13.1. благодать має зійти на землю (170б)

13.2 майбутнє (173a)

13.3. на небесах (173б)

13.4. між новими людьми (180a)

CONCEPT OF GRACE

in the English-language translation by Simon Franklin

1. Synonyms: 1.1. Jesus Christ (168a)

1.2. Sarah (170a)

1.3. free [woman] (170a)

2. Metaphors: 2.1. the milk of Grace (169a)

2.2. [Grace's] her sons (172б)

2.3. the sunlight of Grace (173a)

2.4. the dew of Grace (174б)

2.5. the rain of Grace (175a)

3. Isofunctional words: Truth (168a, 170a, 171a)

4. Antonyms: Law (168a, 169a)

5. Relations 'whole-part': 5.1. the Grace of baptism (169б, 172a)

5.2. the teaching of Grace (180a)

5.3. the teaching of the Truth which is Grace (180a)

5.4. the Grace of faith (180б)

6. Internal attributes of an object: 6.1. X [zero translation] (172б)

6.2. the Grace of Christ (174a)

7. Associative complex: 7.1. the Law was the servant of Grace (169a)

7.2. Grace is the servant of the age to come, of life incorruptible (169a)

8. Concept as a subject: 8.1. Grace filled all the earth (168a)

8.2. the Grace which came by Jesus Christ (170a)

8.3. Grace said to God (170б)

8.4. Grace [will] save the world (170б)

8.5. *[deviating the primary function] this was the birth of Grace (171б)

8.6. When Christ was on earth, Grace had not yet grown strong but was suckled for thirty years, and for these thirty years Christ was concealed; but when Grace was weaned and had grown strong, then the Grace of God that bringeth salvation was made manifest to all men in the river Jordan. (171б)

- 8.7. when Grace saw her sons ... she cried out to God (1726)
 8.8. Grace ... embraced all the earth and covered it like the waters of the sea (174a)
 8.9. it was meet that Grace ... should shine forth (180a)
9. **Concept as an object:** 9.1. God established the Law in preparation for Grace (169a)
 9.2. God designed that through Him Grace might be made manifest (170a)
 9.3. God hearkened to the words of Grace (1706)
 9.4. the Law departed when Grace was made manifest (173a)
 9.5. man moves freely in Grace (173a)
10. **Concept as an instrument:**
 10.1. with ... Grace Christians are not justified but are saved (173a)
 10.2. in Christ's Grace Christians became greater (1736)
11. **Cause-result:** Faith spread (168a)
12. **Usual consecutiveness:** the Law was the precursor of Grace (169a; similar: 170a).
13. **Locus:** 13.1. Grace [is] to descend to earth (1706)
 13.2. in the age to come (173a)
 13.3. in heaven (1736)
 13.4. upon new people (180a)

CONCEPT OF GRACE

in the English-language translation by Nancy Louisa Ickler

1. **Synonyms:** 1.1. Jesus Christ (168a)
 1.2. Sarah (170a)
 1.3. freewoman (170a)
2. **Metaphors:** 2.1. the milk of Grace (169a)
 2.2. [Grace's] her children (1726)
 2.3. the sun of Grace (173a)
 2.4. the dew of Grace (1746)
 2.5. the rain of Grace (175a)
3. **Isofunctional words:** Truth (168a, 170a, 171a)
4. **Antonyms:** Law (168a, 169a)
5. **Relations 'whole-part':** 5.1. the baptism of Grace (1696, 172a)
 5.2. the teaching of Grace (180a)
 5.3. the teaching of true Grace (180a)
 5.4. the faith of Grace (1806)
6. **Internal attributes of an object:** 6.1. free Grace (1726)
 6.2. the Grace of Christ (174a)
7. **Associative complex:** 7.1. the Law was a servant to Grace (169a)
 7.2. Grace [is a] servant to the future age of life incorruptible (169a)
8. **Concept as a subject:** 8.1. Grace filled all the earth (168a)
 8.2. the Grace which came through Christ (170a)
 8.3. Grace said unto God (1706)

- 8.4. Grace [will] save the world (1706)
- 8.5. there was born Grace (1716)
- 8.6. Even when Christ was on earth, Grace had not yet grown strong, but was a suckling for thirty more years, during which Christ hid himself. But when the Grace of God was weaned and grown strong and appeared to all men in the River Jordan. (1716)
- 8.7. Grace, seeing her children, ... cried out unto God (1726)
- 8.8. Grace ... embraced the whole earth, and covered it like the water of the sea (174a)
- 8.9. it was meet that Grace ... should shine (180a)
9. **Concept as an object:**
 - 9.1. God established the Law for the preparation of Grace (169a)
 - 9.2. God purposed that Grace thereby should be revealed (170a)
 - 9.3. *[deviating the primary function] God hearkened to the words of Grace (1706)
 - 9.4. the Law departed when Grace was revealed (173a)
 - 9.5. mankind freely walketh in Grace (173a)
10. **Concept as an instrument:**
 - 10.1. Christians by... Grace are justified not, yet saved (173a)
 - 10.2. Christians became greater through Grace (1736)
11. **Cause-result:** Faith extended (168a)
12. **Usual consecutiveness:** the Law was a precursor to Grace (169a; similar: 170a).
13. **Locus:**
 - 13.1. Grace [is] to descend to earth (1706)
 - 13.2. in the age to come (173a)
 - 13.3. in heaven (1736)
 - 13.4. on new peoples (180a)

CONCEPT OF GRACE

in the English language

as based on the theological interpretation¹ and the Oxford English Dictionary

1. **Synonyms:**
 - 1.1. the free and unmerited favour of God (OED)
 - 1.2. God (OED)
2. **Metaphors:**
 - 2.1. throne of grace (OED)
 - 2.2. covenant of grace (OED)
 - 2.3. declaration of grace = gospel (Acts 20:24, 32)
 - 2.4. God is the God of all grace (1 Pet. 5:10)
 - 2.5. the Holy Ghost is the Spirit of grace (Zech. 12:10; Hebr. 10:29)
 - 2.6. our Lady of grace=Virgin Mary (OED)
3. **Isofunctional words:** truth (John 1:17)
4. **Antonyms:** law (John 1:17)
5. **Relations 'whole-part':**
 - 5.1. Christ was full of grace (John 1:14)
 - 5.2. the grace of God (OED)
 - 5.3. fear of God (OED)

¹ The Bible text-book: or The principal texts relating to the persons, places, and subjects, occurring in the Holy Scriptures. – New York : American Tract Society, s.a. – 208 p.

6. **Internal attributes of an object:** 6.1. sovereign (Rom. 5:21),
 6.2. rich (Eph. 1:7. 2:7),
 6.3. exceeding (2 Cor. 12:9),
 6.4. manifold (1 Pet. 4:10),
 6.5. all-sufficient (2 Cor. 12:9),
 6.6. all-abundant (Rom. 5:15, 17, 20),
 6.7. true (1 Pet. 5:12),
 6.8. glorious (Eph. 1:6),
 6.9. free (OED)
7. **Associative complex:** 7.1. God is the Giver of grace (Psa. 84:11)
 7.2. Saints are heirs of grace (1 Pet. 3:7)
8. **Concept as a subject:** 8.1. Grace came by Christ (John 1:17; Rom. 5:15)
 8.2. But grace abused brings forth the foulest deeds (OED)
9. **Concept as an object:** 9.1. Saints receive grace from Christ (John 1:16)
 9.2. Grace is specially given to ministers (Rom. 12:3,6, 15:15; 1 Cor. 3:10)
 9.3. Grace is specially given to those who walk uprightly (Psa. 84:11)
 9.4. Beware lest you fail of grace (Heb. 12:15)
10. **Concept as an instrument:**
 10.1. Christ spoke with grace (Luke 4:22)
 10.2. by the grace of God (OED)
 10.3. God pardons us out of His grace
11. **Cause-result:** grace is the source of justification (Rom. 3:24; Tit. 3:7), faith (Acts 18:27),
12. **Usual consecutiveness:** grace is the source of forgiveness of sins (Eph. 1:7),
 salvation (Acts 15:11; Eph. 2:5,8),
 consolation (2 Thes. 2:16),
 hope (2 Thes. 2:16)
13. **Locus:** 13.1. Grace was upon Christ (Luke 2:40)
 13.2. in the soul (OED)

**КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ: КОНЦЕПТ
 БЛАГОДАТЬ У СЛОВІ ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ ІЛАРІОНА КИЇВСЬКОГО
 (на матеріалі англomовних перекладів)**

Тарас Шмігер

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
 вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
 e-mail: t_shmiher@ua.fm*

Матеріалом розгляду є зіставлення семантичних компонентів концептів – грецького ‘χαρις’, староукраїнського ‘благодѣть’ та англійського ‘grace’. Текстом для аналізу є “Слово про закон

і благодать” Іларіона Київського та його англомовні переклади. Практичним результатом дослідження стало вироблення трьох схем оцінки перекладів.

Ключові слова: критика перекладу, еквівалентність, концепт, дискурс, староукраїнська література.

**КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ: КОНЦЕПТ
БЛАГОДАТЬ У СЛОВІ ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ ІЛАРІОНА КИЇВСЬКОГО
(на матеріалі англомовних перекладів)**

Тарас Шмігер

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: t_shmiher@ua.fm*

Матеріалом розгляду є зіставлення семантичних компонентів концептів – грецького ‘χαρις’, староукраїнського ‘благодѣть’ та англійського ‘grace’. Текстом для аналізу є “Слово про закон і благодать” Іларіона Київського та його англомовні переклади. Практичним результатом дослідження стало вироблення трьох схем оцінки перекладів.

Ключові слова: критика перекладу, еквівалентність, концепт, дискурс, староукраїнська література.

**КОГНИТИВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПЕРЕВОДОВЕДЧЕСКОГО АНАЛИЗА:
Концепт БЛАГОДАТЬ В СЛОВЕ О ЗАКОНЕ И БЛАГОДАТИ
ИЛАРИОНА КИЕВСКОГО
(на материале английских переводов)**

Тарас Шмигер

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: t_shmiher@ua.fm*

Материалом исследования служит сопоставление семантических компонентов концептов – греческого ‘χαρις’, староукраинского ‘благодѣть’ и английского ‘grace’. Текстом для анализа избрано “Слово о законе и благодати” Илариона Киевского и его англоязычные переводы. Практическим результатом исследования стала разработка трех схем оценки переводов.

Ключевые слова: критика перевода, эквивалентность, концепт, дискурс, староукраинская литература.

Стаття надійшла до редколегії
11.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 371.134: 811.111: 004

ТЕОРІЯ М.А.К. ХАЛЛІДЕЯ ТА ПРАКТИКА МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ

Сергій Щербина

Полтавський університет економіки і торгівлі,
вул. Ковалів, 3, Полтава, 36014, Україна
e-mail: sdsh@ua.fm

Здійснено спробу спростувати розповсюджений погляд, ніби сучасна теорія прикладної лінгвістики і практика машинного перекладу, зокрема перекладу з використанням ТМ (Translation Memory) мають дуже мало спільного, що свідчить, з одного боку, про кризу прикладної лінгвістики, і з другого боку, про швидкий розвиток прикладних перекладацьких програм (Trados, PROMT) силами фахівців комп'ютерної справи. Мета статті – на прикладі порівняльного аналізу теоретичних положень М.А.К. Халлідея, зокрема його теорії реєстру, стилю (tenor) та режиму (mode) і практики використання програм машинного перекладу з використанням ТМ (Trados, MultiTerm) спростувати або принаймні поставити під сумнів зазначену думку.

Ключові слова: теорія прикладної лінгвістики, практика машинного перекладу, перекладацька програма, криза, стиль, режим.

У вступі до однієї зі своїх останніх праць *APPLIED LINGUISTICS AS AN EVOLVING THEME* (2002) М.А.К. Халлідей писав: “Тож, тоді як розвиток *прикладної лінгвістики* був значною мірою процесом поширення в нові сфери, також існував рух виходу з тих сфер, які початково вважалися *центральними*. Звичайно, це не означає, що такі сфери діяльності більше не є на меті, це правда, що машинний переклад таки вийшов із моди в багатьох головних центрах, але певні форми обробки природної мови за допомогою комп'ютера продовжуються з того часу. Тільки-но це набуло окремої форми сфери дослідження і розвитку з її власними інституційними структурами і власним дискурсом, головне тому, що технологічні досягнення трансформували як наявні ресурси, так і знання спеціалістів, що потрібні для використання цих ресурсів. Отож, якщо ми говоримо про прикладну лінгвістику як про розвиток, то це не означає, що вона просто збільшується... В цьому сенсі лінгвістика, яку розуміють як низку принципів і методів дослідження і пояснення мови, може вважатися дисципліною, і якщо ми візьмемо це за відправний пункт, то можемо сказати, що прикладна лінгвістика розвивалася як використання результатів лінгвістики, щоб звернутися до інших проблем – чи інших об'єктів вивчення, якщо ми думаємо про дослідницьке застосування, чи якісь інші практичні проблеми, такі цілеспрямовані види діяльності як викладання мови і машинний переклад” [3, с. 9]. Є всі підстави вважати, що вчений мав на увазі кризові явища в основному руслі прикладної лінгвістики, проте коли писав про “ресурси” і “знання спеціалістів”, то йшлося про сучасні ПК і нову генерацію програмістів, яким зовсім необов'язково знатися на лінгвістиці для створення програм машинного перекладу. Про які “окремі форми сфери дослідження і розвитку з її власними інституційними структурами і власним дискурсом” йдеться в статті лінгвіста? У Як робочу гіпотезу ми можемо висунути здо-

гадку, що однією з таких форм є технічний переклад із застосуванням ТМ. Як свідчить практика, саме цей вид машинного перекладу набув надзвичайної популярності в різноманітних галузях господарства, будівництва і промисловості. Пропозиції виконання перекладу з використанням програми Trados рясніють в Інтернеті, причому замовники охоче надають перекладацькі бази і вимагають дотримуватись їх найсуворіше. Здавалося б, практика комп'ютерного перекладу набагато випередила теоретичні розробки прикладної лінгвістичної теорії. Проте саме теоретичні положення М.А.К. Халлідея стали основою і дали ключ до практичної реалізації цього напрямку перекладацької діяльності.

Центральне місце в нашому порівняльному аналізі займає теорія реєстру, одним з авторів якої є М.А.К. Халлідей. Використання терміна “реєстр” започаткував лінгвіст Томас Бертран Рід у 1956 р, але в загальний ужиток він увійшов 1961 р. Ввели його лінгвісти, які хотіли розрізнити зміни в мові залежно від користувача і визначалися такими змінними: соціальні умови, географія, стать і вік, зміни залежно від використання (в тому сенсі, що в кожного мовця є діапазон варіантів і вибору між ними в різний час). Увага сфокусована на способі, за допомогою якого мова використовується в окремих ситуаціях: юридичний жаргон, мова науково-дослідницької лабораторії чи газетного повідомлення. М.А.К. Халлідей інтерпретує реєстр як “мовні риси, які зазвичай асоціюються з конфігурацією ситуативних особливостей, – з особливим значенням поля, режиму і стилю” [5]. Халлідей обговорював термін “реєстр” у деталях. Цей термін належить до взаємозв'язку між мовою (та іншими семіотичними формами) і функцією контексту [2, с. 97]. Цей зв'язок характеризують за допомогою описових категорій поля, стилю (*tenor*) і режиму (*mode*). Реєстри змінюються. Є ключі або індекси мови, які допоможуть нам передбачити, яким є реєстр цього тексту.

Змінні реєстру визначають відносини між мовою і функцією форми мови [2, с. 112]. Описова функція надає актуальну інформацію. Ви можете перевірити цю інформацію, а потім прийняти або відхилити її. Виразні функції дають інформацію про належність мовця. Він використовує висловлювання, щоб висловити свої почуття, незалежно від будь-якої відповіді. Соціальна функція виявляє особливий зв'язок між мовцем і слухачем. Щодо інформаційної функції, то основною інформаційною функцією мови є зовнішні ситуації, факти, теми, реальність поза мовою, в тім числі ідеї або теорії.

Поле – це особливості ситуації, що спонукають до використання мови певного виду. Мова заповнена словами, пов'язаними з об'єктами у середовищі, що нас оточує, процесами діяльності і таке інше. На думку Халлідея [2, с. 125], поле передає те, що відбувається з соціальною природою дій, які відбуваються.

Режим (*mode*) – це роль самої мови, в цьому випадку – текстові функції, тісний зв'язок між словами у всій їхній взаємодії. Ця роль “працює”, щоб згуртувати весь текст, тобто обидва учасники спільно будують значущий комунікативний акт з використанням мови.

Стиль (*tenor*) за Халлідеем [2, с. 137] – це відносини між учасниками, що також є окремим випадком використання мови, репрезентує міжособистісні функції мови. Може простежуватись вибір референта, використання імператива тощо. Отож, стиль підпорядкований тому, хто з ким спілкується.

Підручники лінгвістики можуть вживати термін “тенор”, проте вони надають більшу перевагу терміна “стиль” – “ми характеризуємо стилі як варіанти мови, що розглядаються з погляду формальності” [4, с. 21], визначаючи реєстри більш вузько як використання мови спеціалістами, пов'язане з особливою діяльністю на кшталт академічного жаргону.

Якщо під кутом теорії Халлідея подивитися на феномен перекладу, то можна зробити низку певних узагальнень. Переклад є явищем контекстуальним, це міжкультурна комунікація,

комунікативний акт, що намагається точно передати контекстне значення, так що і зміст, і мова стають прийнятними для читачів. Він повинен бути зрозумілим, простим, соціальним і справляти на свого читача такий ефект, який максимально близький до ефекту, який спричинює читання оригіналу. Він відповідає вимогам особливого реєстру мови, стосується головно потреб реципієнта в контексті мови та різноманітних реєстрів і точно відтворює загальні риси та специфічні особливості оригіналу.

Тепер повернемося до машинного перекладу з застосуванням ТМ. Будь-який замовник на питання про популярність саме цього типу перекладу відповість, що такий переклад максимально близький до оригіналу, тож є практично еквівалентним йому. Тож головним критерієм перекладу, особливо для технічної сфери, є еквівалентність. Не можемо замовчувати той факт, що другим критерієм для замовника є швидкість перекладу, оскільки давно відомо, що будь-який переклад потрібен “не на завтра, а на вчора”. Цілком очевидно, що замовник цінує здатність комп’ютерної програми швидко обробляти великі масиви текстів. Про цю важливу якість машинного перекладу ми поговоримо дещо пізніше.

Отже, розглянемо еквівалентність з погляду теорії, і з погляду машинного перекладу. Еквівалентність може бути наявною на багатьох рівнях: рівні слова, рівні словосполучень, граматична еквівалентність, текстова еквівалентність (рівень теми і реми). Проте нас цікавить саме та еквівалентність, яка може бути “цеглинкою” в побудові еквівалентних (з огляду SL і TL) речень, а на їхній основі – текстів, при машинному перекладі. Дуже корисним, на наш погляд, є постулат М.А.К. Халлідея, що еквівалентність одиниць і речей втрачається тоді, коли ми спускаємося нижче рівня речення. Проте сам лінгвіст застерігав, що морфема перекладу не підлягає. Отож, предметом перекладу може бути речення, словосполучення та слово. Не треба проводити спеціальних лінгво-статистичних досліджень, щоб виявити досить невелику частку речень, що складаються з одного слова (“Сутеніло” (укр.), *Ojo!* (ісп.), то навряд чи програміст закладав таку можливість у створення комп’ютерної програми-перекладача. Перепоною для програмування перекладу розповсюджених речень є передусім конфлікт між граматичною, а отже, текстовою еквівалентністю речень, що належать до різних мовних груп (непридатність до еквівалентного перекладу структур типу *He will make a good husband* чи стосунків актив / пасив). Отже, залишаються словосполучення, які деякі лінгвісти розглядають як своєрідні речення, зокрема О. М. Пешковський.[1, с. 163]

Тепер, коли ми значно звузили коло об’єктів дослідження, можна переходити до суто прагматичних проблем машинного перекладу, а саме: якими є суттєві складові частини забезпечення еквівалентності словосполучень при машинному перекладі. Під час аналізу перекладу зі слов’янських мов на германські, зокрема, на англійську і навпаки, визначимо ті властивості словосполучень, які типологічно подібні в обох мовах і чия парадигматика не становить складнощів для програмування.

Передусім візьмемо групу нерозкладних словосполучень, які мають структурну схему, певне граматичне значення, а їхні компоненти об’єднані одним із способів підрядного зв’язку (узгодження, керування, прилягання). Наше завдання полегшуємо тим, що в них головний компонент не має семантичної повноти, чітко вираженого лексичного значення, воно конкретизується або доповнюється значенням залежного слова, яке несе основне семантичне навантаження, внаслідок чого формується словосполучення з нечленованою, цілісною семантикою. Це й пов’язує обидва компоненти в нероздільне ціле. Якщо виключити з цієї групи фразеологізми і прислів’я, які практично ніколи не вживаються в технічних текстах, то можна досягнути практично стовідсоткової еквівалентності при перекладі таких словосполучень.

Базисним у написанні програми є програмування трьох видів підрядного зв'язку – узгодження, якщо форми числа, роду і відмінка прикметників, дієприкметників, порядкових прикметників, займенникових прикметників уподібнюються відповідним формам іменників; керування, якщо залежне слово використано в формі непрямого відмінка без прийменника чи з прийменником; прилягання, якщо залежне слово має нульову форму. Враховуючи специфіку англійської мови, ми не будемо включати параметрів роду, а параметри відмінка будуть в дещо обмеженому, порівняно зі слов'янськими мовами, варіанті.

Приблизно за такою ж схемою відбувається і другий крок: треба запрограмувати три основні типи семантично-синтаксичних відношень: 1) атрибутивні (означальні) відношення – відношення ознаки до предмета; 2) субстанціальні відношення – відношення предмета до дії, процесу, стану та інших ознак; 3) адвербіальні відношення – відношення обставини до дії, процесу, стану, якості тощо. Виходячи з суто прагматичних міркувань потреб технічного перекладу, основна увага програміста буде зосереджена на побудові парадигми атрибутивних і субстанціальних відносин і значно менше – на адвербіальних відносинах.

Отже, ми маємо реєстр, або специфічний для якоїсь певної галузі набір словосполучень (наприклад, перекладацька база для виконання перекладу з англійської на російську нафтогазової тематики), маємо змінні реєстру, які реалізуються як при програмуванні – передача, скажімо, атрибутивних відносин, – так і при практичному застосуванні – в межах нафтогазової тематики нас цікавлять тільки ті значення, що належать до офшорного буріння, тобто змінюється поле значень. Наскільки це важливо у разі забезпечення еквівалентності перекладу, можна побачити з такого прикладу: словник із нафти та газу перекладає словосполучення *unit stress* як “напруга на одиницю перетину”, словник з офшорного буріння дає переклад “питоме навантаження”, що зовсім не одне й те ж саме.

Важливість звертати увагу на стиль саме в розумінні його М.А.К. Халлідесом може бути проілюстрована таким прикладом. Якщо взяти словосполучення *unit rule* і спробувати визначити його реєстр *per se*, то це може бути або перекладацька база з загальноправничої тематики, або з охорони праці. Режим, тобто текстове оточення скеровує нас на пошук значення в царину американського законодавства. І тільки *tenor*, або погляд на словосполучення як на окремий випадок, а не, скажімо, як вільне словосполучення, дає нам змогу виявити, що належить воно до термінології політичного устрою партійної системи США і перекладається як “правило однастайності”, тобто обов'язок усіх членів делегації штату голосувати на партійному з'їзді єдиним блоком.

Проте знаходження точного перекладацького еквівалента терміна зовсім не гарантує (при звичайному, не машинному перекладі), що натрапивши на цей термін через півроку-рік перекладач зможе відтворити процес знаходження еквівалентності, який одного разу привів його до успіху. Причин цього може бути декілька: втрата відповідної довідкової літератури, брак часу, та інші людські чинники. Машинний переклад дає змогу подолати ці недоліки шляхом створення перекладацьких баз, де один знайдений еквівалент зберігається необмежено довго. Такою базою можна ділитися з менш досвідченим перекладачем, що на практиці й роблять замовники, надсилаючи перекладацькі бази виконавцям перекладу, які користуються тим самим реєстром. До того ж, перекладацька база може витримувати будь-які модифікації: оновлення, виправлення, побудова нової бази на базі старої при зміні поля чи режиму (наприклад, маємо загальний реєстр нафтогазової тематики, проте нам потрібна база з офшорного буріння; частина перекладацьких еквівалентів залишається придатною для нового напрямку, а частину ми змінюємо, зберігаємо цю базу під новою назвою).

Перекладацькі програми *Trados* і *Multiterm*, у яких реалізовані зазначені функції, дають змогу задовольнити ще одну вимогу до перекладу, особливо технічного – вимога однаковості термінології впродовж усього тексту. Програма “запам'ятовує” переклад словосполучення, якщо його на якомусь етапі ввели в перекладацьку базу і “підказує” перекладацький еквівалент кожного разу, коли цей вираз трапляється. Всі ці наведені якості перекладацьких програм допомагають

забезпечити високу швидкість перекладу, що, як зазначено раніше, теж є важливою вимогою замовника.

Саме поєднання теоретичних положень М.А.К. Халлідея і практичних навичок машинного перекладу з використанням зазначених програм, надає перекладачеві ключ до розуміння, а отже, й удосконалення комп'ютерного перекладу технічних текстів. Щодо програміста, який працює над удосконаленням перекладацького ПЗ, то теорію М.А.К. Халлідея він може взяти як одну з методологічних засад і підказати певний алгоритм програмування саме тих рис і відносин, що суттєво підвищують еквівалентність перекладу.

1. Пешковский А.М. Вопросы методики родного языка, лингвистики, стилистики. - М.-Л.: Работник просвещения, 1923. 2. Halliday, M. A. K. and Hasan, R. *Cohesion in English*, London, Longman, 1976 3. Language and Education. The Collected Works of M. A. K. Halliday, Edited by Jonathan J. Webster, Continuum 2007. 4. Trudgill, P., *Introducing language and society*, London, Penguin, 1992 5. [http://en.wikipedia.org/wiki/Register_\(sociolinguistics\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Register_(sociolinguistics))

ТЕОРИЯ М.А.К. ХАЛЛИДЕЯ И ПРАКТИКА МАШИННОГО ПЕРЕВОДА

Сергей Щербина

*Полтавский университет экономики и торговли,
ул. Коваля, 3, Полтава, 36014, Украина
e-mail: sdsh@ua.fm*

Исследовано наличие корреляции между центральными положениями теории М.А.К. Халлидея о регистре, режиме (*mode*), стиле (*tenor*) и практикой перевода технических текстов с использованием программного обеспечения на основе “переводческой памяти” (TRADOS, Multiterm).

Ключевые слова: регистр, режим, стиль, практика перевода, технический текст, переводческая память.

THE THEORY OF M.A.K. HALLIDAY AND THE PRACTICE OF MACHINE TRANSLATION

Serhiy Shcherbyna

*The University of Economy and Commerce in Poltava,
3, Koval St, Poltava, 36014, Ukraine
e-mail: sdsh@ua.fm*

The article touches upon the issues of the relevance of the main principles of M.A.K. Halliday's theory concerning the register, mode and tenor for the day-to-day practice of the translators that resort to the memory-based computer software (TRADOS, Multiterm).

Key words: correspondence, register, mode, tenor, technical texts, translation memory .

Стаття надійшла до редколегії
20.11.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 81'371(811.161.2, 811.112.2, 811.111.2, 811.133.1)

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ВЖИВАННЯ МІФОЛОГІЧНИХ АНТРОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Лариса Дробаха

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, Вінниця, 21100
e-mail: winnyzja@slz.org.ua

Досліджено питання, пов'язані з відображенням національного світосприйняття в мовах. На підставі зіставного дослідження проведено аналіз міфологічних антропонімів української, німецької, англійської та французької мов. Виявлено спільні та національно-специфічні особливості вживання лексичних одиниць у зіставляваних мовах. Проведено кількісний аналіз вживання досліджуваних антропонімів у зіставному аспекті.

Ключові слова: міфологічний антропонім, переносне значення, семантика.

Царина фразеології завжди приваблювала дослідників до вивчення її надбань у семантичному, прагматичному, лінгвокультурологічному аспектах. Питання зіставної фразеології досліджено, зокрема, у працях Зорівчак Р. П., Кочергана М. П., Манакіна В. М., Пирогова В. Л., Селіванової О. О. та ін. Останнім часом науковці відкривають нові недосліджені простори в зіставній фразеології, наприклад, Барабуля А. М. (прагматичний аспект), Головіна Н. Б. (культурологічний аналіз), Подолян І. Е. (етнопсихолінгвістичний аналіз) та ін. У зіставних дослідженнях фразеологічних одиниць праць залучають поступово зростаючу кількість різних мов, щоб детально вивчити та визначити спільні і відмінні риси концептуалізації світу певними народами.

Наша мета – виконати зіставний аналіз вживання антропонімів в українській, німецькій, англійській та французькій мовах. Зіставлення аналізованих лексичних одиниць уможливило виявлення випадків: 1) повного збігу значень в усіх аналізованих мовах; 2) часткового збігу значень за винятком тієї чи іншої мови; 3) національно-специфічного вживання міфологічних антропонімів у словниковому складі української, німецької, англійської та французької мов.

Отже, проаналізуємо *першу* зазначену *групу* прикладів. Серед антропонімів у галузі міфології натрапляємо на такі, що збігаються за своєю семантикою вживання в зіставляваних мовах. Наприклад,

образ **Авгія** (цар племені епеїв, який мав багато худоби, стійла якої не вичищалися 30 років): **укр.** *авгієві стайні* “щось дуже занедбане, повне безладдя, хаосу” [10, II, 858], *чистити авгієві стайні* – **нім.** *Augiasstall 'den Augiasstall reinigen'* вичистити авгієві стайні (зробити генеральну чистку, навести лад у занедбаних справах) [5, I, 61] – **англ.** *Augean stable*, *to clean Augean stable* – **фр.** *les écuries d'Augias, nettoyer les écuries d'Augias*;

образ **Амура** (бог кохання): **укр.** *стріла Амура (Купідона)* “символ кохання (від зображення міфологічного бога Амура з луком і стрілами)” [10, II, 867] – **нім.** *Amors Pfeil* – **англ.** *arrow of the Cupid* – **фр.** *la flèche de l'Amour*; **укр.** *амури* тільки мн., розм., заст. любовні справи, пригоди – **нім.** *Amouren* – **англ.** *amour* – **фр.** *amours*; прикметник на позначення *любові та закоханості*: **укр.** *амурний* – **нім.** *amourös* – **англ.** *amorous* – **фр.** *amoureux*;

образ **Аполлона** (бог Сонця, мудрості, покровитель мистецтв, засновник міст) **укр.** ‘перен. ідеал чоловічої краси’ [12] – **нім.** *schön wie Apoll* “прекрасний як Аполлон”, *er ist der reinste Apoll* “він справжній Аполлон” [12] – **англ.** *Apollo* – **фр.** *Apollon*.

образ **Аріадни** (дочка критського царя Міноса і Пасифаї): **укр.** *аріаднина нитка* “книжн. те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин” [10, I, 549] – **нім.** *Ariadnefaden: den A. finden* міф. знайти нитку Аріадни; перен. “знайти вихід із скрутного становища” [5, I, 46] – **англ.** *the thread of Ariadne* – **фр.** *le fil d'Ariadne*;

образ **Ахіллеса** (герой Троянської війни): **укр.** *ахіллесова п'ята* “слабке, вразливе місце” [4, 18] – **нім.** *die Achillesferse* – **англ.** *Achilles' heel* – **фр.** *le talon d'Achille*; вираз “ахіллесова п'ята” пов'язаний у зіставлюваних мовах з анатомічним позначенням **укр.** *ахіллесове сухожилля* – **нім.** *Achillessehne* – **англ.** *Achilles tendon* – **фр.** *tendon d'Achille*; **укр.** *рефлекс Ахілла* “підшоввне згинання ступні при перкусії молоточком по п'ятковому сухожилку” [12] – **нім.** *Achillessehnenreflex* – **англ.** *Achilles reflex* – **фр.** *réflexe du tendon d'Achille*;

образ **Балаама** (віщун): **укр.** *Балаамова ослиця* “вживається найчастіше щодо мовчазних і покірних людей, що несподівано починають обурюватись” [4, 34] – **нім.** *Bileams Eselin* – **англ.** *Balaam's ass* – **фр.** *ânesse de Balaam*;

образ **Варфоломія** (один з дванадцяти апостолів Ісуса Христа): **укр.** *Варфоломійська ніч* “книжн. жорстока розправа, масове знищення людей, кровопролиття” [10, II, 552] – **нім.** *Bartholomäusnacht* – **англ.** *Massacre of St. Bartholomew* – **фр.** *le massacre de la Saint-Barthélemy*;

образ **Венери** (богиня кохання та жіночої вроди): **укр.** *Венера* “друга за віддаленням від Сонця велика планета Сонячної системи” [12] – **нім.** *Venus* – **англ.** *Venus* – **фр.** *Venus*; **укр.** *венерин горбок* – **нім.** *Venusbügel* “анат. венерин пагорбок у лоні” [12] – **англ.** *hill of Venus* – **фр.** *mont de Venus*; **укр.** *венерин волос* – **нім.** *Venushaar* “бот. адіантум – венерине волосся” [12] – **англ.** *Venus's-hair* – **фр.** *cheveu-de-Vénus*; **укр.** *венерин гребінь* – **нім.** *Venuskamm* “бот. скандикс – венерин гребінець” [12] – **англ.** *Venus's-comb* – **фр.** *peigne de Vénus*; **укр.** *венерині черевички* – **нім.** *Venusschuh* “венерин черевичок” [12] – **англ.** *Venus's-sock* – **фр.** *sabot-de-Vénus*;

образ “**Геркулеса** (римське ім'я героя давньогрецьких міфів Геракла): **укр.** *Геркулес* перен. силач” [4, 62] – **нім.** *Herkules* – **англ.** *Hercules* – **фр.** *Hercule*; **укр.** *геркулесова праця* “важка праця” [4, 62] – **нім.** *Herkulesarbeit* – **англ.** *Herculean labour* – **фр.** *travaux d'Hercule* “дванадцять подвигів Геракла, перен. гігантська праця” [6, 801]; **укр.** *геркулесові стовпи* “книжн. кінцева межа, край; крайність” [10, II, 863] – **нім.** *Säulen des Herkules* – **англ.** *Hercules' Pillars* – **фр.** *colonnes d'Hercule*; українському стійкому словосполученню **укр.** *геркулесове тіло* – міцне м'язисте тіло [4, 62] та **фр.** *taille en Hercule* відповідає в німецькій мові прикметник **нім.** *herkulisches*, який містить імпліцитну інформацію про тіло людини і асоціюється з людиною дуже міцної статури, що має вигляд Геркулеса та **англ.** *herculean* “величезний, гігантський” [12];

образ **Гордія** (цар Фригії): **укр.** *гордіїв вузол* “дуже складна, заплутана справа; складне сплетіння обставин; розв’язувати, розрубати гордіїв вузол” [10, I, 161] – **нім.** *der Gordische Knoten, den gordischen Knoten durchhauen* – **англ.** *the Gordian knot, to cut the Gordian knot* – **фр.** *le nœud gordien, couper le nœud gordien*;

образ **Данаїд** (дочки царя Данаї): **укр.** *бочка Данаїд* “марна, даремна робота” [10, I, 46] – **нім.** *das Faß der Danaiden* – **англ.** *the cask of Danaides* – **фр.** *tonneau des Danaïdes*;

образ **Дамокла** (придворний Діонісія, тирана Сиракуз): **укр.** *дамоклів меч* “книжн. небезпека або неприємність, що постійно загрожує кому-небудь” [10, I, 485] – **нім.** *das Damoklesschwert* – **англ.** *sword of Damocles* – **фр.** *épée de Damoclès*;

Марс (бог війни): **укр.** *Марс* “четверта планета сонячної системи, орбіта якої знаходиться між Землею та Юпітером” [12] – **нім.** *Mars* – **англ.** *Mars* – **фр.** *Mars*;

образ **Морфея** (бог сновидінь): **укр.** *опинитися в обіймах Морфея* “міцно заснути” [12] – **нім.** *in Morpheus Armen ruhen (liegen)* – **англ.** *in the arms of Morpheus* – **фр.** *être dans les bras de Morphée*;

Нептун (бог моря): **укр.** *Нептун* “восьма за віддаленням від Сонця планета Сонячної системи” [12] – **нім.** *Neptun* – **англ.** *Neptune* – **фр.** *Neptune*;

образ **Сатурна** (бог посівів, покровитель землеробства (згодом – бог часу)): **укр.** *Сатурн* “шоста планета Сонячної системи, орбіта якої знаходиться між Юпітером та Ураном” [12] – **нім.** *Saturn* – **англ.** *Saturn* – **фр.** *Saturne*; **укр.** *сатурналії* у Стародавньому Римі – веселе народне свято після закінчення польових робіт на честь бога часу й землеробства Сатурна; перен., заст. “нестримно-веселе свято; гульбище” [12] – **нім.** *Saturnalien* – **англ.** *Saturnalia* – **фр.** *saturnales*;

образ **Сізіфа** (будівельник і цар Коринфа): **укр.** *сізіфова праця (робота)* “книжн. надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чого-небудь непосильного, які не дають бажаних результатів, є безплідними” [10, II, 688] – **нім.** *Sisyphusarbeit* – **англ.** *the labour of Sisyphus* – **фр.** *le rocher de Sisyphé*;

Плутон (бог земних надр): **укр.** *плутон* “дев’ята за віддаленням від Сонця планета; спец. загальна назва різноманітних глибинних вивержених порід” – **нім.** *Pluto* – **англ.** *Pluto* – **фр.** *Pluton*;

з образом **Прометей** пов’язана семантика прикметника, який має крім значення “прометеїв вогонь” ще і інші значення в аналізованих мовах: **укр.** *прометеїв* “належний Прометею” [12] – **нім.** *prometheisch* “прометеїв (богопоборницький, титанічний)” [12], в англійській – **англ.** *Promethean* “новий, новаторський” [12], а у французькій – **фр.** *prométhéen* “перен. сповнений віри в людину; діяльний” [7, 874];

Юпітер (верховний бог, владики богів і людей; матеріалізований образ цього бога у мистецтві): **укр.** *Юпітер* “п’ята, найбільша планета Сонячної системи, орбіта якої знаходиться між Марсом і Сатурном”; [12] – **нім.** *Jupiter* – **англ.** *Jupiter* – **фр.** *Jupiter* і т.п.

Друга група містить випадки часткового збігу вживання антропонімів, коли в одних мовах наявні відповідні переносні або інші значення, а в інших відсутні. Розглянемо частотність збігу значень відповідно до розподілу (у – українська мова, н – німецька мова, а – англійська мова, ф – французька мова).

Спільні (у-а). Ця підгрупа є найчисельнішою серед інших. У німецькій та французькій мовах немає відповідників типу **укр.** *аполлон* “зоол. денний великий метелик родини парусникових” – **англ.** *apollo*. Образ **Авгія** безпосередньо пов’язаний із семантикою прикметників **укр.** *авгієвий* “перен., дуже забруднене місце або вкрай занедбані справи” [12]

та **англ.** *Augean* “занадто брудний або зіпсований” [12]; **Венера** – **укр.** *венерин пояс* – **англ.** *Venus' girdle* “зоол. венерин пояс” [12]; **укр.** *венерина мухоловка* – **англ.** *Venus's flytrap* “бот. діонея, венерина мухоловка”; **Марс** – **укр.** *Марс* “перен. символ войовничості” [12] – **англ.** *Mars* “великий воїн” [12]; **Нептун** – **укр.** *кубок Нептуна* – **англ.** *Neptune's goblet* “біол. губка” [12]. Образ **Прометей** (захисник людей від свавілля богів) отримує на противагу німецькій та французькій мовам в українській та англійській своє вживання у стійкому виразі *прометеїв вогонь*. Але **укр.** *прометеїв вогонь* “незгасаюче прагнення до досягнення високої та благородної мети” [10, I, 141] має розбіжність у наявності переносних значень цього виразу в англійській мові, де **англ.** *Promethean fire* позначає крім *прометеїв вогонь* також і “перен. життя” [1, 777].

Спільні (у-н). Образ **Герострата** вживається у переносному значенні про людину **укр.** *герострат* “перен. людина без особливих здібностей, але з хворобливим потягом до сумнівної слави” [12] – **нім.** *Herostrat* “Герострат, честолобець (досягає слави будь-яким шляхом)” [12]. Прикметник, що походить від зазначеного антропоніма має різні семантичні відтінки. Зокрема, **укр.** *геростратівський* позначає “такий, як у Герострата; руйнівний” [12], а **нім.** *herostratisch* “геростратівський, безмежно честолобний (здатний заради честолобства на злочин)” [12]. У позначенні предмету зустрічаємо в українській **укр.** *Юнітер* “потужний електричний дуговий освітлювальний прилад, прожектор для кінознімання при штучному або комбінованому освітленні та для інших потреб” [12], а в німецькій його відповідник у вигляді складного слова **нім.** *Jupiterlampe*. В англійській та французькій мовах немає відповідників щодо антропоніма “Ювенал”. Образ **Ювенала** (найвідоміший римський сатирик) зустрічаємо в стійкому словосполученні української мови **укр.** *ювеналів меч* “книжн. разюча, нищівна критика, сатира” [10, I, 28]. У німецькій мові від зазначеного антропоніма походить прикметник **нім.** *juvenalisch* “ювеналівський, саркастичний, сатиричний” [12].

Спільні (у-а-ф). У німецькій мові не виявлено переносного значення образу **Венери**, яке вживається, зокрема, як **укр.** *Венера* “перен. про дуже вродливу жінку” [12] – **англ.** *Venus* – **фр.** *Venus*. Також у німецькій мові немає відповідника стійкому виразу, що пов’язаний з образом **Езона** (грецький байкар, за переказами він був рабом, а тому не міг відкрито висловлювати свої переконання і в байках на сюжети з життя тварин зображував людей, їхні взаємини, гідності і недоліки), який зустрічаємо в інших аналізованих мовах, а, саме: **укр.** *езопівська мова* “книжн. замаскований спосіб висловлення думок з натяками і недомовками” [10, I, 499] – **англ.** *Aesopian language* – **фр.** *le langage d’Esopé*.

Спільні (у-н-а). У французькій мові в словнику не виявлено відповідника, в якому образ **Цирцеї** вживається в переносному значенні як **укр.** *Цирцея* “підступна спокусниця” [12] – **нім.** *Circe* – **англ.** *Circe*. Але слід зазначити, що зазначене значення зустрічається у французькій мові в літературі, зокрема, *C’est une magicienne, aimable petit Brettimoro, une Circée ... que la charmante qui m’en a donné dans l’aile* (O. V. Milosz, L’amoureuse initiation.) – Вона просто чаклунка, ця крихітка Бреттіморо, справжня *Цирцея* ... чарівниця, яка зачарувала мене.

Спільні (у-н-ф). А в англійській мові не виявлено вживання образу **Купідона** в переносному значенні, зокрема, в **укр.** *Купідон* “перен. дуже гарний, вродливий юнак; красень” [12] – **нім.** *Cupido* – **фр.** *cupidon*.

Спільні (а-ф). В українській і німецькій мовах немає таких вживань образу Ахілла. Зокрема, в англійській мові образ **Ахілла** вживається як **англ.** *Achilles' spear* “щось, що

заподіює рану і водночас зіцлює (подібно до списа Ахіллеса” [12], а у французькій мові зустрічаємо саме позначення цього поняття **фр.** *la lance d'Achille* “спис Ахілла (рани, заподіяні списом Ахілла, могли виліковуватися лише за допомогою іржі, яку знімали з цього списа” [12].

Спільні (н-а). Німецька назва гір вживається за виключенням української та французької мов в: **нім.** *Venusberg* “Венерина гора (народна назва ряду гір Тюрингії)” [12] – **англ.** *Venusberg*.

Отже, серед семи визначених випадків часткового збігу вживання в аналізованих мовах значень антропонімів слід зазначити, що першу позицію посідають українська та англійська мови (5 підгруп), далі німецька (4 підгрупи) і французька (3 підгрупи).

Третя група засвідчує, що разом зі спільними, частково спільними існують також і суто розбіжні, національно-специфічні вживання міфологічних антропонімів у зіставлюваних мовах. Наприклад,

в українській мові образ **Герострата** (мешканець Ефеса, що спалив храм Артеміді): **укр.** *геростратові лаври* “слава, пов’язана із злочином; ганебна, сумна слава” [10, I, 408];

Марс – **укр.** *марс* “майданчик на щоглі вітрильного корабля, з якого стежать за горизонтом та управляють вітрилами” [12];

образ **Нептуна** – **укр.** *свято Нептуна* “жартівливий морський обряд обливання водою того, хто вперше перетинає екватор” [12].

У німецькій мові образ **Аполлона** *Brüder in Apoll* “заст. поет. сини Аполлона, поети, письменники” [5, I, 126];

образ **Данаїд** доповнює сталий вираз **нім.** *eine Danaidenarbeit verrichten* “займатися марною роботою” [5, I, 138];

Геркулес – **нім.** *Herkules am Scheidewege* “Геркулес на роздоріжжі (про людину, яка вагається між двома можливими рішеннями)” [5, I, 325];

Герострат – **нім.** *Herostratentum* “геростратівське (безмежне) честолюбство (штовхає на злочини)” [12];

Марс – **нім.** *Mars* “залізо (у алхіміків); бельг. пиво; мор. марс” [12];

Нептун – **нім.** *Neptunbrunnen* “фонтан *Нептун* споруджений у Відні в парку палацу Шенбрунн в 1780. Композиція на міфологічний сюжет: Фетида молить Нептуна про допомогу своєму синові Ахіллесу під час його плавання по морю” [12];

Сатурн – **нім.** *saturnisch* “1. давній; 2. величезний, страшний, *Saturnisches Zeitalter* – Золоте століття”; *Saturnmälzerei* “кільцева солодовня” [12];

Прометей – **нім.** *prometheisches Ringen* “шторм неба, богопоборництво; титанічні зусилля” [12];

Юнітер – **нім.** *Jupiterfink* “зоол. щиголь” [12].

З образом **Венери** виявляємо цілу низку цікавих вживань у німецькій мові, зокрема, **нім.** *Venushaare* “волося Венери, кристали гірського кришталю (містять включення волосоподібних кристалів)”; *die Venus von Milo* “мист. Венера Мілоська” *die Venus von Kilo* “шутк. товстунка, бочка”; *Venus von Willendorf* “Венера Віллендорфська статуетка із вапняка, належить до епохи палеоліту (прибл. 25 тис. років, висота 11 см). Символ плодороддя. Нині перебуває в Природничо-історичному музеї (назва від села в долині Вахау, де в 1908 вона була знайдена)”; *Venusfeste* “афродизії (свято на честь Афродити-Венери)” [12].

В англійській мові образ **Купідона** з луком, який він тримає, в переносному значенні вживається як **англ.** *Cupid's bow* “губи, зігнуті як лук; ≈ губки бантиком: Lady Frederick: ...Now look carefully, Charlie, and you'll see how I make the Cupid's bow which is my mouth. (W. S. Maugham, *Lady Frederick*, act 3) – Леді Фредерик: . “...Зараз дивіться уважно, Чарлі, як я складаю губи сердечком” [12].

Образ **Кассандри** (Аполлон наділив її даром пророцтва) вживається у словосполученні **англ.** *Cassandra warnings* “застереження, на які не звертають уваги, але які збуваються (етим. міф.)” [1, 197];

Аполлона **англ.** “програма *Аполлон*: космічна програма польотів людини на Місяць, яку висунув президент Кеннеді; найменування серії космічних кораблів, які призначені для польоту астронавтів на Місяць; модель автомобіля” [12];

Марса – **англ.** *Mars* “*Марс* товарний знак шоколадного батончика з начинкою виробництва компанії *Марс*”;

Нептуна – **англ.** *Neptune* “плаваючий бронетранспортер *Нептун*”; *Neptune's girdle* “вологі обертання навколо живота, компрес на ділянку живота”; *Neptunian* “геол. водний, морський, океанічний” [12];

Сатурна **англ.** *Saturn* “свинець (в алхімії)”; *Saturn* “*Сатурн* родина автомобілів, що виробляє з 1984 корпорація *Сатурн* (Saturn Corporation)”; *Saturn* “*Сатурн* серія важких ракет-носіїв для програми *Аполлон* (Apollo)”; *Saturn* “(Sonet-ATM User Network) мережа користувачів Sonet-ATM (ATM Forum)”; *saturnine* “книжн. 1. похмурий, понурий; 2. заст. свинців; 3. заст. народжений під знаком планети Сатурн; 4. заст. належний до планети Сатурн; 5. заст. страждаючий від отруєння свинцем” [12];

Юпітера **англ.** *By Jupiter!* “Клянусь Юпітером!; Єй-богу!; Боже мій! (вигук, що виражає подив, прикрість і т. п.)”; *Jupiter-C* “ракета-носіїв; використовувалась для запуску перших чотирьох супутників *Експлорер*” [12].

У французькій мові образ **Ахілла** пов'язаний з **фр.** *le chantre d'Achille* “співак Ахілла (про Гомера)” [12]. Образ войовничого **Геркулеса** пов'язаний у французів з **фр.** *chemise d'Hercule* “загибельний дар” [6, 801]. Ім'я грецького байкара **Езона** вживається у вислові **фр.** *c'est la Corneille d'Esope* “ворона в пір'ях павича” [6, 373].

Антропонім **Венера** вживається в **фр.** *Vénus des carrefours* “повія”; *collier de Vénus* “намисто венери (зморшки шкіри на шиї у жінок)”; *jeu de Vénus* “поет. заст. любов”; *oiseau de Vénus* “поет. голуб”; *temple de Vénus* “будинок побачень, будинок розпусти” [12];

Аполлон – **фр.** *disciples d'Apollon* “сини, улюбленці Аполлона (про поетів)”, *les suivants d'Apollon* “служителі Аполлона, поети” [12];

Марс – **фр.** *Champ de Mars* “Марсове поле (у Римі)”; *Champ-de-Mars* “Марсове поле (у Парижі)”; *enfant de Mars* “поет. пестунчик перемоги”; *métier de Mars* “поет. війна, ратні подвиги”; *champ de Mars* “військ. учбовий плац”; *les champs de Mars* “поле битви”; *les jeux de Mars* “поет. заст. війна” [12];

Нептун – **фр.** *les champs de Neptune* “царство Нептуна, морський простір” [12];

Плутон – **фр.** *descendre chez Pluton* “померти”, *empire de Pluton* “царство Плутона, пекло” [12];

Сатурн – **фр.** *saturne* “1. заст. свинець 2) похідні від свинця *extrait de saturne* – оцетно-кислий свинець”; *saturnien* “1. належний до Сатурна; 2. літ. сатурничний (про вірш); 3. заст. меланхолічний, сумний” [12];

Юпітер – **фр.** *carreaux de Jupiter* “караючі стріли Юпітера, блискавки”; *se croire de la cuisse de Jupiter* “хизуватися знатним походженням; бути надмірно самовпевненим,

чванливим”; *nom de Jupiter!* “Матері його ковінька! Чорт забирай!”; *oiseau de Jupiter* “поет. орел” [12].

В аналізованих мовах антропоніми з міфології вживаються в *назвах флори*. Наприклад, у англійській мові **Венера** *Venus's looking glass* “бот. спекулярія, дівоче дзеркало”, *Venus's-cup* “бот. ворсянка лісова”, *Venus's-pride* “бот. хоустонія блакитна”; **Кунідон** англ. *cupid's-dart* “бот. катананхе”, *cupid's-delight* “бот. фіалка триколькоорова, братки (садові), брат-і-сестра” [12]; **Юніпер** англ. *Jupiter's distaff* “бот. шавлія клейка”; *Jupiter's-beard* “бот. молодило покрівельне”; *Jupiter's-staff* “ведмедеве вухо, коров'як звичайний”.

У французькій мові зустрічаємо поетичні назви дерев, в яких ужито імена міфологічних персонажів. Наприклад, **Аполлона** (один із олімпійських богів) **фр.** *arbre d'Apollon* “поет. а) лавр; б) пальма”; **Геркулеса** **фр.** *arbre d'Hercule* “поет. тополя”; **Юніпера** (римський бог неба) **фр.** *arbre de Jupiter* “поет. дуб”; **Мінерви** (італійська богиня мудрості) **фр.** *arbre de Minerve* “поет. оливкове дерево”; **Плутона** (володар загробного світу) **фр.** *arbre de Pluton* “поет. кіпарис”; **Венери** (богиня кохання) **фр.** *arbre de Venus* “поет. липа” [6, 70].

Отримані результати вважаємо закономірними, беручи до уваги всі три проаналізовані групи. Аналіз другої групи прикладів засвідчив, що українська, німецька, англійська та французька мови мають як спільні переносні значення, так і похідні прикметники від певних міфологічних антропонімів. Серед 85 проаналізованих національно-специфічних вживань міфологічних антропонімів у аналізованих мовах через зіставлення виявлено, що їх найбільша частина належить французькій мові – 36 значень (42%), друге місце займає англійська мова – 27 значень (32%), наступною є німецька мова – 19 значень (22,5%) і останню позицію займає українська мова – 3 значення (3,5%).

Якщо порівняти визначену вище першу і останню позиції у третій групі, то вони підтверджують наявність великої кількості спільних значень в українській та в зіставлюваних мовах на противагу французькій. У французькій мові зустрічається порівняно з іншими аналізованими мовами велика кількість поетичних назв, пов'язаних з міфологічними антропонімами, що підкреслює національну специфіку вживання в ній аналізованих лексичних одиниць. Переосмислення власних назв із часом призводить до їхнього переходу до загального імені, про що свідчать численні приклади з німецької та англійської мов, зокрема, з галузей індустрії, книжне вживання і т.п. Найважливішими на тлі спільних рис залишаються виявлені розбіжності, що розкривають національний колорит концептуалізації світу різними народами.

1. Англо-український фразеологічний словник. – К.: Знання, 2005. – 1056 с. 2. Коваль А. П. Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові / Алла Петрівна Коваль, Віктор Вікторович Коптілов. – К.: Вища школа, 1975. – 335 с. 3. Німецько-український фразеологічний словник в 2-х т.т. – К.: Радянська школа, 1982. – 793 с. 4. Новый большой французко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык медиа, 2005. – 1624 с. 5. Новый французко-русский словарь. – М.: Русский язык, 1998. – 1195 с. 6. Фразеологічний словник української мови в 2-х т.т. – К.: Наукова думка, 1993. – 1512 с. 7. АВВУУ Lingo 12

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УПОТРЕБЛЕНИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ АНТРОПОНИМОВ В УКРАИНСКОМ, НЕМЕЦКОМ, АНГЛИЙСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Лариса Дробаха

*Винницкий государственный педагогический университет
имени Михайла Коцюбинського,
ул. Острозского, 32, Винница, 21100, Украина
e-mail: winnyzja@slz.org.ua*

Исследованы вопросы, связанные с отображением национального мировосприятия в языках. На основе сопоставительного исследования проведен анализ мифологических антропонимов украинского, немецкого, английского и французского языков. Выявлены общие и национально-специфические особенности употребления лексических единиц в сопоставляемых языках. Проведен количественный анализ употребления исследуемых антропонимов в сопоставительном аспекте.

Ключевые слова: мифологический антропоним, переносное значение, семантика.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE USAGE OF MYTHOLOGICAL ANTHROPONYMS IN UKRAINIAN, GERMAN, ENGLISH AND FRENCH

Larysa Drobakha

*The Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University
in Vinnytsya, 32, Ostros'kogo St., Vinnytsya, 21100, Ukraine
e-mail: winnyzja@slz.org.ua*

The article deals with the issues of the reflection of national mentality in languages. Mythological anthroponyms of Ukrainian, German, English and French were analyzed. Both convergent and divergent characteristics of the usage of lexical units in the languages compared have been revealed.

Key words: mythological anthroponym, figurative meaning, semantics.

Стаття надійшла до редколегії
04.02.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 821.11

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ ГАЛИЧИНИ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Ігор Голиборода

*Львівський державний інститут новітніх технологій та управління
імені В'ячеслава Чорновола,
вул. Генерала Чупринки, 130, Львів, 79057, Україна
e-mail: iholybor@polynet.lviv.ua*

Опрацьовано результати практичної діяльності гіда-перекладача по Львову та Галичині. В бінарному українсько-англійському зіставленні досліджено проблематику перекладу реалій (культурних термінів) – “термінів на позначення характерних явищ історії, культури, побуту певного народу, невластивих іншому народу”. Виділено характерні групи сучасних реалій Галичини: історичні реалії, реалії чужомовного походження, власні назви-реалії, наукові терміни – реалії. Для кожної групи в межах цільової (англійської) мови визначено типові способи відтворення семантичної структури реалій, наведено варіанти перекладу ключових термінів.

Ключові слова: реалія Галичини, переклад, бінарне зіставлення, семантична структура.

Головний напрям розвитку економіки західноукраїнського регіону – є розвиток туристичної індустрії. Важливим компонентом цієї діяльності є розвиток ринку екскурсійних послуг, всебічне та об'єктивне ознайомлення іноземних туристів із багатством української культури, архітектури та мистецтва, подіями давньої та сучасної історії, особливостями побуту, красою та своєрідністю природи. Для успішного виконання цього завдання потрібна всебічна підготовка кваліфікованих гідів – перекладачів.

У діяльності екскурсовода, гіда-перекладача неминує постає проблема розуміння, пояснення та перекладу українських реалій. Термін “реалія” використовують на позначення “предмету, поняття, явища характерного для історії, культури, побуту, життя того чи іншого народу, країни, що не зустрічається в інших народів” [1, с. 54; 3, т. 6, с. 227]. Цей термін може також називатись *cultural term* – культурний термін [13, с. 75]. Іншими відомими назвами є *cultural word* [12, с. 12], *the unit of specific national lexicon* [11, с. 62] та інші. (надалі для зручності будемо послуговуватись двома назвами – “реалія” та “культурний термін”). Найбільш коректним перекладознавчим визначенням реалії можна вважати її трактування як одиниці вихідної мови, основне лексичне значення якої вміщує (у плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за нею комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності цільової мови. Звідси, зокрема, випливає, що реалія – змінна, відносна категорія, яка чітко проявляється при бінарному зіставленні конкретних мов та культур [1, с. 58].

Враховуючи характер та особливості культурних термінів, доречно говорити не про переклад реалій у буквальному розумінні, а лише про віднайдення семантико-стилістичного відповідника реалій. Відтворення семантико-стилістичних функцій реалії є кардинальним питанням перекладознавства, однією з ключових проблем практичного перекладу. Головні способи відтворення функцій реалії при художньому перекладі такі: транскрипція або транслітерація; гіперонімічне перейменування (метод узагальнення); дескриптивна перифраза (описовий переклад); комбінована реномінація (транскрибування з описовою перифразою); калькування; уподібнення (метод аналогії); транспозиція на конотативному рівні; віднайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад); контекстуальне розтлумачення реалії [1, с. 84–139].

Локальні (місцеві, регіональні) реалії менш відомі та зрозумілі для іноземця, ніж традиційні загальноукраїнські. Такі терміни та поняття як “борщ”, “вареники”, “козак”, “Верховна Рада”, “гетьман”. завдяки інтенсифікації міжнародних контактів і популяризації культури України в світі стають для іноземця все більш доступнішими. Все більше туристів прибуває в Україну вже ознайомленими з головними “родзинками” нашого життя.

Натомість реалії, характерні для Галичини, проблемніші для розуміння та перекладу. Прикладами таких реалій можуть слугувати терміни “бофони”, “рахва”, “криївка” та ін. Водночас треба розрізняти діалектні (місцеві) реалії та діалектні, або місцеві назви відомих об’єктів, явищ і т.п. [1, с. 67]. Львівська говірка (гвара) охоплює багато специфічних лексичних одиниць (“вар’ят”, “васервага”, “гвер”, “філіжанка”, “рейвах”, “на галь-паль” та інші.) [2], але в цілому їх можна розглядати як місцеві (діалектні) назви загальновідомих явищ. Ці діалектні назви та вирази іноді мають окремі риси (семи) реалій, але при усному спілкуванні та перекладі ці семантичні особливості не завжди актуалізуються, тому ці терміни зазвичай перекладають методом аналогії або узагальнення: “цїсар” – *Austrian emperor*, “касарні” – *the barracks* і т.п.

Надалі ми будемо розглядати слова та словосполучення, які при бінарному українсько-англійському зіставленні виявляються як реалії і є термінами на позначення подій, явищ, традицій саме Галичини або пов’язаних із Галичиною (характерні риси та предмети побуту, історичні, політичні, мистецькі, військові, релігійні традиції та особливості, явища суспільного життя тощо.).

До сфери наших зацікавлень входять сучасні культурні терміни широковживані в термінах щоденної практики гіда-перекладача, екскурсовода по Львову та Галичині. Говорячи про переклад реалій у широкому розумінні, маємо на увазі, що в умовах усного спілкування – передачі повідомлення – може йтися не про віднайдення семантико-стилістичного відповідника цієї реалії, а – в багатьох випадках – лише про відтворення її семантичної структури.

Спробуємо сформулювати певні спільні риси сучасних реалій Галичини.

1. У наш час багато історичних реалій, які мали характер архаїзмів, завдяки корінним змінам у суспільстві, інтересу та уваги до минулого отримали “друге дихання”. Вони передусім належать до політичної, культурної, військової, релігійної сфер. У цьому разі навіть базові за значенням та частотою вживання реалії спричиняють труднощі при перекладі.

Усталеним еквівалентом для назви “Українська Повстанська Армія” є термін *Ukrainian Insurgent Army*, іноді – для поінформованого слухача – її скорочена назва “УПА”, може бути передана методом транскрибування або транслітерації – *UPA*. Водночас у багатьох

випадках для необізнаного слухача варто також подавати додаткове пояснення, наприклад, *Ukrainian non-communist guerilla*, *Ukrainian national resistance* та ін. Пояснення потребують й інші широкоживані терміни з непрозорою семантичною структурою: “Українські січові стрільці” (УСС) – *Sich riflemen*, *Ukrainian legion in the Austrian army*, “Листопадовий Чин” – *November rising*, *proclamation of the Ukrainian state in Halychyna*.

Однією з історико-культурних “родзинок” Галичини, безумовно, є її замки-музеї (Одеський, Підгорецький, Золочівський, Збараський та ін.). Однак логічний англійський відповідник – *the castle* іноді може привести до непорозуміння – в термінах архітектури ці споруди є не “класичними” готичними замками, а укріпленими заміськими резиденціями епохи Відродження, і для туриста з Західної Європи потребують відповідного описового перекладу – пояснення: *fortified manor-house*.

Актуальними й водночас проблемними для перекладу реаліями є терміни “греко-католики”, “українські католики”, “Греко-католицька церква”, “Українська католицька церква” (УКЦ). Дослівний переклад – *Greek Catholic Church* – може призвести до непорозуміння: чи не є віруючі етнічними греками?; варіант *Ukrainian Catholic Church* так само викликає питання в непоінформованій особі: чи не є віруючі “звичайними” римо-католиками українського походження? Тому доцільний детальний варіант перекладу – *Ukrainian Greek Catholic Church* або варіант прийнятий на Заході – *The Catholics of Byzantine rite*.

Загалом політичні та військові реалії Галичини можна перекладати методом аналогії, узагальнення або (при першому згадуванні) комбінованої реномінації чи дескриптивної парафрази: генерал – хорунжий – *Division general*, сотник (УПА або УГА) – *captain*, курінь (УПА) – *battalion*, дивізійник – *veteran of “Halychyna” division*, боївка – *Ukrainian guerilla detachment*, бофони – *Ukrainian military bonds*, грипс – *secret message*, стрибки – *soviet accomplices*, штафета – *underground post service*, схрон, криївка – *a small bunker*, псевдобоївка – *soviet anti-partisan team*, пласт – *Ukrainian scouts*, муж довіри – *community plenipotentiary* та ін. Звичайні слова часом набувають рис прихованих реалій: провідник (надрайонний, крайовий), референт (пропаганди, розвідки) – і потребують відповідного пояснення під час перекладу.

У багатьох випадках комбіновану реномінацію доцільно застосовувати також до інших історичних реалій – термінів на позначення явищ, понять та об’єктів культури, побуту та суспільного життя Галичини: дукач – *dukach, a necklace with coins*, мотанка – *motanka, a doll made of threads*, рахва – *round box for sheep cheese*” бартка – *the axe of highlanders in Halychyna*, мольфар – *magician in the Carpatians* та ін.

Залежно від семантичної складності релігійні реалії можуть потребувати при перекладі узагальнення, методів аналогії або дескриптивної парафрази. Важливе значення може мати конфесійна належність. Наприклад, “Пречиста Діва”, “Пречиста Мати” при перекладі подається як *Mother of the God* або *Virgin Mary* залежно від того, про яку конфесію – православну або католицьку – йдеться в повідомленні.

2. Окрему групу актуальних у наш час історичних реалій Галичини становлять реалії, які мають чужомовне походження – польське, німецьке, єврейське, вірменське: населення наших земель у минулому мало яскраво виражений поліетнічний характер. Варто зазначити, що саме відображення взаємовпливу різних культур і конфесій у мистецтві та архітектурі Львова стало головною причиною його внесення до Списку світової спадщини ЮНЕСКО [9, с. 10]. Сьогодні вихідці з Галичини та їхні нащадки становлять значний відсоток туристів, які відвідують Західну Україну. Ця обставина підвищує актуальність адекватного відтворення семантики реалій Галичини чужомовного походження.

Як приклад розглянемо кілька типових реалій Галичини згаданого типу.

Вірменські: хачкар – *Armenian gravestone or cross*, Вірмено-католицька церква – *Armenian Catholic church* та ін.

Єврейські: кагал – *local Jewish community*, Шоа – *Shoah, Jewish name for Holocaust*, Хаскала – *Jewish Enlightenment in the 19th c.*; цадик – *the head of Jewish Hasidic community*; юденрат – *Jewish authorities under Nazi occupation*; мацева – *Jewish gravestone*, мезуза – *the box with religious text on the house entrance*, кіркут – *Jewish cemetery*, міква – *ritual bath*, цдака – *moneybox for gifts* та ін. Зважаючи на велику кількість туристів із різних країн світу, які проводять генеалогічні або релігійні подорожі в Україну, відвідуючи рідні місця своїх предків, ця група реалій досить вживана у практиці гіда-перекладача. З огляду на особливу семантику вони зазвичай потребують транскрибування та пояснень. Зауважимо, що ці та інші культурні терміни чужомовного походження активно застосовують у туристичній галузі України, використовують у путівниках, публікаціях краєзнавчого та історичного спрямування, інших українських паперових та Інтернет-виданнях [5, с. 27; 6, с. 63; 8, с. 6, 51; 10, с. 170] і тому, на нашу думку, безумовно розширюють культурне та лексичне багатство української мови.

3. Одне з “вузьких місць” у діяльності гіда-перекладача є переклад власних (у тім числі географічних) назв, пов’язаних із Галичиною. При їх контекстному вживанні в багатьох випадках актуалізуються важливі культурні та локальні (національні) семи, що дає змогу трактувати ці терміни як реалії. Згідно з сучасними тенденціями під час перекладу географічної назви загальноприйнятим еквівалентом є сучасний локальний – в нашому випадку український – варіант назви, але іноді (під час генеалогічних подорожей і пошуків) гідові, щоб уникнути непорозумінь, треба також подавати англomовні відповідники давніх чужомовних (польських, австрійських, єврейських, іноді – російських або радянських) назв населених пунктів, вулиць і установ. Наприклад, м. Івано-Франківськ – *Stanislaviv city*, смт. Івано-Франкове – *Janiv city (of Lviv)* та ін.

Терміни у прикладах, наведених вище, можна також охарактеризувати як терміни-епоніми. Вони теж можуть виявляти ознаки реалій [1, с. 66], що потребує адекватного відображення під час перекладу. Наприклад, сумновідома львівська тюрма Бригідки отримала свою назву від колишнього монастиря Св. Бригіти. Ця культурно-історична конотація зазвичай пояснюється при першому згадуванні – *Brygidky prison – former St. Bridget convent*.

Прийнята в Україні назва регіону “Галичина” – *Halychyna* (Галичина в межах сучасної України – так звана. Східна Галичина – охоплює територію Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей) не завжди відома за кордоном – у тім числі і в англomовному світі, – де вживанішим поки що залишається термін “Галіція” – *Galicia, Galizia* (не плутати з іспанською “Галісією”!). Відповідно вирази *Galician, Galicianer* – “галіцієць” – часто застосовують як терміни на позначення мешканця або вихідця з Галичини. Їхній український аналог – “галичанин”, який у сучасному розумінні трактують як термін на позначення галичан-українців, тоді як термін *Galicianer* позначає передусім представників інших національностей (австрійців, поляків, євреїв), які в різні часи населяли Галичину. Іншим, більш широким терміном на позначення цих земель є “Західна Україна” – *the Western Ukraine*. Цей термін у сучасному розумінні збігається з поняттям “Західноукраїнські землі” – *the Western Ukrainian lands* – і охоплює сім західних областей України. В регіональному розумінні це Волинь (*Volyn*), Буковина (*Bukovina*) та Закарпаття (*Transcarpatia*) (термін “Західноукраїнські землі” загалом може стосуватися також етнічних українських земель і

поза межами сучасної України). На жаль, в англомовному світі на позначення цих земель часом застосовують неприйнятний із погляду історії термін польського походження “Східна Малопольща” – *the Eastern part of Small Poland*.

До історичних реалій за певних обставин можна також зачислити і спеціальні наукові терміни [1, с. 69]. Прикладом такого терміна, безпосередньо пов’язаного з Галичиною, є ботанічна назва “череха” – популярний у Європі ще за часів середньовіччя гібрид вишні та черешні, культивований лише в околицях колишнього села Клепарів – сьогодні частини Львова (на жаль, цей термін, що відображає в історико-культурному аспекті ботанічну своєрідність Галичини, має характер архаїзму; зокрема, змінився топонім, який походить від цієї назви – вул. Черехова у Львові стала нині Черемховою). При перекладі, крім транскрибування – *cherekha*, доцільно навести також англійський еквівалент наукового терміна – *Sour Cherry of Klepariv* [4, с. 85; 7].

Отож, до сучасних реалій Галичини можна зачислити широкий спектр культурних термінів різного характеру. Говорячи про способи їхнього перекладу (відтворення семантики), можна зробити висновок, що, як і при письмовому перекладі українських реалій [1, с. 150], найефективнішим способом може слугувати комбінована реномінація (при першому згадуванні) з подальшим транскрибуванням. Не менш важливими (для формування лаконічного й однозначно трактованого відповідника в цільовій мові) є методи узагальнення, аналогії та контекстуальний переклад. Загалом відтворення в цільовій мові (англійській) особливостей семантичної структури реалій Галичини є для гіда-перекладача актуальною та складною проблемою, розв’язок якої залежить від багатьох чинників. Як було зазначено вище, той самий (український) культурний термін може мати або не мати характер реалії залежно від культури бінарного зіставлення [1, с. 58]. Український англомовний екскурсовод, гід-перекладач у своїй щоденній практиці контактує з представниками різних культур, етносів, конфесій – англійська мова, маючи загальноєвропейський статус однієї з головних світових мов, мови міжнародного спілкування, може слугувати оптимальною мовою комунікації для туриста з будь-якої країни світу. Тому вибір гідом конкретного способу передачі семантики певного культурного терміна передусім залежить від особистості його співбесідника, зокрема, його культурної, етнічної, національної, соціальної, конфесійної належності, рівня і характеру освіти, сфери особистих інтересів і поінформованості щодо подробиць українського життя. Іншими важливими параметрами комунікації є час, відведений на переклад (передачу повідомлення), умови спілкування та його характер (діловий, офіційний, неофіційний тощо), рівень і спосіб актуалізації в контексті вихідного повідомлення семантичної структури певної реалії, значимість інформації в цілому або явища, події, об’єкта, на позначення якого використовують згаданий культурний термін.

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. – Львів: Вид-во при ЛДУ ім. І. Франка. – 1989. – 215 с.
2. [Електронний ресурс] Козак Л. Короткий словник львівської гвари // журнал “І”, 2004, № 36. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/gwara.htm>.
3. Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. – М.: Сов. Энциклопедия, 1962-1978. – Т.1–9.
4. Лемко І. Львів понад усе. – Львів: Піраміда, 2003.
5. Липка Р.М. Ансамбль вулиці Вірменської. – Львів: “Каменярь”, 1983. – 112 с.
6. Львів. Туристичний путівник. [Загальна наукова редакція: А. Рудницький] – Львів: “Центр Європи”, 1999. – 532 с.
7. Мариновський Я. Софіївка і Клепарів // Поступ, 10. 06. 2003 р.
8. Наконечний Є. Шоа у Львові. – Львів, 2005. – 304 с.
9. Онищенко Л. Історична спадщина Львова. 10 років під охороною ЮНЕСКО. // газета “Галицька Брама”, № 12 (68), грудень 2008.
10. Слободян В., Бойко О., Лонкевич Д. Синагоги України. Вісник ін-ту “Укрзахідпроектреставрація”. № 9. – Львів: “Центр Європи”, 1998. – 180 с.
11. Korunets I. V. A course in the theory and practice of translation. – К.: Вища

школа, 1986. – 174 с. – Англ. мова. 12. Lyons J. Language, meaning and context. Bungay, Suff.; Fontana Linguistics, 1981. – 256 p. 13. Newmark P. Approaches to translation. – Oxford et al.: Pergamon press co, 1981. – XIII, 200 p.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ ГАЛИЧИНЫ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Игорь Голыборода

Львовский государственный институт новейших технологий и управления

Имени Вячеслава Черновола,

ул. Генерала Чупринки, Львов, 79000, Украина

e-mail: iholybor@polynet.lviv.ua

Обработаны результаты практической деятельности гида-переводчика по Львову и Галичине. В рамках бинарного украинско-английского сопоставления исследована проблематика перевода реалий (культурных терминов) – терминов, обозначающих характерные явления истории, культуры, быта определённого народа, несвойственные другому народу. Выделены характерные группы современных реалий Галичины: исторические реалии, реалии иностранного происхождения, реалии – имена собственные, научные термины – реалии. Для каждой группы в пределах целевого (английского) языка определены типичные способы отображения семантической структуры реалий, приведены варианты перевода ключевых терминов.

Ключевые слова: реалия Галичины, перевод, бинарное сопоставление, семантическая структура.

THE RENDERING OF THE REALIA FROM HALYCHYNA INTO ENGLISH

Ihor Holyboroda

Vyacheslav Chornovil Lviv State Institute of Novel Technologies and Management,

130, General Chouprynka St., Lviv, 79057, Ukraine

e-mail: iholybor@polynet.lviv.ua

The problems concerned with the interpretation of local realia are discussed along the lines of achieving their adequate correspondences in English. The realia is a term denoting a characteristic phenomenon of history, culture or mode of life of a chosen community that seems strange and difficult to comprehend by the given counterpart. Several groups of realia are singled out. Typical methods of the reflection of their semantic structure are disclosed for each group in terms of the target language.

Key words: realia from Halychyna, interpretation/translation, binary correspondence, semantic structure.

Стаття надійшла до редколегії
12.12.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 821.111-31"19/20" С. Рушді 7.03=161.2

**ПЕРЕКЛАД ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОМАНУ УКРАЇНСЬКОЮ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ САЛМАНА РУШДІ "ОПІВНІЧНІ ДІТИ"
ТА ЗЕДІ СМІТ "БІЛІ ЗУБИ")**

Тетяна Дитина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: perekladoznavstvo@ukr.net*

Роглянуто два сучасних постколоніальних романи (С. Рушді "Опівнічні діти" і З. Сміт "Білі зуби") та їхні українські переклади. Основними темами, які піднімає постколоніальна література, є конструювання національної чи релігійної ідентичності, право на власний історичний наратив і рідну мову. Стверджується, що для ефективної передачі цих аспектів українською мовою, цільова культура повинна також переживати чи принаймні розглядати їх із постколоніальної перспективи.

Ключові слова: С. Рушді, З. Сміт, постколоніалізм, ідентичність, історичний наратив, переклад.

Салман Рушді – британський письменник індійського походження, двічі лауреат Букерівської премії, відомий, перш за все, за скандальний роман "Сатанинські вірші" (*The Satanic Verses*). З його доробку українською перекладено два романи – "Опівнічні діти" (2007 р., пер. Наталя Трохим), та "Флорентійська чарівниця" (2010 р., пер. Тарас Бойко). Переважна більшість подій у його творах відбувається в Індії, домінантна тема творчості – історія об'єднань, розривів та міграцій між Сходом та Заходом.

Книга "Опівнічні діти" вийшла в 1981 році. Це вільна алегорія на історію Індії до і після отримання Індією незалежності від Британської імперії. Вододільною точкою слугує дата 15 серпня 1947 року. Головний герой і оповідач у романі, Селім Сінай, народився рівно опівночі, саме в той момент, коли Індія отримала свою незалежність. За іронією автора, в ту ж першу годину в Індії народилося ще 581 дитина. Рушді, в дусі магічного реалізму, наділяє хлопця, що з'явився на світ в такий доленосний час, незвичними якостями – телепатією та "велетенським і зашмарканим" носом. За допомогою своєї телепатії у віці 10 років Селім налагоджує контакт зі своїми однолітками і скликає "Конференцію Опівнічних Дітей". На цих конференціях обговорюються питання, актуальні для тогочасного індійського соціуму: культурні, мовні, політичні, релігійні відмінності всередині величезної нації.

Зеді Сміт – молода англійська письменниця. Мати її родом з Ямайки, а батько – англієць. Випускниця Кембриджського університету, викладач художнього письма в університеті Нью-Йорка. На сьогодні вийшло три романи авторки: "Білі зуби" (*White Teeth*), "Торговець автографами" (*The Autograph Man*), "Про красу" (*On Beauty*). Українською мовою перекладено її перший роман "Білі зуби" (2009 р., пер. Нана Куликова та Ростислав Семків).

У центрі роману “Білі зуби” – два персонажі, Арчі Джонс і Самад Ікбол, що вперше потоваришували на службі в британській армії в останні дні Другої Світової війни, однак роман охоплює також історії їхніх сімей і ще багатьох інших дійових осіб.

Разом з центральними персонажами твору – діти Арчі та Самада, народжені в Англії, – підлітки Айрі Джонс, а також Міллат і Маджід Ікбол. Вихований у Лондоні Міллат перетворюється на мусульманського фундаменталіста, а Маджід, що виріс і здобув освіту в Бангладеші, стає “англійськішим за англійців”. Айрі Сміт, чорношкіра дівчинка, образ переважно автобіографічний, також переживає через нетолерантність до кольору шкіри та зовнішності.

Історія героїв “Білих зубів” наче починається в тій точці, де завершується історія Селіма Сіная з “Опівнічних дітей”. Перша фаза постколоніального досвіду, описана Рушді, продовжується у Сміт, яка показує, що звільнення від імперії не означає автоматичного звільнення від колоніальних наративів і стереотипів. Сміт навіть називають продовжувачкою стилю Рушді – у нього магічний реалізм, у Сміт – істеричний реалізм.

Постколоніальна теорія, за визначенням американської дослідниці Е. Томпсон, “грунтується на припущенні, що тексти, поряд із іншими своїми функціями, є інструментом імперської влади. Художня література захищає цю владу за допомогою символічних систем і таких тлумачень Інших, які возвеличують і прославляють Центр” [4, с. 312].

Романи Рушді та Сміт – це спроби створити альтернативну до колоніальних розповідь про історію людини, покоління, зрештою, – суспільства. Тут історія однієї сім’ї (або двох сімей), незмінно у багатьох поколіннях, проєктується на історію цілої нації – колишньої колонії. В цій оповіді завжди є поворотна точка, яка ділить наратив на до і після: в Рушді це північ незалежності 1947 року і народження Селіма, у Сміт – землетрус 1907 року в Кінгстоні і народження бабусі Айрі Джонс – Гортенз Бовден, або заколот 1857 року в Індії і загибель Мангала Панде, предка Самада, Маджіда і Мілата Ікболів.

Історія Селіма Сіная з “Опівнічних дітей” – усна, її він розповідає своїй домогосподарці Падмі. Як наслідок, ця оповідь набуває формальних ознак усної, на відміну від фіксованої історії з підручників. Ця історія дуже особиста, але вона вже невіддільна від загальної.

I was born in the city of Bombay... once upon a time. No, that won't do, there's no getting away from the date: I was born in Doctor Narlikar's Nursing Home on August 15th, 1947. And the time? The time matters, too. Well then: at night. No, it's important to be more... On the stroke of midnight, as a matter of fact. Clock-hands joined palms in respectful greeting as I came. Oh, spell it out, spell it out: at the precise instant of India's arrival at independence, I tumbled forth into the world. [8, с. 9]

Я народився у місті Бомбеї... колись, давним-давно. Ні-ні, цього не досить! Від цієї дати вже немає рятунку: отже, я народився у приватній клініці доктора Нарлікара 15 серпня 1947 року. А час? Бо година теж має значення. Добре, нехай: це сталося вночі. Хоча й це ще не все, і цього ще не досить. Тож, якщо говорити цілком докладно, – рівно опівночі. Годинники склали свої долоні у шанобливому поклоні, вітаючи мою появу. О, зрозумійте, спробуйте це збагнути: саме в ту мить, коли Індія здобула незалежність, я звалився їй на голову. [2, с. 11]

Вступна формула “колись, давним-давно” сигналізує про початок усної оповіді у фольклорному стилі, покликаний витворити альтернативу існуючому письмовому історичному дискурсу. А проте, оповідачеві так і не вдається відбігти від нього, бо слухач не задовольняється невизначеними “давним-давно”, “вночі”, він потребує точних фактів.

Те, що розповідь ця усна, видно й із форми внутрішнього діалогу, який оповідач веде сам із собою: він ставить запитання, сам дає відповіді, і сам же їх коментує і себе перебиває (це єдине місце, де перекладач недодивилася і експлікувала його: *it's important to be more... – якщо говорити цілком докладно*). Що ж до розмовного тону оповіді, то в перекладі він просто блискучий.

Важливе в цьому монологічному діалозі також місце подій – воно називається відразу, однак потім перегукується з фразеологізмом *Clock-hands joined palms in respectful greeting*, який звертається до традиційного індійського жесту, одночасно граючи з англійськими словами *hand* та *palm*. Українська мова не дозволяє відтворити гри слів, і тому фраза виходить доволі штучною, зберігаючи проте екзотичне звучання.

У Сміт імперський історичний дискурс не просто імпліцитний, він протиставляється альтернативним безпосередньо в канві роману. Це дискусія між Арчі та Самадом, в якій Самад виводить своє походження від легендарного героя Мангала Панде, про якого англієць Арчі має зовсім інше враження.

Перший фрагмент – це стаття зі “Словника староанглійської мови”, єдиного англійського джерела, що задокументувало спогад про Мангала Панде. Це – типовий зразок колоніального дискурсу, що при змальовуванні будь-якого інакомислячого вдається до вкрай негативної риторики. Зверніть увагу, що в українському варіанті цей негатив згладжено хоча б уже й першим словом – повстанець. В українській мові це слово відлунює зовсім не негативними конотаціями, а в більшості випадків – таки позитивними. Так само замінено на нейтральне “брати участь” англійське слово *revolted*. І хоча решта тексту на емоційному рівні приблизно однакова з оригіналом, словникова стаття уже не здається настільки різкою і зневажливою в українському виконанні. Хоча засобів для цього в нашій мові достатньо, як і різко негативних, імперських за своєю суттю, дискурсів.

Самі лише три оригінальні версії історії можуть розглядатися як різні переклади. Адже в основі їх лежить той самий сюжет, тільки інтерпретація його та вербальне вираження відрізняються. Спосіб перекладу на українську також залежить від того, наскільки знайомий певний дискурс цільовій культурі.

Другий фрагмент – це текст, писаний Самадом Ікболом, який налаштований виправити кривду імперської історіографії і пропонує свою версію подій. Цей текст наскрізь просякнутий героїчними штампами, характерними для антиколоніального дискурсу, головним завданням якого було розвінчати оповіді колонізатора, замінивши їх натомість власною священною агіографією. В нашому тексті бачимо героїзацію безіменного представника нації (*self-sacrifice* – самопожертва, *patriotism* – патріотизм), гіперболізацію подій (*mass uprising*, *great uprising* – масового повстання, *no parallel in world history* – не знала світова історія), а також його месіанське призначення (*it succeeded in laying the foundations of the Independence* – вона заклала основу для здобуття незалежності). Цей героїчно-патріотичний дискурс також не чужий для української культури, а тому в перекладі текст звучить майже автентично.

Нарешті, останній текст – це уривок з праці “сучасного історика на ім’я Фетчет”. Цей текст також не до кінця об’єктивний, йому не вдається уникнути певної образності чи емоційності. Однак його автор уже не прив’язаний до якоїсь ідеології, його правда, хоч і видається на перший погляд різкою і десакралізованою, стоїть понад колоніальні чи антиколоніальні прагнення, і цілком може називатися постколоніальною. За визначенням М. Павлишина, це “можливість досліджувати наслідки історичної наявності колоніально-

го міфу без жодного зобов'язання чи то потверджувати, чи заперечувати його, і з повним правом ним гратися" [7, с. 45]. Такий текст вимагає такого ж перекладу – точного і незаангажованого, постколоніального.

Pandy /ˈpandi/ <i>n.</i> 2 <i>colloq.</i> (now <i>Hist.</i>) Also -dee. M19 [Perh. f. the surname of the first <u>mutineer</u> amongst the high-caste sepoys in the Bengal army.] 1 Any sepoy who <u>revolted</u> in the Indian Mutiny of 1857-9 2 Any <u>mutineer</u> or <u>traitor</u> 3 Any <u>fool</u> or <u>coward</u> in a military situation. [9, с. 209]	Pandy /ˈpandi/ <i>n.</i> 2 <i>colloq.</i> Also -dee. M19 <первісно прізвище першого <u>повстанця</u> серед висококастових сипаїв у бенгальській армії>. 1. Сипай, який <u>брав участь</u> в індійському повстанні 1857-1959 (<i>sic</i> – Т. Д.) 2. <u>Бунтівник</u>, <u>зрадник</u>. 3. <u>Дурень</u> або <u>боягуз</u> у військовому стані. [3, с. 290]
Mangal Pande fired the first bullet of the 1857 <u>movement</u>. His <u>self-sacrifice</u> gave the siren to the nation to <u>take up arms against an alien ruler</u>, culminating in a <u>mass uprising</u> with <u>no parallel in world history</u>. Though the effort failed in its immediate consequences, it succeeded in laying the <u>foundations of the Independence</u> to be won in 1947. For his <u>patriotism</u> he paid with his life. But until his last breath he refused to disclose the names of those who were preparing for, and instigating, the <u>great uprising</u>. [9, с. 210-11]	Мангалові Панде належала перша куля <u>повстання</u> 1857 року. Його <u>самопожертва</u> спонукала націю <u>підняти зброю проти чужо-земного правителя</u>, що призвело до такого <u>масового повстання</u>, якого ще <u>не знала світова історія</u>. Хоча спроба провалилася і не дала негайних наслідків, вона заклала <u>основу для здобуття незалежності</u> 1947 року. За свій <u>патріотизм</u> він заплатив життям. Але до свого останнього подиху він так і не виказав імен тих, хто готував і піднімав <u>повстання</u>. [3, с. 299]
The scene is Barrackpore, the date 29 March 1857. [...] Some thirty yards in front of the line of the 34th swaggers to and fro a Sepoy named Mangal Pande. He is half drunk with bhang, and wholly drunk with religious fanaticism. [...] The man, in fact is in that condition of mingled bhang and 'nerves' which makes a <u>Malay run amok</u>; and every shout from his lips runs like a sudden flame through the brains and along the nerves of the listening crowd of fellow Sepoys [...] A <u>human powder magazine</u>, in a word, is about to explode. And explode it did. Pande shot at his lieutenant and missed him. Then he took out a large sword, a tulwar, and <u>cowardly</u> lunged while his lieutenant's back was turned, catching him on the shoulder. [...] Then came reinforcements [...] At which point Pande saw the game was up, pointed enormous gun at his own head, and <u>dramatically</u> pulled the trigger [...] He missed. A few days later, Pande stood trial and was found guilty. [9, с. 212]	Місце дії: Баракпор, час: 29 березня 1857. [...] За тридцять ярдів перед лінією ходить вперед-назад сипай на ім'я Мангал Панде. Він напівп'яний від бгангу і зовсім п'яний від релігійного фанатизму. [...] Чоловік, власне, в такому стані від мішанки бгангу і нервів, він <u>близький до шаманського трансу</u>, і кожен викрик, що злітає з його вуст, іскрою проходить мізками і нервами сипаїв, які зібралися на плацу [...] <u>Людський порох готовий вибухнути</u>. І він вибухнув. Панде вистрілив у свого лейтенанта і схибив. Потім він витягнув важкий меч, тюльвар, і <u>підступно</u> націлився йому в спину, але поцілив у плече. [...] З'явилася підмога [...] Тут Панде побачив, що гра зіграна, тицьнув свій велетенський мушкет собі в голову і <u>натиснув</u> на гачок [...] Він схибив. Через кілька днів його судили і визнали виним. [3, с. 293-94]

Всі ці різні версії історії є ключовими для формування ідентичності наших персонажів. Особливо яскраво це видно на прикладі різних поколінь з “Білих зубів”: Самада Ікбола та його сина Міллата.

Міллат народився і виріс в Англії, в традиційній мусульманській сім’ї, а проте формування його ідентичності відбувається вже набагато більше під впливом тієї країни, де він виріс, ніж емігрантських цінностей. Якщо самоусвідомлення Самада впливає із антиколоніального контексту, то Міллатова ідентичність уже цілком постколоніальна.

Ось уривок розмови, що відбувається між Міллатом, Айрі та сімейством Чалфенів, куди двоє підлітків приходять на репетиторство.

‘Well,’ said Joyce [Chalfen] [...] ‘you look very exotic. Where are you from, if you don’t mind me asking?’

‘Willesden,’ said Irie and Millat simultaneously.

‘Yes, yes, of course, but where *originally*?’

‘Oh,’ said Millat, putting on what he called a *bud-bud-ding-ding* accent. ‘You are meaning where from am I *originally*.’

Joyce looked confused. ‘Yes, *originally*.’

‘Whitechapel,’ said Millat, pulling out a fag. ‘Via the Royal London Hospital and the 207 bus.’ [9, c. 265]

- Ну, - завважила Джойс [Чалфен] [...] – Ви виглядаєте дуже екзотично. Звідки ви, якщо можу таке спитати?

- З Віллесдена, - відповіли Айрі і Міллат хором.

- Так, так, звісно, але?

- О, - відповів Міллат, застосовуючи те, що він називав *бад-бад-дінг-дінг*-акцентом. – Ви маєте на увазі, звідки я *за походженням*?

Джойс розгубилася:

- Так, *за походженням*.

- Вайтчепел, - сказав Міллат, витягуючи цигарку. – Там, де Роял Лондон Госпітал і 207 автобус. [3, с. 365]

Виділене в оригіналі слово *originally* є ключовим для розуміння іронії цього уривка. Очевидно, обидва співрозмовники вкладають у нього цілком протилежні значення: задавши своє питання, Джойс сподівається почути Бангладеш, однак для Міллата батьківщина його батьків уже не є визначальною для усвідомлення самого себе, він належить тому місцю, яке він знає, і яке знає його. Після останньої репліки Міллата, всі присутні вибухають сміхом, і лише Джойс “покірно зробила те саме”. Іронія пояснюється: Джойс єдина, хто не усвідомив реальності багаторасової і багатокультурної Британії, нового розуміння слова *originally* у другому і третьому поколінні емігрантів.

Саме ключове слово, повторене в оригіналі тричі, передається в українському тексті лише в останніх двох випадках за допомогою вислову “за походженням”. Цей відповідник не такий нейтральний, як, наприклад, “звідки ви родом”, адже саме це намагається вивідати Джойс, однак він непогано передає те непорозуміння, що виникає між співрозмовниками: Міллатові потрібен час, щоб втямити, про що його питають.

Однак інший ключ до іронії абсолютно губиться в перекладі. Це інше, виділене в оригіналі слово - a *bud-bud-ding-ding* accent, расистський вульгаризм на позначення ново-прибулих іммігрантів зі Східної Індії, вимовляється він зазвичай дуже швидко з сильним акцентом, виник тому, що пакистано-індійські іммігранти часто працювали кондукторами

в лондонських автобусах [5]. Тобто, в оригіналі Міллат дуже добре розуміє сенс запитання, а проте не відповідає прямо, а вдається до дотепнішої відповіді.

У перекладі незнайома скоромовка, поставлена перед іменником, та ще й з перекладачевою припискою “те, що він називав”, по-перше, нічого не роз’яснює, по-друге, створює враження, ніби Міллат наслідує акцент Джойс, і по-третє, перетворює Міллата на недалекого дурника.

Для героїв З. Сміт ідентичність починає розмиватися саме тому, що в Лондоні вони всі змушені розмовляти англійською, при цьому різні акценти не допомагають, а швидше підкреслюють іншість. Відрізняється ситуація в С. Рушді – тут Індія тільки-но отримала незалежність, національні мови отримують право на самостійне існування. Парадокс у тому, що сам роман написаний англійською. Нагадаємо собі, що Селім при народженні отримує магічні здібності – а саме чути у власній голові голоси всіх опівнічних дітей, і не тільки чути, але й розуміти їхні мови. Як відомо, в Індії офіційною мовою є хінді, але в різних провінціях існує своя домінуюча мова, і крім неї – сотні менших мов. Селім виконує функції “магічного радіо” – він перекладає і передає далі думки дітей.

Якою ж мовою розмовляють персонажі “Опівнічних дітей”? Перед Рушді, а відповідно й перед його українським перекладачем, стоїть воістину постколоніальна проблема: як передати реалії багатомовного дискурсу за допомогою одномовного літературного каналу?

Ось, наприклад, розмова пакистанського селянина Дешмука. Рушді повідомляє нам, що він “говорив погано, ламаним хінді”:

‘I stay, my sirs. Here I know names of birds and plants. Ho yes. I am Deshmukh by name; vendor of notions by trade. I sell many so-fine thing. You want? Medicine for constipation, damn good, ho yes. I have. Watch you want, glowing in the dark? I also have. And book ho yes, and joke trick, truly. I was famous in Dacca before. Ho yes, most truly. No shoot.’ [8, с. 372]

– Я залишаюся, мої панове. Тут я знаю назви птахів і рослин. Гей так. Я – Дешмук моє ім’я – продавець галантереї. Я продаю багато таких-прекрасних речей. Ви хочете? Ліки від закрепу, добрі, як чорт, гей так. Я маю. Годинник хочете, що світитися в темряві? Я також маю. І книга, гей так, і веселі витівки, вірно. Я був відомий у Дацці колись. Гей так, найбільш вірно. Не стріляйте. [2, с. 526]

Однак те, що ми бачимо на сторінці – це насправді ламана англійська, мова індійських іммігрантів, а відображає наведений фрагмент інтерференцію рідної хінді в нерідній англійській мові. Це, перш за все, відсутність інверсії при утворенні питань (You want? Watch you want?); підсилення прикметників словом *so* (*so-fine thing*), вживання перехідних дієслів без додатка (You want? I have.) чи неправильна форма дієслова (No shoot) [6, с. 581]. Усі ці відхилення характеризують англійську мову, а не «ламану хінді», як намагається нас переконати Рушді.

Український Дешмук говорить, щонайменше, незвично (*таких-прекрасних речей, книга, гей так, і веселі витівки, вірно, Гей так, найбільш вірно*). Відтворення соціальних діалектів – одна з найскладніших задач для перекладача. Тут важливо і показати лінгвістичну відмінність персонажа, і не присвоїти йому нової тотожності. У наведеному прикладі незвичність Дешмукової мови в перекладі не в граматичних чи лексичних відхиленнях, а передусім у тому, як ця мова побудована. Іншими словами, Дешмук говорить так, як жоден носій української мови не говоритиме.

Робота перекладача Селіма, його “магічного радіо” настільки блискуча, що читач забуває, що за англійським текстом лежить інший – хінді, урду, гуджараті чи мараті. Таким

чином, мова персонажів як для С. Рушді, так і для перекладача Н. Трохим, стає радше “прокляттям, а не нагородою, якщо її розглядати з погляду ефективного конструювання національної ідентичності” [1, с. 32]. Гібридність і розмаїття, характерні для постколоніалізму, нівелюються під уніфікованою англійською чи українською мовами.

А якщо вважати гібридність мови основним елементом, що підлягає перенесенню в перекладі, то українська мова таки може запропонувати засіб її передачі. Прикладом постколоніальної гібридності, ідентичнісної невизначеності, амбівалентності є український суржик. Багато перекладачів на практиці вдаються до суржика, наприклад С. Пиркало (переклад роману М. Левицької “Два фургони”) чи І. Стронговський (переклад “Поштамту” Ч. Буковскі).

Таким чином, вдале відтворення в перекладі українською мовою проблем формування історичного нарративу, національної ідентичності та власної мови можливе лише за умови, що схожі дискурси уже функціонують в українському художньому просторі. На прикладі проаналізованих перекладів бачимо, що українська мова може запропонувати засоби для такого відтворення.

1. Ревакович М. Мова як протагоніст у сучасній українській літературі/ Марія Ревакович// Критика. – 2010. – Ч. 11–12. – С. 31–32.
2. Рушді С. Опівнічні діти / Салман Рушді; пер. з англ. Н. Трохим. – Київ: Юніверс. – 2007. – 704 с.
3. Сміт З. Білі зуби/ Зеді Сміт; пер. з англ. Н. Куликової, Р. Семківа. – Київ: Смолоскип. – 2009. – 616 с.
4. Томпсон Е. М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Ева М. Томсон; пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”. – 2006. – 368 с.
5. Bud bud ding ding [Electronic resource]// Urban Dictionary. – 2011. – [Cited 2011, 12 June]. – Available from: <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=bud%20bud%20ding%20ding>
6. Gane G. Postcolonial Literature and the Magic Radio: The Language of Rushdie’s *Midnight’s Children*/ Gillian Gane// *Poetics Today*. – 2006. – 27:3. – p. 569–596.
7. Pavlyshyn M. Post-colonial features in Contemporary Ukrainian Culture/ Marko Pavlyshyn// *Australian Slavonic and East European Studies*. – 1992. – No. 6.2. – p. 35–55.
8. Rushdie S. *Midnight’s Children*/ Salman Rushdie. – London: Vintage. – 1995. – 464 p.
9. Smith Z. *White Teeth*/ Zadie Smith. – New York: Vintage International. – 2001. – 450 p.

ПЕРЕВОД ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО РОМАНА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ САЛМАНА РУШДИ “ПОЛУНОЧНЫЕ ДЕТИ” И ЗЭДИ СМИТ “БЕЛЫЕ ЗУБЫ”)

Татьяна Дытына

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,

ул. Университетская 1., Львов, 79000, Украина

e-mail: perekladoznavstvo@ukr.net

Рассмотрены два современных постколониальных романа (С. Рушди “Полуночные дети” и З. Смит “Белые зубы”), а также их украинские переводы. Главные темы, поднимаемые в постколониальной литературе, – это конструирование национальной или религиозной идентичности, право на собственный исторический нарратив и родной язык. Автор утверждает

дает, что для эффективной передачи этих аспектов на украинском языке, целевая культура тоже должна переживать, или по крайней мере, рассматривать их с постколониальной перспективы.

Ключевые слова: С. Рушди, З. Смит, постколониализм, идентичность, исторический нарратив, перевод.

**TRANSLATING POSTCOLONIAL NOVEL INTO UKRAINIAN
(BASED ON SALMAN RUSHDIE'S *MIDNIGHT'S CHILDREN* AND
ZADIE SMITH'S *WHITE TEETH*)**

Tetyana Dytyna

*Lviv Ivan Franko National University
1 Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: perekladoznavstvo@ukr.net*

The paper explores two contemporary postcolonial novels (S. Rushdie's *Midnight's Children* and Z. Smith's *White Teeth*) and their Ukrainian translations. Principal issues raised by the postcolonial literature are the construction of national or religious identity, the right to one's own historical narrative and native language. It is proved that in order to render these aspects effectively into Ukrainian the target culture should also treat them from the postcolonial perspective.

Key words: S. Rushdie, Z. Smith, postcolonialism, identity, historical narrative, translation.

Стаття надійшла до редколегії
20.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811. 111'25

УДК 811.111'373.46

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Наталія Кащишин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
e-mail: ird@franko.lviv.ua*

Проаналізовано особливості англо-українського перекладу дипломатичних документів. Особливу увагу звернено на термінологічний аспект дипломатичного перекладу. Розглянуто пріоритетні методи перекладу англійського дипломатичного терміна українською мовою. Досліджено характерні риси терміносистеми дипломатії. Проаналізовано групи термінів, які можуть створювати труднощі під час перекладу. Зроблено акцент на вагомості структурного аналізу термінів, який сприяє вдосконаленню перекладу дипломатичної термінології та полегшує вибір адекватного українського еквівалента відповідного англійського терміна.

Ключові слова: дипломатичний переклад, дипломатичний документ, дипломатичний термін, терміносистема, латинізми, архаїзми, терміни-derivati.

Дипломатичний переклад (ДПП) – одна з тих сфер перекладу, яка не часто досліджується лінгвістами, адже вона торкається маловідомого та досить закритого світу дипломатії. Мета нашої праці – дослідити ключові питання цього езотеричного та надзвичайно складного виду перекладу, зокрема особливостей англомовних дипломатичних текстів та визначення пріоритетних шляхів перекладу англомовних дипломатичних термінів (ДТР) українською мовою. Актуальність дослідження зумовлено особливою роллю, яку виконує переклад у сфері дипломатії в сучасному міжнародному житті, від якості якого залежить прийняття важливих для країни рішень.

Переклад у сфері дипломатії має власні правила та особливості. Оскільки він здійснюється в посольствах, консульствах та дипломатичних місіях, то вимагає не лише бездоганного знання термінології, дипломатичного такту, глибокої обізнаності з подіями, що відбуваються в міжнародній сфері та політичній, економічній і соціальній сферах власної країни, але й спеціальних методів та професійної техніки.

Події, які відбуваються у світі, спричиняють появу нової спеціальної лексики, в тім числі термінології. Термінологія будь-якої сфери, якої може торкатись дипломатія (культура, економіка, міжнародний бізнес чи політика), постійно збагачується. Цю зміну найкраще демонструють ключові терміни дипломатичних документів (ДД). Як стверджують В. Кремона та Г. Малія, сьогодні в мові дипломатії такі ключові терміни, як *superpowers*, *blocks*, *polarization* втрачають свої позиції. Особливої ваги набувають нові терміни, які позначають нові реалії та проблеми в міжнародному житті, наприклад, *ethnic cleansing*, *money laundering*, *free trade zona* [9, с. 303].

Термінологічний аспект перекладу не є відокремленим від інших сфер перекладу, проте має свої особливості. Як стверджує Е. Г. Пирков, під цим аспектом прийнято розуміти такий переклад, у якому використовується термінологія [7, с. 103]. Дослідження проблеми перекладу термінів знаходимо у працях таких лінгвістів: В. Карабан, В. Коптілов, С. Влахов, С. Флорін, В. Комісаров, А. Коралова, П. Ньюмарк, Л. Венуті та ін. Наше дослідження ґрунтується також і на працях, присвячених вивченню термінів дипломатії, які торкаються питання їхнього перекладу. Це зокрема праці Е. Іссерлін та О. Зарума-Панських.

Через складність питання перекладу ДТР не отримало повного дослідження. Кожен із авторів присвячує увагу одному з аспектів перекладу термінів, розглядаючи терміни у складі граматичних конструкцій, термінів-дериватів, термінів-скорочень та ін. Терміни, які представляють окрему субмову в контексті перекладу рідко стають предметом дослідження в наукових працях. Існує думка, що термін треба перекладати терміном, повним та абсолютним еквівалентом і через це, згідно з авторами С. Влаховим та С. Флоріним, термін відноситься до одиниць, які не створюють труднощів під час перекладу [1, с. 274]. Однак не завжди легко віднайти цей еквівалент, а доволі часто його взагалі немає. Наголосимо, що ДД завжди вимагають найбільшої точності під час перекладу, досягти якої буває складно, тому що ДД окрім власне ДТР містять чимало таких універсальних компонентів, як загальнонаукові терміни, та специфічних елементів, тобто термінів інших, іноді несуміжних галузей.

Дипломатична термінологія англійської мови – це складна та добре структурована система термінологічних одиниць (ТО), характерною рисою якої є постійне збагачення, з одного боку, та величезна кількість архаїзмів та іншомовних асимільованих і неасимільованих запозичень, з іншого. Останній факт ускладнює переклад, адже треба передати не лише зміст, але й стиль документа, його настрій та прагматичне спрямування. Терміносистема (ТРС) дипломатії, яка здебільшого виражає специфічні поняття, що належать до теорії та практики дипломатії, містить також елементи ТРС політики, економіки та юриспруденції, які можуть ускладнювати переклад. Тому вкрай необхідним є ознайомлення з типами термінів, дослідження їхньої структури, функціонування та семантичного потенціалу. Одним із найважчих є переклад складних термінів і термінів-словосполучень. Звернемось до наступних розвідок з цього питання.

Як стверджував В. Коптілов, переклад складних термінів складається з двох основних етапів: аналітичного та синтетичного. Важливим під час перекладу словосполучень є саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. А для цього треба правильно визначити компоненти складного терміна, оскільки ними можуть бути не лише слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміна [5, с. 85]. Ми поділяємо цю думку та вважаємо, що важливо також встановити, в яких семантичних відносинах перебувають компоненти між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення. Характер цих відносин і визначає порядок та зміст перекладу складного терміна. Синтетичний етап перекладу передбачає вибудовування компонентів залежно від зазначених семантичних відносин і отримання остаточного варіанта перекладу складного терміна.

Основні етапи перекладу терміна: з'ясування його значення, що передусім потребує розуміння контексту та переклад цього значення українською мовою. Останній етап значною мірою полягає в пошуку еквівалента. Для того, щоб якомога швидше знайти точний еквівалент терміна, існують певні методи та процедури. Звичайно, кожен перекладач має свій набір методів, що полегшують та підвищують швидкість перекладу. Дослідження

дозволило виділити такі базові методи: а) попереднє знайомство з текстом; б) укладання необхідного глосарію; в) додаткове знайомство з явищем, про яке йдеться; г) вивчення ключових термінів; д) дотримання формальності при оформленні документа тощо.

Основною проблемою під час перекладу ДТР є аббревіатури, словосполучення та, в меншій мірі, неасимільовані терміни-запозичення. Разом з цим існують й інші проблеми, на які варто звертати увагу.

У процесі цього дослідження ми виділили групи термінів та інших мовних одиниць, які під час перекладу українською мовою можуть викликати певні труднощі:

1. Терміни, які мають два синонімічні варіанти перекладу: *preliminary* – *попередній* і *прелімінарний*, *preamble* – *преамбула*, або *вступна частина*, *ratification* – *ратифікація*, або *підтвердження*.

2. Архаїзми, вживання яких характерне для стилю англійських ДД та які не завжди відтворюються в українському варіанті, оскільки українські ДД не вимагають настільки високого стилю: *peruse* – *читати*, *forthwith* – *одразу*, *inquire* – *з'ясувати*.

3. Велика кількість аббревіатур, акронімів, ініціальних скорочень, які спочатку треба розшифрувати. Ними передаються географічні назви, назви геополітичних організацій, політичних партій та ін. Ці терміни є відносно вільними від контексту і найчастіше їхні еквіваленти можна знайти у словниках, однак за їхньої відсутності, їх транскрибують, або транслітерують: *UNESCO* – *ЮНЕСКО*, *Interpol* – *Інтерпол*.

4. Латинізми як частина термінологічного виразу також становлять інтерес для перекладачів: *ex officio member of the Chamber* – *член палати за посадою*, *meeting in camera* – *засідання при закритих дверях*, *таємне засідання*, та ін. Специфічним є те, що латинські та англійські елементи перекладають окремо і нерідко під час переходу в український текст транскрибують: *to be declared non-grata* – *проголосити когось нон-грата*.

5. Латинізми і галліцизми, що утворюють один вираз без вживання англійського терміна, вимагають детального з'ясування. Найчастіше їх перекладають за допомогою описового еквівалента: *charge d'affairs ad interim* – *the counselor or secretary of an embassy or legation who automatically assumes charge of a diplomatic mission in the temporary absence of an ambassador or minister* – *тимчасовий повірений у справах*.

6. Фальшиві друзі перекладача, тобто терміни, що мають інше, відмінне від загальноприйнятого значення: *whereas* – *означає having regard to*, а у мові дипломатії отримує значення: *taking into consideration* (*беручи до уваги*); *protocol* – *an official document* – *rules in international relations that define the order of implementation of different diplomatic acts or actions* (*правила дипломатичного етикету*).

7. Особливої уваги під час перекладу вимагають дискурсні маркери (*first, next, besides, in addition, nearly, entirely, indeed, obviously, however, unfortunately, wonderful, really*), одиниці, що володіють швидше не функціональним, а прагматичним потенціалом, мають текстоформуючу функцію та відображають стилістичні особливості документів. Їх перекладають, застосовуючи перекладацькі трансформації, зокрема лексичні заміни.

8. Достатньо складними під час перекладу є полісемантичні терміни. Щодо субмови дипломатії, то навіть такі часто вживані терміни як *state, diplomacy, digest, party* мають різні значення, які доводиться враховувати під час перекладу. Звернімо увагу, що, наприклад, термін *State*, який найчастіше перекладається як *державка*, у контексті реалій США та деяких інших країн може також мати значення *штат*. У конвенціях, договорах та угодах часто використовується термін *Party*, що тут має значення *сторона, уряд країни, що підписує документ*.

Дослідження англо-українського перекладу ДТР дозволяє зробити висновок про вагомість структурного аналізу термінів. Здатність розпізнавати структурні типи термінів дає змогу перекладачеві вибрати адекватний еквівалент, який відповідає мовним нормам. У цьому контексті звертаємо увагу на переклад термінів-дериватів. Серед них вважаємо за доцільне виділити терміни, утворені префіксальним способом. Подаємо перелік найбільш продуктивних префіксів англійських ДТР та їхній переклад. Зауважимо, що будучи найчастотнішими термінами англомовних ДД, подані лексеми функціонують не лише в дипломатичній субмові:

- all- (все-, найвищий ступінь якості): *all-American* (все американський), *all-powerful* (найпотужніший), *all-European* (всеевропейський);
- bi- (дво-): *bilateral* (двосторонній), *bipartisan* (двопартійний), *bipartite* (двосторонній);
- co- (спів-): *co-belligerent* (союзник), *co-guarantor* (согарант), *cofounder* (співзасновник), *co-owner* (співвласник);
- counter- (анти-, проти-, контр-): *counter-examination* (контрекспертиза), *counterforce* (контрсила), *countermeasure* (контрзахід), *counterattack* (контратака);
- cross- (між-): *cross-bencher* (незалежний член парламенту), *crosscurrent* (суперечлива тенденція), *cross-over* (що перейшов у іншу партію), *crosscultural* (міжкультурний), *cross-segmental* (міжпрошарковий);
- dis- (дис-): *discrimination* (дискримінація), *dislocation* (дислокація); (не-): *disparity* (нерівність), *diseconomy* (неекономічність); (роз-): *disembody* (розформовувати), *disarmament* (роззброювати), *disband* (розпускати);
- ex- (колишній, екс-): *ex-serviceman* (колишній військовослужбовець), *ex-deputy* (колишній депутат), *ex-president* (екс-президент);
- mis- (неправильний, хибний): *misrule* (погано керувати), *misallocation* (нераціональне використання), *misdate* (вказати неправильну дату), *mistrust* (недовіра), *misoperation* (хибне спрацювання), *miscalculation* (неправильний розрахунок); (дез-): *misinformation* (дезінформація);
- multi- (багато-): *multilateral* (багатосторонній), *multifunctional* (багатофункціональний), *multipartite* (багатосторонній), *multipurpose* (багатоцільовий);
- un- (роз-): *unarm* (роззброювати), *unbalance* (розбалансовувати); (де): *unblocking* (деблокування); (не-): *undemocratic* (недемократичний); *unaccredited* (неофіційний), *unallied* (що не має союзника), *unconstitutional* (неконституційний); (анти-): *un-American* – антиамериканський.

Беручи до уваги особливості ДТР, та на основі загальних засад перекладу термінів ми пропонуємо пріоритетні методи перекладу ТО саме ДД:

- Переклад за допомогою усталеного еквівалента: *note of understanding* – меморандум про домовленість, *aide-mémoire* – пам'ятна записка, *dispatches* – дипломатична кореспонденція.

- Калькування – відображення не звуку, а комбінаторної структури слова або виразу, коли компоненти слів (морфеми), або фраз (лексеми) перекладають відповідними мовними елементами: *diplomatic circle* – дипломатичні кола, *buffer state* – буферна держава, *note of warning* – нота попередження, *shadow cabinet* – тіньовий кабінет.

- Транслітерація: *attaché* – *аташе*, *consul* – консул, *congressman* – конгресмен.
- Транскрипція: *alternate* – *альтернат*, *impeachment* – *імпічмент*.
- Описовий еквівалент: *concordat* – *договір між папою і керівництвом держави*, *internuncio* – *посланник Ватикану*, *exequatur* – *посвідчення, видане іноземному консулу про визнання його повноважень*;

У процесі перекладу ці методи можуть поєднуватись. Дослідження дозволило виявити, що найоптимальнішою методикою перекладу ДТР є переклад за допомогою лексичного еквівалента, зафіксованого за певною перекладацькою мікроодиницею з мінімальною залежністю від контексту. Якщо термін не має відповідного еквіваленту в мові перекладу, варто використовувати техніку транскрибування, калькування, або переклад за допомогою загальноживаного слова, яке за таких умов термінологізується та набуває статусу терміна.

Отже, у процесі дослідження визначено основні риси ДПП та проаналізовано його специфіку. З'ясовано, що переклад складних ДТР складається з двох етапів: аналітичного та синтетичного. Важливу роль відведено саме аналітичному етапу: з'ясування та переклад окремих компонентів скорочених лексичних одиниць, термінологічних словосполучень, складних термінів, неасимільованих термінів-запозичень. Варто наголосити на необхідності розуміння структурних типів англійських ДТР під час перекладу. Дослідження дозволило з'ясувати, що загалом ДТР мають такі ж шляхи перекладу українською мовою, як і терміни інших галузей, проте пріоритетними способами такого перекладу є переклад за допомогою усталеного еквівалента, калькування, транслітерація, транскрибування, використання описового еквівалента. Наголосимо, що переклад у сфері дипломатії приносить велику моральну винагороду, адже кожен перекладач відчуває, що робить свій власний внесок у творення історії.

1. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Высш. шк., 1986. – 416 с.
2. Зарума-Панських О. Р. Англійська лексика міжнародних договорів: структурні, семантичні і дискурсні особливості: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. Р. Зарума-Панських. – Львів, 2001. – 19 с.
3. Иссерлин Е. М. Лексика и фразеология современных дипломатических документов / Е. М. Иссерлин. – Москва : Моск. полиграф. ин-та, 1966. – 15 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
5. Коптілов В. Теорія і практика перекладу / В. Коптілов. – К., 2003. – 185 с.
6. Пырков Е. Г. Коммуникативные аспекты перевода и терминология (методическое пособие) / Е. Г. Пырков. – М., 1992. – 127 с.
7. Cremona V. A. Interpretation and Diplomacy / V. A. Cremona, H. Mallia. // Language and Diplomacy. – Malta : DiploProjects, 2001. – P. 301-305.
8. Komissarov V. N. Manual of Translation from English into Russian / V. N. Komissarov, A. L. Koralova. – Moscow : Vyssaja Skola, 1990. – 320 p.
9. Newmark P. About translation / P. Newmark. – Clevedon, Multilingual Matters, 1991. – 184 p.
10. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation / L. Venuti. – London, N.Y. : Routledge, 1995. – 353 p.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Наталия Кащишин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
(ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000)
e-mail: ird@franko.lviv.ua*

Проанализированы особенности англо-украинского перевода дипломатических документов. Особое внимание уделено терминологическому аспекту дипломатического перевода. Рассмотрены приоритетные методы перевода английского дипломатического термина на украинский язык. Изучены характерные свойства терминологической системы дипломатии. Проанализированы группы терминов, которые могут вызывать трудности во время перевода. Сделан акцент на значимости структурного анализа терминов, который способствует усовершенствованию перевода дипломатической терминологии и облегчает выбор адекватного украинского эквивалента соответственного английского термина.

Ключевые слова: дипломатический перевод, дипломатический документ, дипломатический термин, терминологическая система, латинизмы, архаизмы, термины-дериваты.

THE PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF ENGLISH DIPLOMATIC TERMS INTO UKRAINIAN

Nataliya Kashchyshyn

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000
e-mail: ird@franko.lviv.ua*

The present paper focuses on the peculiarities of the lexical structure of diplomatic documents in English and sheds some light on the main difficulties of their rendition into Ukrainian. The problems of translation difficulties and search for optimal equivalence have been also considered.

Key words: diplomatic translation, diplomatic document, diplomatic term, terminological system, Latinisms, archaisms, derivative terms.

Стаття надійшла до редколегії
20.01.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 811.111' 373' 46

ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ БАЙКИ ЕЗОПІВСЬКОГО ТИПУ

Роман Домбровський, Юрій Домбровський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: klassyka@ukr.net*

*Національний університет “Львівська політехніка”,
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
e-mail: Jurii1944@mail.com*

Розглянуто історію розвитку європейської байки від найдавніших часів і дотепер, відзначено творчі принципи її найвидатніших представників.

Ключові слова: байка, езопівський сюжет, мораль, літературний жанр.

Питання про батьківщину байки донині остаточно не вирішене. Найдавніші джерельно засвідчені байки походять з античної Греції та Індії. У Греції на байку знатрапляємо вже в Гесіода (VIII ст. до н.е.), у Архілоха і Сімоніда (VII ст. до н.е.), у Стесіхора (VI ст. до н.е.). Найдавніші відомі індійські байки засвідчені значно пізніше. Отож, визначається хронологічний примат грецької байки. З іншого боку, індійські байки протилежно до коротких і сюжетно нескладних грецьких байок постають у більш розробленій формі з чергуванням віршів і прози, об'єднані у збірники й охоплені розповідними рамками, що засвідчує давню літературну традицію. У зв'язку з такими фактами виникає питання моногенези чи полігенези байки і зв'язків між індійськими та грецькими байками. Можливість прийняти моногенезу байки як літературного жанру натрапляє на значні труднощі з уваги на наявність байок також у народів і племен, які не мали жодних зв'язків з Грецією або Індією. Очевидно, байка, зокрема, тваринна могла зародитися незалежно в різних країнах з моменту, коли певним особам прийшло на думку покористуватися оповіданнями про тварин для навчальної мети та для пропаганди певних ідей. Такі факти особливо характерні для східних культур, зокрема, індійської. Тому “індійська теорія” має більше прихильників, ніж “грецька”. Її сформулював А. Важенер у праці “Нарис про зв'язки, які існують між індійськими та грецькими байками” (Брюссель, 1854) [14]. Його підтримав О. Келлер у праці “Дослідження з історії грецької байки” (Лейпціг, 1862) [10], зазначаючи те, що тварини, які з'являються в байках, та обставини в яких вони діють, більш характерні для Індії, ніж для Греції. Такої думки теж притримувались українські вчені І. Франко та М. Драгоманов. Однак є вчені, які відстоювали первинність грецької байки, зокрема, найвидатніший з індознавців, видавець “Панчатантри” Т. Бенфей [12]¹.

¹ Огляд основної літератури з питань генези байки подано у [1;9].

Європейська байкова традиція користалася з обох джерел: з грецького та індійського. Немає сумніву, що внаслідок досить тісних зв'язків між індійським і елліністичним світом міграція байок на Схід і на Захід відбувалася¹. Для розвитку європейської байки більше значення мала грецька байка, ніж індійська.

Для виявлення генези байки важливе значення має питання про зв'язок байки з тваринним епосом і з оповіданнями про тварин. Тварини, які задіяні в них, наділені однаковими рисами характеру, з'являються в дуже подібних ситуаціях, діють подібно. Оповідання про тварин, які дали матеріал і для тваринного епосу як вищого, художньо досконалішого етапу їхнього розвитку, і для байки, давніші за них.

Європейська байкова традиція виводиться від Езопа. З одного боку, в ній є багато мотивів, яких немає в езопівській традиції, з іншого – немає сумніву, що: 1) багато т. зв. езопівських байок йому тільки приписано; 2) саме езопівські байки мають свою передісторію. Зовсім певно, що Езоп, якщо він справді існував, не видумав їх, принаймні не видумав усі, а взяв їх із наявної уже байкової традиції, яка частково прийшла до Греції з близьких і дальніх східних країн зі старою культурою. Пропагандисти буддиської релігії, в центрі якої стояли етичні, а не метафізичні проблеми, буддиські жерці та мудреці ілюстрували своє вчення високопоетичними притчами, серед яких були притчі і про тварин, тобто справжні байки. Відомі також притчі іранського та вавилонського походження.

Зі східною байковою традицією в Греції сталося те, що з античною в середньовіччі – її достосували до потреб грецького суспільства і використали як вигідний засіб соціальної боротьби та полеміки. На грецькому ґрунті байка почала виконувати ту саму функцію, яку вона виконувала пізніше в Римі, в середньовічних школах, яку виконує частково до сьогодні. Вона стала улюбленим жанром дитячої та шкільної літератури, одним із засобів морального впливу на молодь.

У Греції байка не перетворилася у справжній літературний жанр. Вона не гармоніювала з загальним урочистим характером грецької літератури, з такими провідними жанрами як епопея, трагедія, культова лірика. Також грецька комедія мала не розважально-побутовий, а виховний характер. Ще Н. Буало в XVII ст. зачислив байку до низьких літературних жанрів, незважаючи на наявність шедеврів Ж. Лафонтена.

Не перетворилася байка в повноцінний літературний жанр і в римській літературі, в якій також превалювали серйозні урочисті жанри: епопея, історія, ода, елегія, сатира. Комедія розцвіла на зорі римської літератури і згодом занепала.

Все ж таки літературне оформлення античної байки відбулося². В римській літературі з'явився перший байкар Федр (I ст. н.е.), який поставив собі завдання: надати збереженням в усній і шкільній традиції байкам літературної форми. Байки Федра мають ще характер притчі з абстрактною дією та абстрактною мораллю. Розважальний елемент і побутові деталі залишаються на другому плані. Моральна наука дається *sub specie aeternitatis*³ і може бути застосована в кожному суспільстві, яке досягло певного рівня культури. Це зумовило їхню популярність та використання їх пізнішими байкарями.

За змістом байки короткі. Це пов'язано з абстрактним характером байок без побутових деталей. Як літературний жанр байка не зійшла більш зі сцени (оформлена Федром), проте

¹ Про відносини між грецькими та східними байками див. монографію М. Ньюгора [11].

² Про античну літературну байку див. монографію М. Гаспарова [3].

³ З огляду на вічність.

й не визнали її повноцінним літературним жанром. Квінтіліан говорив про неї зі зневагою. [13, с. 224].

Зародження грецької літературної байки пов'язане з іменем Бабрія (II ст. н.е.), який перший у грецькій літературі надав байці віршової форми (холіямб) і створив новий літературний жанр. На відміну від Федра він не торкався соціальних тем, а дбав про художній бік своїх байок. Ідейно він був виразником ідеології аристократії, і в такому дусі формулював мораль своїх байок.

У пізній період Античності в IV ст. римський письменник Авіан написав елегійним дистихом на сюжети Бабрія 42 байки, які були дуже популярні і стали зразком для численних переробок і наслідувань у наступні віки.

У Середні віки байка залишилась улюбленим засобом шкільного виховання. Разом із притчами вона ввійшла в латинські компіляції. Наприклад, у відомому збірнику притч “*Disciplina clericalis Petri Alphonsi*”, сюжети якої опрацював І. Франко¹ з'явилися окремі збірники байок під назвою “*Pomulus*”, “*Isopetus*” і ін. У цих збірниках байка видозмінювалась; збільшувалась кількість і роль побутових деталей, підкреслювались окремі риси та поведінка тварин, християнізувалась мораль. Байка переосмислювалась алегорично. Наприклад, Лис символізує диявольську хитрість, Лев – грішну гордість і т.д. На підставі байкових сюжетів була створена перша відома в історії літератури тваринна епічна поема “*Ecbasis cuiusdam captivi per tropologiam*” (X ст.), в якій розповідалось, як з тенет вовка було визволено теля, яке нерозважливо до нього потрапило. Найбільш відомий Мюнхенський збірник – 90 латинських байок.

Паралельно з латинською байкою розвивалась байка на національних мовах. У Франції відома письменниця Марія Французька у XIII ст. опрацювала віршем низку традиційних байок. У XIV ст. в Німеччині монах-проповідник з Берна, Ульріх Бонер (Бонеріус) написав за Авіаном і “Ромулом” 100 байок під заголовком “*Edelstein*” – “Дорогоцінний камінь”. І. Франко переклав 25 з них вільними віршами і назвав збірку “Скарбничка” та написав до неї передмову, в якій простежив літературні джерела Бонерових байок [8, с. 24–88].

Байка була популярною, хоч у меншій мірі, у період Відродження. Відомим байкарем був Леонардо да Вінчі. На базі латинських і народних оповідань про тварин, зокрема вовка і лиса, виник у Франції тваринний епос – “*Le roman de Renard*”, який наслідували у всіх європейських країнах. Його переробив Й. В. Гете (“*Reineke Fuchs*”), а в українській літературі І. Франко (“Лис Микита”). У ньому багато байкових мотивів.

Корінний перелом у історії байки настав тільки у XVII ст., коли були написані байки Ж. Лафонтена, що стали зразком для всіх байкарів Європи. Байки Ж. Лафонтена, хоча й написані на традиційні езопівські сюжети, націоналізувались і пов'язувались тісніше зі своєю епохою. Тварини набували рис людей свого часу. Збільшувалась роль побутових деталей. Тварини та особи, які в них з'явилися, з персоніфікацій певних пороків і прикмет перетворювались у справжні персонажі живої драматичної дії, так що байки уподібнювались до коротких п'єс, у яких діючими особами були тварини, які мали свою індивідуальну вдачу та мову, достосовану до їхнього характеру. Мораль у байках Ж. Лафонтена відходила на задній план. Це – емпірична мораль, яка панувала тоді в суспільстві початкової стадії капіталізму.

Поширювалась антична байка і у східнослов'янських землях. У Москві 1607 р. вийшов у світ перший переклад церковнослов'янською мовою зі старогрецької байок Езопа

¹ Наприклад, “Притча про нерозум” [7.с. 218-221] і ін.

“Притчи или баснословие Езопа Фриги”, зроблений вихідцем із Західної України Федором Гозвинським [6, с. 5]. Антична байкова традиція накладалася на вже існуючу традицію слов’янської версії циклу байок “Стефаніт і Іхнілат”, яка посередництвом арабської версії “Каліла і Дімна” започаткована від староіндійської “Панчатантри”. Антична байка як повчальний риторичний і літературний приклад широко використовувалася в українських риториках і поетиках XVII–XVIII ст. Вживали її *ad hoc*¹ також українські церковні проповідники для поживлення інтересу слухачів і донесення в такій своєрідній наочній формі до їхньої свідомості основних істин християнської релігії та благочесних норм християнської моралі². Байка як самостійний літературний жанр змогла оформитись в Україні завдяки творчості Г. Сковороди. З появою 1774 р. “Басен Харьковских”, серед яких багато байок на античні сюжети, пов’язаний якісно новий етап у розвитку байки, коли вона розвивалася в дусі народності й ідейності, збагачена національним колоритом і сповнена алегорії, співвіднесеної з конкретно-історичною обстановкою.

Середньовічні байки, байки Ренесансу не мали ще своєї поетичної форми; вони були писані одностайним віршем, без поділу на строфи. Ж. Лафонтен визначив форму байки, що зберігається для більшості байок до сьогодні з характерним чергуванням довгих і коротких віршів, з різною системою попарних, перехресних та інших рим. Цю форму прийняли російські байкарі, зокрема, І Крилов та українські – Є. Гребінка і Л. Глібов. Така форма закріпилася в українській байці. Нею користувався також М. Годованець. У період класицизму та просвітництва байка мала численних представників у всіх літературах Європи: в іспанській, італійській, німецькій і т.д. Байки Г.-Е. Лессінга ближчі до класичної традиції. У них немає мальовничості та музики байок Ж. Лафонтена. Вони більш абстрактні і немов би складені тільки для ілюстрації моральних сентенцій.

Після Ж. Лафонтена байка не мала видатних представників у Франції. Байки Ж.-П. Флоріана не дорівнюють байкам Ж. Лафонтена, а в XIX–XX ст. цей жанр у Франції занепадав. Його до деякої міри замінила сатирична пісня, майстром якої був П.-Ж.Беранже. Не має байка видатних представників і в інших західноєвропейських країнах.

Зовсім по-інакшому склалися умови у слов’янських країнах, зокрема, в царській Росії, де байка стала улюбленим жанром. Це пояснюється тим, що в умовах царизму за допомогою байки можна було сміливо висловити правду про несправедливість суспільних порядків. Байки І. Крилова – це найвище досягнення байкового жанру. Вони не менш художні, ніж байки Ж. Лафонтена, і більш народні, безпосередні, чіткіше зберігають виражену мораль, тому не втрачають головного призначення і в наш час – бути виховним засобом.

Цікаво склалася доля байки в Україні. Вершини свого розвитку вона досягла тільки під кінець XIX ст. у творчості Л. Глібова. Але й після Л. Глібова вона мала видатних представників. Не занепадала вона і в післяжовтневий період. Деякі критики засуджували байку як повноцінний літературний жанр і пророкували їй швидку загибель [4, с. 15–16]. Зокрема, відомий російський критик В. Белінський у рецензії на переклад байок Додстлея російською мовою (1839 дав різко негативну оцінку, відмовивши байці у праві “громадянства” [2, с. 239–240]. Розвиток української післяжовтневої байки спростував ці передбачення. В Україні з’явилася плеяда здібних байкарів, найвидатнішим з яких був М. Годованець

¹ Для цього випадку

² Наприклад, широко використовував байки у своїх проповідях видатний проповідник другої половини XVII ст. Антоній Радивилівський [5, с. 133–139].

(1893–1974). Важливе місце в його творчому доробку займали переробки байок античних авторів – Езопа, Федра, Бабрія і деяких інших: усього понад півтисячі. Вони написані живо, емоційно, сповнені національного колориту та легкого гумору, наснажені ідеями, які ніколи не застаріють. Багаторічний досвід праці М. Годованця над сюжетами античних байкарів дуже повчальний і свідчить, що і в наш час байка на античний сюжет залишається повноцінним літературним жанром.

1. Басня // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. – Спб.: Типолитография И. А. Ефрона, 1892. – Т. III. – С. 150–153. 2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений / В. Г. Белинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 3. – 683 с. 3. Гаспаров М. Л. Античная литературная басня / М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1971. – 280 с. 4. Косяченко В. Наш бойовий жанр / В. Косяченко // Українська радянська байка: антологія. – К.: Рад. письменник, 1966. – С. 3 – 36. 5. Крекотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського / В. І. Крекотень. – К.: Наук. думка, 1983. – 406 с. 6. Тарковский Р. Б. Старший русский перевод басен Эзопа и переписчики его текста: спецкурс / Р. Б. Тарковский. – Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1975. – 198 с. 7. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 2. 8. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1978 – Т. 13. 9. Hausrath A. Fabel / A. Hausrath // Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft / Hrsg. von G. Wissowa. – Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1909 – Bd. VI. – S. 1704-1736. 10. Keller O. Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel / O. Keller // Jahresbericht für klassische Philologie. – Leipzig, 1862. – Spbd. IV. – S. 309-418. 11. Nöjgard M. La fable antique. VI La fable grecque avant Phèdre / M. Nöjgard. – Köbenhavn: Nyt Nordisk Forlag (Busck), 1964. – 600 p. 12. Panchatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen / Übers. Th. Benfey. – Leipzig, 1859. – Т. I. – S. VII-XXVIII. 13. Quintiliani M. Fabii Institutionis oratoriae libri XII / Rec. E. Bonnel. – Lipsiae: Teubner, 1896. – V. I. 14. Wagener A. Essai sur les rapports qui existent entre les apologues de l'Inde et les apologues de la Grèce / A. Wagener // Memoires des savants étrangers publiés par l'Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. – Bruxelles, 1851–1855 (1854). – Т. XXV. – P. 3 – 126.

ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ БАСНИ ЭЗОПОВСКОГО ТИПА

Роман Домбровський, Юрий Домбровский

*Львовський національний університет імені Івана Франка,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: klassyka@ukr.net*

*Национальный университет “Львовская политехника”,
ул. С. Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина
e-mail: Jurii1944@mail.com*

Кратко рассмотрена история развития европейской басни с древнейших времен до сегодняшнего времени. Отмечены творческие принципы ее выдающихся представителей.

Ключевые слова: басня, эзоповский сюжет, мораль, литературный жанр.

**THE GENESIS AND EVOLUTION OF THE FABLE
OF THE AESOPIAN TYPE**

Roman Dombrovskyi, Yuriy Dombrovskyi

*Ivan Franko National University in Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: klassyka@ukr.net*

*Lviv Polytechnic National University
12, Bandery St., Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: Jurii1944@mail.com*

The paper offers a brief outline of the history of the European fable from the earliest times up to the present. The creative principles of the most prominent fabulists are discussed.

Key words: fable, parable, Aesopian plot, moral, literary genre.

Стаття надійшла до редколегії
20.09.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 821.161.2

ЕПІТАФІЙ ВЕРГІЛІЯ (ВЕРГІЛІЮ) В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИКАХ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

Ольга Циганок

Міжнародна школа україністики НАН України,
вул. Володимирська, 60. Київ, 01033, Україна
e-mail: msu@univ.kiev.ua

Розглянуто рецепцію епітафій Вергілія (Вергілію) у шкільництві давньої України. У поетиках XVII– першої половини XVIII ст. цитуються три епітафії, які літературна традиція подекуди приписує Вергілію, а також інколи розглядають як епітафії фрагменти “Енеїди” та “Буколік”. Українські дида скали, як і їхні західноєвропейські колеги, наводять ці тексти як приклади простої епіграми, складної епіграми, співвідносного вірша та власне епітафії.
Ключові слова: Вергілій, поетики, епітафії.

Восьме видання бібліографічного покажчика “Вергілій у пізній античності, в середні віки та в добу Ренесансу” засвідчує, що інтерес дослідників до метра римської поезії не згасає [17]. Однак рецепція Вергілія в українському письменстві XVII– першої половини XVIII ст. залишається темою малодослідженою, хоч і маємо в цьому напрямі певні зрушення, зокрема дослідження Мирослава Трофимука [6].

Вергілій у поетиках був авторитетом не лише тоді, коли йшлося про епічну та буколічну поезію. На його тексти посилалися і у випадку теорії епітафії.

Як повідомляє коментатор “Енеїди” Вергілія граматик Сервій (IV ст.), починав Вергілій саме з епітафії: *Primum ab hoc distichon factum est in Ballistam latronem*:

Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus

Nocte die tutum carpe viator iter [12, с. 1; 2, с. 261].

(Перший написаний ним дистих був проти розбійника Баллісти:

Під кам’яною горою, отут, поховали Баллісту,

Тож спокійно прохось вдень, мандрівцю, й вночі) ¹.

Цей двовірш цитує київська поетика 1729–1730 років як приклад складної епіграми².

¹ Тут і далі, де не зазначено інше, переклад Ольги Циганок.

² *Tabulae, 1729 - 1730, 54 (зв.): Compositum epigramma est, quod totam rem aliquam indicat aut exponit non simpliciter, sed argute ac accuminose [...] majus aut minus diversum aut contrarium. Exemplum sit epigramma Virgilianum de quodam latrone Ballista* (Складною називається епіграма, яка вказує на якусь річ або подає її не просто, а з дотепом і концептом ... , більш або менш по-іншому або протилежним чином. Прикладом нехай буде Вергілієві епіграма про якогось розбійника Баллісту). Див. також цю епітафію в “Латинській антології”: *Eiusdem (Vergilii – О.Ц.)* (Його ж [Вергілія – О. Ц.]). 1 *premitur* (придавленоється) [7, с. 180]. Подається критичний апарат. Назви поетик і окремих риторик тут і надалі подаються скорочено, перша цифра за назвою зазначає рік написання, друга – аркуш рукопису. Повні назви та шифри рукописів див. у монографії Віталія Маслюка [4, 225–228]. Латинський текст подається в модернізованому правописі.

За формою, за поетичною технікою наведений дистих Вергілія – епітафія: у першому вірші зазначено, хто в цьому місці похований, у другому бачимо звернення до подорожнього. Зазначимо, що у поезиці 1729–1730 років, поетична епітафія розглядається як один із різновидів епіграми.

Дуже популярною в українських поетиках була епітафія Вергілія (Вергілію), яку доніс до нас Елій Донат у *Vita Vergilii Donatiana* (“Житті Вергілія” Доната). За свідченнями Сервія та пізніших коментаторів Вергілія, цю епітафію (з останнім словом *duces* (вожді) – О. Ц.) склав сам Вергілій: *Ab ipso compositum est tale distichon* (Ним самим складений такий дистих) [13, с. 180]. І нині можна бачити висічене на старовинній плиті на згаданій могилі Вергілія:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope, cecini pascua, rura, duces [15].

В Мантуї я народивсь, умер у калабрів. Неаполь
Праха береже. Оспівав череди, ниви, вождів.

Переклав Мирослав Трофимук [6, с. 18].

Дослідник Артур Стенлі Піс свого часу схилився до думки, що епітафія *Mantua me genuit* написана вже після смерті Вергілія. Учений мотивував тим, що Вергілій міг вибрати майбутнє місце свого поховання, та не міг знати, де саме помре [13, с. 180]¹. Артур Стенлі Піс подав низку наслідувань цієї епітафії в римських написах, у “Латинській антології” (VI ст.), в ірландських епітафіях VII ст., у італійських та французьких епітафіях XIV–XVII ст. [13, с. 180–182]. Свою публікацію дослідник завершив рядками: “Можливо, зібрання цих епіграм надихне читачів додати інші, тому що має бути ще багато згадок різних часів у різних частинах світу” [13, с. 182].

На українському літературному ґрунті епітафія *Mantua me genuit* трапляється у двох формах. Залежно від того, що вважали головними заслугами Вергілія на поетичній ниві, маємо версії з останнім словом *boves* (биків) та з останнім словом *duces* (вождів). Варіант із *boves* в українських поетиках більш ранній (з’явився у поезиці 1671 р.), але одиничний. Усі інші поетики наводять цей дистих (поетика 1729–1730 років – двічі) з останнім словом *duces*². Джерелом автора трактату 1671 р. була, очевидно, поетика Жерарда Воссія (1577–

¹ За доступ до цієї публікації висловлюю вдячність Джованні Седіній (Верона).

² **Poeticarum institutionum breve compendium, 1671, 17:** *Desumi potest acumen ex adjunctis et variis circumstantiis et proprietatibus personae, loci, temporis, officii, corporis affectionibus. Quale est illud Vergilii* (Ти можеш взяти концепт із приєднаних різних обставин і властивостей особи, місця, часу, посади, станів тіла. Так у Вергілія); **Cunae Bethleemicae, 1686–1687, 47:** *Tale [simplex – О. Ц.] est epigramma Vergil. describi solum, indicatio vitae, mortis et sepulturae his expressum* (Такою [простою – О. Ц.] є епіграма Вергілія, в якій подається земля, виражена вказівка, де жив, помер і де похований); **Rosa inter spinas, 1696, 36:** *Dividitur item epigramma in simplex et compositum. Simplex est, quod nude et simpliciter exponit rem per modum historiae. Ut illud Vergilii* (Також епіграма поділяється на просту і складну. Проста – це та, яка просто і без прикрас викладає справу на кшталт історії. Як та Вергілія: Мантуя...); **Lyra, 1696, 37 (зв.):** *Simplex epigramma est alicuius rei vel personae vel dicti simplex absque ulla argutia expositio: Mantua...* (Проста епіграма – це опис якоїсь речі, особи чи вислову просто і без жодного концепту: Мантуя...); **Cedrus, 1702, 119 (зв.) – 120:** *Hic adverte duplex est epigramma, aliud simplex, hoc est simplicem inscriptionem habens, qualis est illa in epologo Vergilii* (Знай, що є два види епіграми. Перша – проста, тобто містить простий напис, як та заключна Вергілія). 2. *duces* [вождів]; **De arte poetica, 1705, 322:** *Et illud, quod sibi veluti epitaphium moriens fecit Vergilius* (І та, що її неначе епітафію, помираючи, створив Вергілій).

1649) – ученого і теолога з Данії, який, цитуючи цю епітафію із заключним словом *boves*, стверджував: *Maroniano hoc quid notius?* (Що більш відоме, ніж оце Маронове?) [15, с. 111–112]. Інші українські учені прямо чи опосередковано черпали, очевидно, з поетики німецького ученого Якоба Понтана (1542–1626) та пізніших збірок епітафій, де автором називався Вергілій і ця епітафія вживалася з заключним словом *duces*¹.

Як видно з наведених коментарів, якими автори курсів вводили цю епітафію, вона цитується в українських поетиках як приклад простої епіграми (проста розповідь, простий опис, простий напис, без концепту, без прикрас, на кшталт історії). Лише автор поетики 1671 р.

2. *duces* [вождів]; **Idea, 1707, 129:** *Simplex [epigramma – О. Ц.] est, quod nude et simpliciter exponit rem per modum historiae, ut illud Vergilii: Mantua...* (Проста – це така [епіграма – О. Ц.], яка просто і без прикрас щось описує на кшталт історії, як та Вергілія: Мантуя...); **Idea, 1707, 174:** *Item Vergilii de se ipso* (Також Вергілій про себе самого); 2. *duces* (вождів); **Libri tres, 1714, 170:** *Simplex illud dicitur, quod historiam aut dictum, aut factum simplici descriptione res gestae absque argutia exponit, quale est illud Vergilii: Mantua...* (Простою називається така, що подає історію або вислів, або вчинок у вигляді простого опису і діла без концепту, як та Вергілія: Мантуя...); **Hymettus, 1719, 37(зв.):** *Tale [epigramma simplex – О. Ц.] est illud Vergilii distichon, in quo patriam, locum mortis, sepulturae, genera scriptorum suorum indicat* (Такою [простою епіграмою – О. Ц.] є дистих Вергілія, в якому він згадує батьківщину, місце смерті, де похований, роди своїх творів); **Via, 1724 (1), 59 (зв.):** *Simplex epigramma est expositio alicuius rei carmine facta sine ullo conceptu. Qualia sunt epitaphia supra mortuos scripta, ut quidam inscripsit Vergilio mortuo* (Проста епіграма – це виклад чогось у формі вірша без жодного концепту. Такими є епітафії, що пишуться над померлими, як хтось написав померлому Вергілію); **Prodromus, 1727, 37:** 2. *duces* (вождів). Приклад простої епіграми; **Tabulae, 1729 – 1730, 54 (зв.):** *Simplex epigramma est, quod unam aliquam rem vel patriam vel locum vel mortem simpliciter sine acumine indicat, ut est illud Vergilii morientis* (Проста епіграма – це така, що просто, без концепту вказує на якусь одну річ, або батьківщину, або місце, або смерть, як та Вергілія при смерті). **Tabulae, 1729 – 1730, 61:** *Epitaphium Vergilii poetae* (Епітафія поетові Вергілія). 2. *duces* (вождів); **Epitome, 1734, 53 (зв.):** *Item de Vergilii ortu, patria, operibus etc. simplex est* (Також проста про народження, батьківщину, праці і т.д. Вергілія). 2. *duces* (вождів); **Praecepta, 1735, 28 (зв.):** *Plura de se Vergilii illius disticho, quod sibimet moriens fecit* (Багато про себе у дистиху того Вергілія, який він, помираючи, написав сам для себе). Подається як приклад *epigramma simplex* (простої епіграми); **Regia, 1740, 28 – 28 (зв.):** *Tale [simplex – О.Ц.] est illud Vergilii in quo patriam, locum mortis sepulcrique, genera scriptorum vel operum suorum indicat* (Такою [простою – О. Ц.] є та Вергілія, у якій він вказує на свою батьківщину, місце смерті і поховання, роди своїх писань чи праць); **Praecepta, 1746, 110:** *Ut Vergilius plura uno disticho de se comprehendit simpliciter tamen et sine acumine* (Як Вергілій багато про себе виклав в одному дистиху, однак просто і без концепту). Подається як приклад простої епіграми.

¹ У поетиці Скалігера (видання 1594 р.) автора дистиху не зазначено, епітафія подається як приклад *versus correlativus* (співвідносного вірша) [11, с. 185]. У поетиці Якоба Понтана (1594) у параграфі *De epigrammate in quo paria paribus et contraria contrariis referuntur. Caput VII.* (Про епіграму, в якій відповідні [вірші – О. Ц.] відносяться до відповідних, протилежні до протилежних. Розділ VII.) читаємо: *Plura de se Vergilius illo disticho, quod sibimet moriens fecit... 2 duces...Indicat patriam, locum mortis, sepulturae, genera scriptorum suorum* (Багато про себе Вергілій в тому дистиху, що склав, умираючи, для себе самого... 2 вождів... Вказує батьківщину, місце смерті, поховання, роди своїх творів) [9, с. 179]. В антології Лаббе (1686) подається такий коментар: *CCLXIV. P. Virgilii Maronis. Ipsomet, dum vixit, auctore* (П. Вергілія Марона. Авторства його самого, поки жив). 2 *duces. In illud argumentum scripserunt duodecim disticha totidem tetrasticha insignes scholastici veteres* (На цю тему видатні давні схоластики написали дюжину двовіршів і стільки ж чотиривіршів). Далі подано дві пізніші переробки (пародії) цієї епітафії [14, с. 76].

вбачав у цій епітафії концепт. Коментарі свідчать, що більшість українських дидаскалів вважали цей дистих автоепітафією Вергілія на порозі смерті. Лише автор поетики 1724 р. стверджував, що її написав невідомий автор вже після смерті Вергілія. У коментарях до цього дистиху в поетиках 1696 та 1727 років про авторство двовірша нічого не сказано.

Якщо ми приймаємо думку, що автором епітафії *Mantua me genuit* був Вергілій, то первинною була версія епітафії з останнім словом *boves*. Відомо, що основними своїми заслугами Вергілій вважав створення “Буколік” та “Георгік”. “Енеїду” він уважав незавершеною (не встиг відредагувати) і перед смертю просив спалити [1, с. 261]. Якщо цю автоепітафію написав Вергілій, то, очевидно, з останнім словом *boves*. Близьке оточення Вергілія і наступні покоління не погодилися з такою оцінкою “Енеїди” – на щастя для світової цивілізації, останню волю Вергілія не виконали. Якщо вважати, що епітафію написано після смерті Вергілія, то вона, очевидно, виникла з останнім словом *duces*. Щодо першого вірша дистиха, то тут стисло відтворено основні етапи життєвого шляху великого поета: народився у Мантуї, помер у тій частині Південної Італії, яка тоді називалася Калабрією, похований у Партенопі (тепер – Неаполь).

В українських поетиках наводиться ще один твір, який більшість дидаскалів також вважали написаним на порозі смерті, тобто автоепітафію Вергілія:

Pastor arator eques pavi colui superavi
 Capras rus hostes fronde ligone manu¹.
 Стадник плугатар їздець напас обробив переміг я
 Кізок поля ворогів зеленню плугом мечем.

¹ **Liber, 1637, 151:** По-четверте, [вірш] співвідносний, у якому першому слову попереднього рядка відповідає перше слово наступного рядка, другому слову попереднього рядка відповідає друге слово наступного рядка і т.д.; **Poeticarum institutionum breve compendium, 1671, 17 (зв.); Quaedam institutiones, 1671, 102 (зв.):** див. нижче як у риториці “Оратор” (1664); **Fons Castalius, 1685, 66 (зв.):** *Correlativum carmen, in quo voces vocibus correspondent, verba verbis* (Співвідносний вірш, у якому тони відповідають тонам, слова словам); **Cunae Bethleemicae, 1686–1687, 69 (зв.):** *Correlativum [carmen – О. Ц.] in quo verba singula singulis casus sive recti sive obliqui rescuntur* (Співвідносний [вірш – О. Ц.], у якому певні слова відповідають іншим чи у прямому, чи в непрямому відмінку); **Cytheron bivertex, 1694–1695, 185; Fons Castalius, 1700, 81 (зв.):** *Principis poetarum Vergilii epitaphium* (Епітафія першому з поетів Вергілію. 2 гира (села). Додаються два рядки як у поетиці *Quaedam institutiones; Lyra, 1709, 262 (зв.):* Приклад *carmen correlativum* (співвідносного вірша); **Parnassus, 1720, 25:** Приклад *epigramma simplex* (простої епіграми); **Officina, 1726 – 1727, 33:** *Simplex epigramma est quo simpliciter aliqua historia sive aliquod factum vel persona exprimitur et explicatur [...]. Quale est illud* [Проста – це епіграма, якою просто викладається чи розкривається ... якась історія, чи якийсь факт, чи особа..., якою є та]; **Via ingenuos, 1729, 22 (зв.):** *Item hoc Vergilii descendens epitaphium facientis* (Того ж роду ця епітафія Вергілія, який написав її перед смертю). Приклад *carmen correlativum* (співвідносного вірша). 2 гира (села); **Tabulae, 1729–1730, 81:** *Exemplum est Vergilii epitaphium de se facientis* (Приклад – епітафія Вергілія, який написав її про себе). Приклад *carmen correlativum* [співвідносного вірша]; **Praecepta, 1735, 29 (зв.) – 30:** *Multum festivitatis habent epigrammata, in quibus paria paribus et contraria contrariis referuntur. Eiusdem classis est hoc in Vergilium* (Багато життєрадісності мають епіграми, в яких співвідносяться однакові з однаковими, а протилежні з протилежними. Цього ж класу ця на Вергілія); **Praecepta, 1746, 119 (зв.):** ...*Carmen correlativum... Eius modi est hoc in Vergilium* (...Співвідносний вірш... Такого виду цей на Вергілія).

Як видно з коментарів, автори поетик 1735 р. (анонім) і 1746 р. (Григорій Кониський) вважали, що це не твір Вергілія, а епітафія на Вергілія. Реконструйований зміст цієї епітафії, очевидно, такий: “Будучи пастухом, я напас зеленню кіз, будучи рільником, обробив плугом поля, як вершник, переміг завдяки хоробрості ворогів”. Ця епітафія цитується в українських поетиках як *carmen correlativum* (співвідносний вірш), зрідка – як проста епіграма.

Розбіжність думок щодо авторства зазначеної епітафії знову ж таки неукраїнського походження. Її корені треба шукати в західній риторичі *Orator extemporaneus sev Artis oratoriae breviarium bipartum...*, яку, крім лейпцігського видання 1664 р., декілька разів перевидавали, і була дуже популярною. У цьому трактаті подано такий коментар: *Principis poetarum Vergilii epitaphium, quod morti vicinus sibi erexit, ad libros respiciens suos quos scripserat, de Bucolicis, de Georgicis et Aineidos* (Епітафія першого з поетів Вергілія, яку він створив на порозі смерті, маючи на увазі книги, що написав – “Буколіки”, “Георгіки” та “Енеїду”) [8, с. 334]. До думки автора риторичі “Оратор” (1664) у цьому питанні прислухалися автори риторичі 1671р. та поетик 1700 і 1729 років, де окрім вказівки на авторство Вергілія, маємо у другому рядку двовірша *rura* (села), як у Воссія. Риторика 1671 дослівно переймає формулювання з риторичі “Оратор” (1664) р., наводячи також “продовження” цієї епітафії – у обох виданнях додають ще два рядки:

De capris pascis, de rure sato, hoste subacto,
Nec lac, nec segetes, spolia nulla tuli [8, с. 334].
З кіз, що напаслись, із ниви з посівом, що ворога вигнав
Ні молока, ні зерна, жодних трофеїв не взяв.

На те, що автором цієї епітафії був не Вергілій, а Пентадій, згадується за “Латинською антологією” у поетиці Понтана (1594) та в антології епітафій 1686 р.¹

Поетика 1726–1727 років вважає також епітафіями окремі фрагменти Вергілія: два з “Енеїди” та один із “Буколік”. Існував погляд, при якому відносили до епітафій незалежно від жанрового різновиду всі тексти “похоронної тематики”, де вживали *materia funebris* (похоронна матерія). Такий погляд утвердився під впливом Якоба Понтана, який вважав, що поетична матерія усіх різновидів похоронних віршів має багато спільного, тому вживав термін “епітафія” на означення усієї похоронної поезії. Один із розділів поетики Понтана називається *De epitaphio sev funebri poesi* (“Про епітафію або похоронну поезію”) [9, с. 212–247]. Отож, трактування в одній українській поетиці фрагментів Вергілія як епітафій має своє пояснення, хоч це й було нетиповим для української теорії фунеральної літератури.

У поетиці 1726–1727 років епітафіями називаються фрагменти IX книги “Енеїди”. В одному (рядки 481–489) мати оплакує Евріала, позбавленого життя рутульцями: *Hunc ego te, Euryale, aspicio...* (Ох, Евріале, невже це тебе я тут

¹ Див. у поетиці Понтана: *Eiusdem classis est hoc Pentadii in Virgilium* (Цього ж класу ця Пентадія Вергілієві) [9, с. 192]. Текст цієї епітафії наводиться також в антології Лаббе: *Eiusdem Virgilii a Pentadio. Ex infinitis selectum* (Цьому ж Вергілію Пентадія. Вибрана з дуже багатьох) [14, с. 77]. Додається переклад французькою мовою. Див. також “Латинську антологію”, де вказується, що двовірш міститься в одному з рукописів нового часу або невизначеного датування (Т., 2, № 872) [7, с. 296].

бачу?...)¹. Плач матері Евріала охоплює 17 рядків (481–497) – цитується половина, очевидно, із-за браку часу (місця). Цей фрагмент цитують і в інших поетиках (Rosa inter spinas, 1696–1697, 52 (зв.), у Феофана Прокоповича [5, с. 304]), однак не як приклад епітафії.

В іншому фрагменті IX книги “Енеїди” *Purpureus veluti cum flos...* (Так це, як квітка червона...), рядки 435–437, умираючого Евріала порівнюють із зрізаною плугом квіткою, яка в’яне, гинучи. У поетиці 1729–1730 років цей фрагмент є в параграфі *De epitaphiis infantum, puerorum et adolescentium* (Про епітафії дітям, підліткам та молодим людям)².

Ще один приклад цитування Вергілія в поетиці 1729–1730 років – фрагмент із “Буколік”, еклога V, 40–44:

Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
Daphnis ego in silvis hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
(Квітами землю встелить, хай у затінку будуть джерела,
О пастухи, адже Дафніс хотів, щоби так з ним вчинили,
Також насипте могилу, на ній таку вибийте пісню:
“Дафніс я, мене знають в лісах й у високому небі
Стада прекрасного страж, сам – ще гарніший за стадо”).

Цікаво, що в поетиці 1726–1727 років наведені вище п’ять рядків подаються як одна епітафія, додається відповідний коментар³. У поетиці Понтана (1594) ці рядки діляться на два фрагменти: *Spargite humum foliis...* та *Daphnis ego in silvis...*. Поміж ними – коментар автора поетики: *Verg[ilius] in Daphnide, cum Mopsus ita dixisset...* (Вергілій на Дафніса, коли Мопс сказав так...) *Mox sequitur epitaphium, duobus versibus comprehensum: Daphnis...* (Потім йде епітафія в формі двох рядків: Дафніс...) [9, с. 213]. Воссій у поетиці 1647 р. вважав окремою епітафією перший рядок: *Itaque interdum et uno constabat versu... Sic Maro in eclogis, tumulo Daphnidis inscriptum ait: Daphnis...* (Отже, інколи складалася і з одного рядка... Марон в еклогах каже, що на могилі Дафніса був напис: Дафніс я...) [15, с. 111]. В антології епітафій 1686 р. ці два фрагменти мають окремі номери: *LXVII. LXVIII. Daphnidis. Auctore Virgilio Ecloga V* (67. 68. Дафнісові. Автор – Вергілій. Еклога V) [14, с. 20].

Вивчення рецепції Вергілія при розгляді теорії епітафії в українських поетиках дає змогу заглянути в творчі лабораторії давніх українських книжників, а відтак – краще зрозуміти тогочасну українську теорію віршування та літературну практику. А ще – це український вінок шани великому римлянину Вергілію.

¹ *Officina, 1726 - 1727, 39 – 39 (зв.): Item Eneidos 9no ubi mater Euryalum a rutulis vita spoliatum deplorat* (Також у дев’ятій книзі “Енеїди”, де мати оплакує Евріала, позбавленого життя рутульцями). *Caput IX. De epitaphiis* (Розділ IX. Про епітафії).

² *Officina, 1726 - 1727, 43: Sic Vergilius Eneidos nono [...] Euryali scribit* (Так Вергілій у дев’ятій книзі “Енеїди” пише про ... Евріала).

³ *Officina, 1726–1727, 39: Petuntur autem epitaphia a figuris, a tropis prout allegoria, prosopopoeia ceterisque, quae rebus huius modi describendis inservire possunt. Hoc esse apud Vergilium in Daphn.* (З іншого боку, в епітафіях вживаються також тропи та фігури, такі як алегорія, просопопея та інші, що можуть використовуватися для опису цих предметів. Так у Вергілія на Дафніса).

1. Вергілій. Енеїда / Пер. М. Й. Білика. – К. : Дніпро, 1972. – 356 с. 2. Вергилий. Энеида / Перевод С. Ошерова под ред. Ф. Петровского. С комментариями Сервия / Перевод с латинского Н. Федорова. - М., 2001. – 288 с. 3. Кречетень В. І. Київська поетика 1637 р. // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст.- К., 1981.- С. 118–154. 4. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII– першої половини XVIII ст. і їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К., 1983. - 234 с. 5. Прокопович Теофан. Сочинения / Под ред. И. П. Еремина.- М. – Л., 1961. – 512 с. 6. Трофимук Мирослав. Творчість Вергілія – джерело літературно-теоретичних знань в Україні XVII–XVIII століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том CCXXXIX. Праці Філологічної секції. - Львів, 2000. – С. 7 – 43. 7. Anthologia Latina sive poesis latinae supplementum /Rec. Alexander Riese. – Fasc.1. - Lipsiae, 1869. – 308 p.; Fasc.2. - Lipsiae, 1870. – 392 p. 8. Orator extemporaneus seu Artis oratoriae brevium bipartum... - Lipsiae, 1664. – 456 p. + 102 (Index). 9. Pontanus Jacobus. Poeticarum institutionum libri tres... - Ingolstadii, 1594.- 509 p. 10. Quaedam institutiones de arte oratoria excerptae ex rhetorica reverendi patris Radaw. ...1671. - Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, шифр DC/П 233, арк. 72 – 119. 11. Scaliger Julius Caesar. Poetices libri septem. Ed. II. – Lugduni, 1594. – 212 p. 12. Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. Recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. – Leipzig, 1881. – XCVIII + 660 p. 13. Stanley Pease Arthur. Mantua me genuit // Classical Philology. - Vol. 35. -No.2 (Apr., 1940). – P.180 – 182. 14. Thesaurus epitaphiorum veterum ac recentium selectorum... / Opera ac studio Philippi Labbii. – Parisiis, 1686. – 626 p. 15. Vossius Gerardus Johannes. Poeticarum institutionum libri tres. – Amstelodami, 1647. – 180 p. 16. [Електронний ресурс] Virgil's tomb. - Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Virgil's_tomb. 17. [Електронний ресурс] V d Scott Wilson-Okamura. The eighth edition (2010). - Режим доступу: <http://virgil.org/bibliography/>

ЭПИТАФИИ ВЕРГИЛИЯ (ВЕРГИЛИУ) В УКРАИНСКИХ ПОЭТИКАХ XVII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII ВЕКОВ

Ольга Цыганок

*Международная школа украинистики НАН Украины,
ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина
e-mail: msu@univ.kiev.ua*

Рассмотрена рецепция эпитафий Вергилия (Вергилию) в школе древней Украины. В поэтиках XVII – первой половины XVIII веков цитируются три эпитафии, которые литературная традиция приписывает Вергилию, а также иногда рассматриваются как эпитафии фрагменты “Энеиды” и “Буколик”. Украинские преподаватели, как и их западноевропейские коллеги, приводят эти тексты как примеры простой эпиграммы, сложной эпиграммы, “соотносительного” стихотворения и собственно эпитафии.

Ключевые слова: Вергилий, поэтики, эпитафии.

**THE EPITAPHS OF VIRGIL AND THE EPITAPHS TO VIRGIL
IN THE UKRAINIAN POETICS OF THE 17th - THE FIRST HALF
OF THE 18th CENTURIES**

Olha Tsyhanok

*The International School of Ukrainian Studies,
The Ukrainian National Academy of Sciences,
60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: msu@univ.kiev.ua*

The article deals with the reception of the epitaphs of Virgil and those written to him in ancient Ukraine. Known in the Ukrainian poetics are three epitaphs sometimes ascribed to Virgil by a literary tradition, and the fragments of *Aeneid* and *Bucolics* considered as epitaphs. The Ukrainian teachers as well their Western colleagues mention these Virgil's verses as examples of a simple epigram, a composite epigram, a curious verse and an epitaph.

Key words: Virgil, poetics, epitaphs.

Стаття надійшла до редколегії
15.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 821(37)-143.09

СТРУКТУРА РЕФЛЕКСІЙ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ В ЕЛЕГІЇ ТІБУЛА І.3

Маркіян Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: leomarek@gmail.com

Розглянуто елегії Тібупа як імітацію потоку рефлексій. Досліджено структуру рефлексій ліричного героя Тібупа для того, щоб показати глибші основи композиції Тібулових елегій, яку звичайно описують лише в термінах традиційних композиційних схем.

Стверджується, що в основі Тібулових рефлексій лежить незадоволеність наявним станом речей. Рефлексії розвиваються за асоціативним принципом, керовані низкою тенденцій, визначальними з яких є тенденція до актуалізації реального незадовільного стану речей і тенденція до компенсації незадоволення у мріях, спогадах тощо.

Структуру рефлексій показано на прикладі елегії І.3. Спершу показана вихідна ситуація (покинутість героя, ізолюваність, безпорадність, позбавленість любові), виділяються елементи, що “шукають” собі компенсації; далі показано, в чому конкретно виявляє себе компенсаційна тенденція (спогади, мрії, фантазії); і зрештою, цілісно простежується розвиток рефлексій, логіка поворотів думки.

Ключові слова: Альбій Тібул: І.3, римська елегія, ліричний герой, рефлексивна лірика, композиція ліричного твору, структура рефлексій.

Вступні зауваження

Тібул – поет асоціативний. Його метод „викладу матеріалу” настільки своєрідний, що питанням, яке, мабуть, найбільше привертало і привертає увагу дослідників його творчості вже не одне століття¹, стало питання його композиційної техніки². Однак, попри чималу кількість праць на цю тему, всі вони підходять до проблеми надто „зовнішньо”. Текст елегій членують на сегменти, об’єднані спільним предметом мови, сегменти об’єднуються в ширші одиниці, простежується паралельність композиційних одиниць, паралельність „початків” і „кінців”, яка дозволяє говорити про колову композицію, звертається увагу на повторюваність лексики і образів у відповідно пов’язаних композиційних одиницях, говориться про особливу асоціативність Тібулового письма тощо. Всі ці дослідження дали непогане уявлення про композиційну схематику Тібулових елегій, які останнім часом вже

¹ Маємо на увазі дослідників західних, бо в Україні спеціально римською елегією не займалися. До недавня навіть переклади з римських елегіків були у нас лише поодинокі – поки 2009 р. проф. А. Содомора не підготував українською повного видання римської елегії, в тому числі і Тібула [2].

² За ґрунтовний вступ до історії вивчення композиції Тібула (до початку 1980-х років) може правити праця Р. Болла [4]. Див. також його огляд відповідних праць, виданий 1989 року [3], бібліографію Г. Гарравера [6, с. 45–46] і бібліографію до 2000 року в коментарі Р. Молбі [9, с. 481–514, особливо с. 507].

не видаються дослідникам позбавленими будь-якої композиційної і змістової організації¹. Але далі, ніж виявлення зовнішніх композиційних схем, дослідники не йдуть. Такий підхід не дає уявлення про дійсну природу організації Тібулових текстів, не дає змоги побачити, що саме лежить в основі дуже своєрідної композиційної техніки Тібула, яка робить його несхожим на жодного іншого римського поета. За такого підходу не видно того органічного зв'язку, в якому перебуває композиція і зміст, образний світ Тібулових елегій. Фактично, дослідження Тібулової композиції зупиняються на стадії попереднього опрацювання матеріалу, без глибшої його інтерпретації. Ця стаття є спробою краще зрозуміти природу Тібулової композиційної техніки, зрозуміти, що саме визначає цю природу.

Досліджуючи композицію Тібулових елегій, насамперед треба не забувати, що маємо справу з жанром, який не випадково визначають як *суб'єктивну* елегію. Головний образ, що його Тібул творить своїми елегіями – це образ *ліричного героя в стані рефлексій*. Весь решта світ елегій – це світ через призму суб'єкта, очима ліричного героя. Вся асоціативність, “хаотичність” переходів від теми до теми, про яку стільки писалось в науковій літературі², є складовою частиною того базового образу, є його важливою, характеристичною деталлю.

Відповідно і композиція Тібулових елегій лише вторинно підлягає традиційним літературним схемам, насамперед же вона визначається *природою рефлексій* ліричного героя. Позаяк елегія є ніби імітацією потоку рефлексій, ніби вирізкою, фрагментом рефлексій, то і вся будова елегії передусім відбиває будову, структуру тих рефлексій. Тому, щоб зрозуміти природу композиції, треба зрозуміти природу рефлексій “Тібула” – ліричного героя, зображеного Тібулом-поетом. Саме на цій проблемі ми й зосередимося в нашій статті.

Розвиток рефлексій ґрунтується на своїх законах – тих що впливають з образу самого Тібула як ліричного героя. Саме ці “законои” і є тим, що лежить у основі цілості елегій, надаючи їм форми природного потоку думки. Всі решта – риторично-літературні – композиційні засоби є надбудовою над цією основою.

В основі Тібулових рефлексій завжди лежить незадоволеність наявним станом речей. І тенденція до її компенсації. Незадоволення не обмежується даним моментом, воно завжди ґрунтується на ширшому, глобальному незадоволенні. Тібул завжди незадоволений недоступністю того чи іншого ідеалу і завжди намагається компенсувати ту недоступність різними візіями, фантазіями, спогадами, мріями тощо³.

Ідеали Тібула організуються в чітку систему. Головним ідеалом є золотий вік. Фундаментальне незадоволення Тібула – усвідомлення недосяжності золотого віку. Тібул живе в вік Юпітера і безнадійно намагається втекти у “спогад” про вік Сатурна⁴.

¹ Ще на початку минулого століття таку оцінку нерідко можна було прочитати: пор. Ф. Якобі [7, с.601sq; с.22sq]; Р. Райтценштайн [12, с.60sq]; згодом у Г. Люка – вже трохи м'якше [8, с.74].

² Як каже Д. Брайт: “No aspect of Tibullus' poetry has been more seriously censured, or more variously interpreted than his leisurely moving from topic to topic or vignette to vignette” [5], p. 9.

³ І що ідеальніший образ, то трагічніше він звучить у контексті тієї реальної ситуації, в якій Тібул все це фантазує – коли ми знаємо, що насправді все суперечить цій фантазії. Фантазія формується керована тенденцією до компенсації, але насправді (як і годиться) лише загострює відчуття трагізму даного моменту – через створення йому контрасту. Контрастний образ увиразнює образ реальності і вступає з ним в конфлікт, продукуючи трагізм ситуації в цілому. На цьому ґрунтується трагізм Тібулівських ідилій (більше про це питання див. [1]).

⁴ Докладніше – [1].

Рефлексування іде від думки до думки, від мотиву до мотиву: одне асоціативно тягне за собою інше. Асоціації відводять думку вбік, але постійно актуальним залишається усвідомлення теперішнього стану, тому думка знову повертається до вихідного пункту – щоб по-новому від нього відштовхнувшись, полинути вже у зміненому напрямі, до нових компенсацій. Дуже влучний метафоричний опис цієї риси Тібулової елегії знаходимо в К. Ф. Сміта: “Поезія Тібула рухається наче хвилі літнього моря. Ми ритмічно погойдуємося, то вперед, то назад, і лиш час від часу чергова хвиля віднесе нас ледь помітно далі” [13, р. 92].

Крім того, компенсаційна тенденція має собі й “антагоніста” – песимістичну тенденцію бачити все в чорному світлі, поринати в “чорні фантазії”. Будемо її називати “чорною” тенденцією.

Отже, коли аналізуємо будову елегії, то треба мати на увазі таке.

1. Тібулова елегія є плином рефлексій довкола певної дисгармонії, незадоволеності конкретним, ситуативним станом речей.
2. Конкретна незадоволеність завжди має під собою глибшу: незадоволеність, що базується на стрункій системі ідеалів Тібула (структура художнього світу). Ця система ідеалів у нього незмінно повторюється від елегії до елегії.
3. Плин рефлексій керується:
 - 1) постійною актуальністю конкретного даного стану речей. Ця актуальність не дозволяє думці відійти надто далеко від вихідної теми, завжди повертає її до неї;
 - 2) тенденцією до глобалізації конкретної проблеми, до узагальнення її (згідно з системою ідеалів);
 - 3) тенденцією до компенсації актуального незадоволення (конкретного чи узагальненого): компенсації мрією, апеляцією, фантазією, спогадом, різними іншими візіями тощо. Компенсація відбувається відповідно до системи ідеалів Тібула
перший і третій моменти урівноважують один одного і зокрема забезпечують елегії хвилеподібну композицію;
 - 4) асоціативністю думки, тобто тенденцією до безпорядного блукання асоціаціями.
ця безпорядність впорядковується трьома першими пунктами. А разом з тим три перші пункти розхитуються цим четвертим;
 - 5) чорною тенденцією.

Жанрові й інші суто літературні тенденції, без сумніву, теж відіграють свою роль у розвитку рефлексій. Зокрема, це питання не можна оминати, говорячи про, так би мовити, пункт відліку рефлексій. Тібул завжди бере за вихідну позу ту чи іншу жанрову конвенцію і саме вона слугує стартовим майданчиком для рефлексій. Але надалі повертатися до цього питання будемо лише в окремих моментах, де його не можна оминати.

Третя елегія першої книги¹, на прикладі якої ми хочемо показати ті принципи, про котрі йдеться, має в собі риси пропемптикона і апелятивний “модус”. Але за змістом своїм залишається текстом насамперед суб’єктивним і саморефлексивним.

Аналіз почнемо з визначення вихідної ситуації, далі проаналізуємо тенденції. І в кінці подивимось, як ті тенденції працюють на практиці, простеживши за логікою переходів від теми до теми.

1. Нешаслива теперішність: вихідна ситуація

а) Ситуація даного моменту

Тібул покинув рідні краї, щоб вирушити зі своїм патроном Мессалою в чергову воєнну кампанію на Схід. Але продовжити кампанію йому не дає хвороба, він змушений відстати від соратників і залишається зовсім сам на далекому і чужому острові біля західного берега Греції (Керкіра – Гомерівська країна феаків). І от у такому стані – подвійно самотній (без родини і без соратників), тяжко хворий (з небезпекою смерті), та ще й з непевністю щодо вірності коханої Делії – в такому стані нещасний Тібул рефлексує.

В основному вся ця ситуація вимальовується вже з перших рядків елегії (хоч текст і починається дещо *in medias res*: спочатку апострофа (1-2), а вже потім (3sq) безпосереднє окреслення ситуації).

Ось перегляд місць, які безпосередньо стосуються стану Тібула.

1

*Ibitis Aegaeas sine me, Messalla, per undas,
O utinam memores ipse cohorsque mei.
Me tenet ignotis aegrum Phaeacia terris,
Abstineas avidas, Mors, modo, nigra, manus.
Abstineas, Mors atra, precor: non hic mihi mater* (1-5)

*Попливете, Мессало, хвилями егейськими без мене
О, лиш би ти й твої соратники про мене пам'ятали!
Мене Феакія тримає хворого в незвіданих землях,
Стримай жадібні руки, чорна Смерте.
Стримай, чорна Смерте, благаю: нема біля мене матері...*²

*...non soror... (7) ... ані сестри...
...Delia non usquam. (9) ... ані Делії.*

Відразу з перших рядків бачимо обидві сторони покинутості Тібула (*ibitis sine me* – ‘попливете без мене’; *non hic mihi mater, soror, Delia* – ‘нема біля мене матері, сестри, Делії’). Родина позаду, соратники – попереду, а Тібул затриманий на півдорозі, в безпорадності і безвиході (*me tenet* – ‘мене тримає’). Що місце його перебування – *острів*,

¹ Оригінал див., напр., [10, pp.26-29], переклад А.Содомори: [2, с. 47-49].

² Тут і далі переклад наш (прозовий).

це додає до відчуття безвихідності. Тяжка хвороба ускладнює ситуацію. **Чорна тенденція** домальовує їй “смертельне” завершення (котре теж буде вихідним пунктом для відповідних компенсацій).

Інші місця не додають нічого спеціально нового, лише з різними акцентами зупиняються на тому чи іншому аспекті вже намальованого стану.

2

*Quid tua nunc Isis mihi, Delia, quid mihi prosunt
Illa tua totiens aera repulsa manu,
Quidve, pie dum sacra colis, pureque lavari
Te—memini—et puro secubuisse toro?
Nunc, dea, nunc succurre mihi—nam posse mederi
Picta docet templis multa tabella tuis (23-28)*

*Що мені тепер твоя Ізида, Деліє? Яка мені користь
з тих брязкал, що ними ти стільки брязкала?
Чи що з того, що ти, поки сповнювала святі обряди,
очищалась купілля і – пам’ятаю! – не ділила ні з ким чистого ложа?
Зараз, богине, зараз мені поможи – адже ж умієш ти зцілювати –
про це свідчать картини в храмах твоїх!*

У цих рядках ще раз акцентується важкість становища через хворобу.

3

*Quodsi fatales iam nunc explevimus annos,
Fac lapis inscriptis stet super ossa notis:
‘Hic iacet inmiti consumptus morte Tibullus,
Messallam terra dum sequiturque mari.’ (53-56)*

*Якщо ж прийшов уже мій час,
то зроби так, щоб над кістками ліг камінь зі словами:
“Тут лежить Тібул, страчений безжальною смертю,
коли супроводжував Мессалу на землі і в морі”.*

– ще сумніший настрій: очікування смерті, приреченість і змиреність з гіркою долею. В епітафії знову нагадуються обставини, які спричинилися до такої ситуації: участь у Мессалиних кампаніях.

Більше прямо до теперішнього стану віднесення нема. Але треба мати на увазі, що повнота картини теперішності вимальовується не лише з самих описів теперішності, а і з картин інших, що до їх описів Тібул переходить, відштовхуючись від власне теперішнього свого стану. Зміст тих образів (мрій, спогадів) теж формується під впливом теперішнього стану, а отже, він у них відображений і про нього на їх підставі також можна судити. Насамперед це стосується настроєвого аспекту. Але це окрема тема.

б) Ситуація ширше

Маємо в елегії також декілька невиразних віднесень до життя Тібула “взагалі”, поза “Феакією”.

1

Illic [in sede scelerata] sit, quicumque meos *violavit amores*,
Optavit *lentas* et mihi *militias*.
At tu [Delia] casta precor maneat, sanctique pudoris
Adsideat custos sedula semper anus. (81-84).

Там [у “пеклі”] хай буде кожен, хто *скривдив мою любов*
І хто побажав мені *довгої військової служби*.
А ти [Деліє], благаю, залишайся чистою, нехай сторожем
святої чистоти при тобі завше лишається старенька.

Тут, по-перше, маємо вказівку на певні проблеми в любовних справах (це те, що в інших елегіях виразно вимальовується як зрадлива і непевна міська любов). Відчувається натяк на те, що не лише хтось сторонній може бути причиною цих проблем: сама Делія Тібулові лишає місце для тривоги (*at tu casta precor maneat* – ‘а ти, благаю, залишайся чистою’). Можна підозрювати, що вся картина пекла саме для неї призначалась – як засіб відхоочення від “нечистої” поведінки.

По-друге, в цих рядках – віднесення (нарікання) до нелегкої воєнної служби Тібула, що теж можна розглядати як дещо поширене представлення теперішньої ситуації (нарікання на вимушеність служити взагалі, а не лише на теперішню хворобу на острові).

Крім того, загалом Тібулового життя стосуються два інші місця:

2

Parce, pater. timidum *non me periuria* terrent,
Non dicta in sanctos *in pia verba* deos. (51-52)

Помилуй, отче! Я, побожний, не боюсь, що десь *порушив обітницю*,
що на святих богів сказав якусь *хулу*.

3

Sed me, quod *facilis tenero sum semper Amori*,
Ipsa Venus campos ducet in Elysios. (57-8)
Але мене, що *завжди був радий Любові*,
сама Венера відведе в Елізійські поля.

В обох випадках Тібул характеризує свій спосіб життя: він шанує богів, не чує за собою провини перед ними, не порушував присяг; і він вірний слуга Амура.

Оці декілька зауважень – це те, що розширює стан Тібула в даний момент і загалом. Всі ці деталі відіграють свою (більше чи менше помітну) роль у загальному керуванні рефлексіями. Любовні проблеми дадуть поштовх відповідним любовним фантазіям, а віра

в свою побожність (=“заслуженість”) буде аргументом, який дасть відчутти своє право на реалізацію мрії (компенсації).

в) Залізний вік: тенденція до узагальнення нещасливості

Тібул не буде Тібулом, якщо не узагальнить своєї нещасності і не зробить її неминучою в образі залізного віку.

До цього питання маємо одне місце.

Quam bene Saturno vivebant rege, priusquam
Tellus in longas est patefacta vias!
 Nondum caeruleas pinus contempserat undas,
 Effusum ventis praebueratque sinum,
 Nec vagus ignotis repetens compendia terris
 Presserat externa navita merce ratem.
 Illo non validus subiit iuga tempore taurus,
 Non domito frenos ore momordit equus,
 Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris,
 Qui regeret certis finibus arva, lapis.
 Ipsae mella dabant quercus, ultroque ferebant
 Obvia securis ubera lactis oves.
 Non acies, non ira fuit, non bella, nec ense
 Inmiti saevus duxerat arte faber.

Nunc Iove sub domino caedes et vulnera semper,
 Nunc mare, nunc leti mille repente viae. (35-50)

Як добре жили за Сатурна, поки
 земля ще не була розрита довгими дорогами,
 поки корабель_сосновий не зневажив ще_блакитних хвиль,
 і не наставив вітрам розправленого вітрила,
 поки моряк, в невідомій землі шукаючи зиску,
 чужоземним товаром ще не завалював корабля.
 Тоді ще не йшов під ярмо здоровий віл,
 не кусав вудила кінь,
 Хата не мала дверей, в полі не було
 каменя межевого.
 Дуби самі давали меди, вівці безжурним людям
 радо давали вим'я, повне молока.
 Війська не було, ані гніву, ані війни; і меча
 злий майстер ще не змайстрував.

Тепер же, під пануванням Юпітера, – убивства і рани завжди,
 тепер – море, тепер – смерті відкрита тисяча доріг.

Останні два рядки стосуються безпосередньо залізного віку. Образ підкреслено негативний. Його характеризують загроза неприродної смерті і насильства (*caedes, letum, vulnera*), і “дорога” (*mare, viae*). Характеристики ці – невід’ємно притаманні сучасності (*semper* – завжди). Дорога – взагалі улюблений Тібулів образ зі світу залізного віку. Дорога – це відірваність від рідного, Тібулівська дорога завжди має позаду спогад про дороге і звичне, попереду – невідоме, непевне і небезпечне, а в собі самій – труднощі подорожі.

В усіх цих деталях виразно простежується безпосередній зв’язок із теперішнім станом Тібула. Море, дорога, смерть, рани. Все це Тібулові актуальне в даний момент і в цій візії залізного віку він песимістично поширює цей свій стан до узагальненого бачення теперішності¹.

Добре уявлення про Тібулів залізний вік дає й попередній пасаж (35-48). Знов дорога (як символ всієї сучасності), життя в небезпеці, під примусом і в обмеженнях, з війною і працею, з гонитвою за наживою. Це світ порушеної гармонії, згвалтованої незайманості. Але позаяк тут усе-таки насамперед маємо образ золотого віку (хоч і мальований у протиставленні до залізного), то докладніше в цілому це важливе місце проаналізуємо пізніше.

г) Підсумковий погляд на картину теперішності: вихідні пункти для компенсацій

Отже, якщо розкласти нещасливу теперішність на **елементи, які шукають собі компенсації**, то виходить така схема.

1. Стан даного моменту

а) **глибока самотність, позбавленість любові** (відірваність від усього близького, знайомого і рідного, від всього “свого”. Оточеність усім чужим).

(це базове, два наступні елементи – лише ускладнення умов);

б) тяжка хвороба

і загроза смерті (продукт “чорної тенденції”).

в) затриманість на острові: чужина, неможливість змінити ситуацію.

2. Ширший стан речей (як доповнення картини):

а) непевність (невірність) Делії.

це поглиблює самотність і позбавленість любові (див. 1.а);

б) недоброзичливці.

це додаткове ускладнення умов.

3. Узагальнена теперішність (частково – продукт чорної тенденції і тенденції до узагальнення):

а) залізний вік.

Саме ці елементи будуть керувати компенсаційною тенденцією і, відповідно, – вибором компенсаційних візій.

¹ Тенденція до узагальнення + “песимістична” тенденція – та сама, що відповідальна і за появу нав’язливого страху смерті (з 4 рядка починаючи).

2. Спогади, мрії, фантазії: тенденція до компенсації

Як ми визначили вище, основою нещасності є брак любові і самотності. Природно, що компенсаційна тенденція в цьому випадку веде Тібула до образів різного роду **єднання з рідними і близькими** людьми (і не лише людьми). Цими “об’єктами” єднання в нашій елегії виступають:

- а) “рідні жінки”: мати і сестра (5-8);
- б) Лари і Пенати (33-34);
- в) кохана жінка Делія (9-32; 83-92);
- г) соратники (1-2; 56);
- г) люди взагалі (54-6).

Три жінки уособлюють три типи жіночої любові: материнську, сестринську й еротичну. Показово, що саме тут – у цій елегії ностальгії і самотності – є єдине місце, коли Тібул вводить образ своїх матері та сестри. Чим гостріше відчуття самотності – тим глибшої компенсації воно потребує. Мати і сестра передбачають особливу близькість – первинну, дитячу. В цих образах – слід щасливого гармонійного минулого, слід туги за дитинством. Обом жінкам відведено лише по рядкові, але цього достатньо, щоб яскраво передати всю глибину любові, в її граничному, трагічному прояві (любов до втраченого, померлого).

Не менш зворушливим є “єднання” з простими, але глибоко своїми, рідними і близькими сільськими божками – Ларами і Пенатами. Тібул мріє про те, як буде приносити їм вдячні жертви. Це мрія про сільську ідилію. Мрія про дім. Про родинний, батьківський дім. Тут теж ховається туга за ідилічним дитинством¹.

Особливе місце, природно, займає кохана жінка Делія. З нею пов’язано два яскраві і зворушливі “парні” образи: 1) спогад про відхід – а отже, про останні моменти, коли гармонія і єдність ще не були порушені (а було лише трагічне очікування порушення), коли земля ще була рідною і люди близькими; 2) мрія про повернення. У першій картині – Делія повна тривоги і переживань за долю коханого, у другій вона показує зразок вірного чекання і невідомої щирої радості від повернення. Отже, це туга за минулою близькістю і мрія про близькість майбутню.

Мати й сестра і Лари з Пенатами – персонажі насамперед батьківського дому. Відповідного типу й зв’язок вони передбачають. Делія передбачає еротичний зв’язок. Третій тип зв’язку – дружба соратників. За кращого збігу обставин вона могла би компенсувати відсутність попередніх. Але Тібул залишається на острові, а соратники продовжують похід без нього (*sine me*). У вступній апострофі до соратників висловлено біль через вимушену розлуку. Образ соратників, що продовжують похід, відтворює тенденцію компенсувати те, що Тібула з ними нема. Компенсацією розлуки могла би бути також певність того, що Тібула пам’ятають. Звідси його заклик: *o utinam memores...* – ‘лиш би ви пам’ятали!’ – це мрія про “віртуальну” присутність у пам’яті.

¹ Пор. ще один зворушливий образ Ларів – в 10й елегії (10.15-16):

Sed patrii servate Lares: aluistis et idem, Та порятуйте мене, Лари батьківські: це ж ви ще
Cursarem vestros cum tener ante pedes. ростили мене, коли я малим бігав вам біля ніг.

Лари – не лише домашні і сільські боги, вони ще й боги дитячі: опіка над дітьми – одна з їхніх функцій (Пор. [10], р.285).

Таку ж “віртуальну” форму присутності передбачає й бажання мати після себе могилу з епітафією (53-56). Це означає залишитися в пам’яті живих, не зникнути з їхнього життя, не розлучитися з ними остаточно (компенсація страху безіменної смерті).

Варто спеціально звернути увагу на те, що самотність у Тібулових візіях компенсується не лише єднанням у прямому розумінні. Залежно від вихідного пункту, єднання це може мати “спотворені” форми.

Ми згадували про те, що бачення ситуації даного моменту позначене впливом “чорної” тенденції, продуктом якої є песимістичний варіант ситуації: неминуча смерть. На компенсативну тенденцію ця смертельна тема діє двояко. З одного боку, маємо “намагання” так чи інакше відвернути смерть, про що йтиметься далі. А з іншого, – коли смерть усвідомлюється як неминуче завершення теперішньої ситуації, як складова ситуації, – вона стає відправним пунктом для компенсацій самотності. З такого вихідного пункту і народжуються компенсативні образи, які можна умовно назвати “мріями про смерть”. Перший такий образ є вже на самому початку елегії (6-8) – коли Тібул ніби мріє про смерть серед рідних, уявляє як його оплачуть і т.д. Це компенсація розірваної єдності з рідними – хай хоч по смерті, але зазнати до себе їхньої любові й близькості. Те саме в рядках про епітафію (53-6). Померти, але залишитися у свідомості живих, отже, теж – зазнавати їхньої любові до себе.

Самою компенсацією є і мрія про пам’ять, відображена у вступній апострофі до соратників (*o utinam memores!*). У цій мрії Тібул не відривається від вихідної ситуації. Тому бачить не з’єднання, а – залишаючись свідомим своєї реальної ізолюваності – мріє лише про з’єднання віртуальне, в думках друзів.

Ускладненням ситуації, як пам’ятаємо, є Тібулова хвороба. Її Тібул компенсує апострофою до Ізиди з проханням зцілення (27-32) і візіями вдячних жертв і обрядів Делії – Ізиді (29-32) і Тібула – Ларам і Пенатам (33-4).

Від хвороби відштовхується песимістична тенденція, котра веде до візії смерті. Як ці візії впливають на результат тенденції до компенсації самотності, сказано вище. Зрозуміло, що існує тенденція і до компенсації самої смерті. Її продуктом є апострофа до Смерті (4sq) з проханням стриматися; і візія Елізію (57-66), яка дає варіант уникнення смерті взагалі. Сюди ж можна віднести й апострофу до Юпітера (51-2).

Наступне важливе доповнення до вихідної ситуації – це затриманість на острові. В цьому водночас і образ *чужини*, і образ *безвиході*, неможливості змінити ситуацію, несвободи. Чужина, природно, компенсується образами рідного краю (чи то спогад про відхід 9-22, чи мрія про повернення 89-92, чи чорна мрія про смерть на батьківщині 5-8, чи образ рідних Ларів і Пенатів 33-4). Оскільки затриманість на острові – це не лише неможливість повернутися на батьківщину, але й неможливість продовжити шлях, то цей другий аспект також знаходить собі компенсацію – в візії соратників, що *вільно* продовжать свій шлях (*ibitis Aegaeas per undas... 1*).

Непевність Делії компенсується у двох картинах: картині відходу (9-20), де Делія підкреслено самовіддано проводить свого коханого, плаче, клопочеться за нього перед богами і т.д. Все це можна сприймати як прикрашений спогад, ідеалізований – у якому

Делія постає в бажаному для Тібула світлі, а не такою, якою вона є насправді (адже ми пам'ятаємо гіркі нарікання Тібула на її невірність в інших елегіях). Те саме можна сказати і про мальовану Тібуловою уявою картину чекання (83-8). Тібул бачить свою Делію вірною Пенелопою, і лише апострофа з проханням залишатися “чистою” дає підстави сумніватися в певності Тібула щодо реальності цієї картини. Отже, власне цю непевність Тібул і компенсує у візіях ідеальної і люблячої Делії.

Є своя компенсація і відносно всіх тих, хто спричинився до Тібулових нещасть – як воєнного життя, так і любовних негараздів. Смерть все розставить на свої місця: чистий перед богами і вірний слуга Любові Тібул буде тішитися раєм для закоханих (57-66), тоді як його недоброзичливці складуть невеселе товариство Іксіонові, Тітєві, Данаїдам і вічно спраглому Танталові (67-82).

Додамо також, що за законами циклічної будови, вся невесела “вихідна” ситуація компенсується в кінцевій картині повернення. Тут знімається все: і самотність, і незадоволення походом, затриманість на чужині, непевність у Деліній любові і т.д. Яким темним настроєм Тібул починає свої рефлексії, таким світлим закінчує. І тільки свідомість того, що насправді цей кінцевий світлий образ є лише мрією, надає йому суму і трагічності – м'якої і ненав'язливої, як увесь Тібул.

Останнє, компенсацію чого нам залишається простежити, є узагальнене “чорне” бачення теперішнього в образі залізного віку. Природно, що цей образ компенсується візією віку золотого (35-48). Компенсативна функція золотого віку в аналізованій елегії особливо виразно проступає ще й через форму подання цього образу – “від супротивного” до віку залізного (*priusquam patefacta* – ‘поки ще не була розрита’, *nondum contempserat* – ‘ще не зневажив’, *nec presserat* – ‘не завалював’, *non subiit* – ‘не йшов під ярмо’ etc).

Образ золотого віку не лише компенсує залізний вік у цілому. Органічно вплетений у тканину тексту, у своїх деталях він компенсує також і різні аспекти ситуації даного моменту¹.

Ось моменти, що є відгуками на актуальні проблеми Тібула.

У золотий вік не було чужини (земля не знала доріг, води не знали кораблів. А нині Тібул саме на чужині), не було мореплавства (а Тібул саме в морському поході). Не було насильства: примусу (воли, коні) і стримування (межі, двері) (а Тібул змушений воювати і тепер затриманий на цьому острові). Все давалось само (дуби, вівці) (і він власне для зарібку (принаймні такий традиційний мотив війни у Тібула – адже ж він *pauper amator*) мусів іти в похід). Не було воєн (а він саме у воєнному поході). Також образ дверей у любовній елегії не може не пов'язатись з типовою їхньою “параклявзитирною” функцією. Отже, не було й перешкод для любові.

Крім образу золотого віку, що є повною (хоч і недосяжною) компенсацією сучасності, ту саму компенсаційну функцію виконує і образ *сільської ідилії*, тісно пов'язаний із золотим віком. Сільська ідилія в Тібула є ніби проекцією міфічного золотого віку на

¹ На зв'язок деталей образу золотого віку з “background situation”, вказує, зокрема, Мерпатройд [10]. Див. його аналіз цього зв'язку – с.111. Див. тж. [11, р. 79].

площину сучасності і реальності¹. Вона є тією оазою, в якій знімаються основні негативні сторони залізного віку. Щоправда, на відміну від золотого віку, вона – непевна, непостійна і неповна (одним словом – не абсолютна), зате належить до потенційної реальності і до сучасності. Зрештою, нещасному Тібувові і про неї лишається зараз лише мріяти. Ці мрії і є зокрема й компенсаціями, якщо не залізного віку в цілому, то принаймні, його “поганої” сторони.

Як вже говорилося вище, в елегії маємо дві картини сільської ідилії: “простої” (місце з Ларами і Пенатами (33-4)) і любовної (89-до кінця, і попередні рядки (83sq) як вступ до них).

3. Логіка переходів

Починається елегія, як уже було сказано, за принципом *in medias res* (дуже подібно до початку в попередній, другій, елегії). Сама вихідна ситуація пояснюється з третього вірша, а елегія починається з апострофи до соратників. Апострофа ця, як ми вже зазначали, прагне компенсувати затриманість (*ibitis per undas* – ‘попливете хвилями’) і самотність (*o utinam memores* – ‘лиш би ви пам’ятали!’). Саме цю конвенційну пропемпτικонну “позу” Тібул обирає пунктом відліку своїх рефлексій. Образи апострофи відразу “запускають” тенденцію до актуалізації ситуації даного моменту, зрештою та актуалізація починається ще в самій апострофі: почавши з “вільних” соратників, яких ніщо не стримує від дальшого походу (1), Тібул відразу обмежує свій зв’язок з ними, свою присутність серед них: він мріє лише про те, щоб залишатися в їхній пам’яті (2). А вже від цієї візії обмеженої присутності переходить до погляду на свій теперішній стан: замість *ibitis* (попливете) – *me tenet* (мене тримає), замість *memores* (такі, що пам’ятають) – *ignotis* (невідомі)². Рух від компенсаційної візії до усвідомленої реальності запускає одночасно й “чорну” тенденцію: згадавши свою хворобу (*me tenet aegrum* – ‘тримає мене хворого’), Тібул відразу починає думати про смерть: у його уяві зароджується образ його смерті на чужині. Але наразі цей образ залишається в напівсвідомості (виразно проявиться він аж в 53sq), натомість підключається тенденція компенсаційна і, відштовхуючись від підсвідомого образу смерті на чужині, Тібул починає мріяти про смерть серед рідних: смерть залишається некомпенсованою, але натомість компенсується те, що є страшнішим від смерті: самотність, забутість, покинутість.

Так Тібул опиняється серед рідних. Спочатку він згадує матір і сестру, а від них асоціації ведуть його до Делії. Чорна тенденція поволі відступає, а разом з нею й похоронна тема, відходять на задній план і мати з сестрою. Тепер уся увага Тібула зосереджена на Делії, яка переносить його з чорного майбутнього в тривожне минуле: Тібула огортають спогади останніх моментів, прожитих разом з нею, на батьківщині, – спогади про відхід.

До цього місця вже давала про себе знати потреба любові друзів, материнської любові і сестринської. Тепер на сцену виступає потреба любові коханої жінки – Делії³.

¹ Докладніше – у нашій статті [1].

² Крім того, що тут перехід від образу зв’язку з соратниками (в пам’яті) до образу чужості і самотності на невідомій землі, маємо протиставлення й на формальному лексичному рівні (*memor* – *ignotus*).

³ Тібул ніби свідомо йде від менш значного, до найважливішого. Також варто зауважити, що в кожному з випадків – акцент не стільки на любові Тібула, скільки на потребі Тібула відчувати любов до себе: чи то пам’ять друзів, чи оплакування матері і сестри, чи тривога коханої Делії.

Заразом, сама поява Делії пробуджує в підсвідомості страх про її нелюбов, невірність і т.п. Саме для компенсації цього страху уява Тібула так акцентує самовідданість і невідомість любові Делії в його спогадах.

Тема любові дає змогу Тібулові віддати належне жанрові і виголосити висновок загального характеру: про те, що треба бути покірним богові Любові¹.

Попри всю “компенсативність” спогадів про відхід, свідомість даного моменту вперто не покидає Тібула і постійно присутня в його візіях. Він згадує не просто минулі часи на батьківщині, а саме відхід і всі переживання, з ним пов’язані. Картина відходу постійно тримає у свідомості актуальним наслідок відходу – теперішній стан. Можна сказати, що маємо боротьбу між компенсаційною і “актуалізаційною” тенденціями. В момент висновку про Амура сильнішою є свідомість даного моменту (висновок – на зіставленні недобрих знаків і нехоті в момент відходу – і теперішніх наслідків неprisлухання до волі бога). Ще більше повертається реальність в наріканні на Ізиду: знов актуалізується свідомість хвороби. В появі Ізиди, з одного боку, продовження міркувань про Амура: якщо не послухатись Амура, то не допоможуть жодні боги; з іншого – актуалізація свідомості хвороби і даного моменту (*nunc succurre mihi* – ‘зараз допоможи мені!’), і з “третього боку” – продовження спогадів про відхід: Ізида – одна з богинь, до яких Делія зверталась за допомогою для Тібула. Згадавши про Ізиду і про свій стан, Тібул не пропускає нагоди звернутися до неї з проханням (хоч щойно на неї нарікав². У проханні теж реалізується компенсаційна тенденція. Прохання містить пасаж з “підкупом” – з одного боку, це реалізація риторичних законів “прохального жанру”, але водночас – і продовження тенденції до компенсації.

Повернімось до стеження за думкою Тібула. Отже, від мрії про смерть на батьківщині з матір’ю, сестрою і Делією Тібул переходить до спогаду про розставання з Делією (з любов’ю) і батьківщиною, гірkota спогадів посилює присутність реальності, але не перериває візій – лише дає їм новий напрям: залишається батьківщина і залишається Делія, але тепер це не минуле, а майбутнє: Делія сповнює Ізиді обітницю за видужання Тібула. Сам Тібул несе жертву рідним Ларові і Пенатам – лишає Делію з Ізидою в місті, щоб усамітнитись у рідному селі з рідними давніми божками. Від цього пряма дорога до образу золотого віку (давність богів пов’язує їх з тими золотими часами, а ідилійність села – з ідилійністю золотого віку). Тенденція до компенсації щораз більше перемагає.

Зрештою, чим яскравіша компенсація, тим гостріше відчуття її конфлікту з реальністю. Від золотого віку Тібул повертається до залізного загалом, а далі, через згадку найактуальніших для себе його ознак – насамперед смерті (*nunc mare, nunc leti mille repente viae* – ‘зараз море, зараз тисяча доріг відкрита для смерті’, 50) – до особливо гострого відчуття теперішнього моменту. Зрештою, як у спогадах про відхід постійно на периферії залишалась думка про теперішність, так і в “спогаді” про золотий вік – постійно проступає залізний.

¹ Тут, зокрема, спрацьовує суто літературна тенденція – питання, яке в цій статті ми оминаємо.

² Така зміна настрою – з осудливого на вибачливо-прохальний – властива Тібулові (один з найпоказовіших прикладів – апострофа до дверей в параклявзитироні І.2. Зрештою, і в нашій елегії це повторюється принаймні ще один раз: коли після нарікань на залізний вік Юпітера Тібул звертається до самого Юпітера з проханням. Десь це саме вгадується і в проханні до Делії залишатися “чистою” – після картини пекла для “нечистих” – нятяку зокрема й на Делію).

Отже, Тібул повертається до реальності і все починається спочатку. Якщо в місці з Амуром і Ізидою “оживлена” реальність не перервала попереднього плину візій, а лише змінила їхній напрям, то місце з Юпітером настільки загострює реальність, що плин компенсацій починається з “чистого аркуша”.

Зате чорна візія продовжується. Що не було артикульоване в момент апострофи до Смерті (4-5), артикулюється зараз, збуджене згадкою про смерть в описі залізного віку. Спершу Тібул іде вже випробуваним шляхом: неартикульовану візію смерті намагається “перебити” апострофою – цього разу до Юпітера (замість до Смерті). Але чорна тенденція надто сильна, візія смерті не відступає і Тібул скромно модифікує своє прохання: “*fac lapis inscriptis stet super ossa notis*” – “зроби так, щоб став над кістками камінь з написом”. Якщо на початку в апострофі до Смерті Тібул ще дозволяв собі мріяти про смерть на батьківщині, то тепер він змирюється з лихою долею і єдине, про що мріє – це, щоб смерть на чужині не була безіменною. Залишається і смерть, і чужина. Компенсацію знаходить собі лише потреба любові – цього разу просто в пам’яті живих.

Тут елегія могла би й закінчитись. Коло замкнулось: Тібул почав з Мессали і мотиву смерті і тепер повернувся до того самого – логічна кінцівка для пропемптикона, риторика якого би зводилась до чогось такого: “Ти, Мессало, підеш морями, залишивши мене помирати самого на чужій землі. Що ж, нехай я помру і хай на могилі в мене напишуть, що я загинув, супроводжуючи тебе в твоїх походах”. Такий собі пропемпстикон з пошануванням патрона.

Але Тібул не був би Тібулом, якби на цьому зупинився. Ні. Він закриває пропемпстикон картиною своєї смерті чи то з пошануванням, чи то докором патрону – і продовжує рефлексувати. Смерть має бути компенсована і саме так стається: могила – кісткам, а сам Тібул продовжить вічне і щасливе життя в раю для закоханих¹. Тут знову компенсується вся нещасність реальності. Насамперед – любовні нещастя. З раю, природно, думка переходить на пекло, де Тібул оселяє всіх своїх ворогів (знов компенсація) і нарешті – повертається на землю, до коханої Делії (Делію повертає тема вірності, про що вже йшлося раніше) – спершу малює її саму (компенсація страху в її невірності), а далі й сам до неї приєднується, чим замикає головне коло і компенсує всі незадоволення: Тібул знову вдома, в селі, з вірною коханою Делією.

Тільки останні два рядки ненав’язливо нагадують нам, що вся ця ідилія – лише фантазія².

Як ми побачили, увага до структури рефлексій ліричного героя елегії дає змогу в іншому світлі побачити природу композиції елегії. Аналіз структури рефлексій дозволяє

¹ *Lapis stet super ossa – sed me Venus ducet* – камінь хай ляже над кістками, а мене Венера поведе (на цей момент у протиставленні звертає увагу Мерґатройд: [10, р.117]).

² Цікаво, що весь хід думки, починаючи з епітафії, можна сприймати як фантазії про посмертне життя: епітафія говорить про життя в пам’яті живих, райський пасаж – про життя душі Тібула, пекельний – про відновлення справедливості (пекельну розплату), а кінцева картина повернення ніби малює візит Тібула на землю після смерті (*caelo missus* – *посланий небом*). Всю елегію можна сприймати як прощальну, передсмертну. Тібул прощається з Мессалою і Делією. До Мессали звернено пропемпстикон, який завершується епітафією. А до Делії – любовна елегія, вірш в цілому. Вона завершується заклик до Делії чекати Тібулового повернення, навіть після його смерті (Делія – на відміну від Мессали – буде чекати: *maneas* (залишайся) 83 – *ibitis* – (попливете) 1).

побачити глибші зв'язки, на яких тримається цілість і логіка тексту, не обмежуючись лише класичними поверховими схемами.

1. Домбровський М. Трагізм Тібulloвого образу сільської ідилії / М. Домбровський // *Studia Philologica*. – Минск, 2002. – Вып. 5. – С. 12–22.
2. Римська елегія / З латинської переклав А.Содомора. – Львів : Літопис, 2009. – 578 с.
3. Ball R.J. Recent Structural Studies on Tibullus / R. J. Ball // *Augustan Age*. – 1989. – No 9. – P. 1–15.
4. Ball R. J. Tibullus the Elegist: A Critical Survey / R. J. Ball. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.
5. Bright D.F. Haec mihi fingebam. Tibullus in his World / D. F. Bright. – Leiden, 1978.
6. Harrauer, H. A Bibliography to the Corpus Tibullianum (Bibliography to the Augustan Poetry, 1) / Herman Harrauer. – Hildesheim, 1971.
7. Jacoby F. Tibulls erste Elegie / F. Jacoby // *Rheinisches Museum*. – 1909. – No 64. – S. 601–632; 1910. – No 65. – S. 22–87.
8. Luck G. The Latin Love Elegy / G. Luck. – London, 1959.
9. Maltby R. Tibullus: Elegies: Text, Introduction and Commentary / R. Maltby. – Cambridge, 2002.
10. Murgatroyd P. Tibullus I. A commentary on the First Book of the Elegies of Albius Tibullus / P. Murgatroyd. – Pietermaritzburg: U. of Natal Press, 1980.
11. Putnam M. Tibullus: A Commentary / M. Putnam. – Norman, 1973.
12. Reitzenstein R. Noch einmal Tibulls erste Elegie / R. Reitzenstein // *Hermes*. – 1912. – No 47. – S. 60–116.
13. Smith K. F. The Elegies of Tibullus. The Corpus Tibullianum ed. with Intr. and Notes on Books I, II and IV 2–14 / K. F. Smith. – NY., 1964.

СТРУКТУРА РЕФЛЕКСИЙ ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ В ЭЛЕГИИ ТИБУЛЛА I.3

Маркиян Домбровский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
вул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: leomarek@gmail.com*

Рассмотрены элегии Тибулла как поток рефлексий лирического героя. Определяется структура рефлексий лирического героя с целью показать более глубокие основы композиции элегий Тибулла, которую обычно описывают в терминах традиционных композиционных схем. Утверждается, что в основе рефлексий Тибулла лежит неудовлетворенность имеющимся положением вещей. Рефлексии развиваются по ассоциативному принципу, управляемые рядом тенденций, определяющими среди которых являются тенденция к актуализации реального неудовлетворительного положения вещей и тенденция к компенсации неудовлетворения в мечтах, воспоминаниях и т. п.

Структура рефлексий показана на примере элегии I.3.

Ключевые слова: Тибулл, римская элегия, лирический герой, композиция лирического произведения, структура рефлексий.

THE STRUCTURE OF THE REFLECTIONS IN TIBULLUS I.3

Markiyan Dombrovskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: leomarek@gmail.com*

Considering the elegies of Tibullus as an imitation of the stream of reflections the paper deals with the structure of the reflections of the Tibullan poetic ego. It is maintained that the basis for Tibullus' reflections is dissatisfaction with the present situation. The reflections develop associatively: the major ones reflect the current unsatisfactory state; some others compensate for the dissatisfaction mostly by means of dreams, and memories. The structure of the reflections is exemplified by elegy I.3. First, the basic situation is shown (loneliness, seclusion, helplessness, lack of love), and the elements aiming at a certain compensation are detected; then the work of the compensatory tendency is revealed (recollections, dreams, fantasies); and finally the development of the reflections and, the logic of the turns of thought are traced too.

Key words: Albius Tibullus: I.3, Latin love elegy, poetic ego, reflective poetry, structure of lyrical work, structure of reflections.

Стаття надійшла до редколегії
14.01.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

МЕТАТЕКСТОВА ФУНКЦІЯ ІМЕНІ В РОМАНІ ОЛДОСА ГАКСЛІ “ЧУДОВИЙ НОВИЙ СВІТ”

Ольга Бандровська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail olgabandrowska@gmail.com*

“Чудовий новий світ” О. Гакслі – антиутопічний роман, у якому імена є не тільки способом характеристики персонажів, а й програмним орієнтиром на культуру: владу, політику, ідеологію, мистецтво. Проаналізувати та проілюструвати цю метатекстову функцію імені, показати як створюється в романі інтелектуальна площина (через контексти імен відомих історичних особистостей та їхнє використання / маніпулювання в іменах персонажів), а також гостро комічний ефект (через конфронтацію між усталеними уявленнями про ту чи іншу історичну особистість і персонажем та його сюжетною історією) – мета проведеного дослідження.

Ключові слова: ім’я, поетика імені, філософія імені, функція імені, О. Гакслі, “Чудовий новий світ”.

У літературознавстві XX – початку XXI ст. значний інтерес пов’язаний із поетикою імені – окремим науковим розділом, що досліджує особливу причинну обумовленість власного імені в художньому творі. Ім’я, будучи вербалізованою сутністю літературного персонажа, смисловим ядром його образу, є одним із шляхів до інтерпретації художнього твору. Семантичний потенціал власного імені, різноманіття типів антропонімів, особливості їхнього функціонування мають значний теоретичний потенціал у вивченні “іменного” коду творчості окремих письменників, а також творів різних історико-літературних періодів та художніх напрямів.

Романтичний герой байронічних “східних” поем опиняється в екзотичному світі, віддаленому від цивілізованого європейського суспільства, він самотній вигнанець, якому поет намагається передати “прометеїв пафос нездоланного протесту”. Світоглядна й емоційна віддаленість байронічної особистості від сучасників-європейців передана в іменах його персонажів: гяур – чужий, сторонній, презирлива назва у мусульман для іновірців; корсар – ватажок морських розбійників, “один серед них, але не один з них”.

Наприкінці XIX століття практично усі відомі способи творення літературного імені зустрічаються у творчості одного з творців літератури “нонсенсу” Льюїса Керрола. Наприклад, у його поемі “Полювання на Снар-ка”, за визнанням Ж. Дельоза, формується постмодерністська концепція “слів-

портмоне”.¹ Вивчаючи процеси смислотворення у творчості англійського письменника, Ж. Дельоз виокремив особливі “езотеричні” слова – “двозначні знаки”: “Фактично, такі слова-портмоне самі виступають як езотеричні слова особливого типу. Насамперед вони визначаються тим, що скорочують декілька слів і згортають у собі кілька смислів” [2, с. 69]. Класичним прикладом імені-портмоне є *Snark* як злиття слів *shark* та *snake*. Залежно від того, як це слово буде інтерпретоване, розкривається те чи інше відділення портмоне – та чи інша серія можливостей смислу тексту, тобто одна з версій його прочитання. В цьому відношенні слово-портмоне несе те саме навантаження в текстологічній концепції постмодернізму, що й поняття “біфуркаційного вибору” в синергетиці: обидва фіксують феномен розгалуження еволюційних траєкторій системи, що розглядається. Не можна не зауважити й міркування Ж. Дельоза щодо центрального мотиву керролівської “Аліси в Дивосвіті” – “піддавання сумніву самототожності Аліси, втрату нею власного імені”: “Втрата власного імені – пригода, яка повторюється в усіх пригодах Аліси”, – стверджує французький філософ і перепитує, – “чи не існує двох різних вимірів, внутрішніх для мови як такої, – один завжди закритий іншим і тим не менш завжди приходить “на допомогу” сусіду чи паразитує на ньому?” [2, с. 17].

Долання власного імені в літературі модернізму характерне в цілому для експресіонізму, а серед найяскравіших прикладів – імена персонажів Ф. Кафки – Йозеф К., землемір К. Модерністська міфопоетика Дж. Джойса також виявляється в іменах його персонажів – Стівена Дедала, Анни Лівії Плорабель та інших.

Величезний потенціал семантичних можливостей, варіативність функцій і стратегій присвоєння власного імені в художній літературі, усвідомлення метатекстуальної значущості імен сприяли формуванню в філософському знанні ХХ ст. специфічної галузі – філософії імені. Її представниками вважають російських учених О. Лосева, П. Флоренського, С. Булгакова.

У праці “Філософія імені” (1926) О. Лосєв наголошує, що ім’я є “осереддя усіляких фізіологічних, психічних, феноменологічних, логічних, діалектичних, онтологічних сфер. Тут згущеною і нагніченою є квінтесенція як людино-розумного, так будь-якого іншого людського і нелюдського, розумового і не розумового буття і життя” [4, с. 44]. Важливою тезою російського філософа є теза про діалектичний метод як єдиний у пізнанні імені: “Тільки такий конкретний метод як діалектика, може бути методом філософським, оскільки він сам зітканий із протиріччя, як і реальне життя. А те, що ім’я є життям, що тільки в слові ми спілкуємося з людьми і природою, що тільки в імені обґрунтовано усю глибинну природу соціальності в усіх безконечних формах її вияву, це все спростовувати – значить не тільки впадати в асоціальну самотність, а й взагалі в антилюдську, антирозумну самотність, у божевілля. Людина, для якої немає імені, для якої ім’я є лише порожнім звуком, ... глуха і німа, і живе в глухонімій дійсності” [4, с. 33–34]. Як бачимо, проблема імені набуває в інтерпретації О. Лосева онтологічного змісту. Подібного трактування імені як вищої форми

¹ Ім’я і твори англійського письменника стали звичними не тільки в літературознавчих енциклопедіях останніх десятиліть, а й у філософській літературі. Наприклад, в “Енциклопедії постмодернізму”, яка пропонує системний огляд постмодерністської філософії в усіх її тематичних проєкціях, є стаття “Полювання на Снарка”, в якій цей твір обґрунтовано як “семантично-інтерпретаційну стратегію ставлення до тексту, засновану на принципово нелінійному баченні останнього і таку, що в багатьох аспектах випереджує стратегії означування і експериментації в сучасному постмодернізмі” [5, с. 554].

діалектичного саморозкриття сутності, як місця дотику смислових зв'язків (за О. Лосевим, факту як меонізованого смислу, смислу в інобутті, безперервно текучого і мінливого, і ейдосу як смислу в собі) притримувались С. Булгаков і П. Флоренський.

П. Флоренський вказував на сюжетотвірну функцію імені в художньому творі. “Образи, що творяться в літературі, – писав він, – є іменами в розгорнутому вигляді. Тому повне розгортання цих звитих у собі духовних центрів здійснюється всім твором, який виступає простором поля імені власного” [8, с. 380].

У західному літературознавстві XX ст. проблема найменування вивчається в межах філософії мови (Л. Вітгенштейн), філософії постмодернізму (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз). Потенціал імені, вважає Д. Лодж, полягає в тому, що в його одиничній конкретності зберігається орієнтація на культуру. Простежуючи етапи народження твору, перше, що треба зробити письменникові, – це залишити свій твір без первісного мотивування та контекстуальних зв'язків, вважає він. Тобто, життєва подія, яку обирає автор, мусить бути відірвана від свого безпосереднього контексту. На думку літературознавця, щоб досягнути цього, письменник дає своїм персонажам імена, створює їхній психологічний портрет, хоча б мінімально обрисовує модель поведінки, адже ім'я наділяє персонажа певним життєвим сценарієм. Однак зведення вигаданої історії до групи мотивів дозволяє виявити оповідну структурну схему, вже відому в культурі. Висновок Д. Лоджа: не людина говорить мовою, а мова говорить за посередництвом людини, не стільки письменник пише розповідь, скільки оповідна система скеровує письменника [12, с. 55].

Важливо, що для сучасного західного літературознавства характерним є акцентування на проблемах рецепції художнього твору, на ролі читача та його інтерпретаційних можливостей. “Немає тексту, який читали б незалежно від читачького досвіду, отриманого завдяки іншим текстам” [3, с. 47], – переконаний У. Еко, – а “читача безпосередньо визначає лексична і синтаксична організація тексту: текст є не що інше, як семантично-прагматичне продукування власного Зразкового Читача” [3, с. 32]. Розвиваючи цю думку, Дж. Принс зазначав, що “автор, за умови, що він пише для когось, крім себе, розвиває оповідь як функцію певного типу читача, котрого він наділяє певними властивостями, знаннями і нахилами відповідно до його уявлення про людей” [13, с. 317]. Відомі вчені: Стенлі Фіш, Вольфганг Ізер, Умберто Еко та багато інших створили і розвинули теорію і типологію читача.

Відтак виявлення можливих підтекстів імені разом із його реалізацією в тексті художнього твору і рецептивним потенціалом, засноване на сучасних досягненнях літературознавців і філософів, дозволить безпосередньо виявити міру включеності конкретного твору в текст культури.

Інтелектуальність і інтертекстуальність творів Олдоса Гакслі, їхня співвіднесеність із метатекстами культури, поєднання алюзивної функції з функцією іронічною в наданні власних імен персонажам роблять твори видатного англійського письменника XX ст. одними з найцікавіших в аспекті обраної теми. В його романі “Чудовий новий світ” (1932) немає жодного власного імені, яке б не відсилало читача до історії політики чи державотворення, науки чи мистецтва, тобто до історії культури в цілому, охоплюючи також період сучасності та майбутніх перспектив розвитку. Імена персонажів твору в їхній сукупності якраз утворюють той його надтекстуальний рівень, який дозволяє визначати “Чудовий новий світ” не просто як роман-антиутопію, а й як інтелектуальний роман-антиутопію.

Ім'я в романі О. Гакслі виконує подвійну функцію: воно є вузловою точкою породження інтелектуального шару роману, який утворюється перетинанням і нашаруванням

семантичних полів імен персонажів на фабульному рівні; воно виконує роль стиків між двома світами – вигаданим світом, сконструйованим автором, і світом дійсним (який також слід вважати авторським розумовим конструктом, авторською репрезентацією культури), (тобто стиків між текстом і позатекстовою реальністю).

Розкодування імен у “Чудовому новому світі” вимагає від дослідника (так само, як і від звичайного читача) інтелектуального зусилля і знання з різних сфер культури. Більшість імен викликають певні смислові асоціації, і всі вони є одним зі свідочств відкритості роману, якщо її, за У. Еко розуміти як “неминучий елемент художньої інтерпретації [3, с. 84]. Такий твір залишається невичерпним, оскільки “в ньому впорядкований світ, заснований на всесвітньо визнаних законах, витісняється світом, заснованим на двозначності, – у негативному сенсі відсутності центрів орієнтації, і в позитивному сенсі, тому що ставляться під сумнів цінності і догми” [3, с. 89]. Значить і в інтерпретації імен персонажів першоумовою слід назвати відкритість, модальність, неоднозначність.

Персонажна система роману містить центральні, другорядні та епізодичні персонажі. При її оцінці варто враховувати ідею Ю. Лотмана про рухливих і нерухливих персонажів залежно від їхньої здатності чи неспроможності перейти границю семантичного поля [5].

До центральних персонажів “Чудового нового світу” можна віднести Мустафу Монда, Бернарда Маркса, Джона Дикуну.

Мустафа Мوند – у романі один із десяти управителів світу ери Форда. *Мустафа*, з арабської “обраний Аллахом”, – найпоширеніше в ісламському світі ім’я, яке відоме з VII ст. н. е. Сім султанів Османської імперії (1299–1923) мали таке ім’я. У жовтні 1923 року на турецьких територіях було проголошено республіку, першим президентом Туреччини став Мустафа Кемаль Ататюрк. Навіть не вказуючи на якусь конкретну історичну постать, у поєднанні з прізвищем Мوند (що з німецької перекладається як “Місяць”, і є символом, нерозривно зв’язаним зі Сходом, а з французької перекладається як “світ”) це ім’я асоціюється зі світовим господарюванням. О. Гакслі ще тоді, в 20–30-ті роки XX ст. зрозумів могутність східного світу, що полягала в його масовості, єдності, одновекторності, згуртованості, ідейній догматичності. Тому постать Мустафи Монда в “Чудовому новому світі”, одного з головних управителів Нового Світу, видається особливо могутньою, владною і значущою. Мустафа Мوند – усесильний державець, який завдяки інтелектуальним і вольовим рисам стоїть на сходинку вище від усіх, перебираючи на себе роль і правителя, і судді, і Бога. В підтвердження цього варто згадати, що ім’я Мустафа було прикладкою до імені Пророка Мухамеда, що можна також трактувати як натяк на *іслам* та Східний світ в цілому.

Можна стверджувати, що одним із основних принципів організації ідейного простору роману є принцип бінарності, характерний для західного типу ментальності й зафіксований низкою метаопозицій, однією з яких є Схід – Захід. Ця ідейно-структурна риса “Чудового нового світу” реалізована у протиставленні Мустафи Монда і Джона Дикуну. **Джон Дикун**, народжений у Резервації, єдина людина в Новому світі, з якою полемізує Мустафа Мوند, у якому бачить потужного опонента в дискусіях на теми філософії, моралі, віри, мистецтва, суспільного щастя.

Ім’я *Джон* своєму персонажеві О. Гакслі обирає так само не випадково: воно походить від грецького Ιωάννης і латинського Ioannes, Joannes, куди потрапило з давньоєврейської мови від Йоханан (гебр. יְהוָה), що означає “Господь милостивий” або “Господь будь милостивий”. Ім’я з більше ніж ста похідними від нього формами, набуло надзвичайного поширення в *християнському* світі серед багатьох мов і народів.

Отже, персонажна пара Мустафа Монд і Джон Дикун утворюють опозиційну пару, репрезентуючи одвічний діалог Сходу і Заходу, споконвічну суперечку двох світоглядних систем, двох шляхів цивілізаційного розвитку. Однак слід зауважити, що О. Гакслі ускладнює зафіксовану в іменах опозицію “Схід – Захід” так, що вона набуває інших цивілізаційних значень, будучи поміщеною в цілу низку інших опозицій: минуле (сучасність автора) – майбутнє (ера Форда), старе (патріархальний спосіб життя) – нове (розвиток технологій), хаос (Резервація) – порядок (Новий світ). У такому ракурсі Джон Дикун уособлює першу, а Мустафа Монд – другу складову опозиційних пар.

Варто враховувати, що в сучасному філософському знанні, пов’язаному з постмодернізмом, бінарні опозиції отожднюються з насильницькими ієрархічними структурами і що саму ідею бінаризму заступає парадигмальна настанова на взаємопроникнення протилежностей. З цього погляду О. Гакслі ілюструє змістове долання бінарної фігури, проблематизуючи ідею визначеності в будь-якій опозиції. Як наголошував І. Пригожин, “ідея визначеності пов’язана із запереченням часу і новизни, а й значить креативності” [7, с. 131], яка, на нашу думку, полягає у здатності породжувати нові опозиції, а в художньому світі їхні нові реалізації. Англійський письменник у стилі сучасного мислення не тільки долає конкретику конфліктуючих визначених опозицій, а й полемізує провідні опозиції: природа – культура, добро – зло, не даючи конкретних відповідей про те, що означають самі ці поняття для людини ХХ ст.

Така смислова відкритість характеризує й інших персонажів, зокрема **Бернарда Маркса**. У “Чудовому новому світі” він належить до найвищої касті альфа-плюсовиків, однак перебуває в опозиції до суспільства, не сприймаючи його правил і цінностей, що автор іронічно пояснює збоєм на етапі вирощування його ембріона. За класифікацією Ю. Лотмана, на початку роману Бернард Маркс є рухливим персонажем, здатним на хоч і мовчазний, але протест. Наприкінці роману він перетворюється на конформіста, готового прийняти усі цінності Нового світу, тобто відбувається зворотній процес перетворення персонажа з рухливого в нерухливого.

В основу образу Бернарда Маркса через поєднання певної моделі поведінки й імені покладено чи не найгострішу критику соціалістичних і комуністичних ідей.

Ім’я Бернард асоціюється з відомим англійським драматургом ірландського походження, лауреатом Нобелівської премії з літератури 1925 р., лауреатом Оскара 1938 р., *Джорджем Бернардом Шоу*. Зацікавившись соціал-демократичними ідеями, письменник у 1884 р. стає членом “Фабіанського товариства” і присвячує поширенню соціалістичних ідей 27 років життя. Від інших соціалістів, зокрема, від соціал-демократів, фабіанці відрізнялися тим, що не вірили в революцію, яка могла б змінити суспільний лад. Важливо також, що Бернард Шоу виступав за рівні політичні і громадянські права жінок, і це знайшло вияв у романі як протест Бернарда Маркса проти сприйняття оточенням Лінаїни Краун як сексуального об’єкта.

Прізвище персонажа є алюзією на німецького філософа і економіста *Карла Генріха Маркса*, чий науковий праці сформували в філософії діалектичний і історичний матеріалізм, в економіці – теорію доданої вартості, в політиці – теорію класової боротьби. Ідеї Карла Маркса стали основою марксизму – філософської, політичної та економічної доктрини, на підвалинах якої розвинулися комуністичний і соціалістичний рухи. Філософія марксизму трактувала людину як “сукупність суспільних відносин” і виступала, насамперед, філософією суспільства. За цією концепцією, людина перебуває у стані відчуження, тому основний акцент робиться на її звільненні.

Як видно, О. Гакслі на прикладі імені персонажа демонструє розмах, значимість і неоднорідність лівого руху, заснованого у XIX ст. і надзвичайного поширеного та впливового у XX ст. Ступінь популярності та поширеності соціалістичних ідей засвідчує, зокрема, фабіанський соціалізм, прибічниками якого, окрім самого Бернарда Шоу, були такі видатні діячі: Герберт Велс, Бертран Рассел. Фабіанці вірили в перетворення капіталізму в соціалістичне суспільство, яке повинно було б відбуватися поступово, в результаті послідовних інституційних перетворень. В області теорії фабіанство спиралося на праці Маркса і Лассаля, протестуючи, однак, проти прийняття їхніх положень як беззаперечних догматів і вимагаючи їхньої критичної перевірки.

Отже, ім'я Бернарда Маркса передає ідею масштабності розповсюдження соціалістичних ідей, їхньої різноманітності та неоднозначності. Воно побудоване, на наш погляд, за принципом взаємодоповнюваності, який, однак, не абсолютизується автором, оскільки на більш глибокому рівні аналізу заданого комплексу ідей можна виявити принципові опозиції, як наприклад еволюція – революція, теорія – практика. Необхідно також враховувати іронічний потенціал цього імені: персонаж твору є носієм ідеї вивільнення людини, однак належить до найвищого суспільного прошарку і не збирається відмовлятися від усіх переваг своєї касты.

Характер Бернарда Маркса розкритий у творі через його стосунки з Лінайною Краун і Гельмгольцем Вотсоном. **Лінайна Краун**, яка є об'єктом його незвичних для Нового світу любовних страждань, введена автором представницею касты бета-минусовиків і носієм масової свідомості тоталітарного режиму: вона беззаперечно сповідує всі принципи життєустрою і живе за ними. О. Гакслі обирає надзвичайно промовисте ім'я цій героїні, адже *Ленін Володимир Ілліч* (справжнє прізвище – Ульянов) – це відомий російський політичний діяч, революціонер, лідер російських більшовиків, філософ-матеріаліст; організатор Жовтневої революції 1917 р., один із головних творців СРСР, теоретик комунізму, один із засновників більшовицької партії Росії, лідер міжнародного комуністичного руху. Як політик, Ленін був послідовним супротивником демократії, яку він називав “буржуазна демократія”. Замість принципу демократії Ленін висунув тезу про “демократичний централізм” та “диктатуру пролетаріату”, яка, на думку критиків комунізму, була евфемізмом диктатури партії більшовиків. Прізвище Лінайни Краун (*Crowne*) можна сприймати як гру слів: прізвища англійського драматурга XVII ст. Джона Крауні (*John Crowne*), який оспівував романтичне кохання (в такій інтерпретації гостра іронія побудована на протиріччі ідеалів романтичного кохання і основним принципом Нового світу – частіше міняти статевих партнерів: “кожний належить кожному”) і англійського слова *crown*, яке означає вищу, верховну владу.

Масовій, вихованій гіпнопедичними методами за суспільними потребами, тобто, по суті, рабській свідомості Лінайни Краун автор протиставляє світосприйняття товариша Бернарда – **Гельмгольца Вотсона**, який у творі виступає вченим, поетом і вільнодумцем. За задумом письменника, він чи не єдиний позитивний персонаж, що репрезентує Новий світ. Однак конотації його імені певною мірою вступають у конфронтацію з тими рисами, якими наділяє його автор.

З історії відомо, що *Герман Людвіг Фердинанд фон Гельмгольц* – це відомий німецький фізик, фізіолог і психолог XIX ст., який вивчав процеси зростання нервових волокон. Одночасно Гельмгольц активно вивчав фізіологію зору та слуху. Також Гельмгольц створив концепцію “несвідомих умовиводів”, за якою актуальне сприйняття визначається вже наявними у індивіда “звичними способами”, чим зберігається сталість видимого світу, при

цьому важливу роль відіграють м'язові відчуття і рухи. Було виділено декілька особливостей “несвідомих умовиводів”: вони діють примусово, від них не можна позбутися за допомогою мислення; вони виникають несвідомо і не управляються свідомістю; вони формуються в досвіді, через багаторазове повторення; механізмом таких “умовиводів” є сенсомоторні зв'язки між власне зоровими відчуттями і відчуттями від рухів ока у процесі сприйняття.

Прізвище персонажа роману викликає асоціації з іменем Джона Вотсона – американського психолога першої половини ХХ ст., засновника біхевіоризму. Класична формула біхевіоризму “стимул – реакція” виключає опосередковуючу психічну ланку. Біхевіоризм заперечує дійову роль психіки, свідомості (а інколи навіть і факт їхнього існування). Біхевіористи вважали, що завдяки маніпуляціям зовнішніми впливами можна сформувати в людині різні типи поведінки.

Автор “Чудового нового світу”, поєднуючи теорії Германа фон Гельмгольца і Джона Вотсона, іронічно розкриває практичну можливість методу гіпнопедії. Відтворюючи систему виховання майбутнього, він проводить думку, що можливо не тільки впливати на психіку, а й можна формувати, направляти її, керувати нею через формування рефлексів у людини за допомогою зовнішніх подразників та багаторазового несвідомого повторювання, що, фактично, є опосередкованим здобуттям індивідуального досвіду. Отже, якщо безпосередньо впливати на тіло людини (механічним способом) та на її психіку, можна сформувати будь-який “продукт”. До цього завдання в романі долучений Гельмгольц Вотсон. Тому сюжетна роль персонажа – оригінальні ідеї, схильність до поетичної творчості, висилка з Нового світу, тобто роль Іншого – набуває полемічного звучання, вступаючи в конфронтацію з конотаціями його імені.

Другорядні персонажі значно розширюють картину світу письменника, в їхніх іменах письменник відтворює основні сфери впливу на подальший цивілізаційний і культурний розвиток. Це людство в перспективі, в пошуку, в розвитку.

У часи О. Гакслі, наприклад, вирішальним був вплив фінансистів на політичну динаміку Європи. Тому не випадковими в романі є імена сучасників письменника – фінансистів, бізнесменів, монополістів.

Зокрема, ім'я **Моргани Ротшильд** складається з імен *Джона Моргана* (американського фінансиста та організатора промисловості, однієї з найвідоміших фінансових фігур двох десятиліть перед Першою світовою війною, яким було організовано кілька найважливіших залізниць, міжнародних корпорацій “Юнайтед Стейтс Стіл”, “Інтернейшнл Харвестер”, “Дженерал Електрик”, трансатлантичних пароплавних ліній) і *Ротшильдів* (це міжнародна єврейська династія банкірів, філантропів і суспільних діячів; її засновником був Майер Амшель Ротшильд (1744–1812), який створив банк у Франкфурті-на-Майні. Бізнес продовжили п'ять його синів, які контролювали п'ять банків у найбільших містах Європи (Париж, Лондон, Відень, Неаполь, Франкфурті-на-Майні. Члени клану Ротшильдів до сьогодні відіграють важливу роль в європейському бізнесі).

Ім'я **Клари Детердінг** викликає асоціацію з іменем дружини Генрі Форда – *Клари Форд*. Зауважимо, що сам *Генрі Форд* іронічно возведений письменником до ролі Господа (“Господь наш Форд!”). У смисловому полі роману є місце й асоціаціям з іменем Клари Цеткін – німецького політика, діяча німецького і міжнародного комуністичного руху, однієї з засновників Комуністичної партії Німеччини, активістки боротьби за права жінок. Одним із найвпливовіших бізнесменів світу був *Генрі Детердінг* – голова “Ройал Датч Шелл”, яка підтримувала тісний контакт і забезпечувала підтримку НСДАП. Британські джерела

навіть стверджували, що Детердінг надав значну фінансову підтримку “Проекту Гітлер” на найважливішому етапі його реалізації.

Принагідним є й ім’я персонажа **Джорджа Едзела** – за асоціацією з американським підприємцем і конструктором *Едзелом Фордом*, єдиним сином Генрі Форда. Ім’я **Джоанни Дізель** (*Рудольф Дізель* – німецький інженер, який створив дизельний двигун) є лише одним із свідочств іронічної данини технологізованому світові, який народжувався на очах сучасників письменника.

У “Чудовому новому світі” з хреста знімають верхню частинку й перетворюють його на літеру “Т”, що означає “технологія”. Письменник геніально передбачив ті процеси, які матимуть місце впродовж усього ХХ ст., адже “технізація буття сучасної людини є очевидним фактом, і будь-яка соціальна програма вимагає його визнання як вихідної аксіоми” [6, с. 877]. Суголосно з ідейним змістом роману звучить думка російського інженера П. Енгельмейєра про особливий тип людини, що виникає – “гомо автомобілістікус сапієнс”. Варто уточнити: О. Гакслі належав до тих кіл європейської інтелігенції, які вважали, що високі темпи розвитку науки і техніки значно випереджають розвиток духовності, і саме в цьому криються найбільші небезпеки для людства. Саме тому, за задумом письменника, названі персонажі виконують у романі роль ляльок-маріонеток.

Однак для О. Гакслі виникнення технічного типу раціональності безпосередньо пов’язане з такими детермінантами історичного процесу як соціально-економічні і соціально-політичні фактори. Відтак не випадковим є взаємозв’язок у романі між технотехніками і всіма типами влади – політичної, економічної, державної, сімейної та її методами (авторитет, право, насилля). Владна картина світу представлена такими іменами персонажів:

Беніто Гувер: *Беніто Муссоліні* – фашистський диктатор Італії (1922–1943). Він сконцентрував усю владу в своїх руках як провідник (*il duce*) Фашистської партії та спробував створити Італійську імперію, яка була у військовому союзі з гітлерівською Німеччиною. *Герберт Кларк Гувер* – тридцять перший президент США (1929–1933) від Республіканської партії. Теоретик адміністрування, він стверджував, що є науково обґрунтований вихід з усіх соціальних і економічних криз. Проте правління Гувера, вибраного президентом у 1928 р., ознаменувалося важкою економічною кризою – Великою депресією; політика *laissez-faire* (державного невтручання в економіку) довела своє повне банкрутство. Традиційно Гувера прийнято звинувачувати як президента, що не зумів запропонувати ефективної стратегії виходу з ситуації, на зразок Нового курсу його наступника Франкліна Рузвельта. Гувер виступав за те, щоб не втручатися в Другу світову війну і віддати всю Європу Гітлерові.

Герберт Бакунін: Ім’я *Герберт* викликає декілька асоціацій: по-перше з іменем *Герберта Велса* – англійського письменника-реаліста, засновника наукової фантастики ХХ ст., вченого-біолога, на якого значний вплив мав дід О. Гакслі і послідовник Ч. Дарвіна Томас Гакслі. Цікаво, що в романі є ще один персонаж, який асоціюється з Г. Велсом – доктор Велс, який рекомендує Лінайні курс псевдовагітності в 17 років, і вона проводить його через два роки – в 19 років: Г. Велс саме в 1919 р. відвідує більшовицьку Росію. Теза про науку, здатну створити всесвітню державу, в якій людина зможе розумно використовувати свої винаходи, з насагою повторюється в більшості книг Велса, однак його оптимізм знищила Друга світова війна, після чого він написав книгу “Розум на краю своєї натягнутої вузди” (*Mind at the End of Its Tether*, 1945), де пророчив вимирання людства. По-друге, в історії англійської літератури відоме ім’я *Джорджа Герберта*, поета ХVІІ ст., автора релігійних гімнів і барокової поезії. *Михайло Олександрович Бакунін* (1814–1876) – російський мислитель, революціонер,

анархіст, панславист, один з ідеологів народництва. Бакунін стверджував, що найбільш здатна до розвитку державності нація – німці, й намагався довести, що боротьба з пангерманізмом є головним завданням для всіх слов'янських і романських народів, обґрунтовуючи соціальну революцію, першорядним завданням якої є руйнування історичних централізованих держав, зі зміною їх вільною федерацією громад, що не визнає писаних законів, організованою за комуністичним принципом (*Neue gesetzlose und darum freie Welt*).

Фані Краун: *Фані Юхимівна Каплан* (1890–1918) – учасниця російського визвольного руху, відома, передовсім, як виконавець замаху на Леніна. У різних джерелах згадується під іменами Фані, Фаня, Дора і Фейга, під прізвищами Каплан, Ройд, Ройтблат и Ройдман. Прізвище *Краун*, таке ж у Лінаїни Краун, скеровує увагу читача на норми і стереотипи Нового світу, які втілює в життя цей персонаж.

Сароджині Енгельс: *Сароджині Найдю* (1879–1949) – поетеса, суспільний діяч, керівник жіночого руху і голова Індійського національного конгресу, наближена до Махатми Ганді, після здобуття Індією незалежності стала губернатором штату Уттар. Висока активність жінок тривала з 1920-х років до здобуття Індією незалежності в 1947 р. Протягом цього періоду жінки разом із чоловіками брали участь у кампаніях громадянської непокорі, організованих Ганді в його боротьбі за досягнення Індією незалежності. *Фрідріх Енгельс* – один із засновників марксизму, друг, однодумець і співавтор Карла Маркса. За дорученням першого конгресу “Союзу справедливих” Енгельс розробив текст “Проект Комуністичного символу віри”, який згодом став основою “Маніфесту Комуністичної партії” (лютий 1848 р.).

Поллі Троцька: *Лев Давидович Троцький* (справжнє прізвище – Бронштейн) – революціонер-більшовик і теоретик-марксист, теоретик перманентної революції. Троцький відіграв визначальну роль у революції 1917–1922 р. в Російській Імперії. За деякими джерелами саме через нього йшло фінансування революції з-за кордону (Англія, США), зокрема членами міжнародного банкірського дому Ротшільдів. Після боротьби за владу з Йосипом Сталіним у 1920-ті роки, Троцького було виключено з комуністичної партії та депортовано з Радянського Союзу. Ім'я *Поллі* викликає асоціацію з персонажем комічного роману виховання Г. Велса “Історія містера Поллі”, оскільки Поллі Троцька з'являється в епізоді про еротичне виховання в Новому світі.

Жан Жак Хабібулла: *Жан-Жак Руссо* – французький філософ-просвітник, письменник, композитор. Розробив теорію прямої форми правління народу державою (пряму демократію), яка використовується і сьогодні, наприклад, у Швейцарії. У працях “Розмисли про походження і причини нерівності між людьми” (1755), “Про суспільний договір, або Принципи політичного права” (1762) та інших гостро критикував феодально-абсолютистський лад, закликав до боротьби проти деспотизму. Взірцем держави Жан-Жак Руссо вважав невелику республіку і мріяв перетворити сучасні йому держави на своєрідну федерацію невеликих республік. *Хабібулла-хан* – емір Афганістану (1901–1919). Був світським правителем, вимагав від Британії повної незалежності. *Хабібулла бачаї-і Сакао* (1890–1929) – афганський король, що узурпував владу, у 1929 р. – емір Афганістану.

Прімо Меллон: *Мігель Прімо де Рівера* – іспанський військовий і політичний діяч, став диктатором після державного перевороту (1923–1930). *Ендрю Меллон* – міністр фінансів США (1921–1932).

Дарвін Бонапарт: *Чарльз Роберт Дарвін* – англійський учений, творець теорії еволюції і принципу природного відбору, автор “Походження видів”. Представники різних

природничих наук вважають, що дарвінізм із біологічної теорії поступово перетворився на світогляд того часу. *Наполеон I Бонапарт* – імператор Франції (1804–1815), французький полководець і державний діяч, який заклав основи сучасної французької держави. Для Гакслі Наполеон був чи не єдиним яскравим прикладом авторитарного державного діяча. Однак у творі персонаж Дарвін Бонапарт виведений дрібним репортером.

Попе: в романі “Чудовий новий світ” – це епізодичний персонаж, друг Лінди в Резервації. Історичний *Попе* – жрець племені тева з поселення Пуебло сан-Хуан, лідер Повстання пуебло 1680 р. проти іспанських колонізаторів.

Олдос Гакслі не обмежується в романі політичною або ідеологічною семіологією, не менш важливим для нього є діагностування теперішнього в питаннях віри і виховання. Про це свідчать такі персонажні імена.

Фіфі Бредлоу: *Чарлз Бредлоу* – атеїст і член парламенту, у 1876 р. разом із Анною Брезант, у майбутньому соціалісткою і послідовницею Є. Блаватської, перевидав книгу американського лікаря Ч. Ноултона “Плоди філософії, або особистий супутник молоді”, в якій автор захищав контроль за народжуваністю. За це Бредлоу і Брезант було заарештовано і засуджено.

Калвін Стоупс: *Жан Кальвін* – відомий французький богослов, реформатор церкви, засновник кальвінізму – протестантського напрямку в церкві. В романі – соліст групи сексофоністів.

Пфіцнер: *Ганс Пфіцнер* – німецький композитор (опера “Палестина”), диригент, публіцист (“Про німецьку душу”), за поглядами – соціал-націоналіст.

Кавагучі: *Екай Кавагучі (Ekaï Kawaguchi, 1866–1945)* – японський буддійський монах, листувався з Анною Брезант, і завдяки її наполегливості вийшла книга Кавагучі англійською мовою “Три роки в Тибеті”.

У романі “Чудовий новий світ”, як показав проведений аналіз, власні імена мають значне функціональне навантаження: вони поводять себе як текст у тексті, моделюють навколо себе смисловий простір, дозволяють глибше зрозуміти особливості культурологічного і художнього мислення автора роману. Очевидною є метатекстова функція імені, кожне ім’я примушує тут зануритись у культуру сучасності і минулого, перетворює читача (зауважимо, підготовленого читача) на дослідника-культуролога, а роман О. Гакслі на роман культури. З іншого боку, особливість інтертекстуальної гри письменника з іменем полягає в тому, що можливі історичні чи біографічні підтексти кожного імені вступають у конфронтацію з характерами і сюжетними ролями персонажів. Отриманий гостро комічний ефект підсилює основну ідею твору: “...без свободи люди не можуть бути повністю людьми, тому свобода має найбільшу цінність... це наш обов’язок чинити опір силам, що загрожують свободі” [10].

1. Булгаков С. Н. Философия Имени. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – 448 с.
2. Делез Ж. Логика смысла. – М.: “Раритет”, 1998. – 480 с.
3. Еко, Умберто. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів ; [пер. З англ. М. Гірняк]. – Львів: Літопис, 2004. – 384 с.
4. Лотман, Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
5. Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
6. Пригожин И. Р. Определено ли будущее? – М., Ижевск: Инт-т компьютерных исследований, 2005. – 240 с.
7. Флоренский П. А. Сочинения в четырех томах. – Том 4. – М., 1998. – 795 с.
8. Huxley, Aldous. Brave New World.
9. Huxley, Aldous. Brave New World re-

visited. 10. Lodge D. The Art of Fiction. – Penguin Books, 1992. – 235 p. 11. Lodge D. Working with Structuralism. – Boston, London & Henley: Routledge & Kegan Paul, 1981. – XII, 207 p. 12. Prince G. Introduction to the Study of the Narratee // Essentials of the Theory of Fiction / Ed. By M. Hoffman @ P. Murphy. – Durham @ London: Duke University Press, 1988. – P. 313-335.

МЕТАТЕКСТОВАЯ ФУНКЦИЯ ИМЕНИ В РОМАНЕ ОЛДОСА ХАКЛИ “ЧУДЕСНЫЙ НОВЫЙ МИР”

Ольга Бандровская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail:olgabandrowska@gmail.com*

“Чудесный новый мир” О. Хаксли – аниутопический роман, в котором имена выступают не только в качестве характеристики персонажа, но и программным ориентиром в культуру: власть, политику, идеологию, искусство. Проанализировать и проиллюстрировать эту метатекстовую функцию имени, показать, как творится в романе интеллектуальное пространство, а также острый комический сюжет – цель настоящей статьи.

Ключевые слова: имя, поэтика имени, философия имени, функция имени, О. Хаксли, “Чудесный новый мир”.

THE METATEXUAL FUNCTION OF THE NAME IN THE NOVEL *BRAVE NEW WORLD* BY ALDOUS HUXLEY

Olha Bandrowska

*Ivan Franko National University in Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000
e-mail:olgabandrowska@gmail.com*

Brave New World by Aldous Huxley is an antiutopian novel in which the names are not only a means of the depiction of characters but also the author's culture relevant landmarks extending on power, politics, ideology and art. The paper means to consider this metatextual function of the name and demonstrate how the intellectual plane is created in the novel owing to the contexts of names of famous historical personalities and their usage or manipulation as well as a specific comic effect achieved by a confrontation between the accepted notions concerning a particular historical personality or character and the respective plot history.

Key words: name, poetics of name, philosophy of name, function of name, A. Huxley, *Brave New World*

Стаття надійшла до редколегії
07.03.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

УДК 81'42.811.11

CURRENT CONCEPTIONS OF NARRATIVE: THE UNTYPICAL NARRATION

Natalya Bekhta

*Lviv National Ivan Franko University,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: natabka@yahoo.co.uk*

The article delineates current conceptions of narrative in the interdisciplinary studies. The interdisciplinary usage of the concept has opened up new ways of approach to literary narratives in its original fields of usage – narrative and literary theories. Contemporary fiction produces an increasing number of what can be termed untypical narratives which stretch the existing analytical toolbox to its limits. Consequently, it has become evident that we need to re-consider our approaches to the analysis of literary narratives to be able to address the issues of experimental writing. The author claims that it is the untypically organized narration – the *how*, the way in which story is told – that constitutes one of the major experimental trends in contemporary fiction. Two unusual applications of narratorial pronouns are described (we-narrative and multiperson narration).

Key words: narrative, typical/prototypical narration, untypical narration, contemporary fiction, we-narratives, multiperson narration.

Narrative is not just story-telling. Narrative includes the ways we think, perceive, and construct our selves and the world around us. The metaphor of narrative is, for example, employed in social sciences to discuss the conceptions of self and identity. Moreover, narratives serve as ways of world-making, or, to put it differently, with the help of the multiple symbol systems of the sciences, the arts, and other ‘expressions of culture’ [3, p. 74] we not only make sense of those world models we inhabit but create new ones [16].

Literature, in this respect, as well as other art forms “must be taken no less seriously than the sciences as modes of discovery, creation, and enlargement of knowledge in the broad sense of advancement of understanding” [11, p. 102]. Literary narratives are of particular interest for studying culture(s) as they not only thematise and foreground the complex ways of worldmaking, but at the same time display self-reflexivity when it comes to thought experiments in self- and worldmaking [16, p. 15], thus offering both a record of cultural phenomena and an attempt to explain it.

Thus, any major shift in how narratives function clearly has major repercussions which extend far beyond the text in question. Untypical narratives do not appear out of thin air: they are symptoms of much broader cultural shifts. Any hope of understanding these shifts requires a critical vocabulary capable of articulating them. At the moment, however, this vocabulary is incomplete.

On the one hand, then, narrative is our way of making sense of the world, of ourselves, of human knowledge. On the other hand, however, we often have a hard time making sense of cer-

tain narratives. Such narratives will be grouped in this article under the term *untypical narration*. F. K. Stanzel in his fundamental works “Die typische Erzählsituationen im Roman” (1969) and later in “Theorie des Erzählens” (1979) defines three *typical* narrative situations and develops a typology of these ideal types of narration. Typical narratives are “[t]he most common forms of narrative in a certain period, that is, the historical narrative forms” [21, p. 7] and form prototypes, i.e. “narrative situation[s] which to all appearances [are] the most widely used by the authors of a certain period” [Ibid.]. By untypical narration the prototype deviations or, in other words, experimental narrative techniques should be understood. What are the literary and cultural processes that have led to the proliferation of untypical narration today?

Contemporary fiction employs a wide range of unusual strategies of narration, ones which often call for the re-definition of the notion of narrative itself. Increasingly, we are confronted with novels that are untypical in one way or another: novels which do not just tell stories but make us create them during our reading – as in simultaneous narration or ‘open texts’; ones which aggressively thrust their storyworlds upon us and force us into the text – as second-person narratives do; or ones which simply leave us clueless as to what is going on in the story, and in terms of its characters and readers by presenting a whirlwind of dissolved voices and fragmented consciousness.

Although traces of what is now called untypical or ‘unnatural’ narrative can be found throughout literary history [6; 7], it is at the end of the 20th and at the beginning of the 21st century that the situation has radically changed: experiments with narration have moved from the margins of literary production to the mainstream. Fiction in the 21st century, it might be argued, exists at a time when everything has already been said, written, invented, discussed, destroyed and reconstructed again – in the aftermath of modernism and the subsequent reconsideration of its experiments within postmodernism. Interest in the how (the telling, the process of narration), rather than the what (the story itself), is one of the general symptoms of this era. In this respect, experiments with pronominal arrangement in contemporary literary narratives can be seen as another development in the search for new ways of storytelling: “With virtually all earlier fiction having been written in either the first or third person, how could experimental writers fail to move on to the “we” form that combines them, or the “you” that confuses them, and then go on to explore the possibilities of narration from the perspective of “they”, “one”, a pronounless passive voice, and new, invented pronouns ..?” [17, p. 2]. Following Brian Richardson, I claim that it is untypically organized narration – narrative that employs unusual narratorial pronouns (‘we’, ‘you’, and ‘they’, invented pronouns) to tell its story – that constitutes one of the major experimental trends in contemporary fiction.

What could be the cultural reasons for the popularity of such phenomena in the 21st century? Let us draw several provisional conclusions which merit further investigation. The rise in untypical narratives can be considered as caused primarily by literary evolution, by literature trying to find new ways of dealing with traditional storytelling. This attempt manifests itself, first of all, in narrative form, via linguistic and formal “experimentation and daring” [10, p. 116], i.e., in unusual narratorial pronouns, untypical narrative tenses, and different kinds of transgressions of the usual structure of narrative communication. More generally, however, an urge to look for new ways of telling stories is a result of – and reaction to – broader cultural developments. Dissatisfaction with the existing forms and modes of literature always has social and cultural roots: “art lives in human time and history, and general changes in its modes and materials and concerns, even when not obviously related to changes in technology, are doubtless as significant as the changes

in a culture's general attitudes, which its arts may both inspire and reflect" [2, p. 200]. What are these social and cultural causes of the popularity of untypical narration?

The kinds of experimental techniques used by contemporary narratives – dissolved narration in texts that employ multiplicity of narrative voices; disguised identities of we-narrators, etc. – also reflect the much documented breakdown of the sovereign subject. Rimmon-Kenan, for example, links the destabilization and fragmentation of narration to the dissolution of the self (or, at least, conceptions of the self), of individuality or uniqueness which we are now undergoing [18]. The link between narration and explorations of selves, already noted at the beginning of the 20th c. (e.g. Freud), is also empirically provable: traumatic experience or dramatic illness shatter or destroy our carefully constructed coherent narrative of who and what we are and, trying desperately to prevent self-destruction or madness, our minds look for narrative restructuring of disintegrated selves, which has been so convincingly demonstrated by the prominent narratologist, Shlommit Rimmon-Kenan, on the example of her own illness [19]. Fragmented narratives, in their turn, have an influence on their readers: on the one hand, narrative is mediated through consciousness, which is the subject of narrative and may be defined as "experientiality" [8, p. 244]; on the other hand, the ways and means of rendering this subject in narrative discourse also rely on cognitive parameters. Narrative comprehension is based on a set of cognitive mechanisms – the same ones we use to comprehend the real world [7; 12]. But do these mechanisms stay the same when we are confronted with untypical narration? Can we claim that at least in some cases of impossible, unnatural scenarios new cognitive scripts are created by readers to be able to process narratives? Alber [1] for the development of this hypothesis as well as Fludernik [8] on how narratorial ('non-natural', unusual, new) frames become 'naturalized' in the course of literary development. It is interesting to note that, on the one hand, precisely our capacity to create new cognitive frames makes reading interesting and that we expect, to a certain degree, to be challenged by a text, to be forced into this frame- and script-making process. On the other hand, however, reading an experimental text is often frustrating in that such text cannot be processed according to established scripts and real-world assumptions that we so readily apply to textual worlds.

We-narrative is a type of plural narration, a collective narrative [14] that employs the first person plural pronoun as its "narrative-voice indicator" [15, p. 241]. Because of its grammatical features (namely, the semantic instability) the personal pronoun 'we' may also embrace the positions of focalizer-experiencer and that of a narrated entity. Thus, we-narratives undermine "clear-cut dichotomies of discourse and story (or the extra- and intradiegetic levels); moreover, they thrive on the unclear status of producers and recipients of narrative discourse within the narrative text" [9, p. 100], destabilizing readers' frame of expectation and usual, "naturalized" readings. We-narratives constitute a peculiar type of untypical narration in that they can function both as perfectly ordinary, typical story-telling and as an experimental one. Perhaps this seeming 'usualness' is the reason for why there has been little research until recently in the field of narration in the plural. The everyday usage of we-narratives (e.g. in academic context or in stories of collectively experienced events) has made this type of narration familiar and its perception quite automatized. Recently, however, it has been noted that we-narration is not always as unproblematic as it may seem [13, pp. 3–7]. Contemporary fictional narratives foreground the ambiguity of reference of we-pronoun and cognitive impossibilities connected with narration of collective minds. Narration in the first person plural may be at once personal, engaging its readers into a we-group (as second-person narratives often do), and remain impersonal, dissolving the gravity of its statements between everybody and no one within the collective narrative agent (i.e. we-

group). We-narrators are inherently unstable, “fluid” [9, p. 114] and may at any point in narrative exclude or include new characters, narratees, readers. Thus, for example, a we-community of office co-workers in *Then We Came to an End* [5] describe their working routine and themselves as a group but, as soon as someone gets ill, commits something inappropriate, says something out of ordinary, she or he is immediately excluded and referred to in third-person.

Apart from we-narratives, there is another significant omission in contemporary narrative theory: the absence of sustained accounts of **multiperson narration** (i.e. multiple modes of narration within one narrative). Brian Richardson duly notes that “[a]s such texts continue to proliferate, and the varieties of multiperson narration expand, it becomes all the more urgent to identify, analyze, and theorize this impressive group of texts” [17, p. 61]. Analysis of multiperson narration or, in other words, a variety of narratorial pronouns within a single narrative text bears a significant theoretical importance. The conjunction of different narrators, their juxtaposition or persistent alternation between them has been frequently employed in fiction but has rarely if ever been systematically discussed. Alternations between first-person and third-person pronouns suggest shifts in narrative perspective (internal vs. external) and are quite usual when it comes to literary history. Untypical and therefore more compelling (and confusing at the same time) for readers and problematic for theory are multiperson texts with fundamentally ambiguous narration, where the same character’s thoughts and actions are referred to in different pronouns or where there are little textual clues as to how to interpret disparate narratorial voices. Such polyphony of competing narrative voices usually entails aesthetic and ideological connotations: destabilizing alternative voices hint at the “drama of identity” and the instability of the classical ego [17, p. 63]; a single narrator shifting between different pronouns uncovers her own inability to choose between different discourses, with ‘I’ being too personal, ‘she’ too distant, thereby finally sliding into ‘you’ to seek readers’ empathy; the “impossible narration” [17, p. 76], being composed of metaleptic transgressions and containing discourse that cannot be spoken by its narrator, serves as a paradigmatic example of a framebreaking postmodern narrative.

The two untypical narrative phenomena discussed, we-narratives and multiperson narratives, the broadened scope of application of concepts, originally used only in the field of narrative theory/literary studies, and the general tendency towards interdisciplinarity in current theoretical approaches has opened up new ways in the study of literature and highlighted acute theoretical problems which still are to be solved.

1. Alber, Jan. Impossible Storyworlds—and What to Do with Them. *StoryWorlds: A Journal of Narrative Studies* 1 (2009). – P. 79–96.
2. Barth, John. *The Literature of Replenishment. The Friday book: Essays and other nonfiction*. Johns Hopkins Paperbacks. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 193–206.
3. Bruner, Jerome. Self-Making and World-Making. *Journal of Aesthetic Education* 25.1 (1991). – P. 67–78.
4. Culler, Jonathan. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*. London: Routledge & Kegan Paul, 1975. – 301 p.
5. Ferris, Joshua. *Then we came to the end: A novel*. 1st. New York: Little, Brown and Co., 2007. – 387 p.
6. Fludernik, Monika. Second Person Fiction: Narrative You as Addressee and/or Protagonist. *ArAA* 18.2 (1993). – P. 217–47.
7. Fludernik, Monika. *Towards a ‘natural’ narratology*. London: Routledge, 1996. – 472 p.
8. Fludernik, Monika. *Natural Narratology and Cognitive Parameters. Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Ed. David Herman. Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information, 2003. – P. 243–67.
9. Fludernik, Monika. The Category of ‘Person’ in Fiction: You and We Narrative-Multiplicity and Indeterminacy of Reference. *Current trends in narratology*. Ed. Greta Olson and Monika Fludernik. Berlin; New

York: de Gruyter, 2011. – P. 100–41. 10. Gonzalez, Madelena. The Aesthetics of Post-Realism and the Obscenification of Everyday Life: The Novel in the Age of Technology. *Journal of Narrative Theory* 38.1 (2008). – P. 111–33. 11. Goodman, Nelson. *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett, 1978. – 142 p. 12. Herman, David. *Story logic: Problems and possibilities of narrative*. Lincoln, Neb: University of Nebraska Press, 2002. – xvi, 477 p. 13. Marcus, Amit. We are you: The plural and the dual in “we” fictional narratives: *Journal of Literary Semantics*. *Journal of Literary Semantics* 37.1 (2008). – P. 1–21. 14. Margolin, Uri. Telling in the Plural: From Grammar to Ideology. *PoT* 21.3 (2000). – P. 591–618. 15. Margolin, Uri. Collective Perspective, Individual Perspective, and the Speaker in Between: On “We” Literary Narratives. *New Perspectives on Narrative Perspective*. Ed. Willie van Peer and Seymour Chatman. Albany, NY, 2001. – P. 241–54. 16. Nünning, Ansgar, and Vera Nünning. *Ways of Worldmaking as a Model for the Study of Culture: Theoretical Frameworks, Epistemological Unerpinings, New Horizons*. Cultural ways of worldmaking: Media and narratives. Ed. Vera Nünning, Ansgar Nünning, and Birgit Neumann. Berlin: de Gruyter, 2010. – P. 1–25. 17. Richardson, Brian. *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*. Columbus, OH: Ohio State UP, 2006. *Theory and Interpretation of Narrative Series*. – xiii, 166 p. 18. Rimmon-Kenan, Shlomith. *A Glance Beyond Doubt: Narration, Representation, Subjectivity*. Columbus: Ohio State University Press, 1996. – xi, 160 p. 19. Rimmon-Kenan, Shlomith. The Story of “I”: Illness and Narrative Identity. *Narrative* 10.1 (2002). – P. 9–27. 20. Stanzel, Franz K. *Die typische erzählsituationen im Roman*. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagbuchhandlung, 1969. – 176 p. 21. Stanzel, Franz K. *A Theory of Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – xv, 308 p.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ “ОПОВІДЬ”. НЕТИПОВІ ОПОВІДНІ ТЕХНІКИ

Наталія Бехта

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: natabka@yahoo.co.uk*

Розглянуто використання поняття “оповідь” у сучасних мовознавчих студіях. Міждисциплінарне вживання терміна позитивно вплинуло на розвиток наратологічних теорій і літературознавства, відкривши низку проблем. Сучасна художня література все більше надає перевагу нетиповим оповідним технікам, що не можуть бути адекватно оцінені та проаналізовані класичним наратологічним апаратом. Отже, експериментальна оповідь спонукає переглянути існуючі підходи та методи аналізу художніх творів. Серед найпоширеніших експериментів з оповіддю автор виділяє нетипову організацію процесу оповіді й розглядає два приклади такої організації – оповідь від першої особи множини та багатоособову оповідь.

Ключові слова: оповідь / нарація, типова / прототипна оповідь, нетипова оповідь, сучасна художня література, оповідь від першої особи множини, багатоособова оповідь.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЮ “ПОВЕСТВОВАНИЕ”. НЕТИПИЧНЫЕ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНИКИ

Наталя Бехта

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: natabka@yahoo.co.uk*

Рассмотрено использование понятия “повествование” в современных языковедческих исследованиях. Междисциплинарное использование термина положительно повлияло на развитие нарратологических студий и литературоведения, приоткрыв серию проблем. Современная литература уделяет большое внимание нетипичным повествовательным техникам, которые нельзя адекватно оценить и проанализировать классическим нарратологическим аппаратом. Таким образом, экспериментальное повествование требует пересмотра существующих подходов и методов анализа художественного произведения. Среди распространенных экспериментов с повествованием автор статьи выделяет нетипичную организацию процесса повествования и рассматривает два примера такой организации – повествование от первого лица множественного числа и полиличностное повествование.

Ключевые слова: повествование / наррация, типичное / прототипичное повествование, нетипичное повествование, современная художественная литература, повествование от первого лица множественного числа, полиличностное повествование.

Стаття надійшла до редколегії
15.06.2011 р.

Статтю прийнято до друку
10.10.2011 р.

ЗМІСТ

Роман Дудок. Слово про вченого: кризь призму наукових парадигм
(на пошану професора, доктора філологічних наук Катерини Яківни Кусько)

Ольга Івашишин. Життєвий шлях та педагогічна діяльність професора, доктора
філологічних наук Катерини Яківни Кусько

МОВОЗНАВСТВО

Михайло Білинський. Прецедентні контексти в етимологічній
стратифікації історичного тезауруса англійської мови (на матеріалі
віддієслівних словотвірних гнізд)

Алла Паславська. Моно- та полінегація в мові: типологічний аналіз

Віктор Мотрук. Віддзеркалення християнізації Західної Галлії (Арморики)
в топоніміці Бретані

Вікторія Синьо. Антрополінгвістичні аспекти формування
німецької терміносистеми лісівництва

Галина Колпакова. Імпліцитна аспектуальна коерсія сталих
дієслівно-іменникових словосполучень: корпусне дослідження

Олена Кульчицька. Особливості семантики пейоративної лексики
(на матеріалі циклу романів “Сутінкова Сага” Стефані Майер)

Ірина Довганюк. Особливості реалізації виправдання в сучасному
німецькому політичному дискурсі

Ольга Чистяк. Способи гендерної характеристики засобами фразеології
(на матеріалі німецького та українського художніх дискурсів)

Олександра Дейчаківська. Складений іменний присудок у англійській мові:
тенденції розвитку

Віта Руснак. Функціонально-параметричні та типологічні ознаки
фразеологічних одиниць

Леся Миклаш. Періодизація розвитку англомовної термінології
лісового господарства

Ольга Білинська. Категоріальні протиставлення у віддієслівній іменниковій деривації: чинники паралельної морфології

Галина Котовські. Семантичний аналіз девербативів на *-wert* та *-würdig* у сучасній німецькій мові

СТИЛІСТИКА. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Олександр Огуй. Засоби зв'язності тексту та дискурсу в комунікативному просторі (на прикладі кількісної репрезентації когезії в романах Е. М. Ремарка)

Юрій Захаров. Функції постпозиційних структур у художній прозі Уве Йонзона.....

Христина Глушко. Відображення культурних цінностей у презентації партнера в українських та німецьких оголошеннях про знайомство

Оксана Шаряк. Особливості функціонування оказіональної деривації в заголовках коментарів німецькомовної преси

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Роксолана Зорівчак. Тарас Шевченко як символ українства в англомовному світі (до 150-річчя з часу відходу у вічність)

Олександра Пилипчук. Еквівалентність у контрастивному аналізі з погляду професора Ю. О. Жлуктенка.....

Анжела Кам'янець. Мовні засоби маніпуляції в медійному дискурсі та відтворення їх у перекладі.....

Ганна Косів. Поема Тараса Шевченка “Неофіти” у перекладі Віри Річ.....

Тарас Шмігер. Когнітивні засади перекладознавчого аналізу: концепт *благодать* у “Слові про закон і благодать” Іларіона Київського (на матеріалі англомовних перекладів)

Сергій Щербина. Теорія М.А.К. Халлідея та практика машинного перекладу

Лариса Дробаха. Зіставний аналіз вживання міфологічних антропонімів в українській, німецькій, англійській та французькій мовах.....

Ігор Голиборода. Особливості перекладу реалій Галичини англійською мовою

Тетяна Дитина. Переклад постколоніального роману українською
(на матеріалі романів Салмана Рушді “Опівнічні діти” та Зеді Сміт “Білі зуби”)

Наталія Кащишин. Особливості перекладу англійських дипломатичних термінів
українською мовою

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

Роман Домбровський, Юрій Домбровський. Генеза та еволюція
байки езопівського типу

Ольга Циганок. Епітафії Вергілія (Вергілію) в українських поетиках
XVII – першої половини XVIII ст.

Маркіян Домбровський. Структура рефлексій ліричного героя в елегії Тібулла I.3 ...

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ольга Бандровська. Метатекстова функція імені в романі Олдоса Гакслі “Чудовий
новий світ”

Наталя Бехта. Сучасні концепції наративу: нетипова оповідь

CONTENTS

Roman Dudok. In memory of Professor Kateryna Kusko

Olha Ivashchyshyn. The life and pedagogical activity of Professor Kateryna Kusko.....

LINGUISTICS

Mykhaylo Bilynskyi. Precedent contexts in the etymological stratification of the historical thesaurus as reflected in the deverbal families of English

Alla Paslavska. Mono- and polynegation in languages: a typological analysis

Viktor Motruk. The reflection of the conversion of Western Gaul (Armorica) in Brittany's place names

Viktoria Synyo. The anthropolinguistic aspects of the coining of forestry terms in German.....

Halyna Kolpakova. The implicit aspectual coercion of fixed verbo-nominal phrases: a corpus-based study

Olena Kulchytska. The semantic peculiarities of the pejorative vocabulary in *The Twilight Saga* by Stephanie Meyer

Iryna Dovhaniuk. The peculiarities of the realization of justification in the present-day German political discourse.....

Olha Chystyak. Means of denoting gender through using idioms in German and Ukrainian

Oleksandra Deychakivska. Compound nominal predicate: trends of the most recent development

Vita Rusnak. The functional-parametric and typological features of phraseological units.....

Lesia Myklash. The issues of periodization of the terminology of forestry in English ...

Olha Bilynska. The categorial oppositions in the deverbal substantive derivation of English: factors of parallel morphology (on the material of Old English and Middle English stems)

Halyna Kotowski. The semantic analysis of the deverbatives in *-wert* and *-würdig* in present-day German

STYLISTICS. TEXT LINGUISTICS

- Olexandr Oguy. Relating the cohesiveness of the text and discourse in the communicative space as exemplified in the novels of E. M. Remarque.....
- Yuriy Zakharov. The functions of postpositional structures in the writings of Uwe Jonson.....
- Khrystyna Hlushko. The reflection of cultural values in Ukrainian and German personal advertisements
- Oksana Sharyak. The peculiarities of the functioning of *ad hoc* coinages in the titles of German newspaper commentaries

TRANSLATION STUDIES. CONTRASTIVE LINGUISTICS

- Roksolana Zorivchak. Taras Shevchenko as a symbol of the Ukrainian nation in the Anglophone world (dedicated to the 150th anniversary of Shevchenko's demise)
- Oleksandra Pylypchuk. The notion of equivalence in contrastive analysis from the perspective of Professor Yuriy Zhluktenko
- Angela Kamianets. The linguistic means of manipulation in media discourse and their reproduction in the translation
- Hanna Kosiv. Taras Shevchenko's poem *The Neophytes* in the translation by Vera Rich...
- Taras Shmiher. The cognitive foundations of translation studies analysis: translating the concept of *GRACE* from the *Sermon on Law and Grace* of Hilarion of Kyiv
- Serhiy Shcherbyna. The theory of M.A.K. Halliday and the practice of machine translation
- Larysa Drobakha. A comparative analysis of the usage of mythological anthroponyms in Ukrainian, German, English and French.....
- Ihor Holyboroda. The rendering of the realia from Halychyna into English.....
- Tetyana Dytyna. Translating postcolonial novel into Ukrainian (based on Salman Rushdie's *Midnight's Children* and Zadie Smith's *White Teeth*)
- Nataliya Kashchyshyn. The peculiarities of the translation of English diplomatic terms into Ukrainian

CLASSICAL STUDIES

Roman Dombrovskiy, Yuriy Dombrovskiy.

The genesis and evolution of the fable of the Aesopian type

Olha Tsyhanok. The epitaphs of Virgil and the epitaphs to Virgil in

the Ukrainian poetics of the 17th - the first half of the 18th centuries

Markiyan Dombrovskiy. The structure of the reflections in Tibullus I.3

LITERATURE STUDIES

Olha Bandrovskaya. The metatextual function of the name in the novel

Brave New World by Aldous Huxley

Natalya Bekhta. Current conceptions of narrative: the untypical narration.....

Збірник наукових праць

ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ

Український науковий збірник

ВИПУСК 123

Видається з 1964 року

Редактори *Н. Й. Плиса, М. І. Маїк*
Комп'ютерне верстання *Н. М. Лобач, Н. В. Буряк*

Формат 70×100/16. Умовн. друк арк. 28,4. Тираж 300 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, Львів, вул. Університетська, 1

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007

